T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

KARİKATÜR DİLİ – BİR İHLALLER DÜNYASI İLETİŞİMSEL BİR DEĞER OLARAK KARİKATÜRÜN EDİMBİLİMSEL VE TOPLUMDİLBİLİMSEL İNCELEMESİ: ÇOCUK VE YETİŞKİN KARİKATÜR DERGİLERİ ÖRNEĞİ

Kadri NAZLI
13915304

Danışman
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE

Diyarbakır 2021

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

KARİKATÜR DİLİ – BİR İHLALLER DÜNYASI İLETİŞİMSEL BİR DEĞER OLARAK KARİKATÜRÜN EDİMBİLİMSEL VE TOPLUMDİLBİLİMSEL İNCELEMESİ: ÇOCUK VE YETİŞKİN KARİKATÜR DERGİLERİ ÖRNEĞİ

Kadri NAZLI
13915304

Danışman
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Karikatür Dili – Bir İhlaller Dünyası, İletişimsel Bir Değer Olarak Karikatürün Edimbilimsel ve Toplumdilbilimsel İncelemesi: Çocuk ve Yetişkin Karikatür Dergileri Örneği" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

18/06/2021

Kadri NAZLI

ÖN SÖZ

Toplumsal bir fenomen olarak mizah yeryüzünde var olmuş ve olmaya devam edecek tüm topluluklarda ve kültürlerde, belirli düzeylerde yer edinmiş bir olgudur. Sanattan siyasete, psikolojiden sosyolojiye, gündelik yaşamdan iş hayatına pek çok alanda rastlanabilecek, hem bireysel hem de toplumsal yaşantı ve kültürün temel parçalarından biri olarak mizah, 'şaka kaldır(a)mayan' ciddi bir yapıya sahiptir. Yapı olarak tarif edilebilmesi düzenli ve sistematik bir formda olduğu anlamına gelmez. Aksine oldukça karmaşık, çoğunlukla sübjektif ve anlaşılması güç özellikler içerir. Anlaşılması için anlamının fark edilmesi gerekir. Diğer bir ifadeyle bu çalışmada mizahın merkezde yer aldığı ama özünde peşine düşülen bir anlam arayışı söz konusudur. Bu arayış aynı zamanda mizah dilinin de anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

Mizah dilinin gözlenebileceği ve anlamlandırılabileceği belirgin türlerden biri karikatürdür. Bu nedenle inceleme alanı olarak mizahî bir tür olan karikatür seçilmiştir. Karikatür, mizahın hem biçime hem de içeriğe doğrudan yansıdığı bir alandır. Formun deforme edilerek görsel bağlamda abartılı bir üslupla resmedilmesi olarak tarif edilebilecek olan karikatür pek çok bağlamda ihlal kavramının dışavurumudur. İşlediği konuyu tahrif ederek (karikatürize ederek) biçimi ihlal ederken, içerdiği mizah dili ile de konuşma ve nezaket ilkelerini ihlal eder. Karikatürde anlam çoğu zaman belirgin değildir, söylenenden çok söylenmeyenin rolü daha fazladır, yüzeydeki değil derindeki anlama atıf söz konusudur. Bu bağlamda dilbilimsel bir saha olan edimbilim ile ilgilidir. Zira edimbilim de söylenen değil söylenmek istenenle ilgilenir. Edimbilim, ne söylendiğinin yanında kimin söylediği ile de ilgilidir. Bu noktadan hareketle karikatür türü içerisinde de toplumdilbilimsel bir değişken olarak yaş değişkeni belirlenmiştir. Belirlenen değişkene dair özellikleri yansıtması için çocuklara ve yetişkinlere hitap eden karikatür dergilerinden oluşan bir korpus oluşturulmuş ve korpusun analizi bu yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir.

Mizahî bir tür olarak karikatürün odak noktasında yer aldığı bu çalışma; mizahın nasıl oluştuğu, hangi mizah teorilerinin kullanıldığı, yaş değişkeninin mizah oluşumunda oynadığı rolün ne ve nasıl olduğu ve edimbilimsel ilkelerin ne düzeyde ve nasıl ihlal edildiği ile ilgilidir. Bu noktadan hareketle biçimlendirilen çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde çalışma ile olan ilişkisi göz önünde bulundurularak mizahın tanımı, tarihi ve teorisi üzerine artalan bilgisi verilmiştir.

Takip eden ikinci bölümde çalışmanın inceleme alanını oluşturan, verilerin toplandığı korpusu oluşturan karikatür kavramı, anlam dünyası ve ilişkili olduğu noktalar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm, çalışmanın değerlendirme ölçütü olan edimbilim ve toplumdilbilim alanı üzerinde durmaktadır. Edimbilim alanı ile ilgili olarak işbirliği ilkeleri, konuşma ilkeleri ve nezaket teorisi merkezli olarak itibar kavramları üzerinde durulmuştur. Ayrıca toplumdilbilim ve yaş değişkeni ile birlikte mizah ve yaş ilişkisine değinilmiştir.

Dördüncü bölüm; çalışmanın metodolojisi, süreci ve korpusu ile ilgili bilginin paylaşıldığı bölüm olmuştur.

Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölüm, çalışma kapsamında ulaşılan veriler ve bulguların belirlenen teorik çerçeve içerisinde analizinin yapılıp sonuçlarının paylaşıldığı bölüm olmuştur.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar ortaya çıkmasında emeği geçen, varlığını her daim arkamda hissettiğim pek çok kişi oldu. Bu yolda değerli görüşleriyle bana yol gösteren, çalışmanın şekillenip ortaya çıkmasında yapmış olduğu rehberliğin yanında maddi ve manevi her türlü desteği sunan danışmanım Doç. Dr. Faruk Gökçe'ye teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın yazım sürecinde vermiş olduğu geri bildirimlerin ve düzeltmelerin yanında tez izleme jürimde yer alarak katkı ve desteklerini esirgemeyen

Prof. Dr. Ahmet Tarcan'a ve Doç. Dr. Kamuran Eronat'a, tez jürimde yer alarak beni onurlandıran Prof. Dr. Fatma Öztürk Dağabakan ve Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş hocalarıma, okuma ve düzeltme önerileri ile katkıda bulunan Dr. Öğretim Üyesi Osman Solmaz'a, vermediği destekle Dr. Tarık Ziyad Çelik'e, sıkıştığım pek çok noktada danıştığım değerli dostum Öğr. Gör. Nigah Baysal'a ve sadece akademik değil duygusal olarak da çoğu şey borçlu olduğum Dr. Öğretim Üyesi Ufuk Bircan'a teşekkürü bir borç bilirim. Varlığı ve rehberliği ile hayatımda müstesna bir yeri olan Dr. Alexis Manaster Ramer'e ayrıca teşekkür etmem gerekir. Mizah çalışmaları konusunda çok önemli yayınlara sahip olmalarıyla akademik anlamda çokça istifade etmemin yanında kişisel olarak da rehberlikleri, tavsiyeleri ve eleştirileri ile bu çalışmanın şekillenmesinde önemli bir role sahip olan Prof. Dr. Jessica Milner Davis ve Prof. Dr. Delia Chiaro'ya ayrıca teşekkür ederim.

Bu noktada teşekkürün en büyüğünü hak eden sevgili eşim Öğr. Gör. Ece Halime Nazlı'yı anmak isterim. Hayat arkadaşı olarak sunduğu manevi desteğin yanında akademik partnerim olarak sağladığı katkılar ile bu çalışmanın ortaya çıkmasında en önemli rolün kendisine ait olduğunu belirtmem gerekir.

Son teşekkürü de bıkmadan, usanmadan ve pes etmeden çalışmayı bitirme azmi gösterdiğim, bu uzun ve zorlu süreç içerisinde kaç defa girilip çıkıldığı belli olmayan depresyonlar, bunalımlar ve sonunda kalıcı hale gelen sırt ağrıları ve egzamalar eşliğinde çalışmayı sonlandırabildiğim için kendime etmekte bir beis görmüyorum.

Kadri NAZLI

Diyarbakır 2021

ÖZET

Mizah, insanlığın ortak kültürel değerleri arasında yer alır. Bu yönüyle evrensel özellikler barındırmakta ve her sosyal toplulukta karşılık bulmaktadır. Sosyal bir fenomen olması nedeniyle sosyoloji, psikoloji, siyaset, iletişim, dil ve kültür gibi çoğu alanla ilgili ve ilişkilidir. Mizahın bu alanlarla olan ilişkisi çok anlamlı ve çok çeşitli yapısal özellikler göstermesi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, mizahın ardındaki anlam arayışı ve bu anlamın toplumdilbilimsel bir değişken olan 'yaş' bağlamındaki farklılığını araştırma çabası içerisindedir.

Mizahın iletişimsel mesajı, açık ve basit olabildiği gibi çoğu zaman örtük ve karmaşıktır. Bu karmaşa, anlamı çeşitlendirip zenginleştirmekle birlikte kapalı ve gizli bir özellik de katmaktadır. Anlamın anlaşılması için söylenenden çok söylenmek istenen iletinin çözümlenmesi gerekir. Edimbilimsel bir yaklaşım iletinin ardındaki anlamın anlaşılmasını mümkün kılarken, toplumdilbilimsel parametreler de yaş değişkenine dair çeşitliliğin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bu noktadan hareketle toplumdilbilimsel bir değişken olan yaş, edimbilimsel ölçütler çerçevesinde araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada mizahî ve dilsel öğeler barındırması nedeniyle yazınsal ve görsel bir tür olan karikatür örneklem olarak belirlenmiştir. Yaş değişkeni göz önünde bulundurularak yetişkin ve çocuk karikatür dergilerinden seçilen bir korpus oluşturulmuş ve bu korpus edimbilimsel ölçütler ışığında içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Çalışmada yaş değişkeni odağında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmış olup teorik bağlamda en çok hangi mizah teorisinin kullanıldığına, simgesel bağlamda hangi karakterlere yer verildiğine, tematik bağlamda hangi temaların kullanıldığına, edimbilimsel bağlamda hangi ilkelerin ne düzeyde ihlal edildiğine ve bu bağlamların toplumdilbilimsel bir değerlendirmesine yer verilmiştir.

Çalışma sonucunda mizahın oluşumunda çoğunlukla uyumsuzluk teorisinden yararlanıldığını ve edimbilimsel ilkelerin ihlal edildiği gözlenmiştir. İhlal kavramının karikatür mizahının merkezinde yer aldığı bulgusundan hareketle mizah teorileri arasında yer alabilecek şekilde bir 'ihlal teorisi' önerisi geliştirilmiş ve sunulmuştur. Bununla birlikte karikatür dilinin - belirgin birkaç farklılık dışında - yaşa bağlı olarak değişkenlik göstermediği ve buradan hareketle de ortak bir mizah dilini işaret ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Mizah, Mizah Teorileri, Gülme, Karikatür, Edimbilim, Toplumdilbilim, Yaş.

ABSTRACT

Humor is among the common cultural values of humanity. In this aspect, it has universal features and finds a response in every society. Considering it is a social phenomenon, it is associated with many fields such as sociology, psychology, politics, communication, language, and culture. The relationship of humor with these fields has resulted in very significant and various structural features. In this regard, this study attempts to search for meaning behind humor and to investigate the differences of these meanings in the context of the sociolinguistic variant ‘age’.

The communicative message of humor can be clear and simple, but often implicit and complex. While this complexity diversifies and enriches the meaning, it also adds a closed and covered aspect. In order to grasp the meaning better, the message that is meant must be analyzed rather than the message that is said. While a pragmatic approach makes it possible to understand the meaning behind the message, sociolinguistic parameters make it possible to understand the diversity in the age variant. Accordingly, age as a sociolinguistic variant was included in the study within the framework of pragmatic criteria.

In this study, cartoon, which is a literary and visual genre due to its humorous and linguistic elements, was determined as the sample. Considering the age variant, a selected corpus of adult and children cartoon magazines was formed and this corpus was analyzed using the content analysis method in light of pragmatic criteria.

A comparative analysis based on the age variant was made in the study. In this regard, it was determined which humor theory was used the most in the theoretical context, which characters were used in the symbolic context, which themes were used in thematic context, and which principles were violated in the pragmatic context. Finally, a general overview of these contexts from the sociolinguistic perspective has been included.

As a result of the study, it was observed that the incongruity theory was mostly used in the construction of humor and that pragmatic principles were violated. Based on the finding that the concept of violation is at the center of cartoon humor, a "violation theory" proposal has been developed and presented to be included among the humor theories. However, it was concluded that the language of cartoons - except for a few distinct differences - does not vary depending on the age, and hence indicates a common humor language.

Keywords

Humor, Theories of Humor, Laughing, Cartoon, Pragmatics, Sociolinguistics, Age

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **VI**
İÇİNDEKİLER ..... **VIII**
TABLO LİSTESİ ..... **XI**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **XII**
KISALTMALAR ..... **XV**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU **5**
2. ARAŞTIRMANIN AMACI **6**
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ **7**
4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI **8**
5. ARAŞTIRMANIN PLANI **9**

BİRİNCİ BÖLÜM
YAZINSAL BİR TÜR OLARAK MİZAH

1.1. MİZAH VE TANIMLAMA GÜÇLÜĞÜ **11**
1.1.1. Humor ve Mizah **19**
1.1.2. Mizahın Gülme ile İlişkisi **23**
1.1.3. Duchenne Gülümsemesi ve Gülmenin Fiziksel Yönü **24**
1.2. MİZAH TEORİLERİ **26**
1.2.1. Üstünlük Teorisi **29**
1.2.1.1. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme **32**
1.2.2. Rahatlama Teorisi **34**
1.2.2.1. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme **38**
1.2.3. Uyumsuzluk Teorisi **40**
1.2.3.1. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme 45
1.2.4. Dilbilimsel/Anlambilimsel Teoriler **47**
1.2.4.1. Mizahın Anlambilimsel Şema Teorisi 47
1.2.4.2. Sözlü Mizahın Genel Teorisi 49
1.2.4.3. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme 50
1.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ **54**

İKİNCİ BÖLÜM
KARİKATÜR - ÇİZGİLİ İLETİŞİMİN İHLALLER DÜNYASI

2.1. KARİKATÜR SÖZCÜĞÜNÜN HİKÂYESİ **57**
2.2. KARİKATÜRÜN ANLAM DÜNYASI **64**
2.3. KARİKATÜR - ÇİZGİ İLİŞKİSİ **70**
2.4. KARİKATÜR VE İLETİŞİM **73**
2.5. İHLALLER DÜNYASI OLARAK KARİKATÜR **74**

2.6. TÜRK YAZIN VE KÜLTÜR TARİHİNDE KARİKATÜR....77
2.7. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ....86
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EDİMBİLİMSEL VE TOPLUMDİLBİLİMSEL İLGİ
3.1. EDİMBİLİM....89
3.1.1. İşbirliği İlkesi ve Konuşma İlkeleri....**91**
3.1.1.1. Nicelik İlkesi....93
3.1.1.2. Nitelik İlkesi....94
3.1.1.3. İlgi İlkesi....94
3.1.1.4. Açıklık İlkesi....94
3.1.1.5. Konuşma İlkelerinin İhlali....95
3.1.1.6. İşbirliği İlkesi ve Konuşma İlkeleri Üzerine Değerlendirme....97
3.1.2. Nezaket....**98**
3.1.2.1. İtibar....101
3.1.2.2. Nezaket Üzerine Değerlendirme....106
3.2. TOPLUMDİLBİLİM....108
3.2.1. Toplumdilbilimsel Bir Varyant: Yaş....**109**
3.2.2. Yaş ve Mizah-Karikatür İlişkisi....**111**
3.3. EDİMBİLİM/TOPLUMDİLBİLİM VE MİZAH İLİŞKİSİ....114
3.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ....119
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YÖNTEM, SÜREÇ VE ÇALIŞMA KORPUSU
4.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ....121
4.2. ARAŞTIRMA SÜRECİ....125
4.3. ÇALIŞMA KORPUSU....128
BEŞİNCİ BÖLÜM
VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRME
5.1. TEORİK BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ....135
5.1.1. Üstünlük Teorisi Örneği....**136**
5.1.2. Rahatlama Teorisi Örneği....**140**
5.1.3. Uyumsuzluk Teorisi Örneği....**145**
5.2. SİMGESEL BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ....150
5.3. TEMATİK BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ....157
5.3.1. Absürt/Saçma....**161**
5.3.2. Abartma....**164**
5.3.3. Sürpriz/Şok....**167**
5.3.4. Şiddet....**170**
5.3.5. Cinsellik....**173**
5.3.6. Kültürel İhlal....**176**
5.3.7. Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı....**180**
5.3.8. Aptallık....**184**
5.3.9. Argo/Küfür....**188**
5.3.10. Hakaret....**192**
5.4. EDİMBİLİMSEL BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ....197
5.4.1. Konuşma İlkeleri Bağlamı....**198**

5.4.1.1. Nicelik İlkesi 199
5.4.1.2. Nitelik İlkesi 201
5.4.1.3. İlgi İlkesi 204
5.4.1.4. Açıklık İlkesi 207
5.4.2. Konuşma İlkelerinin İhlal Biçimleri Bağlamı **210**
5.4.3. Nezaket Teorisi Bağlamı **216**
5.5. TOPLUMDİLBİLİMSEL BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ 226
5.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ 229
SONUÇ 237
KAYNAKÇA 247

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Veri Analiz Takibi Tablosu 133
Tablo 2: Teorik Bağlam Değerlendirmesi 135
Tablo 3: Karikatürden Mizaha Aşamalar 138
Tablo 4: Karikatürden Mizaha Aşamalar Şeması 143
Tablo 5: Karikatürden Mizaha Aşamalar 147
Tablo 6: Simgesel Bağlam Değerlendirmesi 152
Tablo 7: Mizah Teorileri ve Temalar Arasındaki İlişki 159
Tablo 8: Tematik Bağlam Değerlendirmesi - Çocuk Dergisi 159
Tablo 9: Tematik Bağlam Değerlendirmesi - Yetişkin Dergisi 160
Tablo 10: Konuşma İlkeleri Değerlendirmesi 198
Tablo 11: Konuşma İlkelerinin İhlal Biçimleri Değerlendirmesi 210
Tablo 12: Nezaket Ağırlığı Değerlendirmesi 217
Tablo 13: Nezaket İhlal Biçimleri Değerlendirmesi 218

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Yazının Kaynağı (Temsili) 3
Şekil 2: Mizah Teorileri Kesişim Noktaları 28
Şekil 3: Üç Teori Ailesi 29
Şekil 4: Çarmıha Gerilmiş İsa Karikatürü 58
Şekil 5: Pagan İtalya'nın Burlesk Tanrıları 60
Şekil 6: Leonardo Da Vinci, Grotesk Başlar 61
Şekil 7: Annibal Carrache (1560-1609). Bolonya'nın Çığlıkları 62
Şekil 8: Cartoon, Caricature ve Burlesque Terimlerinin 1500-2000 Yılları İçerisindeki Kullanım Sıklığı 63
Şekil 9: Chauvet Mağarası (Fransa) 65
Şekil 10: Lascaux Mağarası (Fransa) 66
Şekil 11: Altamira Mağarası (İspanya) 66
Şekil 12: Partideki kadınlar, küpeleri hakkında konuşurken. Teb. 68
Şekil 13: Karikatürize Edilmiş 'Burger King' 72
Şekil 14: Biçiktu-Boom/Çoros-Gurkin'in Albümünden Bir Resim 78
Şekil 15: Türk Tarihinde Dağ Keçisi 78
Şekil 16: Duvar Resmi Parçası: İki Seçkin Mani 79
Şekil 17: UNESCO Karagöz Beratı 81
Şekil 18: Diyojen'in İlk Sayı Kapak Sayfası 83
Şekil 19: Brown ve Levinson'ın Nezaket Stratejisi 102
Şekil 20: Nezaket Stratejileri Süreç Şeması 104
Şekil 21: Penguen Dergisinin İlk ve Son Sayı Kapak Sayfaları 129
Şekil 22: Süper Penguen 1. Sayı Kapağı 130
Şekil 23: Üstünlük Teorisi – Yetişkin Dergisi/Örnek Karikatür 137
Şekil 24: Üstünlük Teorisi – Çocuk Dergisi/Örnek Karikatür 139

Şekil 25: Rahatlama Teorisi – Yetişkin Dergisi/Örnek Karikatür 141
Şekil 26: Rahatlama Teorisi – Çocuk Dergisi/Örnek Karikatür 143
Şekil 27: Uyumsuzluk Teorisi – Yetişkin Dergisi/Örnek Karikatür 145
Şekil 28: Uyumsuzluk Teorisi – Çocuk Dergisi/Örnek Karikatür 148
Şekil 29: Simgesel Bağlam – 'Hayvan' Karikatür Örneği 153
Şekil 30: Simgesel Bağlam – 'İnsan' Karikatür Örneği 154
Şekil 31: Simgesel Bağlam – 'Hayvan/İnsan' Karikatür Örneği 155
Şekil 32: Simgesel Bağlam – 'Diğer' Kategorisi Karikatür Örneği 156
Şekil 33: Absürt/Saçma Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 162
Şekil 34: Absürt/Saçma Teması Örneği - Çocuk Dergisi 163
Şekil 35: Abartma Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 165
Şekil 36: Abartma Teması Örneği - Çocuk Dergisi 166
Şekil 37: Sürpriz/Şok Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 168
Şekil 38: Sürpriz/Şok Teması Örneği - Çocuk Dergisi 169
Şekil 39: Şiddet Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 171
Şekil 40: Şiddet Teması Örneği - Çocuk Dergisi 172
Şekil 41: Cinsellik Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 174
Şekil 42: Kültürel İhlal Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 177
Şekil 43: Kültürel İhlal Teması Örneği - Çocuk Dergisi 179
Şekil 44: Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı Teması Örneği - Yetişkin Dergisi... 181
Şekil 45: Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı Teması Örneği - Çocuk Dergisi..... 183
Şekil 46: Aptallık Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 186
Şekil 47: Aptallık Teması Örneği - Çocuk Dergisi 187
Şekil 48: Argo/Küfür Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 189
Şekil 49: Argo/Küfür Teması Örneği - Çocuk Dergisi 191
Şekil 50: Hakaret Teması Örneği - Yetişkin Dergisi 194
Şekil 51: Hakaret Teması Örneği - Çocuk Dergisi 195
Şekil 52: Nicelik İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi 200
Şekil 53: Nicelik İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi 201
Şekil 54: Nitelik İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi 202

Şekil 55: Nitelik İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi 203
Şekil 56: İlgi İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi 204
Şekil 57: İlgi İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi 206
Şekil 58: Açıklık İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi 208
Şekil 59: Açıklık İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi 209
Şekil 60: Konuşma İlkeleri Örneği – Yetişkin Dergisi 212
Şekil 61: Konuşma İlkeleri Örneği – Çocuk Dergisi 214
Şekil 62: Nezaket Teorisi Örneği – Yetişkin Dergisi 220
Şekil 63: Nezaket Teorisi Örneği – Çocuk Dergisi 223
Şekil 64: Genel Değerlendirme Örneği – Yetişkin Dergisi 232
Şekil 65: Genel Değerlendirme Örneği – Çocuk Dergisi 234

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
vb.	Ve benzeri
diğ.	Diğerleri
yy.	Yüzyıl
MÖ	Milattan Önce
ed.	Edebiyat
akt.	Aktaran
hrf.	Harf
md.	Madde
Ar.	Arapça
İ.Ö.	İsa'dan Önce
MAŞT	Mizahın Anlambilimsel Şema Teorisi
SMGT	Sözlü Mizahın Genel Teorisi

GİRİŞ

Mizah, tüketilmesi zevkli ve eğlenceli, çalışılması ise görece güç ve yorucu olmasının yanında insanlık tarihi kadar köklü bir altyapıya sahip bir fenomendir. Tüketilmesinin zevkli olduğu, insan psikolojisine iyi geldiği, yapıcı, onarıcı ve yenileyici özelliklerinin yanında güdüleyici, harekete geçirici ve enerji verici özellikler barındırdığı genel kabul gören unsurlardır. Bununla birlikte bilimsel bir yaklaşımla çalışılması mizahın zevk verici özelliklerinin geri planda kalıp büyüleyici özelliklerini yitirmesine neden olmaktadır. Nitekim mizahın bilimsel çalışmalara konu edilmesi meşhur bir klişe olan ameliyat masasına yatırılmış deney kurbağasına benzetilerek açıklanır. White, mizahın da bir kurbağa gibi parçalarına ayrılabileceğini ve süreç içerisinde ölümün gerçekleşmesiyle elde kalan bağırsakların bilimsel akıl dışında kimseyi cezbetmediğini ifade eder (White, 1941: XVII). Bilimsel akıl için cezbedici bir özellik barındıran mizah fenomenini açıklama ve yorumlama girişimi pek çok düşünür tarafından yapılmıştır. Bunlar içerisinde Aristoteles ve Platon gibi Eski Yunan filozoflarının yanı sıra Kant, Hobbes, Freud, Bergson, Darwin gibi yakın dönem filozofları da yer alır. Kuramsal düzlemde yapılan bu girişimler mizahın önemini belirtir niteliktedir.

Kültürel doku içinde dinamik yapı taşları olarak yer alan mizahî unsurlar, bilimsel perspektif ve kuramsal yaklaşımla analiz edilmelidir (Eker, 2014: XI). Mizah üzerine yazan düşünürlerin mizahı tanımlama ve yorumlama noktasında alana sunmuş oldukları katkılar bulunmakla birlikte bilimsel yaklaşımların eksikliği ağırlığını hissettirmektedir. Bu eksiklikleri gidermek üzere çeşitli mizah kuramları geliştirilmiştir. Bu kuramlar; *üstünlük* (kötüleme) kuramı (gülmeye neden olan duygularla alakalıdır), *rahatlama* kuramı (gülmeye neden olan duygulardan arınmayla alakalıdır) ve *uyumsuzluk* kuramı (gülmenin zihinsel kısmıyla alakalıdır) olarak literatürde yer alır. Geleneksel kuramlar olarak değerlendirilen bu kuramların yanı sıra Bergson'un '*gerginlik-esneklik'* ve

‘*mekaniklik’* kuramı ve Koestler’in üç kuramı da birleştiren bir yaklaşımla ortaya koyduğu kuramı ve son olarak da John Morreall’in kuramı bulunmaktadır (Usta, 2009: 82-94).

Kuramsal yapı noktasında olmasa da edebi bağlamda mizah yazını Türk dünyası içinde kurumsal sayılabilecek köklü bir geçmişe sahiptir. “Medih/övgü ile hiciv/yerginin tarihinin, iyi ile kötü veya güzel ile çirkin kavramları anlamlarının insan zihnine yerleştiği tarih kadar eski olduğu söylenebilir” (Çiftçi, 1998: 139).

Bu köklü geleneği Ferit Öngören iki ana bölüm altında sınıflar:

I. Cumhuriyet Öncesi Anadolu Mizahı
   - Antik Anadolu Mizahı (Ezop, Noel Baba hikâyeleri),
   - Selçuklu Mizahı (Dede Korkut ve Keloğlan masalları, Nasreddin Hoca fıkraları),
   - Osmanlı Mizahı (Karagöz, Ortaoyunu, Meddah, Bektaşi fıkraları, Bekri Mustafa, İncili Çavuş fıkraları, Divan ve Halk Edebiyatı’ndaki mizahî metinler ve hiciv şairleri)
   - Meşrutiyet Mizahı,

II. Cumhuriyet Mizahı (Öngören, 1999).

Aziz Nesin ise bu dönemleri şu şekilde ayırmıştır:

1- Eski Türk Mizahı Dönemi,
2- Nasrettin Hoca Dönemi,
3- İki Kolda yürüyen Divan ve Halk Edebiyatında Mizah Dönemi,
4- Diyojen ve süreği olan Mizah Gazeteleri Dönemi,
5- İkinci Meşrutiyet Mizahı Furyası Dönemi,
6- Cumhuriyet Dönemi,
7- Markopaşa ve süreği olan Mizah Gazeteleri Dönemi,
8- Son dönem (Nesin, 1973: 10).

Modern anlamda mizah anlayışı 1830'larda matbaanın gelişimi ile paralellik gösterir. Bu bağlamda Teodor Kasap'ın *Diyojen* dergisi başlangıç noktası olarak kabul görür. *Diyojen* ile başlayan bir diğer gelenek de modern karikatür geleneğidir.

Modern karikatür tarihi yeni sayılmakla birlikte, karikatürün geçmişini ilk insanlarla birlikte başlatan görüşler de vardır. Özellikle mağara duvarlarına çizilen resimler başlangıç noktası sayılır. Mağara çizimleri karikatürle birlikte resim ve heykel gibi diğer sanat alanlarına ve belki de insanlık tarihinin en önemli buluşu kabul edilebilecek olan yazıya da kaynaklık eder (Şekil 1).

Şekil 1: Yazının Kaynağı (Temsili)[1]

Modern alfabenin geçmişi bir çizim örneği sayılabilecek 'çiviyazısına' dayanır. MÖ 1400'de Ugarit (günümüz Suriye'sinin kuzeyi) dilinde sesleri ifade eden otuz çiviyazısı işareti yapılmıştı, ancak MÖ 1200'de yok olan bu yazıdan 200 yıl sonra

[1] Penguen (2015, sayı 687, 4).

neredeyse bütün sessiz harflerin yer aldığı 22 harflik Fenike alfabesi ortaya çıkmıştır (Donoughe, 2009: 18). Latin alfabesinin kaynağı olarak da bilinen Fenike yazısının bünyesinde harfleri ifade eden şekiller vardır. Piktogram (resimyazıları) olarak adlandırılabilecek bu şekiller, çizginin geçmişine dair izler taşır. Türkçe'nin ilk alfabesi olarak kabul edilen Runik Alfabe, ideografik olmakla birlikte içerisinde piktogram olarak sayılabilecek örnekler de barındırmaktadır.[2] Bu bilgiler çizginin arkaik yapısını ve kaynaklık ettiği farklı alanları gözler önüne serer.

Çizginin forma dönüşmüş bir versiyonu olarak karikatür, biçim itibarıyla görsel malzeme sunmasının yanı sıra dilsel bir malzeme de sunar. Hem görsel hem de dilsel malzemesi aracılığıyla mesajın alıcısı ile buluşmasını mümkün kılar. Verilmek istenen mesaj çoğunlukla mizah merkezli yani güldürü sağlama amaçlıdır. Bununla birlikte mizahın amacını salt güldürme ile sınırlamak eksik bir tanımlama olur. Mizah, güldürmenin yanında muhalefet etme, okuyucusunu/alıcısını düşündürme ve eleştiri amacı da gütmektedir. Aldous Huxley, karikatürün eleştirel yönünü 'karikatür en etkili eleştiri yöntemidir' (Cull ve diğ., 2003: 66) ifadesiyle öne çıkarır. Karikatür, hedeflediği amaçları sağlayabilmek için çizgiden, diğer bir anlamda simge ve sembollerden yararlanırken çizginin sunmuş olduğu anlamı desteklemek üzere dilsel malzeme de kullanır. Daha öz bir ifadeyle söylenenin ve gösterilenin bolca yer aldığı bir malzeme deposu olarak düşünebileceğimiz karikatürler bu çalışmanın ana konusunu oluşturacaktır.

Ana konusunun ve malzemesinin karikatür olduğu bu çalışmanın temellendiği bir başka nokta da toplumdilbilim olacaktır. Dil ve toplum birbirine bağımlı ve birbirini var eden iki olgudur ve biri olmadan diğeri düşünülemez. Diller var oldukları toplumların özelliklerini, karakterlerini ve daha pek çok unsurlarını da barındırırlar. Nitekim dilbilimin alt inceleme dallarında biri olan toplumdilbilim de dillerin toplumsal özellikleri üzerine eğilip bu özellikleri inceleyen bir sahadır. Diğer bir deyişle toplumdilbilim; cinsiyet, yaş, sosyal sınıf, etnik grup ve sosyal ağ gibi değişkenler bağlamında dili incelemektedir. Dili kullanan konuşurların dil ile olan ilişkileri, dil tercihleri, bu ilişki ve tercihlerin hangi

[2] Runik alfabenin gelişimi ve kökenleri ile ilgili olarak daha detaylı bilgi ve tartışmalar için (Tuguşeva, 2012) ve (Doğan, 2001) çalışmalarına bakılabilir.

parametreler ve koşullar etrafında değişiklik gösterdiği ve bu değişikliğin boyutları toplumdilbilimin ilgi ve araştırma alanına girmektedir (Nazlı, 2013: vi). Toplumların dil ile ilişkilerini izleyen, zamanı ve toplumsal hayatı dikkatle takip eden yayınların arasında yer alan mizah dergilerini incelemek yayımlandıkları dönemi ve toplumsal yaşamı anlamlandırmak adına önemlidir (Cantek, 2011: 1). Mizah, kültür ile bütünleşmiş, toplumların gelenek-göreneklerini, yaşam tarzlarını, tarihlerini, manevi değerlerini yansıtan bir olgudur. Yaşananların aynası olmasıyla kültür olgusu içerisinde paylaşılan değerleri ve pratikleri de yansıtır. Bir diğer ifadeyle mizah kültür ve toplumsal koşullardan doğrudan etkilenir (Fırlar ve Çelik, 2010: 166).

Toplumsal boyutunun yanında mizahî bir tür olarak karikatür dilsel bir yapı da içermektedir. Bu yönüyle dilsel bir iletiye, bir mesaja sahiptir ve iletişimsel bir değer taşımaktadır. Doğası gereği iletisini çoğu durumda örtük, dolaylı ve çok anlamlı biçimlerde sunmaktadır. Bu özelliklere sahip olması mizahî iletiyi edimbilim ile yakın ilişki içerisine sokmaktadır. Dilbilimin alt disiplinlerinden biri olan edimbilim, söylemin işlevi ve taşıdığı mesajın gizli anlamları ile ilgilenmektedir. Diğer bir ifadeyle toplumdilbilim kimin ne söylediği ile ilgilenirken, edimbilim ne söylenmek istendiğini anlama çabasındadır. Bu noktadan hareketle edimbilimsel bir yöntem ile karikatürün iletişimsel söyleminin çözümlenmesi bu çalışmanın benimsediği yaklaşım olmuştur.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu, genel çerçevede mizah, daha özel bir çerçevede karikatür dilidir. Giriş bölümünde genel hatları ile değinilen noktalar bağlamında toplumsal yönüyle öne çıkan mizahın yakın dönemde yayımlanan karikatür dergilerinde (çocuk ve yetişkin karikatür dergileri) yer alan örneklemleri üzerinden dilsel metinler, edimbilimsel ve toplumdilbilimsel parametreler aracılığıyla incelenecektir.

Çalışmanın diğer bir değerlendirme noktasını mizah teorileri oluşturacaktır. Yakın dönemde yayımlanmış olan ve bu çalışma kapsamında oluşturulan korpusun kaynağı olan karikatür dergileri yaş parametresi odağında karşılaştırmaya tabi tutulacaktır. Bu karşılaştırma mizah teorileri odağa alınarak gerçekleştirilecektir.

Çalışma, inceleme dökümü yetişkin ve çocuk karikatür dergileri olmak üzere mizah teorileri ve dilbilimsel ölçütler bağlamında analitik bir karşılaştırma şeklinde iki temel nokta üzerinden yürüyecektir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Türkiye'de yapılan mizah çalışmalarının önemli bir bölümü, analitik bakış açısı içermeyen metin merkezli araştırmalar ve antolojilerden ibarettir (Eker, 2014: XI). Bu çalışmanın amacı mizah çalışmalarında oluşmuş bu döngüyü kısmen değiştirmek ve daha analitik bir yaklaşım ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmamızda yakın dönemde yayımlanan karikatür dergileri özelinde Türkçenin mizah dili olarak kullanımı edimbilimsel ve toplumdilbilimsel ölçütler ışığında ortaya konulacaktır. Yazı dilinden çok konuşma diline ve gündelik hayatın diline dayalı bir iletişim değerine sahip olan karikatür dili, söylem stratejileri açısından çok boyutlu bir görünüm arz etmektedir. Bu anlamda Türkçenin üslup, stil, konuşma dili, argo, jargon vb. toplumdilbilimsel kriterler aracılığıyla incelenmesi ve buna ilaveten kullanımdaki dilin anlam değerinin edimbilimsel ölçütler ışığında çalışılması bir ihtiyaçtır. Ülkemizde üzerinde fazla durulmayan, fakat batı dilbilim geleneği içerisinde popüler olan bu alan üzerinde yapılacak çalışmalar Türkçenin konuşma dili ve mizah unsuru olarak sergilediği yeteneği de gösterecektir. Bu yönüyle çalışmada cevabı bulunması amaçlanan sorular şu şekildedir:

- Karikatürler, gülmeyi sağlamak için hangi mizah teorilerini kullanmaktadır?
- Yetişkin ve çocuk karikatür dergilerinin bu teorileri kullanma sıklığı nedir?
- Yetişkin ve çocuk dergilerinde işlenen temalar bağlamında ne tür farklılıklara rastlanmaktadır ve bunun sıklık oranı ne düzeydedir?
- Yetişkin ve çocuk dergilerinde kullanılan simgeler bağlamında (karakterler, figürler vb.) ne tür farklılıklara rastlanmaktadır ve bu simgelerin kullanım sıklığı ne düzeydedir?
- Edimbilimsel ölçütler arasında yer alan; işbirliği ilkesi, konuşma ilkeleri ve nezaket teorisi (itibar (face)) ile karikatürlerde nasıl ve ne düzeyde karşılaşılmaktadır? Bu ölçütlerin mizahın sağlanması yönünde oynadığı bir rol var mıdır?

- Karikatür dergilerinde mizah, edimbilimsel ölçütlerin ihlal edilmesi aracılığıyla mı oluşturulmaktadır?
- Edimbilimsel ilkelerin ihlalinin yetişkin ve çocuk karikatür dergileri düzeyindeki farklılık oranı nedir?
- Toplumdilbilimsel bir ölçüt olarak 'yaş' faktörünün karikatür dergilerindeki durumu nedir?
- Yaş, mizahın oluşum sürecinde ne kadar etkilidir? Yaş faktörünün etkilediği dilsel unsurlar nelerdir ve bu unsurların yetişkin ve çocuk karikatür dergilerinde görülme sıklığı ne düzeydedir?
- **'Karikatür dili'** şeklinde ortak bir üst dil (çocuk-yetişkin karikatür dili yerine) mümkün müdür?
- Mizah için yeni bir teori önerisi olarak **'ihlal teorisinden'** bahsetmek mümkün müdür?

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bedensel bir tepki olan gülme ile başlayan mizah; başkaldırı, sosyal eleştiri, dikkat çekme, kınama, dışlama, alay etme, statü kazanma ya da kaybetme gibi psikolojik ve sosyolojik etkilerle sona erer. Eğlence sektörünün malzemesi ve bir iletişim aracı olan mizah, taşıdığı kültürel kodlarla ait olduğu toplumun sosyal yapısını ve gelişimini etkiler. Bu bağlamda mizah, üretildiği toplumun kültürel dokusunu yansıtması bakımından önemli bir veri olarak kullanılabilir (Eker, 2014: X). Mizah, içinde yaşadığımız toplumun hem yapısını hem de dilini anlamamızı sağlayacak ender bilgi kaynaklarından biridir. Yüzey anlamda salt güldürü amacı taşıyan bir tür gibi algılanmasına karşın, derin anlamda düşünsel, eleştirel, sosyal ve psikolojik işlevleri içerisinde barındıran ve ekonomi, siyaset ve iletişim gibi pek çok alanı etkileyen bir olgudur mizah ve bunu mümkün kılmak adına kullandığı en önemli aygıt dildir.

Karikatürler aracılığıyla Türk mizah dilinin edimbilim ve toplumdilbilim gibi iki önemli bakış açısıyla incelenmesi bir ilk olması bakımından önem taşımaktadır. Dilin kullanım boyutu ve bununla bağlantılı toplumdilbilimsel incelemeler yurt dışında

fazlasıyla çalışılırken Türkiye'de çalışmaların tarihi oldukça yenidir (Canbulat ve Özşavli, 2019: 438)[3]. Bununla birlikte çalışma alanı olarak yeni bir alan olan toplumdilbilim altmışlı yıllarda ortaya çıkan ve on dokuzuncu yüzyıla dayanan bir araştırma geçmişine sahiptir (Dağabakan, 2019: 13). Tarihi, Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan ve güçlü köklere sahip olan modern Türk karikatür geleneğinin Türkçe bağlamında incelenmesi dilin toplumsal boyutlu mizah stratejilerindeki hayati rolünü de gösterecektir. Dilin sosyal ve kültürel özelliklerinin ileri düzeyde sergilendiği bir saha olarak Türk karikatür dilinin, edimbilimsel ve toplumdilbilimsel ölçütler bağlamında incelemeye tabi tutulması bir ihtiyaca dönüşmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, sınırları çizilen konular çerçevesinde elde edilen karikatür korpusuna dayalı olarak yapılacak bir değerlendirme aracılığıyla bu ihtiyaca nispeten cevap vermeye çalışacaktır.

Çalışma için güncel dönemin özelliklerini yansıtacak karikatürler seçilmiştir. Bu seçimin sebebi kullanımda olan yaşayan dilin özelliklerini, kullanım şeklini ve işlevini gözlemleyebilmektir. Dil konuşurlarının dile yaklaşımları ve kullandıkları dilsel stratejilerin tespiti incelenecek karikatürler aracılığıyla sağlanacaktır.

Çalışmanın önemli noktalarından bir diğeri de mizah dilinin ve karikatürlerin dilbilim disiplini çerçevesinde çok fazla incelenmemiş olmasıdır. Konu üzerinde daha ziyade sosyoloji, gazetecilik, eğitim gibi farklı disiplinlerden bilim insanlarının çalışmaları olmuştur. Karikatürlerin ve mizah dilinin dilbilim çerçevesinde incelenecek olması alandaki ihmal edilmiş noktalardan birini gidermeyi sağlayacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırma için değerlendirmeye alınacak malzeme, mizahın işlendiği türlerden biri olan karikatür dergileri ile sınırlandırılmıştır. Karikatürler mizahın kendini gösterdiği sahalardan biridir. Karikatürlerde yer alan yazılı metinler, üzerine inceleme yapılmasını mümkün kılar. Bu noktada incelenecek kaynak, son zamanların bilinen dergilerinden

[3] Sözü edilen çalışma Türkiye'de 1990 ve 2017 yılları arasında yapılmış lisansüstü tezlerin incelendiği bir çalışmadır. Çalışmanın ulaştığı önemli sonuçlardan biri çok az sayıda deneysel çalışmanın yapılmış olmasıdır.

oluşturulan bir karikatür korpusu olacaktır. Bu korpus için seçilen karikatürler bir yetişkin (*Penguen*) ve bir çocuk karikatür dergisi (*Süper Penguen*) içerisinden seçilmiştir. Çalışma, konuşulan dilin/yaşayan dilin inceliklerini ve unsurlarını anlama amacında olduğundan yakın dönem mizah diline dair örneklerin görülebileceği kaynaklardan seçilmiştir. Seçilen örneklem döneminin ve hacminin belirlenmesinde kaynağa ulaşabilme, kaynağın incelenmesinin mümkün olması ve karşılaştırma yapmanın mümkün olması faktörleri göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte genel anlamda oluşturulan sınırlıklarda nitel veri araştırma ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda veri toplama standartları, yöntemleri ve kısıtları yapılan çalışmalar çerçevesinde belirlenen ilkeler gözetilerek oluşturulmuştur (bkz. Bölüm 4.1).

Mizahın oluşum sürecinde yapısal anlam belirsizliği oluşur ve bu belirsizlik fonolojik, grafolojik, morfolojik, leksikal ve sentaktik düzeylerde kendini gösterir (Ross, 2005: 8). Çalışma içerisinde bu faktörlere değinilmekle birlikte kuramsal anlamda çalışma yaşayan dil ve ona ait stratejileri anlama amaçlı olduğu için teorik altyapı toplumdilbilimsel değişkenler ve edimbilimsel öğeler ve ölçütler ile sınırlandırılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN PLANI

Mizahın dilbilimsel (edimbilim ve toplumdilbilim) perspektiften incelemesinin yer alacağı bu çalışmada çocuk ve yetişkin mizah anlayışının odağa alındığı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımın incelenmesi ve örneklem zeminine oturtulması için karikatür dergileri seçilmiştir. Karikatür dergileri ve bu dergilerde yer alan karikatür dilinin, diğer bir ifadeyle mizah dilinin çocuk ve yetişkin bireylerdeki yansımalarının anlaşılmaya çalışılması ve bu örneklerin incelenmesi için bölümler halinde şöyle bir kronoloji takip edilecektir.

Birinci bölümde; yazınsal bir tür olarak mizahın tanımı (ya da tanımlanması güçlüğü) ile ilgili tarihsel literatürü, humor ve mizah ilişkisi, mizahın gülme ile olan bağı, gülmenin fiziksel yönü gibi konulara değinilmiştir. İki alt bölüme ayırdığımız birinci bölümün diğer kısmında çalışmanın önemli bölümlerinden biri olan mizah teorilerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde; karikatür türünün geçmişi, terim ve anlam dünyası, çizgi ile olan ilişkisi, iletişim boyutu ve Türk yazın ve kültür dünyasında karikatür başlıklarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; çalışmanın dilbilimsel boyutuyla ilgili olarak edimbilim ve toplumdilbilim başlıklarına yer verilmiştir. Edimbilim bölümü altında; işbirliği ve konuşma ilkeleri ile nezaket başlıkları incelenmiştir. Toplumdilbilim başlığı altında; yaş başlığının yanı sıra yaş ve mizah ilişkisine değinilmiştir. Son olarak edimbilim ve toplumdilbilimin mizah ile olan ilişkisi işlenerek bölüm bitirilmiştir.

Dördüncü bölümde çalışmanın yöntemi ve çalışma korpusu tanıtılmış; çalışmanın sürecine dair bilgi verilmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise çalışma kapsamında elde edilen bulgular ve bu bulgular sonucu oluşan nitel - nicel analiz ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZINSAL BİR TÜR OLARAK MİZAH

'İnsan, hem gülüp hem ağlayabilen tek hayvandır'

(Hazlitt, 1845: 1)

1.1. MİZAH VE TANIMLAMA GÜÇLÜĞÜ

Mizah, Arapçadan dilimize girmiş bir kelime olup olayların gülünç, alışılmadık, çelişkili yönlerini yansıtarak, insanı söz konusu olaylar üzerinde düşündürme, eğlendirme ya da güldürme sanatı olarak tarif edilmektedir (Yardımcı, 2010: 2). *Kubbealtı Lügatı* mizah için : مزاح "*Muzāḥ* 'şaka yapmak, şaka', bir gerçeği alay, nükte ve latifelerle süsleyip güldürücü yanlarıyla ortaya koyan sözlü veya yazılı sanat türü, gülmece" tanımını verir (Ayverdi, 2019). Terimin geçtiği tespit edilen en eski kaynaklardan biri Edîb Ahmed Yüknekî'nin *Atabet-ül Hakayık* eseridir:

"Kütezgil aya dost uluġlar ḥaḳın
Asıġsız cedel hem mizahtın ṣaḳın

Ey dost, büyükler hakkını gözet
Fâ'idesiz cedelden, hem mizâhdan sakın

Uluġlarnı buşrup saña bu mizāḥ
Kiçiklerni küstāḫ ḳılur bil yakın

Bu mizâh sana büyükleri iğzâb edip
Küçükleri küstâh kılar, bunu yakın bil" (2019: 188).

Türkçe Sözlükte 'mizah' için kelimenin Arapça kökenli olduğu belirtildikten sonra, 'gülmece' karşılığı verilirken (2011: 1692) 'gülmece' için ise "1. Eğlendirme, güldürme

ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, mizah, humor. 2. *ed.* Gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü, mizah, ironi" (2011: 999) anlamları verilir. 'Mizah' ya da mizah ile ilintili terimler arasında Eski Türkçe kaynaklarda 'gül- (kül-)' ile karşılaşılır. Kaşgarlı Mahmud, 'gülme' kavramı için *Divânü Lugâti't-Türk* içerisinde şu açıklamalara yer verir:

"**küldi**.

er küldi: Adam [bir başkası da olabilir] güldü.
külēr, külmēk. Şu dizelerde de kullanılır,
külse kişi atma aŋgar öter *küle*
baqqıl aŋar eḏgūlükün agzın küle

Sana gülen birini görürsen
Onun yüzüne sıcak küller atma [onu utandırma]

külgü. Gülüş, kahkaha, felç.

er külgü bardı: Adam felç geçirdi. Bazen bunu anlatmak için **kütgü** de denir.

kültürdi.

ol meni kültürdi: O, beni güldürdü.
kültürür, kültürmek.

külümsindi.

er külümsindi: Adam [bir başkası da olabilir] gülüyormuş gibi göründü – adam gülümsedi.
külümsinür, külümsinmek.

külünç. Gülüş, kahkaha.

külüşdi.

bod̲ūn qamug külüşdi: Halk hep birlikte güldü.
külüşūr, külüşmēk

külüt. Halk için gülünç olan şey" (2005: 333-334).

Bu terimlerin içerisinde en dikkat çekeni 'külgü' sözcüğüdür. Zira 'külgü' sözcüğü hem gülmeyi hem de felci birlikte karşılamaktadır ki bu durum felç (inme) sonrası oluşan gülme vakaları ile ilinti kuruyor gibi görünmektedir. Medikal literatürde kronik bir hastalık olarak tanımlanan inme sonrasında patolojik gülme ve ağlama durumları yaşanmakta (Yönt ve Korhan, 2010), hasar görmüş beyin sorunları yaşayan inmeli hastalarda istemsiz ve acı veren, ölüme kadar götürülebilecek gülmelere rastlanmaktadır (Özkurt, 2018: 30). Bu bağlamda külgü sözcüğünün hem gülme hem de felç sözcükleri karşılaması ilgi ve ilişki açısından değerli bir veri sağlamaktadır.

Eski Türkçede 'gülmek' ile karşılanan 'mizah' kavramı zaman içerisinde edindiği pek çok anlamla birlikte sadece gülme eylemini hatırlatmaktan uzaklaşmıştır. Mizah denilince akla gelen gülme eylemi ya da mizahı sadece gülme eylemi ile özdeşleştirmek yetersiz ve yanlış bir tanımlama olur. Zira bu durum mizahın düşündürücü boyutunu ve "ciddi bir iş" olduğu (Güler, 2010: 169) olgusunu hafife almak olacaktır. Eldeki en eski kaynaklarda 'gülmek' olarak geçen ve zamanla 'mizaha' dönüşen ve bu terimle birlikte anlamca zenginleşen bir süreçten geçen mizah kavramının dönüşüm süreci gözlemlenebilir.

Mizah üzerine yazanların neredeyse ortaklaştığı tek konu terimin sözlük anlamıdır. Sözlük anlamı düzeyinde sağlanan uzlaşım mizahın ne ifade ettiği noktasında ortadan kaybolmaktadır. Zira mizahın eyleme dönüşmesiyle birlikte reel dünyada yüklendiği hüviyet değişir. İşlevsellik kazanır ve kazandığı işlev ile birlikte toplumu etkileme, değiştirme ve dönüştürme gücü edinir. Bu durum mizah üzerine düşünen ve yazan herkesin farklı tanımlamalar yapmasına sebep olur.

Tanımlama tartışmaları iki eksen etrafında yoğunlaşma eğilimi gösterir; biri mizahın olası tanımlama güçlüğü görüşü, diğeri de 'gülme' odaklı tanımlamaların

eksikliği görüşüdür. Tanımlama güçlüğüne sebep olan konulardan biri neyin mizahî olup neyin olmadığı ile başlayıp hangi tür yazınların mizahî kabul edileceği çerçevesinde süregelen tartışmaları içerir (Attardo, 1994: 3). Diğer bir ifadeyle leksikal düzeyde açıklığa kavuştuğuna inanılan mizah terimi için metinsel değer ön plana çıkar. Hangi eserin ya da işin mizahî olup olmadığı tartışması başlar. Bu tartışmalar doğal olarak mizah için ileri sürülen savların farklılaşmasına neden olur. Yazarlar, şairler, bilim insanları, düşünürler ve tüm diğer fikir erbabının hem kültürel hem de toplumsal farklılıkların etkisi ile mizaha baktığı pencereyi okuyucusuna, dinleyicisine açar ve doğal olarak açığa çıkan görüşler durulan yer gereği farklılaşır.

Karikatürist Saul Steinberg için mizah tanımlarından biri mizahı tanımlamaya çalışmaktır (Bevis, 2013: 2). Bu çalışmaların geçmişi kronolojik olarak oldukça eskiye, ilk çağ filozoflarına kadar uzanır. *Poetika* sayfalarının çoğunu trajediye ayıran Aristoteles, komedi kavramına görece az olmakla beraber şu şekilde değinmiştir: komedi, aşağı seviyedeki insanlarla özdeşleşir ve tam anlamıyla 'kötü' kelimesi ile ifade etmek belki doğru olmayabilir ama 'gülünç' ilkelliğin ve çirkinliğin bir çeşididir. Platon, *Philebus*'ta 'gülmede acı (daha ziyade kıskançlık biçiminde) ve zevkin iç içe geçtiğini' yazar (Paulos, 1980: 1-2). *Devlet*'inde ise aşırı bir gülmenin insan içinde aşırı tepkiler yaratacağını bundan dolayı Tanrıları kahkahalarla güler göstermenin doğru olmadığını yazar. Hatta Homeros'un *"Hephaistos'u sarayda bir aşağı bir yukarı koşar görünce, mutlu Tanrılar arasında sonsuz bir kahkahadır koptu"* şeklinde sözlerinin yasaklanmasını önerir (Platon, 1999: 389). Her iki filozofun da 'gülünç, kahkaha ve gülme' kavramları üzerinden mizaha bakışları olumsuzdur. Bununla birlikte Aristoteles, gülmenin insanı insan yapan yegâne özelliklerden biri olmakla beraber aynı zamanda insanı hayvanlardan farklı kılan unsurlardan biri olduğunu belirtir (Cameron, 1993: 5).

Cicero, mizah için Latince *urbanitas* 'kente özgü' kelimesinden yola çıkarak mizahın kültüre ait bir olgu olduğunu ve uygarlıktan doğduğunu ileri sürer (Eker, 2014: 4). Mizah ve kültür arasındaki güçlü bağı işaret etmesi bakımından bu yorum dikkat çekicidir. Berger'e göre ifade ediliş biçimi kültürden kültüre çeşitlilik gösterse de mizahsız bir kültür var olmamıştır (Berger, 1997: XIII). Mizah, kültürü açığa çıkaran

unsurlardan biridir. Mizah kültürün bir paçasıdır yargısı kültürün oluşum noktasının da millet olduğunu işaret eder (Özünlü, 1999: 35-36). Varılan bu yargıyı aksi yönde bir perspektiften okuma girişimi yapıldığı takdirde bir milleti anlamamızı sağlayacak noktalardan birinin de mizah olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

Mizahın tanımlanması güçlüğü sorununa farklı bir açıdan yaklaşan Kuipers, mizahın sosyal boyutuna dikkat çekmiştir. İçinde bulunulan sosyal ortamda yapılan mizaha, doğru zamanlama ile tepki verilmemesi (erken/geç) durumunu o topluma 'yabancı' olma; diğer bir deyişle toplumsal kod, alışkanlık ve kural eksikliğinin bir dışavurumu olarak değerlendirir (2006: 1). Ortaya çıkan mizahı anlayamama/tanımlayamama durumu bireyler arası ilişkiyi doğrudan etkiler bir role bürünmektedir. Başka bir ifadeyle, mizahla olan mesafe ile bireyler arası mesafe arasında bir doğru orantı durumu söz konusudur. Kuipers, bu durumu; mizahın bir iletişim biçimi, bir zevk meselesi, sosyal sınırlar için bir işaret şeklinde açıklar ve bu üç bakış açısının mizahın anlamını ve sosyal işlevini belirlediğini ileri sürer (2006: 10). Nitekim bu durum mizahın kültürel kodlarının varlığına yapılan bir göndermedir ve bu göndermede kilit rol kodların çözümlenmesi eylemidir. Mizaha maruz kalan kitle tarafından çözümlenebilen kodlar başarılı mizahın oluşmasının anahtarı konumundadır.

Mizahı kültürel perspektiften ele alıp değerlendiren Delia Chiaro, yaptığı değerlendirme sonucunda özellikle sözlü mizahın sıkı sıkıya kültüre bağlı olduğu ve çok başarılı bir mizahî eserin aynı kültür geçmişine sahip iki farklı toplumda bile benzer etki bırakmadığını ileri sürer. Bu durum için İngiltere'de 1970'lerde bir sahne komedisi olarak gösterilmiş ve başarılı olmuş '*The Play What I Wrote'* adlı şovun Amerika'da gösterilen versiyonunun aynı başarıyı yakalayamadığını örnek olarak verir. Bu ve benzeri birkaç örnek üzerinden mizahla ilgili olarak vardığı kanı şöyledir: mizah doğuştan var olan bir özelliktir ve sonradan öğrenilmesi mümkün değildir (Chiaro, 2010: 19-22).

Kierkegaard, mizahı 'çelişki' kavramı üzerinden okur ve içinde çelişki barındıran olguların komik ya da trajik olarak sonuçlanacağını vurgular (2013: 6). Yanı sıra 'acı' ve

‘mizah duygusu’ arasında bir doğru orantı kurmakta; acının artmasının mizah duygusuna sahip olmayı da artırdığını belirtir (2012: 70).

Öte yandan Freud ise mizahı ‘en yüksek ruhsal başarılardan biri’ (1998: 257) olarak tanımlarken onu haz duygusu ile ilişkilendirir ve espri yapmada kullanılan tekniklerin “tekleştirme, ses benzeşimi, çoğul kullanım, yakın cümleciklerin değiştirilmesi, özdeyişlere imalar” ortak özelliklerinin zaten bilinen şeylerin yeniden keşfedilmesi olduğunu belirtir. Freud’a göre bilinenin fark edilmesinin haz vericiliği üzerinde görüş birliği vardır (1998: 152).

Batılı düşünürlerin yanında Doğu edebiyatında da mizaha dair tanımlamalar, fikirler ve eserler ortaya konmuştur. XI. yüzyılda yaşamış bir araştırmacı olan Urfalı Eyub gülme ile ilgili olarak: ‘dairesel hareketin ritmikliği sonucunda ortaya çıkıp bedene haz veren fizyolojik bir olay’ (Eker, 2014: 17) ifadeleri ile Freud’dan çok önce gülme ve haz arasındaki bağa değinmiştir. X. yüzyılda yaşamış olan Arap filozofu Ebu Hayyan El Tevhidî ise gülmeyi ‘insanın şaşkınlık uyandırıcı bir olayı açıklama çabasının ardından ortaya çıkan, zıt heyecanlar sonucunda duyulan öfke’ olarak tanımlar (Eker, 2014: 17). Her iki düşünür de gülme/mizah kavramlarını farklı duygular üzerinden; haz ve öfke duyguları üzerinden tanımlarlar. Bu durum mizahın duygular arası geçişkenliğini işaret etmekle birlikte insanı tahrik eden, yani eyleme geçiren duygular üzerinden tanımlanma eğilimini de açığa vurur.

Ünlü İslam düşünürlerinden Gazali, *Kimya-i Saadet* kitabında mizah, alay etmek ve gülmek maddelerinde konuya yer vermiştir. Gazali, mizahın ölçülü, içerisinde yalan ve kırıcı sözler bulunmayan, abartı bulundurmayan türünün uygun ve yapılabilir olduğunu söylemekle birlikte ölçünün kaçırılacağı ihtimalinden dolayı mizahtan uzak durulması gerektiğini belirtir. Benzer bir şekilde alay etme ve gülmeyi de kırıcı ve rencide edici olması durumunda haram olarak kabul eder (Gazali, 1990: 433-436). Gazali’nin mizaha yaklaşımı belirli sınırlar içerisinde kalması şartıyla onaylanabileceği şeklinde olmakla birlikte alışkanlık haline dönüşme tehlikesi nedeniyle mesafeli bir tutum alınması gerektiği şeklindedir. Mizahla ilgili bu yaklaşım (tümüyle yasak değil ama ölçülü olmalı)

İslam düşünce dünyasının çoğu kesimlerince paylaşılmakta ve genel bir tutum olarak benimsenmektedir.

Türk mizah dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan Aziz Nesin'e göre mizahın mümkün olabilmesi ancak 'seslendiği insanı, hangi oranda olursa olsun, sağlıklı olarak güldürebilen' yönü olması gerekir. Zira 'güldürmek, gülmecenin işlevidir' (Nesin, 1973: 16). Dile getirilen ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere mizah, güldürmüyorsa hem işlevini yerine getirmiyor hem de eksik bir portre çiziyordur.

Ferit Öngören mizaha daha farklı bir yerden bakarak mizahın eğlence ve hoşgörü kökeni üzerinde durur. Öngören'e göre "mizah eğlence ve hoşgörü ile kişilik kazanmış ve temel gelişimini sürdürmüştür". Hoşgörü, mizahın kültür yönünü işaret ederken, toplumsal sevinçlerin dışa vuruluş yönü de mizahın eğlence/neşe yüzünü işaret eder. Eğlence, mizaha serbest bir alan yaratmış ve bu alanda istediği gibi hareket edebilme olanağı tanımıştır. Hoşgörünün eğlence olayı içerisinde yer alması kendiliğinden, yani doğal bir süreçtir (Öngören, 1999: 15-16).

Gülme üzerine fikirlerini Bergson'un *Rire* adlı eserini uyarlama esnasında dile getiren Mustafa Şekip, gülmenin toplumsal tarafını vurgularken gülmenin 'içtimai bir kabul ve def aksülamel' olduğunu belirtir. Buna ilaveten 'gülmenin her şeyden evvel meserretin bir tezahürü' olduğunu söyler ki neşe ve eğlenceyi gülmenin oluşmasında ön şartlar olarak sayar (Şekip, 2015: 49). Mizah, dili anlamamız ve ona duygusal tepkiler verme yeteneklerimizden evirilmiş olabilir. Gariptir ki, neşenin/sevincin ortaya çıkma durumu nörolojik olarak pek çok canlıda görülür ama diğer canlılarda olmayıp da insanda olan nadide bir özellik bulunur. Bu özellik, uyumsuzlukların çözülmesini sağlamayı mümkün kılan işlevsel mimaridir ki mizahı kavramamızı sağlar. Bu durum anlambilimsel bir süreç içermesi nedeniyle mizahı insana özgü eşsiz bir özellik haline dönüştürür (Moran ve diğ., 2004: 5). Bu eşsiz özellik insanı müstesna bir varlık haline getirir ki Sanders, hayvanlar âlemindeki bütün canlılar arasında bir tek insanın gülmek gibi kayda değer bir yetiye sahip olduğunu söyler ve ekler: "Sonuçta, dil ve gülme dışında bizi öteki

hayvanlardan ayıran pek az şey var. Ne var ki, antik çağlılara göre insanlara biricik, ruhsal yaşamını veren şey yalnızca gülmedir" (Sanders, 2001: 22).

Mizaha getirilen kimi tanımlamalarda mizahın doğrudan bir tanımını yapmak yerine yüklendiği işlev üzerinden bir tanımlama yoluna gidilmiştir. *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi* kitabının yazarı Hilmi Yücebaş mizahı bir 'savunma silahı' olarak görür (Yücebaş, 1976: 15). Mizahın savunma ya da saldırı bağlamında okunması mizahın daha geniş bir pencereden bakmayı kısıtlayıcı ve dar bir çerçeveden bakmaya zorlayıcı bir tutum doğurur. Saldırı/savunma düzleminde tartışılan mizah, iktidar/erk eleştirisi yolunda kullanılan bir araç statüsüne bürünür. "Mizah, iktidarın despotizmine karşı 'aşağıdan' bir direniş biçimi, bir muhalefet olarak gözükse de, bu şemayla yetinmek çok basite indirgemeci bir yaklaşım olur (Fenoglio ve Georgeon, 2000: 13). İktidar eleştirisi ya da muhalefet etmek amacıyla mizaha başvurulması mizahın işlevsellik yelpazesinin genişliği sonucu ortaya çıkan bir durumdur.

Mizah üzerine çalışmalar yapan temel disiplinlerden bir diğeri psikolojidir. Mizahın insan psikolojisi üzerindeki etkileri, ortaya çıkardığı ya da neden olduğu etmenler üzerine psikologlar tarafından çeşitli araştırma ve yayınlar yapılmıştır. Bu yayınları yapan ve öne çıkan bilim insanlarından biri olan Rod Martin, mizahı birkaç bileşenden oluşan oldukça geniş ve çok yönlü bir fenomen olarak tanımlar. Bu bileşenler; *bilişsel açı* (uyumsuzluk içerir), *duygusal açı* (neşe duygusunu barındırır), *sosyal ya da kişilerarası açı* (birliktelik, insanın sosyal varlık oluşuna gönderme) ve son olarak *gülmedir* (neşe duygusunun iletişimi ya da sözsüz ifade şekli). Mizahı oluşturan bileşenler sonrasında Martin, mizahın dar bir tanım içerisine sıkıştırılmaması gerekliliğine vurgu yaparken bilakis tanımın bu bileşenlerin tamamını içine alacak şekilde büyükçe bir grup şekline bürünmesine dikkat çeker (Martin ve Kuiper, 2016: 502).

Süregelen tüm mizah tanımlamalarının ortaklaşabildiği yegâne nokta mizahın tanımının güçlüğü meselesi olmuş ve olmaya devam etmektedir. Yüzyıllardır devam eden bu hikâye günümüzde de aşağı yukarı aynıdır, zira o kadar farklı durumlara güleriz ki tek bir tanım ile olayı formüle etmek imkânsız olmasa da oldukça güçtür (Morreall, 1983: 1).

Pergelin sabit ayağı mizahı tanımlama çabası, hareketli ayak ise yapılan tanımların farklılaşması ve çeşitlenmesidir. Eski çağ filozoflarından günümüze dek süren girişimler bir yerde pergelin hareketli ayağını işaret etmektedir. Diğer bir deyişle pergelin oluşturduğu daire şu sorunsalı ortaya çıkarır: sonsuz bir döngü içerisinde bu devinim sürmeye devam edecek ve sonu olmayacağından sözü edilen girişimler sonsuza dek sürecektir. Aşağı yukarı tüm yazar, çizer, düşünür ve araştırmacılarının üzerinde mutabık kaldıkları ve kalacakları tek noktanın bu olması içerisinde bir miktar mizah barındırmıyor değil.

1.1.1. Humor ve Mizah

Şu ana dek verilen mizah ve mizahla ilgili tanımlamaların en ilgi çekici olanlarından ve Türk kültür dünyası içerisinde de kendine yer bulan ve anlam kazanabilmiş olan tanımlamalardan birine bu noktada değinmemiz gerekir. Bu tanım ve bağlantı içerisinde olduğu kavramlar gereği yerel bir tespitten ziyade evrensel yönü ile de öne çıkmaktadır. Bahse konu olan terim 'mizahın' karşılığı olarak Batı dünyasında kullanılan 'humor' terimidir.

Batı dillerinde 'mizah' için Latince kökenli 'humor' terimi kullanılır. İngilizce etimoloji sözlükleri 'humor' için şu karşılıklara yer verir; kelimenin 'humour' ve 'humor' şekillerinin ikisi de Orta İngilizcede ('umor' ve 'umour' biçimlerine de rastlanır) bulunmakla birlikte Eski Fransızcadan adapte edilmiştir. Latince 'hūmor' kökeninden gelen kelime için 'sıvı, nem, ıslaklık, sululuk, çiselemek' anlamları verilmiştir. Bu anlamların yanında şu karşılıklar da verilmiştir: 'eski zamanlananlarda fizyolojide hayvanların dört sıvıdan (kan, balgam, kara safra (hüzün) ve sarı safra (kızgınlık) oluştuğu inancı vardı ve bu sıvılar insanın mizacı ve sağlığını belirleyen unsurlardı' (Partridge, 2006: 1475; Klein, 1966: 750). Humor, fiziksel sağlıkla birlikte psikolojik sağlık belirleyicisi de olabilmekteydi. Galen'e göre zihinsel mizaç da fiziksel mizaçtaki gibi dört 'humor' üzerine kuruludur: hüzün, kızgınlık, kayıtsızlık, iyimserlik (Skeat, 1980: 250).

Bu tanımlama içerisinde iki nokta göze çarpar: birincisi mizah tanımı içerisinde yer alan 'ıslak, nem' tanımlamalarının Türkçe deyimlerde şaka yapmak anlamında

‘sululuk yapmak’ olarak karşımıza çıkması; ikincisi ise insan vücudunu oluşturduğuna inanılan dört sıvı anlayışı ile dünyanın oluşumunda ‘anasır-ı erbaa’ (hava, su, toprak, ateş) anlayışı arasındaki bağlantıdır. Bu noktadan yola çıkıldığı takdirde gözlemlenebilir olan mesele şudur ki insan ruhunun ve tabiatın oluşumunda yer alan ‘sıvı’ maddesi mizahı işaret eder niteliktedir.

Dört ana element ve anasır-ı erbaa arasındaki ilişki üzerine Ünsal Özünlü’nün şöyle bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Canlı olsun olmasın her şeyin birbirine bir varoluş zinciri ile bağlı olması ve bir düzen içinde hareket etmesi Rönesans İngiltere’si, Elizabeth döneminde rastlanılan bir anlayıştır. Bu anlayışa göre evrende iki âlem bulunur; gökyüzü varlıklarının tamamı olmak üzere, melekler, talih ve şans, yıldızlar, hayvanlar, bitkiler ve metallerin meydana getirdiği büyük âlem ve insan benliği ile kendi varlığının oluşturduğu küçük âlem. Tüm evren dört ana element üzerine bina edilmiştir; toprak, su, hava ve ateş. Bu elementler büyük âlemdeki tüm varlıkların ruhsal düşünce biçimlerine ve davranışlarına etki edebiliyorlardı. Küçük âlemde bulunan insan fiziksel yaşantısının devamı için yiyeceğe bağımlıdır. Dört ana element yiyecek yapım aşamasında önce yiyeceğe sonra da insan midesine geçmektedir. Mide erittiği yiyecekleri karaciğere gönderir. Karaciğer de bu yiyecekleri dört salgıya çevirir. Batı dilinde ‘humor’ olarak bilinen bu salgılar hem gülmeceyi hem de insan karakterinin etkilendiği salgıları tanımlamak için kullanılagelmiştir. Dört ana element ve vücuttaki bu dört sıvı arasındaki ilişki ve insan karakterini belirlediği inancı şöyle bağdaştırılır; üzüntülü ve karamsar bir insanın melankolik yapısı toprakla olan bağına işaret eder, soğukkanlı bir insanın kayıtsız hali suya işaret eder, kan ve hava ilişki içerisindedir ve bu ilişki soyluluğu ve değeri gösterir. Son olarak insanın sinirli ve öfkeli olma durumu safra ile ilişkilidir ki safra da ateş ile bağdaştırılır. Evrende var olan dört ana element insanın karakterinin oluşumuna yön veren dört sıvı olarak işlev görmektedir (Özünlü, 1999: 16-18).

‘Humor’ teriminin işaret ettiği ‘dört temel yaşam sıvısı’ açıklamasının bir benzeri Doğulu düşünürlerin tanımlamaları içerisinde de bulunur. Doğu dünyasının ünlü tıp doktorlarından biri olan Rebban et-Taberi, gülmeye psikolojik bir yaklaşım sergiler ve ‘psikolojik şaşırma sonucunda oluşan kanın kaynaması olayı’ şeklinde anlatır. Gülme için

benzer bir tanımlamayı Süleyman el-İsraili de yapar: ‘göğüs kaslarının titremesi, kaynama halinde olan kanın sesi’ (Eker, 2014: 17). Her iki düşünür de gülme için öne sürdükleri savlarında kanın kaynaması üzerinden açıklama ortaklığı sergilemişlerdir. Bu ortaklık bizleri gülme/mizah kavramlarının temel sözlük anlamına geri taşımaktadır. ‘Humor’ teriminin kökenlerinde rastlanılan ‘kan’ açıklaması ile ‘mizah’ terimine doğulu ilim adamları tarafından getirilen açıklamalar arasında bir benzerlik gözlemlenebilmektedir.

İnsan vücudunda yer alan dört sıvının insan karakterini belirlediği anlayışına edebi kaynaklar da çeşitli biçimlerde yer vermişlerdir. *Mesnevi*’deki 107 numaralı beyitte bu dört sıvının ikisine (safra ve sevda) rastlanır:

“Renceş ezṣafrā vü ezsevdā nebūd

Būy-ı her hìzum bedìd āyed zidūd”

Ankaravî beyti şu şekilde şerh eder: “ Ol kenīzekün renci ṣafrā vü sevdādan degül idi anı kendüye sānì su’āl-i muḳaddere cevābdur kān dimek lāzım geldi ki anuñ renci ṣafrä vü sevdādan olmaduġı neden ma’lùm oldı. Cevāb buyurup dirler ki her odunuñ räyiḥa-yı duḫānından ẓāhir olur ya’nì ‘alāyim ü āṣārı ol şey’üñ ẕātına delīl olur ve ‘ārif eṣerden mü’eṣṣire istidlal ḳılur pes ṣafrä vü sevdadan” (Tanyıldız, 2010: 281). Beyitte geçen ifade ‘hastalık, safra ve sevdadan değildir’ anlamındadır. *Mesnevi*’deki bu beytin şerhinde eski tıbbî bilgiler kullanılarak da yapılmıştır. Muhammed Esad Dede, yapmış olduğu şerhte dört element ve insan vücudundaki dört temel sıvı ile ilgili bilgilere ‘ilm-i tıbba’ atıfla yer vermiştir:

“ilm-i tıbda şu vechile beyân olunmuştur ki cenâb-ı Ḫâlıḳ-ı lem-yezel ve Ḥakîm-i bî-bedel dünya ve mâ-fîhâyı dört şey’den ḫalḳ eyledi; hava, nâr, türâb, mâ bunlara ‘anâṣır-ı erba‘a ta‘bîr ederler bürd, ḥâr, yâbis, ratbdır. Bu esyâ-yı erba‘a-i meẕkûre bedende dört şey üzerindedir: 1.Balġam, 2.Merre-i ṣafrâ, 3.Merre-i sevdâ’, 4. Dem bunlara aḫlât-ı erba‘a ta‘bîr olunur. (1. Ṣafrâ) ṭabi‘atı ḥâr ve yâbistir, ‘unṣur-ı nâr-ı tabi‘îden mütevellidir, meskeni vücûd-ı insânîde merâredir ve merâreniñ meskeni re’stir. (2. Dem) ḥâr-ı raṭbdır havâ-yı tabi‘îden mütevelliddir, vücûd-ı insânîde meskeni beyaz ciğerdir. (3. Balġam)

bârid-i ratbdır ‘unṣur-ı mâdan mütevelliddir, vücûd-ı insânîde meskeni beyaż ciğerdir. (4. Sevdâ’) tabi‘atı bârid-i yâbistir ve ‘unṣur-ı ‘arżdan mütevelliddir, vücûd-ı insanîde meskeni ṭalaḳ (taḥâl) dır. 1.Ḥarâret ṣafrâdan, 2. Sürûr demden, 3. ġam balġamdan, ḫavf sevdâdan ḥâṣıldır” (Öktay, 2008: 156).

Ahlât ve suret arasındaki ilişki, yani vücuttaki sıvıların mizacı etkilediği anlayışı Feridüddin Attar’ın *Mantık Al-Tayr* kitabında da karşımıza çıkar. Attar, ilim tahsilindeki bir talebenin bir cariyeye âşık olması hikâyesi içerisinde suret ve ahlât ile ilgili olarak şunları ifade eder:

“Surete tapmayı sanat edinen, nasıl olur da sıfatı düşünebilir?

Suretin aslı, şeytanca bir iştir… mana ehliyse ruhani candır!

Suretten vazgeç de sıfata âşık ol… âşık ol da bilgi güneşini bul!

Suret, ahlâttan, kandan başka bir şey değildir. Surete kapılan adam, ilerisini düşünen bir adam değildir” (Attar, 2006: 118).

Doğu ve Batı kaynaklarının üzerinde ittifak ettikleri nokta insan vücudunda var olduğu kabul edilen dört sıvının karakter üzerinde etkili olduğudur. Sözünü ettiğimiz etki çerçevesinde Batılı kaynaklarda kullanılan terim (humor) aynı zamanda ‘mizah’ terimini de karşılamaktadır. Özünlü’nün de dikkat çektiği üzere insan karakterine yön veren salgılarla ‘gülmece’ anlamında kullanılan sözcük ortaktır ve karakter ile gülmece arasında kurulan yakın ilişki Arapçadan Türkçeye geçerek yüzyıllar boyu kullanılan iki sözcükte de bellidir: mizah ve mizaç (Özünlü, 1999: 18). Batılı kaynaklarda rastlanılan terimsel aynılık Doğulu kaynaklarda benzerlik düzlemine oturur. Karakter ile ilgili olarak ‘mizaç’ kelimesi kullanılırken gülmece için ‘mizah’ kelimesi kullanılır. Sözü edilen benzerlik/aynılık durumu mizah/mizaç terimleri için de geçerlilik sağlar. Zira mizaç için öne sürülen anlamlardan bir diğeri ‘***Ar*** *mizāc* مِزاج [*#mzc* fiʿāl msd.] 1. karışım, kompozisyon, 2. eski tıpta insan bünyesini oluşturan dört ögenin karışımı, karakterdir (Nişanyan, 2021). Terimsel yakınlık, mizahın oluşumunda mizacın etkisinin yadsınamaz

bir olgu olduğuna dair yaklaşım için elde bulunan somut kanıtlar kategorisi altında değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

1.1.2. Mizahın Gülme ile İlişkisi

Mizahın doğrudan ilişki içerisinde olduğu ve fiziksel bir sonucu olarak da görülebilecek eylem gülmedir. Her mizahî eylemin gülme ile sonuçlanacağı beklentisini taşımak doğru bir yaklaşım olmasa da mizahın amacına ulaştığının somut bir göstergesi olarak gülme eylemi değerlidir. Nesin, "Mizahta gülme vardır, gülme olmayan şey mizah olmaz. Mizahın kökeninde gülmeden başka bir şey aramak doğru olmaz" (2001: 19) derken mizah ve gülme arasındaki ilişkinin yakınlığını işaret etmiştir. Hurley, mizah ve gülme arasındaki ilişkiyi düşünce ve söz arasındaki ilişkiye benzetir. Düşünce zihinde meydana gelirken, onun ifade şekli söz ediminde genelde dolaylı, gözlenebilir ve çoğu zaman sansürlenmiştir. Gülme, bir anlamda mizahın dışa vurulan sosyal fenomen biçimidir (Hurley ve diğ., 2011: 19). Mizah ve gülme kavramlarının birbirlerine ilintililik derecesi ve aralarındaki bağın kuvveti her iki kavramın birlikte incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Mizahı, esrarengiz ve her şeyden farklı kılan özelliği, garip ve karmaşık bir davranış biçimi olan gülme ile olan ilişkisidir (Berlyne, 1972: 50). Kronolojik bir sınıflamada gülme, mizaha nazaran daha antik öğeler barındırır. Diğer bir ifadeyle mizahtan evvel gülme vardı savının ileri sürülmesi bir takım teoriler tarafından desteklenip beslenebilmektedir. Bu ifadeler şu noktada kendine dayanak bulur: "Başlangıçta gülme vardı. Yaklaşık olarak İ.Ö. üçüncü yüzyılda yazılmış simya konusundaki bir Mısır papirüsüne göre dünya böyle oluşmuştur" (Sanders, 2001: 17).

Gülmenin oluşabilmesi hava akımına bağlıdır. Günlük dilde hava dediğimiz şey kimya dilinde bir gaz olan oksijene dönüşür. Oksijen ise tek başına yanıcı bir gazdır. İki hidrojen ile birleşerek hayat kaynağını yani suyu oluştururlar. H_2O, âbın hayat bulması ya da hayat kaynağına dönüşmesi mucizesinin kimyasal sembolüdür. Fiziksel bünyemizin varlığını idame ettirebilmesi oksijen diye tabir ettiğimiz havaya bağlı iken psikolojik bünyemizin ihtiyaç duyduğu gülmenin oluşumu da hava ile mümkün olmaktadır.

Oksijenin suya dönüşümü yaşam kaynağı halini alırken benzer olarak gülmenin de 'sulandırılıp' psikolojik ihtiyaca cevap veren bir kaynağa dönüşmesi tesadüfi olmasa gerektir. Sanders, İsa'dan önce 3.-4. yüzyıla uzanan en eski felsefe metinlerinde, bebeklerin doğumdan kısa bir süre sonra yararlandığı başka, daha yaşamsal bir havaya değinir ve bu soluğun Eski Mısırlı Yaratanın soluğuna çok benzediğini vurgular (2001: 17). Bu bağlamda Bergson'un gülmeye dair söyledikleri ile benzeşen ifadeler karşımıza çıkar. Bergson, gülme üzerine yazma ihtiyacı hissetmesinin sebebini; gülmeyi bir tanıma hapsetmeyi amaçlamıyor oluşu ile açıklar, gülmeyi her şeyden önce canlı bir şey ve ne kadar sıradan da olsa, gülmeyi hayata karşı duyduğumuz saygıyla ele alınması ve onun genişleyip yayılmasını gözlemlemekle yetinmemiz gerektiğini ileri sürer (2014: 3). Gülmenin yaşayan bir organizma şeklinde değerlendirilmesi ve tanrısal yönüne yapılan vurgular gülmenin önemini öne çıkaran yargılardır.

Yaratılış gibi bir olgunun odağında ortaya çıkan 'gülme', gücün de odağında olduğu imasını taşır. Diğer bir tarafta ise canlı ve Tanrısal bir eylem olarak tanımlanan gülmede aynı zamanda bir zayıflık, bir güçsüzlük belirtisi olduğunu öne süren Baudelaire gülme eylemini "sinirsel bir çırpınıştan, hapşırmayı andıran ve başkasının felaketi karşısında ortaya çıkan istem dışı bir kasılma (spasme)" olarak tanımlar (Baudelaire, 1997: 9). 'Güç-zayıflık, Tanrı-insan' gibi ikili kavramlar ile tanımlanan gülme, kavramsal bağlamda iki uç noktada yer alabilirliğini gözler önüne sermektedir.

1.1.3. Duchenne Gülümsemesi ve Gülmenin Fiziksel Yönü

Fiziksel bir davranış, insanî özelliklerin bir dışavurum şekli olarak gülme eylemi yalnızca sebepleri ile değil aynı zamanda çeşitleri ile de incelenmiş ve çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. 1862 yılında Fransız nörolog Guillaume-Benjamin-Amand Duchenne de Boulogne, insanların yüz ifadeleri üzerine yaptığı çalışmada gülme çeşitlerini şu şekilde sıralamıştır: doğal (natural), sahte (false), aptalca (foolish), hakir (scornful), alaycı (mocking), ironik, şefkatli (tender), aldatıcı (deceitful) gülüş (Boulogne, 1990). Duchenne'in gülme üzerine yaptığı bu çalışma sonrasında 'doğal, samimi gülüş' için 'Duchenne gülümsemesi' ifadesi kullanılmaktadır (Hurley ve diğ., 2011: 20). Doğal ve

samimi bir gülüş demek aynı zamanda başarılı bir mizahın en doğru göstergesi, en iyi delili olarak kabul edilebilir. Duchenne gülümsemesi, mizahın başarılı olup olmadığına karar verebilmek için tek başına gülme eyleminin yeterli olmayacağının yanı sıra nitelikli gülmenin de dikkate alınması gerekliğini işaret etmektedir.

Gülmenin oluşma nedenleri çeşitli teoriler altında açıklanmaya çalışılmıştır. 'Mizah teorileri' başlığı altında detaylarını verdiğimiz bölümün yanı sıra bu noktada kısaca değinilmesini gerekli gördüğümüz iki teori bulunmaktadır. Bunlardan biri gülmeyi 'saldırgan olmayan oyunları kolaylaştıran bir araç' şeklinde ifade eden 'oyun teorisidir.' Bir diğeri de gülmenin 'yanlış alarm' sinyallerinden kaynaklı olduğunu ileri süren teoridir (Hurley ve diğ., 2011: 261-262). Sözü geçen her iki teorinin de çıkış noktası insanın biyolojik bir varlık olduğu kabulü ile birlikte gelişiminin ve sergilemiş olduğu davranışların evrim odaklı bir bakış açısına sahip olmasıdır. Mizah kaynaklı bir eyleme karşı verilen reaksiyon olarak gülme davranışının diğer bir yönü de mizahî olmayan durumlar ve gıdıklanma kaynaklı gülmedir. Gıdıklandığında insan neden davranış olarak gülme tepkisi verir sorusunu hem oyun teorisi hem de yanlış alarm teorisi 'tehlike yok, güvendesin' işareti alması ile açıklar. Hurley, gülmeyi oyun esnasında saldırmazlık işareti olarak nefes alış-verişlerin düzene sokulması şeklinde açıklayan 'oyun teorisi' ve 'yanlış alarm teorisinin' birleştirilebileceğini ifade eder. Gıdıklanmayı da mizahın bir çeşidi olarak kabul eden Hurley, gıdıklanmaya verilen tepkinin gülme olmasının sebebini oyun davranışlarında arar. Gülme olarak açığa çıkan davranışın ilettiği, 'endişe etme, saldırgan bir tutum içerisinde değilim' mesajıdır (Hurley ve diğ., 2011: 262). Gıdıklanmanın gülmeye yol açması sadece insanlarda değil aynı zamanda şempanzelerde de gözlemlenebilen bir davranıştır. Darwin, gıdıklanma sonucu gülmeyi 'keyif (joy)' duygusu ile açıklar ve bu duygunun oyun oynayan çocuklarda sıklıkla rastlandığını belirtir (2009: 207). Bir durum veya olaydan alınan keyif ve hazza gülme ile karşılık verilmesi insana has bir davranış değildir. Darwin, genç şempanzelerle yaptığı çalışmalarda hem gıdıklanmaya karşı tıpkı çocuklarda olduğu gibi gülme davranışının açığa çıktığını hem de keyif ve haz duygusunun yaşandığı anlarda gülmenin oluştuğunu gözlemlemiştir (2009: 139-140).

Gülme, popüler algının tersine insanoğlu tarafından kontrolsüz ya da rastgele sergilenen bir davranış biçimi değildir. Aksine, sistematik, sıralı ve toplumsal olarak düzenli kalıplar içerisinde ortaya çıkan, hem söz hem de sosyal aktiviteler ile koordine bir şekilde oluşan bir olgudur. Bu oluşum gülmenin önemine dikkat çekmesinin yanında çalışılabilir bir bilimsel alan olduğunu da ispat eder (Glenn, 2003: 2).

Gülme üzerine yapılan çeşitli ampirik çalışmalar konu ile ilgili daha farklı bir perspektif sunmaktadır (Fried ve diğ., 1998; Mobbs ve diğ., 2003; Goel ve Dolan, 2001; Goel ve Dolan, 2007; Moran ve diğ., 2004). Nörolog ve psikiyatrlardan oluşan bir grup bilim insanının *Nature* dergisinde yapmış oldukları önemli bir çalışmada Itzhak Fried ve arkadaşları, "insanın suplementer (yardımcı) motor alanın ön kısmı elektrik uyarısına maruz kaldığı takdirde gülme oluşur" (Fried ve diğ., 1998: 650) sonucuna ulaşırlar. Suplementer (yardımcı) motor alanın, motor altyordamlarını programlayan bölge olmasının yanında daha genel motor becerileri sırasında da aktif olduğu gözlenmiştir (Roland ve diğ., 1980). İnsan beyninin konuşma, hareket ve öğrenme gibi temel motor becerilerinin de yer aldığı bu alan uyarıldığı takdirde gülmenin de oluştuğu bölümdür. Temel motor becerilerimiz ile gülme eylemi, yani diğer bir deyişle insanı insan yapan hareketler ortak bir temele ya da ortak bir çıkış noktasına dayanmaktadır. Bu dayanağın somutlaştırması, ispatının mümkün kılınması ve mizahın bilimsel bir zemine oturması interdisipliner bir yaklaşımla modern teknolojinin de sağladığı imkânlar sayesinde nöroloji çalışmaları aracılığıyla olmuştur.

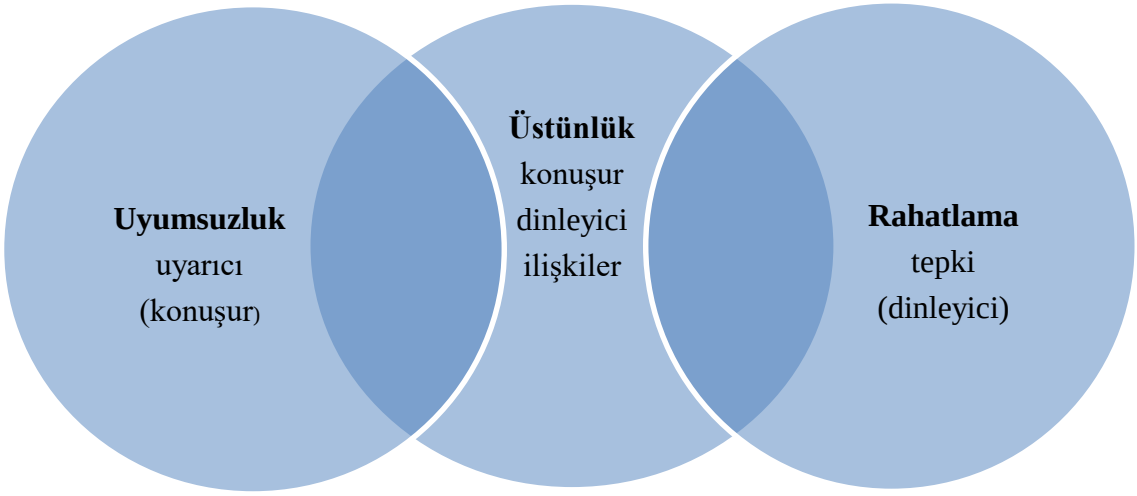
1.2. MİZAH TEORİLERİ

Bir disiplinin sistematik bir incelemesi, bir kimlik kazanması ve bilimsel dünyada rüştünü ispat etmesinin yollarından biri de teori oluşturabilmesinde yatar. Mizahın bir disiplin olarak kabul görmesi benzer biçimde alanla ilgili teorilerin ortaya konması ile mümkün olmuştur. Bu bölümde anlatılacak olan teoriler ışığında mizah çalışmaları yapılagelmiş ve yapılmaya devam etmektedir. Unutulmamalıdır ki teorilerin sadece sistematik düzeni sağlama rolü bulunmamakta aynı zamanda " ortaya çıktıkları dönemin ahlaki, estetik ve politik temalarını (da) yansıtırlar" (Billig, 2005: 38). Bu durumun

sağladığı avantaj, teori üzerinden yapılan incelemelerin hem metne hem topluma hem de döneme dair ipuçları sunmasıdır.

Mizah teorisyenlerinden biri olan Victor Raskin, Hempelmann ve Taylor ile kaleme aldıkları bir makalede teori kavramı üzerine çeşitli açıklamalarda bulunurlar. Teorinin tanımlama ile özdeşleştirilmesi gerektiğini ve tanımlamanın da teorinin sadece bir yönü olduğunu ifade eder ve eklerler. Bunun yanında teori, tek bir gerçekten çok daha fazlasını açıklamalıdır. Bu doğrultuda bir teorinin olmazsa olmazları şunlardır: beden/yapı, hüküm alanı (teorinin ilgilendiği/uğraştığı başlık), önermeler (teorinin ileri sürdüğü dolaylı, farazi ifadeler), hedefler, yanlışlanabilirlik, doğrulama/değerlendirme yöntemleri (teorinin doğruluğunu ya da varsa diğer teorilerle kıyaslanmasını mümkün kılan ifadeler kümesi). Örneğin yerçekiminin; 'hüküm alanı' doğada kütlesi olan tüm fiziksel nesneleri kapsar, 'önermeleri' genellik, evrensellik, değişmezlik ve herhangi bir durumdan arınmışlık içerir. Yerçekimi teorisinin ana hedefi herhangi bir anda özellikle de yere vardığı zamandaki düşme hızını ölçebilmektir. Teori, tahmin edilen hızın değerinde değişmeler olursa yanlışlanabilir, eğer olmazsa da doğrulanabilir (Raskin, Hempelmann ve Taylor, 2009: 286-287). Yerçekimi teorisi tüm bu yönleri ile iyi kurgulanmış bir teoriden beklenen tüm sonuçları başarı ile sergilemektedir.

Geleneksel anlamda üç ana teoriden oluştuğu kabul gören mizah için farklı bakış açıları ile geliştirilen teoriler de mevcuttur. Raskin, bu teorilerin mizahın karmaşık yapısını temsil ettiğini ve birbirleriyle çelişmekten ziyade teorilerin birbirini tamamladığını ileri sürer. Gelenekten kopmayıp teorileri üç ana başlıkta çalışan Raskin, şu şekilde bir sınıflamaya gider: uyumsuzluk teorisi (uyarıcı ile ilgili tespit çabasında), üstünlük teorisi (konuşan ve dinleyen arasındaki ilişki ya da tutumu karakterize eder), rahatlama teorisi (dinleyenin duyguları ve psikolojisi üzerine yorumda bulunur) (Raskin, 1985: 40). Konuşur tarafından üretilen uyarıcıya tepki sağlayanın dinleyici olması nedeniyle üstünlük teorisi diğer iki teori arasında geçiş sağlayıcı görevindedir (Şekil 2).

Şekil 2: Mizah Teorileri Kesişim Noktaları[4]

Terimsel olarak ayrışmış olmaları bu teorileri tamamıyla birbirinden farklılaştırmamakta; bilakis tüm teoriler, içerisinde farklı teorilerden izler taşıyabilmektedir. Bu durum mizahın terim anlamı konusunda yaşanan karmaşayı andırmaktadır. Mizah ile ilgili kesin ve net bir tanım getirilmesinin çok mümkün olmamasının bir yansıması teorilerde de karşımıza çıkar. Teorileri sınıflama konusunda üçlü ama biraz daha detaylı bir sınıflama da Attardo tarafından yapılmıştır (Şekil 3). Attardo, (mizah) teorilerini üç aileye ayırmıştır; bilişsel (uyumsuzluk, çelişki), sosyal (düşmanlık, saldırganlık, üstünlük, zafer, alay, küçümseme) ve psikanalitik (rahatlama, yüceltme, kurtuluş, ekonomi) (1994: 47).

[4] (Attardo ve Raskin, 2017: 50).

The Three Families of Theories

Cognitive	**Social**	**Psychoanalytical**
Incongruity	Hostility	Release
Contrast	Aggression	Sublimation
	Triumph	Economy
	Derision	
	Disparagement	

Şekil 3: Üç Teori Ailesi[5]

Mizah teorilerinin değerlendirileceği bu bölümde geleneksel sınıflama sistemini takip etmekle birlikte dilbilimsel/anlambilimsel mizah teorisi üzerinde de duracağız. Teorilere dair temel unsurlara, öne çıkan noktalara ve bu teorilere getirilen eleştirilere bu bölüm altında yer vereceğiz. Teorilerin anlatımı noktasında kronolojik bir yöntem takip edilmeye çalışılacak ayrıca ek olarak bu çalışma ile bağlantı oranının yüksekliğinden ötürü dilbilimsel/anlambilimsel teoriler son safhada değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1.2.1. Üstünlük Teorisi

Üstünlük teorisi (Superiority Theory), mizah teorileri arasında en köklü olan teoridir. Bu teorinin üzerine temellendiği düşünce şu şekildedir: insanlar arasında fiziksel, toplumsal, sınıfsal, cinsel gibi temel bazı farklılıklar vardır ve bu farklılıklar hiyerarşik bir düzen içerisindedir. Bu hiyerarşi içerisinde çeşitli durumların sonucunda bir üstünlük-düşüklük olgusu açığa çıkar. Açığa çıkan üstünlük duygusu (dayanağı ne olursa olsun)

[5] (Attardo, 1994: 47).

sonucunda oluşan zafer duygusu, üstün olma coşkusu mizahın temellendirildiği yerdir. Yani mizahı oluşturan, meydana çıkmasını sağlayan şey üstünlük duygusudur.

Platon'un 'tanrıları kahkaha atarken betimlenmesinin doğru olmadığı' savına ve gülmeyi 'acı ve zevkin bir birleşimi' olduğu iddiasına önceki bölümde değinmiştik. Platon, *Philebus*'ta 'dostlarımızın saçma durumlarına güldüğümüz zaman acı ve zevk duygusu eş zamanlı olarak açığa çıkar' (Platon, 1975: 50) derken aslında 'üstünlük teorisinin mizahla ilgili temel varsayımı ile aynı görüşü dile getiriyor ve gülmenin altında yatan güdüyü sorguluyordu. Mizahı 'zevk ve acı' kavramları üzerinden açıklama McDougall'ın *Nature* dergisinde kaleme aldığı makalesinde de karşımıza çıkar. McDougall, saçma şeylere gülmemizin nedeninin aldığımız zevk değil aksine hissettiğimiz acı olduğunu ileri sürer (McDougall, 1903: 319). Platon, ayrıca 'cehalet kötüdür, dostlarımızın cahilliklerine güler ve bundan zevk alırız, bu durumda gülmek aynı zamanda kötülükten zevk alıyoruz demektir' önermeleri ile gülmenin ahlaki bağlamda sorunlu oluşunu iddia eder (Billig, 2005: 40). Platon'un mizah ile arasına koyduğu mesafe Aristoteles'te bir nebze de olsa ılımlı bir tutuma dönüşür. Aristoteles, *Poetika*'da gülünç olanın özünü; soylu olmayışına, kusurlu oluşuna bağlar ve bu kusurun acılı ya da zararlı bir etkisinin olmadığına kanaat getirerek (Aristoteles, 1987: 20) mizahın bir anlamda zararlı olamayacak kadar etkiden yoksun olduğunu ifade eder. Aristoteles'in eserlerinde bulmayı amaçladığı şey daha çok insanların 'neye' güldüğünü tanımlamak iken üstünlük teorisinin bir diğer önemli temsilcisi olan Thomas Hobbes ise insanların 'neden' güldüğünü açıklamaya çalışır (Billig, 2005: 50).

Antik Yunan çağında tohumları atılan teorinin Thomas Hobbes ile birlikte bir zemin kazandığı pek çok çalışmada yapılan atıflarla kendini gösterir (Keith-Spiegel, 1972; Billig, 2005; Lintott, 2016; Morreall, 2009; Larkin-Galiñanes, 2017). Adı geçen çalışmaların yanı sıra mizah ile ilgili yapılmış, yapılan ve yapılacak olan her çalışmada Hobbes değinilmesi gereken önemde bir düşünür olarak öne çıkar. Zira Platon ve Aristoteles ile başlatılan üstünlük teorisinin geçmişinin Hobbes ile birlikte şekillendiği düşünülür. Yunan filozoflarından başlayıp Hobbes'a dek geçen zamanda mizah üzerine ileri sürülen fikirler 'lafı geçtiğinden' dolayı değinilmekten öteye geçmemiştir. Hobbes,

gülme üzerinden aktardığı fikirleri ile mizah alanına bakılan perspektifi genişletmiştir. Bu bağlamda şu söylenebilir ki mizahı 'zafer' duygusu üzerinden okuma girişimcilerinin en çok bilineni ve bu kavram üzerine inşa edilen üstünlük teorisini temellendiren kişi Thomas Hobbes'dur. (Hobbes, 1840: 46). Daha yalın bir ifadeyle zayıf ya da deforme olmuşu görür ve ona karşı üstün hissederiz, bu da gülmeye neden olur (Billig, 2005: 50).

Mizaha yaklaşım düşüncesini Hobbes'un 'ani zafer (sudden glory)' olgusu üzerine kuran ve üstünlük çerçevesi içerisinde mizahı yorumlayan Anthony M. Ludovici gülmeyi 'öz zafer (self-glory)' şeklinde tanımlar. Ludovici, Hobbes'un gülme tanımını yeterli görür, teoriye getirilen 'eksik' eleştirisini kabul etmez ve bu eksikliğin sebebini teoriyi açıklayanların kusuru olarak görür (Ludovici, 1932: 50). Ludovici, Darwin ve Hobbes'un düşüncelerini geliştirip mizah üzerine oluşturduğu söylemini daha açık ve cesur ifadelerle kaleme almıştır. Bu söylem sert ve acımasız ifadeler barındırır. Bu yaklaşım ve düşünce tarzı üstünlük teorisiyle fazlaca örtüşür zira 'üstünlük teorisi temelde bir alay/istihza teorisidir, çünkü bu teoriye göre gülme başkalarını aşağılama ve küçümseme kaynaklıdır' (Billig, 2005: 39).

Üstünlük oluşturan duygular farklılaşabilmekte ve araştırmacılar bu duyguları çeşitli kavramlarla ifade yoluna gitmektedirler. Üstünlük teorisi bağlamında ileri sürülen tezlerin ortaklaştığı nokta mizahın doğrudan ya da dolaylı yolla üstünlük veya üstünlüğü çağrıştıran duygular etrafında şekillenmesidir. Mizah hedefi haline gelenin 'yetersizliği (inadequacies)', mizahın içeriğinde var olan 'düşmanlık', başkalarının talihsizliğinden alınan 'keyif' (Long ve Greasser, 1988: 36), 'başkalarını kurban/mağdur etme' (Zillmann, 1977: 296) açığa çıkan birkaç görüştür.

Baudelaire, insanlardaki üstünlük duygusunu zihnin derinlerinde yatan bilinçsiz bir gururla eşleştirir. Buzda kayan birine gülmenin hoşluğunun kaynağının 'ben düşmüyorum, yere sağlam basıyorum, kaldırım taşlarını göremeyecek kadar salak değilim' düşüncelerinde olduğunu belirtir (Baudelaire, 1997: 9-10). Sakar ya da aptalca davranışı sergileyen başkası ise içsel bir karşılaştırmaya giden insanda ilkel de olsa bir

üstünlük hissi oluşur ve oluşan bu üstünlük hissi bir hazza dönüşerek gülmeyi açığa çıkarır.

Mizahın 'üstünlük' duygusunu işleyen yönü ile vurgulanması ve kitlesel bir izleyici edinmesi tiyatrolar aracılığı ile olmuştur. Tragedya krallar, kraliçeler ve sıra dışı olayları konu edinirken komedi ise günlük hayatı konu edinir, bir anlamda 'dünyanın aynası' olma işlevini yerine getirirdi (Cameron, 1993: 6). Bu bağlamda komedi daha gerçek, daha çok insana dokunan bir taraf barındırır. Bununla birlikte teatral komedinin üzerine kurulduğu zeminde 'alay' olgusu öne çıkar. Alay edilme korkusunun doğuştanlığına göndermede bulunan Cameron, davranışlarımızı etkileyen şeyin başkalarının gözünde gülünç duruma düşmemizden ziyade kendimizin bu durumun farkında oluşumuz olduğunu ve insanın kaygı duyması gereken konunun alaya alınan insanın hem itibar hem de güven kaybına uğradığını ileri sürer (1993: 6). Bu savlar, tiyatro komedisinde üstünlük teorisi yoluyla oluşturulan mizahın baskınlığına açık birer işaret olarak karşımıza çıkar.

1.2.1.1. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme

Üstünlük teorisi, mizah teorileri içerisinde en köklü olandır. Bu durum da doğal olarak mizah literatürüne uzun bir süre hükmetmesi ve bu alanda zengin bir birikime sahip olmasını sağlamıştır. Üstünlük tabanlı bir açıklama az ya da çok insanlık tarihinin her döneminde bir karşılık bulmuş, buluyor ve bulmaya da devam edecektir. İnsan doğasında var olan mücadele, rakibini alt etme, hayatta kalma gibi dürtüler etrafında şekillendiği açık olan üstünlük duygusu mizahın açıklanması, anlamlandırılması noktasında da temel başvuru odağı olagelmiştir. Özellikle alay, küçük düş(ür)me, dalga geçme, hiciv, eleştiri, başkalarının kusurları, aptallıkları gibi davranış, özellik ve tutumlardan dolayı açığa çıkan mizahı açıklamada oldukça doyurucu bir birikime sahiptir. Sözü geçen davranışların negatif, kötücül yanlı oldukları açıktır. Bu negatif duygulardan insanın neden zevk aldığını, güldüğünü ya da hoşlaştığını açıklamada oldukça güçlü dayanaklara sahiptir. Bu bağlamda teori, güçlü yanlarını sergiler ve üstünlük duygusu ile doğrudan ilintili mizah durumlarını açıklamada oldukça tutarlı gerekçeler sunar.

Üstünlük teorisinin merkeze aldığı tavrı ve bu noktadan hareketle mizahı anlamlandırma yöntemlerinin hemen hemen çoğu mizahın negatif yönünü işaret eder. Saf, ikirciksiz, herhangi bir art niyet güdülmeden yapılan mizahın imkânsızlığı vurgulanır. Her türlü mizahî durum altında mutlak bir ast-üst tarzı ilişki olduğu ve mizahın ancak bu şekilde oluşabileceği yönünde kesin yargılara sahiptir.

Salt üstünlük odaklı bir mizah okuması çoğu durumda eksik kalabilmektedir. Günlük hayatta çeşitli ilişki durumlarında açığa çıkan kimi durumların anlamlandırılması bu bakış açısıyla pek mümkün olmamaktadır. Bu duruma rastlanan alanlardan biri işyerlerinde mizah kullanımıdır. İşyerlerinde mizah kullanımı üzerine yapılan araştırmalar mevcut duruma şu şekilde işaret eder. Mizah, üst-ast türü hiyerarşik sistemin olduğu yapılarda açığa çıkan ve gözlenebilen bir durumdur. Üstler, mizahı güç gösterisi sırasında otoriter davranış etkisini azaltmak için kullanırken astlar ise memnun olmadıkları davranış, tutum ve değerleri ifade etmek için 'yıkıcı mizah' kullanımına başvurur (Holmes ve Marra, 2002: 377). Açığa çıkan durum şunu işaret etmektedir: üstler tarafından kullanılan mizaha astlar da başvurmakta ve oluşan durumda üstünlüğü işaret eder herhangi bir duygu açığa çıkmamaktadır. Mizahın öngörüldüğü şekli ile yukarıdan aşağı değil aynı zamanda aşağıdan yukarı bir yol izlediği gözlenmektedir. Çift yönlü bir hareket bir noktada mizahın şu iki özelliğini de işaret eder. Mizah üstünlük teorisinin iddia ettiği gibi sadece saldırı amaçlı değil aynı zamanda savunma amaçlı da kullanılmaktadır.

Gülmenin/mizahın çoğu filozof tarafından negatif yönlü ele alınışına Max Eastman daha farklı bir bakış açısı getirir. Eastman'a göre bunun nedeni muhtemelen filozofların gülmeden korkmasıdır. 'Ani zafer' ve 'üstünlük hissi' teorilerinden öğrendiğimiz, filozofların kendilerine gülünmesinden nefret ettikleridir. Hobbes, kendisine gülünmesinden nefret ederdi, Platon da öyle ki arkadaşlarına yüksek sesle gülmenin filozofik olmadığı yönünde sürekli tavsiyede bulunurdu. Kendimize gülünmesinden nefret etmemizin sebebi bu gibi durumlarda 'aşağılık' duygusunu tecrübe etmemizdir ki bu da içinde bulunulan durum gereği gayet mantıklıdır (Eastman, 1921: 36).

Üstünlük teorisine getirilen diğer bir eleştiri tamamlayıcı ve bütünleyici bir bakış açısı sunmamasıdır. Bu noktadan hareketle teorinin zayıf noktası olarak şu sav ileri sürülür: üstünlük teorisi, mizahın (hepsi olmasa da) çoğu için kapsamlı nedenler sağlamasına karşın bir mizah mekanizması sağlamaz. Diğer bir ifadeyle, inşa ettiği mantığa mantıklı bir gerekçe sunmaz. Yani, üstünlük duygusunu hissettiğimizde güldüğümüzü söyler ama buna neyin sebep olduğunu ve nedenini söylemez. (Hurley ve diğ., 2011: 42). Bizleri bir bilinmezlikle baş başa bırakması teorinin eksiklik hissi uyandırmasına neden olan faktörlerden biridir. Hurley, bu bilinmezlik duygusunun ortadan kalkması adına teorinin açıklama sunmasını beklediği bazı maddeleri şu şekilde sıralar: 1) birinin ya da bir şeyin daha az önemli olduğunu nasıl anlarız, 2) değer açısından mizahî öğelerin ayrımını nasıl yaparız 3) bu tür ayrımlardan alınan keyifle ne amaçlanır 4) gülme aracılığıyla kurulan iletişimde amaçlanan nedir (Hurley ve diğ., 2011: 43).

Morreall, üstünlük teorisini isminden yola çıkarak eleştirirken önemli bir noktaya da temas eder. Ona göre, diğer mizah teorileri (uyumsuzluk, rahatlama) gibi bu teori de gülmenin ortaya çıkma özelliklerinden biri etrafında oluşmuş bir terimdir. Bir grup düşünürün bilinçli bir şekilde bir araya gelerek benimsediği ve bir geleneği olan bir isim değildir. İfade ettiği yegâne şey bu düşünürlerin şu iddiasıdır: gülme üstünlük duygusunu dile getirir (Morreall, 2009: 6). Bu teori etrafında uzlaşmanın kısmi anlamda tehlike oluşturduğu aşikârdır. Zira teori, mizaha toptancı bir yaklaşım sergilemekle hatalı bir çıkış yapmasının yanında mizah adına öne çıkardığı duyguların neredeyse tamamı negatiftir. Mizaha dair olumsuz duygular madalyonun bir yüzü (belki de bir yüzün küçük bir bölümü) iken madalyonun diğer yüzü olumlu duygular barındırmaktadır. Bu gerçeği göz ardı eden her yaklaşım eksik bir yaklaşım olacaktır.

1.2.2. Rahatlama Teorisi

Üstünlük teorisinin 18. yüzyıla dek süren etkisi sonrasında rahatlama ve uyumsuzluk teorileri ortaya çıkmıştır. Mizaha negatif bir pencereden bakan ve bu bakış açısı ile birlikte mizahın salt kötü yanlardan oluştuğu varsayımları, ortaya çıkan bu iki

teori ile birlikte tersi yönde bir dönüşüm/gelişim sürecine girmiş ve olumsuz imajlı mizah olgusu daha yapıcı yönleri ile değerlendirilmeye başlanmıştır.

Mizahı modern anlamdaki komik ifadesini kullanarak açıklamaya çalışan ilk eser Lord Shaftsbury'nin *The Freedom of Wit and Humour* (1711) kitabıdır. Bu kitap aynı zamanda 'Rahatlama Teorisinin' ilk taslağını da oluşturur (Morreall, 2009: 16). Shaftesbury, özgür bir doğaya sahip bilinçli her insanın hapsedildiğinde ya da kontrol altında olduğunda rahatlamak için kendisine kaçış noktaları belirlediğinden söz eder (Shaftesbury, 2000: 34). Bu kaçış noktalarının işaret ettiği olgu bir çeşit baskı ve sıkışmışlık duygusudur. Açığa çıkan sıkışmışlık duygusundan kurtulma stratejilerinden biri mizahın kullanılmasıdır.

Sözü geçen duygu durumu, farklı düşünürler tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiş olsa dahi temas edilmek istenen nokta aşağı yukarı birbirine benzer. Rahatlama teorisi bağlamında mizah, 'tansiyon ya da uyarılma durumundaki artışın giderilmesi sırasında oluşan bir rahatlama fenomeni' (Rothbart, 1977: 87) olarak tanımlanır. Bu tanımlamanın dayanak noktası temelde 'rahatlama' olgusudur. Rahatlama teorisyenlerinin iddiaları şöyledir: düşünce temelli tansiyon birikmesi insan zihninde bir enerji birikimine sebep olur ve bu enerjinin olumlu bir duygu ile birlikte salınması durumunda gülme meydana gelir (Hurley ve diğ., 2011: 44). Spencer, baskılanmış enerjinin salınımını fizyolojik bağlamda değerlendirip gülmeyi bu enerjinin boşaltım işlevi olarak görmüş ve gülmenin; sinir, kas ve sindirim sistemi üzerindeki baskıların tümünü gidermesi etkisine değinmiştir (Spencer, 1860: 395-402).

Gülme davranışının fiziksel bir tepki yönüyle ele alınıp değerlendirilmesi beraberinde yeni yorumlar ve yeni teorilerin açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu teorilerden biri 'yanlış alarm teorisidir (false alarm theory)'. Teoriyi geliştiren Ramachandarn ve Blakeslee, gülmenin yanlış alarm kaynaklı olduğunu şu şekilde açıklar. Bir arkadaşınızda yatıya kaldığınızı düşünün. Aşina olmadığınız bir çevrede bulunuyorsunuz. Gece vakti alt kattan bir ses duydunuz ve 'herhalde rüzgârdır' diye düşündünüz. Az sonra daha şiddetli bir gürültü işittiniz. Tekrar mantıklı bir açıklama

getirerek uyumaya devam ettiniz. Yaklaşık yirmi dakika sonra oldukça yüksek bir sesle yataktan fırlayıp, limbik sistemin de devreye girmesi ile birlikte bir el feneri ile aşağı indiniz. Duruma adapte olan beyin ortamda bir 'anormallik' olduğu mesajları ile dolmuştur. Aşağı indiğinizde kırık bir vazo ve hemen yanı başında da bir kedi gördüğünüz anda gülmeye başlarsınız. Farkına varılan sonuç şudur: beyin tarafından aktive edilen anormallik durumu yersizdir. Bu örnekten yola çıkarak gülme ve mizah ile ilgili olarak şunu söyleyebiliriz. Beklentilerle dolu bir süreçten geçen ve bu sürecin sonunda karşılaşmayı umduğu durum ile gerçekte olan arasında tamamen farklı bir yorumlama içerisine giren biri, bu yorumlamanın korkunç imalardan ziyade önemsiz olduğunu fark ettiğinde gülme oluşur (Ramachandarn ve Blakeslee, 1998: 205). Canlıların tehlike hissettikleri anlarda alarm durumuna geçmeleri temel bir hayatta kalma dürtüsüdür. Bu türdeki alarm çağrıları için gösterilen davranışlar 'oryantasyon tepkisi', 'yüksek uyanıklık' ya da 'aceleci kaçış' şeklinde tanımlanır (Hurley ve diğ., 2011: 262).

Fiziksel rahatlama, gülmenin ifşa edilmiş yönünü işaret ederken psikolojik rahatlama ise saklı olan yönünü gösterir. Bakhtin, 'gülmenin olağanüstü gücüne' değinirken en önemli etkisini 'korkuyu ve acıma duygusunu ortadan kaldırma' olarak açıklarken gülmenin 'her türlü hiyerarşik ilişkiyi ortadan kaldırma' yönünü vurgular (Bakhtin, 1981: 23). Bu olağandışı güç zor olanı kolaylaştırma, uzaktakini yakınlaştırma, en korkutucu konulara cesaretle yaklaşmayı mümkün kılar. Gülerek kazanılan yakınlık, aşinalık ve bilme duygusu hem rahatlatıcı hem de motive edici bir güç barındırırken beri taraftan hafifletici bir etkiye de sahiptir. Hafifleyen yük Sanders'ın ifadesiyle 'gerçeklik yüküdür'. Sanders'a göre gülme, hiç olmazsa bir anlığına rahatlamayı sağlar, insana biraz soluk alma imkânı tanır, gülen kişiye geriye çekilip geçici olarak kendini ortadan kaldırma ve tıpkı salt soluğunun gücüyle, homurdanarak hoşnutsuzluğunu dile getiren bir ayı gibi tek söz söylemeden yorumda bulunma fırsatı verir. Bu gülüşte siyasal özgürlük umudu vardır; dünyanın olduğu gibi kabullenilmesi gerekmediğini gösterir. Tam tersine, dünyaya gülebilir insan, onu tersyüz edebilir (Sanders, 2001: 33) ve unutulmamalıdır ki bu güç, kaynağı itibariyle rahatlamaya dayandırılır.

Rahatlama kavramına farklı bir perspektiften bakan Kierkegaard, olguyu komedyen örneği ile açıklar. Komedyenin seyircisini güldürebilmesi gerektiğine değinir, fakat her şeyden önce mutlak biçimde sakinleştirmesi gerektiğini, kahkahanın bunun ardından geleceğini belirtir. Zira gerçek kahkaha, yürekten gelen kahkaha, uyarılmakla gelmez, tamamen rahatlamış olmakla gelir (Kierkegaard, 2005: 147).

Bilinen en iyi rahatlama teorisi, mizahı cinsel tahrik ile ilişkilendiren Freud (1928) tarafından geliştirilmiştir. Gülme, çatışma ve tansiyon sonrasında dengeyi sağlamak adına kullanılan bir yöntemdir (Long ve Graesser, 1988: 36). Freud'a göre, gülmede, o ana dek yükleme için kullanılmış bir ruhsal enerji toplamının, özgürce deşarjına izin verildiği koşullar bulunur. Tüm gülmeler olmasa da gülme, bir haz göstergesidir ve buna özellikle espri olayındaki gülme dâhildir (Freud, 1998: 179). Haz/uyarılma duyguları gülmeyi tetikleyen unsurlar olarak öne çıkar. Suls, cinsel manada daha fazla motive olmuş kişinin mizaha yaklaşımının daha fazla olduğunu Freud'un haz/uyarılma fikirlerine dayandırır ve bu noktadan hareketle cinsel uyarılmaya maruz kalmış kişinin kalmayan kişiye oranla cinsel şakaları daha fazla takdir ettiğini ve şakanın algılanmasının daha kolay olduğunu söyler (Suls, 1972: 89). Zira hazırbulunuşluk oranı böylesi bir durum için oldukça yüksek bir orandadır.

Freud; espri, mizah ve gülünç terimleri ile haz arasında kurduğu ilişkiden 'enerjinin tasarrufu' çıkarımını yapar ve bu zihinsel işleyişin her üç türünde de hazzın ekonomiden doğduğunu belirtir (Freud, 1998: 265). Zihinsel işlevler sonrası oluşan hazzın yarattığı enerji yükünün boşaltılması, diğer bir ifadeyle rahatlamaya dönüşmesi gerekir ki bu nokta gülme ile ilişkinin kurulduğu noktadır. Keith-Spigel, belirli ruhsal kanallar aracılığıyla yüklenilen enerjinin (cathexis) boşaltımının yapılamadığı durumlarda gülmenin devreye girip bu boşaltıma önayak olduğunu ve tek başına bu tespitin bile Freud'u rahatlama teorisinin en saygın kişisi yapmaya yetebileceğini söyler (Keith-Spigel, 1972: 13). Daha net bir ifadeyle rahatlama teorisini şu şekilde formüle etmek mümkün

olacaktır:

Freudyen bakış açısında 'yüklenilmiş enerji' hali 'bastırılmış duygulara' dönüşür. Billig'in anlatımında bastırılmış duygular üç farklı şekilde açığa çıkar; rüyalarda, dil sürçmelerinde ve şakalarda. Şaka durumları için baskıya sebep olan şey dışsal (toplumsal) olmaktan çok içseldir. Bireyin baskılamaya çalıştığı, disipline etmeye uğraştığı aslında içindeki çocuktur ve içerden gelen psikolojik emirleri veren de bu çocuktur. İşaret edilen, Freud'un oluşturduğu 'Oedipus Kompleks' teorisidir (Billig, 2005: 146). Kompleksin açığa çıkarttığı durum ise şöyledir: toplumsal bir birey olarak insan şiddet ve şehvet duygularını bastırmanın yanında mizahî bir takım duygularını da dizginlemektedir. İçerdeki çocuğun kimi davranışlarının (çocukça şakalar) nedeni sözü geçen enerji/yük/baskı duygularından kurtulup bir nefes alma çabası olarak görülebilir.

1.2.2.1. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme

Rahatlama teorisi şu sorunun cevabını bulmaya çalışır: 'Neden kahkaha ortaya çıkardığı şeyin fiziksel biçimini alır ve işlevi nedir?' (Morreall, 1983: 20). Sorunun işaret ettiği nokta rahatlama teorisinin mizaha/gülmeye baktığı yerin belirlenmesi açısından önemlidir. Biriken enerjinin salınımı olarak açıklanan gülme eylemi teoriyi fizyolojik temelli bir odaklanmaya götürmektedir. İnsan vücudunda çeşitli nedenlerden ötürü enerji birikir ve biriken enerji salındığı an gülme oluşur. Bu açıklama kimi gülme durumları için oldukça doyurucu ve yeterli bir açıklamadır. Gece karanlığında camı tıklatan şeyin ne olduğunu bilmediğimiz anda hissettiğimiz gerilimin sonunda perdeleri açıp sevimli bir kedi ile karşılaştığımız an oluşan gülmenin açıklanması için rahatlama teorisi yeterli gelmektedir. Böyle bir durumda ortaya çıkan gülmenin nedenleri doğrudan stres ve gerilim sonrası birikmiş enerjinin boşaltımı olarak açıklanır ki tüm yönleri ile bu tip bir gülme rahatlama teorisini işaret eder.

Bu noktada tartışma yaratan durum, teorinin rahatlama sonucu oluşan gülmeyi açıklamada gösterdiği başarıyı farklı türdeki mizahî durumlar için benzer oranda gösterememesidir.

Rahatlama teorisi, mizaha ya da komediye has bir teori olmaktan çok bir gülme teorisidir. Zira teori üzerine söylenen ve yazılan 'enerji/gerilimin oluşması ve bu enerji/gerilimin boşaltılması' mevzuları doğrudan gülmeyle ilişkilidir. Teorinin sözlü mizaha uygulanması konusu çok açık olmadığı gibi mizahın oluşumu için önceden var olan elverişli bir zihinsel süreci şart koşar (Larkin-Galiñanes, 2017: 12). Gözden kaçan nokta hazırbulunuşluğun olmadığı, aniden gelişen mizahî durumlar için doyurucu bir açıklama getirilmemiş olmasıdır. Mizahta aniliğin (suddenness) önemli bir unsur olduğunu belirten Morreall, rahatlama ile ilgili şunları söyler; Hobbes, olumlu duygularda ani bir artışın gülmeye neden olduğunu fark ettiğinde doğru iz üzerindeydi (duygunun ben-merkezci olması gerektiğini söylediğinde yanılmış olmasına rağmen). Rahatlama teorisinin, gülmenin gergin bir durumdan rahat bir duruma ani bir geçiş ya da 'duygusal enerjinin açığa çıkması' şeklinde ileri sürdüğü tez doğrudur. Bu teorilerdeki hata, sınırlı ve kısıtlı bir biçimde var olan örneklerden yola çıkarak tüm gülme durumlarını benzer şekilde açıklamaya çalışmalarında yatar (Morreall, 1983: 100).

Rahatlama teorisinde; gülme sonucu, enerjinin birikmesi ise süreci ifade eder. Enerjinin birikme nedenleri arasında gösterilen bastırılmış şiddet ve cinsel içerikli güdülerimizin oluşturduğu yükten kurtulma, yükü hafifletme gülme sonucunda mümkün olmaktadır. Günlük yaşantıda teorinin ima ettiği şöyle bir durum da söz konusudur: her türlü hakaret, şiddet ya da cinsel içerikli eylemlerimizden mizahî bir yolla anlatıldıkları sürece kolayca sıyrılmamız mümkündür (Rappoport, 2005: 20). Diğer bir ifadeyle, rahatlama teorisi, bireylerin mizah sayesinde nefes alma, kendilerine bir alan açma imkânını elde ettiklerini öngörmektedir. Mizahın özgürleştirici yan etkisi işaret edilmektedir.

Özetle, mizahî gülme ve rahatlama arasındaki sorun çözüme kavuşmuş değildir ama var olan delillerin tümü, çeşitli ve karmaşık yollarla da olsa mizah kaynaklı gülme

sonrasında rahatlama oluştuğunu göstermektedir (Latta, 1999: 55). Diğer mizah teorilerinde rastlanılan 'tüm gülme durumlarını açıklayamama' sorunu rahatlama teorisi için de söz konusu olsa da bütünün kimi parçalarını tamamlayıcı yönleri olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

1.2.3. Uyumsuzluk Teorisi

Uyumsuzluk teorisi (incongruity), rahatlama teorisi ile birlikte üstünlük teorisine karşı çıkan görüşler sonucunda ortaya çıkmıştır. Üstünlük teorisi, gülmenin nedenini bir kişiye karşı hissedilen üstünlük olarak açıklarken uyumsuzluk teorisi nedenin algılanan uyumsuz bir şeyden kaynaklandığını söyler (Morreall, 2009: 10). Uyumsuzluk, sadece somut olay ya da durumların çelişkili olması sonucu değil aynı zamanda düşüncelerin ve davranışların da çelişmesi sonucu ortaya çıkabilmektedir. Bu durumu, beklentilerin ihlal edilmesi, umulanın bulunamaması olarak da tarif etmek mümkündür.

Kronolojik bir çerçeveden izlendiği takdirde uyumsuzluk teorisi, eski Yunan filozoflarına kadar götürülebilir. Platon, *Philebus*'ta (1975: 50) 'acı ve zevk' üzerinden açıkladığı gülme ile uyumsuzluğu işaret ederken; Aristoteles, *Retorik*'te komedide oluşturulan gülünce dair verdiği şiir mısrasındaki örnekle uyumsuzluğu işaret eder. 'İleri doğru çıktı, ayaklarında – mayasılları vardı, insan ayaklarından sonra sandalları beklerken mayasıl sözcüğü gelir (Aristoteles, 1995: 190). Platon'da uyumsuz iki terimin sergilediği çelişki söz konusu iken Aristotales'te ise beklentinin karşılanmaması/ihlali sonucunda ortaya çıkan bir uyumsuzluk söz konusudur. Yunan filozofları ile birlikte ortaçağ filozoflarından ve üstünlük teorisine yapmış olduğu katkıları ile bilinen Thomas Hobbes, *Leviathan*'da gülme ile ilgili olarak 'yeni ve beklenmeyen (new and unexpected)' (Hobbes, 1840:46) ifadelerini kullanarak uyumsuzluk teorisine dolaylı yoldan değinen düşünürler arasında sayılabilir.

Aristotales, Platon ve Hobbes'tan sonra gülme ve mizah kavramlarını uyumsuzluk odaklı ve doğrudan terimi kullanarak (incongruity) öne çıkan düşünürler James Beattie ve William Hazlitt olmuştur. Beattie, gülmenin iki ya da daha fazla uyumsuz, tutarsız veya bağdaşmayan parçanın ya da şartın tek bir karmaşık nesne ya da montajda birleştirilmesi

fikrinden açığa çıktığını belirtir (Beattie, 1778: 347). Hazlitt ise gülmenin özünü; uyumsuzluk, bir fikir ile diğerinin bağının koparılması ya da bir duyguyu başka bir duyguyla çarpıştırma olarak görür (Hazlitt, 1819: 4).

Her iki bakış açısı ve getirilen yorum teorinin temelinin atılmasını sağlamıştır, lakin teorinin şekillenmesinde katkı sunan iki ana teorisyen, ünlü düşünürler Kant ve Schopenhauer'dur. Kant, gülmeyi yükselen bir beklentinin hiçliğe doğru ani bir dönüşümünden doğan bir duygu yoğunlaşması olarak görür (Kant, 2000: 209). Beklenen durumun aksine ortaya çıkan durum bir uyumsuzluk ortaya çıkarır ve bu uyumsuzluk da gülme ile sonuçlanır. Kant'ın 'hiçlik' üzerinden yaptığı okuma Schopenhauer'da yerini anilik duygusuna bırakır ama gülmenin nedeninin uyumsuzluk olduğu konusunda fikir birliği söz konusudur. Schopenhauer, gülmeyi bir kavram ile onun aracılığıyla düşünülen gerçek nesneler arasındaki aniden algılanan uyumsuzluktan başka bir şey olmadığını ve gülmeyi de bu uyumsuzluğun ifade edilmesi olarak görür. Genellikle iki veya daha fazla gerçek nesne bir kavram aracılığıyla düşünülürse oluşur ve nesnenin kavramının kimliği nesnelere aktarılır (Schopenhauer, 1958: 91).

Mizaha uyumsuzluk temelli yaklaşan filozoflardan olan Kierkegaard, mizahı 'çelişki' kavramı ile tanımlar ve içinde çelişki bulunan olguların komik ya da trajik olarak sonuçlanacağını vurgular (Kierkegaard, 2013: 6). Çelişki terimi Berlyne'de somut bir düzleme iner. Berlyne, şakayı bir sanatsal ürüne benzetir ve değerinin de biçimsel yapısına dayandığını söylerken, (mizahın oluşumunu) yazarın dönüşümlü olarak öğrenilmiş beklentilerimize uymak ve keskin bir şekilde bu beklentilerden ayrılma sonucunda ortaya çıktığına değinir. Şakanın (diğer anlamda mizahın) başarılı olmasının da belirli düzeyde bir 'karmaşıklığa' sahip olmasından geçtiğini iddia eder. Fazla karmaşıklık suni ve ağır olarak, fazla basitlik ise çocukça veya tatsız olarak görülme riskini taşır (Berlyne, 1960: 253-254).

Uyumsuzluk teorisinin üstüne oturduğu temel, bilişsel düzlemdir. Doğal olarak odaklandığı konular da mizahın bilişsel unsurları ve bilişsel çalışma mekanizmasıdır (Lefcourt ve Martin, 1986: 9; Martin, 2007: 62; Morreall, 2009: 10). Mizahın bilişsel bir

çerçevede ele alınması zihinsel bir izolasyona sebep olmakla birlikte günlük yaşantıdan (bir anlamda hayattan) kopuk bir tutum sergilemesine ve mekanik, duygudan yoksun bir olgu gibi tartışılmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle mizah, algılar ve düşünceler platformunda konuşulup değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Morreall, uyumsuzluk teorisinin algı/ düşünce ve zihinsel süreçlerle ilgili olan bağı üzerine şunları söyler: standart uyumsuzluk teorilerinde "uyumsuzluğun" temel anlamı, algıladığımız ya da düşündüğümüz bazı şeylerin ya da olayların normal zihinsel kalıplarımızı ve normal beklentilerimizi ihlal etmesidir. Bir kez olsun uyumsuz bir şey yaşarsak, tabii ki artık normal zihinsel düzenimize uymasını beklemeyiz. Yine de, normal zihinsel kalıplarımızı ve normal beklentilerimizi ihlal etmeye devam etmektedir. Aynı şeyden birden fazla kez zevk alabilmemizin muhtemel nedeni budur (Morreall, 2009: 11). Mizahın bilişsel sürecine atıfta bulunan Morreall, yetişkin bireylerdeki mizah anlayışının uyumsuzluk temelli olduğuna değinirken 'kavramsal şema' ifadesine dikkat çeker ve uyumsuzluk konusunda dikkat etmemiz gereken tek şeyin, uyumsuzluğun kendisinin değil, 'kavramsal şema' ile olan ilişkisi olduğunu söyler. Ona göre uyumsuzluk, kişilerin kafasındaki resimlerde olması gereken şekil kalıplarının ihlal edilmesidir ve herhangi bir bireyin bir şeyi uyumsuz bulması, onun deneyimlerinin ve beklentilerinin neler olduğuna dayanır (Morreall, 1983: 60-61).

Bilinç düzeyinin gelişmişliği ile mizahî olay ya da durumları kavrayabilme doğru orantılıdır. McGhee, zihinsel gelişim üzerinden yorumladığı bu süreci Piaget'ye dayandırarak 'gerçeklik sindirimi (reality assimilation)' ve 'hayali sindirim (fantasy assimilation)' kavramlarıyla açıklar. McGhee, çocukların (ya da yetişkinlerin) zihninde yeni karşılaşılan uyarıcıların eski uyarıcılar üzerinden bilişsel bir değerlendirmeye girdiğini belirtir. Eğer bu yeni durum çocuk zihninde var olan şemalarda kendine yer bulamazsa yapıyı değiştirerek yer bulmaya çalışır. Yer bulma çabaları yeni durum sindirilene dek tekrarlanmaya devam eder. Bu süreç 'gerçeklik sindirimi' olarak adlandırılır. Piaget'ye dayanan bu kavramın karşısına McGhee 'hayali sindirim' kavramını koyar. Ağaçtaki bir kuş yuvasına çıkmış bir fil karikatürü ile karşılaşan çocuk zihni 'gerçeklik sindirimi' süreçlerini işletip imajı zihninde bir konuma oturtmak için

yapıyı değiştirmekle uğraşmaktan ziyade imajı olduğu gibi var olan bilinç düzeyinde kabullenir ve sindirir ki bu sindirim süreci 'hayali sindirim' olarak etiketlenir. Sözü edilen sürecin bir fotoğraf, film ya da doğrudan temas yolu ile elde edilen bir imaj üzerinden geçmesi durumunda gerçeklik sindirim sürecinin yaşanması daha olasıdır. Benzer sürecin karikatür çizimi üzerinden gerçekleşmesi ise kişiyi zaten gerçekte var olmayan bir durum, yani hayali sindirim sürecine yönelten bir durum algısı meydana getirmektedir (McGhee, 1972: 64-65). Ortaya çıkan durum iki yönlü bir uyumsuzluğu, zıtlığı işaret eder. Birincisi gerçeklik ve hayal dünyaları arasındaki somut ve aşikâr olan olgusal uyumsuzluk, ikincisi ise McGhee'nin 'gerçeklik ve hayal sindirimleri' terimleri arasındaki kavramsal uyumsuzluk. Bu uyumsuzlukların sonucunda mizahın ortaya çıkışı olağan bir hal alır.

Çocuk zihni bağlamında ele alınan bu uyumsuzluk belirtilerine günlük hayatta sıklıkla denk gelinir. Çocukların, çoğunlukla da bebeklerin yüz şakalarına gülmelerinin altında yatan sebep yüzün bilindik formunun bozulması sonucunda meydana çıkan uyumsuzluk olabilir. Ya da yetişkinler tarafından yapılan kimi şakaların, komik davranışların 'çocukça' olarak nitelendirilmesi 'hayal sindirimi' kavramı özelinde değerlendirilebilir. Freud, yetişkinler tarafından yapılan çocukça davranışları 'saçmalıktan duyulan hazdan' kaynaklandığını ve herhangi bir hazzın tadına varan insanın doğal eğilimi olan 'hazza yönelme güdüsünün' bu durumda da açığa çıktığını işaret eder. Bu tür şakalardan (çocukça espriler) zevk alarak ortaya çıkan keyifli ruh hali bireyin üzerindeki baskı ve yükten kurtuluş stratejisi olarak kullanılır (Freud, 1998: 158). Yetişkin beynin ağırlığı, yükü çocuksu hafifliklere yönelme yoluyla bireyin kurtuluş ve rahatlama reçetesi çizilir. Çocuksu da olsa mizah, bireyin akıl ve ruh sağlığını korumada önemli bir rol üstlendiğini gösterir.

Uyumsuzluk teorisine farklı katkılar sunan düşünürlerden biri de Arthur Koestler olmuştur. Koestler, ileri sürdüğü 'ikili çağrışım' (*'bisociation'*) kavramı ile mizaha uyumsuzluk yaklaşımını geliştirenler arasında yer alır. 'İkili çağrışım' '*bisociation'* kavramı, mizahın içerisinden geçtiği zihinsel süreci açıklamak kadar sanatsal yaratıcılık ve bilimsel keşiflerin de süreçlerinin açıklamak adına önemlidir (Martin, 2007: 63; Lefcourt ve Martin, 1986: 9). Mizahı, sanat ve keşifle birlikte yaratıcılığın üç temel ayağı

olarak gören Koestler, ‘ikili çağrışım’ ile bir durumun ya da fikrin özünde tutarlı ama alışılmış davranış gereği uyumsuz referans çerçevesi şeklinde algılanmasını kasteder. Koestler, kavramı şu hikâye üzerinden açıklamaktadır:

“Bronx’ta, bir markette alışveriş yapan iki kadın karşılaşır. Biri neşeli öteki üzgündür. Neşeli olan diğerine sorar:

-Seni yiyip bitiren şey nedir?

-Yok, bir şey!

-Ailende ölen biri mi var?

-Yok, Allah korusun!

-Problem para mı?

-Yok… Öyle bir şey değil.

-Çocuklarla ilgili mi?

-Madem öğrenmek istiyorsun, peki o zaman, sorun benim küçük Jimmy.

-Ne olmuş ki ona?

-Bir sorun yok da öğretmeni bir psikiyatriste görünmesini istedi.

(Sessizlik) -E ne var ki bunda, psikiyatriste görünmenin nesi kötü?

-Kötü bir tarafı yok da psikiyatrist, Jimmy’de Oedipus kompleksi olduğunu söyledi.

(Sessizlik) -Oedipus, moedipus. Jimmy uslu bir çocuk olup annesini sevdiği sürece bence sıkıntı yok.”

Bu hikâyede ikili çağrışıma neden olan iki durum vardır. Neşeli kadının ifadeleri sağduyulu ve naif bir tepkidir. Ama Freudyen psikiyatri çerçevesinden bakıldığında çocuk ile anne arasındaki ilişki tamamen farklı çağrışımlar içermektedir (Koestler, 1964: 32-35). Herhangi ikili bir çağrışım referanslarını içerisinde barındıracak bir durum uyumsuzluğu, bu uyumsuzluk da gülmeyi ortaya çıkaracaktır. Morreall, bu noktadan hareketle durumu daha da genellemeye giderek nerede ihlal edilecek bir ilke ya da bozulacak bir düzen varsa, orada uyumsuzluğa ve doğal olarak mizaha da yer olduğunu ileri sürer (Morreall, 1983: 82).

Başarılı pek çok mizahî üründe uyumsuzluklar, zıtlıklar, çelişkiler, karmaşa vb. unsura başvurulmaktadır. Sıradanlığa aykırı, tekdüzeliğin sarsıldığı çoğu durumun mizahî öğeler barındırmasının altında yatan muhtemel neden uyumsuzluk teorisinin sunmuş olduğu açıklamalarda yatmaktadır. Mizaha bilişsel bir düzlemden bakan uyumsuzluk teorisinin ön plana çıkardığı olgular algı, kavrama ve zihindir. Teorinin, mizahın açıklanma sürecine çok önemli katkıları olmakla birlikte çeşitli noktalarda hissedilir derecede izah bekleyen noktaları da mevcuttur.

1.2.3.1. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme

Uyumsuzluk teorisinin öne çıkan en önemli avantajı mizahî pek çok durum için tatmin edici düzeyde açıklama sağlayabilmesidir. Tabiidir ki getirilen açıklamaların kimi eksik yönleri de yok değildir. Üç temel mizah teorisi arasından sıyrılmasını sağlayan etken mizahın oluşumuna delil olarak elle tutulur kanıtlar sunabilmesidir. Üstünlük ve rahatlama teorilerinin mizahın nedeni olarak ileri sürdükleri gerekçelerin ölçülebilir ispatı yönünde zorluklar bulunmasının aksine uyumsuzluk teorisi ispat sunma noktasında daha avantajlı bir pozisyona sahiptir. Rappoport'un ifadesiyle modern pek çok bilim insanı ve komedyenin mizahı tetikleyen unsurun ne olduğu ile ilgili olarak üzerinde uzlaştıkları nokta uyumsuzluk olgusudur (Rappoport, 2005: 16). Diğer bir ifadeyle mizahın özü uyumsuzluktan alınan keyifte yatmaktadır (Morreall, 1983: 47).

Bununla birlikte uyumsuz bir son ya da tek başına uyumsuz her unsur mizahın sağlanması için yeterli değildir (Suls, 1972: 83; Paulos, 1980: 9). Zira her uyumsuz

durumun mizahı da ortaya çıkardığını iddia etmek mümkün değildir. Paulos, uyumsuzluğun mizah için yeterli olmayışını üç nedene dayandırır: (1) fark edilemeyebilir, (2) bir amacı ya da mantıklı bir çözümü olmayabilir, (3) duygusal atmosfer sağlanmamış olabilir (Paulos, 1980: 9). Ortaya çıkan bu eksik noktalar uyumsuzluk sağlanmış dahi olsa mizahın başarıya ulaşamaması ile sonuçlanma ihtimalini doğurur.

Uyumsuzluk teorisine dayanan herhangi bir mizah teorisinin temelde zayıf kalmasının nedenlerinden bir diğeri de şu noktayı göz ardı etmesidir: mizah bazen birden fazla kez takdir görüp başarıya ulaşabilir. Oysaki uyumsuzluk teorisinin temel ilkesi gereği ikinci defada karşılaşılan uyumsuzluk artık uyumsuzluk olarak addedilemez ki bu da çözüme kavuşması gereken bir problem durumunu ortadan kaldırır ve doğal olarak da mizaha ulaşılamaz (Suls, 1972: 94). Mizah yolunda karşılaşılan engeller arasında uyumsuzluğun oranı da bulunur. Karşılaşılan uyumsuzluk oranı mizahın başarısını etkileyen faktörler arasında yer alır. Bu uyumsuzluk düzeyini Suls, tecrübe edilen sürpriz miktarı ile ilişkilendirir ve vurucu satırın (punch line) ortaya çıkardığı sürpriz miktarının da çözüme kavuşması gerekliliğine değinir (Suls, 1972: 91). Sürpriz faktörü ve bu sürprizin bir çözülme ile sonlanması ihtiyacı uyumsuzluk teorisini başka bir noktaya taşımaktadır: uyumsuzluk ve çözülme (incongruity-resolution). Tabi her uyumsuzluk ve çözülme barındıran durum da mizahî olmayabilir. Suls, matematik ikilemlerini ya da bulmacaları mizah uyandırmayan uyumsuzluk-çözülme durumlarına örnek verir ve buradan hareketle uyumsuzluk ve tahmin edilemezliğin karıştırılmaması gerektiğini vurgular. Mizahî bir durum; sonunda beklenmeyen, tahmin edilemeyen, mantık silsilesini takip etmeyen ve nihayetinde sürprizle karşılaşılan bir son barındırır (Suls, 1972: 84). Sürpriz, uyumsuzluk-çözülme basamaklarının, yani başarılı mizahın ilk adımıdır. Bu noktadan sonra mizahın sadece uyumsuzluk ile açıklanması mümkün olamamaktadır. Uyumsuzluk ile ortaya çıkan çatışmalı durumun bir 'çözülmeye' de kavuşması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Larkin-Galiñanes, bu durumu iki aşamalı bir süreç olarak tanımlar: uyumsuzluğun keşfi ve bu keşfi takip eden çözülme ki sözü edilen çözülme basit bir şekilde saçmalık ile mizahın birbirinden ayırdını mümkün kılan unsurdur (Larkin-Galiñanes, 2017: 14). Ortaya çıkan problemli, çatışmalı ya da uyumsuz durum tek başına

mizahı meydana çıkaramaz. Bu sorunlu durumun bir çözülmeye kavuşması başarılı mizahın oluşması yolunda önemli bir aşamadır.

Uyumsuzluk teorisi, diğer mizah teorilerinden farklı olarak mizahî pek çok durum için tutarlı açıklamalar ve mantık zeminine oturan gerekçeli savlar ileri sürmüş dahi olsa mizahın her türü için yeter derecede bir açıklama getirmekten uzaktır. Özetle teori, bilişsel düzeydeki açıklamaları ile mizahın anlaşılması yolunda güncel ve yaygın bir kabul görmüş ve karanlıkta kalan bazı noktalara ışık tutmuştur.

1.2.4. Dilbilimsel/Anlambilimsel Teoriler

Mizah teorileri içerisinde mizahın değerlendirme sürecinde dilbilimsel bir perspektiften yaklaşan bir teori olması yönüyle öne çıkan dilbilimsel/anlambilimsel teori, kronolojik bağlamda iki aşmadan geçerek oluşturulmuştur. Günümüzde de teoriyi destekleyici ya da eleştirel çalışmalar yapılmakta ve çeşitli yazılar yazılmakla birlikte teori üzerine bir takım güncellemeler yapılmaya devam edilmektedir. Teorilerin ortaya çıkış süreci de göz önünde bulundurularak aşağıdaki şekilde bir değerlendirme yapılmıştır.

1.2.4.1. Mizahın Anlambilimsel Şema Teorisi

Mizahın dilbilimsel boyutuna teorik düzeyde yaklaşım ilk defa Amerikalı dilbilimci Victor Raskin sayesinde olmuştur. Raskin (1985), **'Mizahın Anlambilimsel Şema Teorisi (MAŞT) (Semantic Script Theory of Humor)'** olarak adlandırdığı teorisinde mizaha dilbilimsel bir pencereden bakmıştır. Teori genel bağlamda sözlü mizah (verbal humor) odaklı bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Raskin'in teorisine göre eldeki bir metin veya durum (text) birbiri ile çelişen, çakışan zıt şemalar (scripts) barındırıyorsa mizah meydana gelir. Bu noktada şema kavramı ile anlatılmak istenenin anlambilimsel düzlemde bir anadil konuşurunun herhangi bir bilgiye dair zihninde var olan ve harekete geçen tüm bilişsel sürecin kastedildiğini belirtmek gerekir. Şemaların zıtlaşması, Raskin'in kendi ifadesiyle, şakanın içerisinde yer alan 'gerçek (real)' bir durum ile bu gerçekliğin zihinde uyandırmış olduğu 'gerçekdışı (unreal)' durum arasındaki zıtlaşma olarak ortaya çıkmaktadır (Raskin, 1985: 81-111).

Raskin'in öne sürdüğü ikili kavramlar arasında iletişimsel bağlamda ele alınıp değerlendirilen bona-fide (iyi niyetli) ve non-bona-fide kavramları da yer almaktadır. Bu çalışma içerisinde edimbilimsel ilgi bölümünün bir parçası olarak 'İşbirliği İlkesi' başlığı altında detaylandırılacak olan bu kavramlar temelde iletişimin özünü işaret etmektedir. Grice'a dayandırdığı fikirlerinde Raskin, sağlıklı bir iletişimin bona-fide temelleri üzerine oturduğunu belirtir ve şaka yapmanın [mizahın] kasıtlı bir belirsizlik (ambiguity) içermesi nedeni ile temel iletişim ilkelerini ihlal ettiğini belirtir. Bu nedenle de şaka yapmanın [mizahın] non-bona-fide bir iletişim biçimi olduğunu söyler (Raskin, 1985: 100).

Anlambilimsel teoriye göre herhangi bir şaka kısmen ya da tamamen iki farklı şema (script) içerir ve bu şemalar bir şekilde zıtlaşırsa mizah oluşur (Raskin, 2017: 110). Raskin'in teorisini oluştururken değindiği 'şema' kavramının geçmişi mizahî bağlamda Koestler ile birlikte ortaya atılsa da asıl çıkış noktasının bilişsel psikolojinin önemli isimlerinden biri olan Frederic C. Bartlett tarafından geliştirildiğini belirtmek gerekir. Bartlett, şemayı geçmiş tepkilerimiz ya da tecrübelerimizin aktif bir düzeni (1995: 201) olarak tanımlar. Koestler de benzer bir şekilde öğrenme sürecimizin deneyimleri asimile edip düzenli şemalar halinde gruplama (1964: 44) süreci ile mümkün olduğunu belirtir. Şema kavramının izlediği süreç ve bilişsel düzlemde işleniş adımlarını gözlemleyebildiğimiz bu aşamalar bir anlamda mizahın da oluşum sürecine dair işaretler sunmaktadır. Zihin, geçmiş deneyimler sonucu çeşitli form ve yapılarda edindiği şemaları mizah yaratma sürecinde işlemek üzere devreye sokmaktadır. Raskin'in vardığı noktada ise edinilmiş şemaların yeni ya da eski şemalar ile çakışması mizahı yaratan, ortaya çıkaran bir sonuç üretmektedir.

Raskin (2008: 7), teorisini anlambilimsel edinç (semantic competence) düzlemi üzerine inşa etmektedir. İnsan zihni terimleri tek başlarına anlamlandırmakla yetinmez aynı zamanda ilişki içerisinde olduğu bir dizi başka terimi de belli bir düzen içerisinde muhafaza eder. Araba terimi bilişsel dünyamızda; tekerlek, direksiyon, kapılar, koltuklar, araba için ödenen ücret, trafik, ehliyet gibi pek çok terimin de belli bir sistem içinde hatırlanmasını sağlar. Tüm bu kavramlar ve sistem zihinde 'araba şeması' oluşturur. Sözü

edilen şemaların zıtlaşması veya çakışması durumu araba şeması benzeri birçok şemanın karşı karşıya gelmesi sonucu mizahın oluşması durumudur.

1.2.4.2. Sözlü Mizahın Genel Teorisi

Raskin tarafından ortaya atılan **'Mizahın Anlambilimsel Şema Teorisi'** aynı zamanda kendi öğrencisi de olan Salvatore Attardo ile birlikte gözden geçirilerek yeni bir şekil almış ve **'Sözlü Mizahın Genel Teorisi (General Theory of Verbal Humor)'** olarak (Attardo ve Raskin, 1991; Attardo, 1997; Attardo 2001: 22; Attardo ve diğ. 2002; Attardo 2008: 108-115; Attardo, 2017) anlambilimsel teorinin daha gelişmiş bir sürümü şeklinde de yorumlanabilecek yeni bir teori formunu kazanmıştır. Sözlü Mizahın Genel Teorisi (SMGT), anlambilimsel teoriden farklı olarak bünyesinde bazı anlambilimsel unsurları koruyacak şekilde mizahın anlamlandırılması boyutunu daha genel bir perspektiften ele alır. SMGT, sözlü mizah odaklıdır ve şakanın yapısını altı altbölümden oluşacak şekilde 'Bilgi Kaynakları (Knowledge Resources)' başlığı altında toplar (Attardo, 2017: 128-134; Attardo, 2001: 22-26);

1. Şema Zıtlığı (Script Opposition): Bu madde Raskin'in anlambilimsel teorisindeki ile benzer özellikler sergilemektedir.
2. Mantıksal Mekanizma (Logical Mechanism): İki şemanın bir araya gelme mantığını ve mantığın çalışma şeklini irdeler.
3. Durum (Situation): Mizahın anlatıldığı durumsal bağlam, diğer bir ifadeyle şakanın gerçekleştiği yerdir.
4. Hedef (Target): Mizahın hedef aldığı, diğer bir ifadeyle şakanın kurbanıdır. Hedef, genelde insandır ya da insanî (kurumlar, inançlar, pratikler vb.) olan davranışlardır.
5. Anlatım Stratejisi (Narrative Strategy): Mizahın anlatımına dayalı stratejidir.
6. Dil (Language): Mizahın anlatımında kullanılan dilsel (sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi, sözcükbilim) özellikler kastedilir.

SMGT, aynı zamanda bu sıralamayı verildiği şekli ile önem düzeyine göre hiyerarşik bir düzende organize etmektedir. Yani diğer bir ifadeyle 'Şema Zıtlığı' mizahın oluşmasındaki en önemli unsur iken 'dilsel özellikler' son sırada yer almaktadır.

SMGT'nin temel iddiası şakaların (mizahın) yukarıda sözü edilen altı parametre çerçevesinde birbirine benzediği (Attardo, 2017: 127) yönündedir. Bu benzerlik seviyesinde yapılacak bir inceleme ya da değerlendirme mizahın kuruluşu, yani nasılına dair kapsamlı ve faydalı bir bilgi sunacaktır.

1.2.4.3. Teori Üzerine Eleştiri ve Değerlendirme

Mizahı dilbilimsel bir bakış açısıyla ele alan dilbilimsel mizah teorileri de belli bir düzeye kadar açıklayıcı bir rol üstlenmiştir. Tıpkı diğer mizah teorilerinde olduğu gibi teorinin güçlü yanlarının bulunmasının yanı sıra tam olarak yeterli bir açıklama sunamadığı ya da aksayan bazı noktaları da mevcuttur.

Dilbilimsel mizah teorilerinin mizahı anlama ve açıklama uğraşında olan diğer teoriler içerisinde ayırıcı ve belirleyici olan en önemli özelliği derli toplu, bilimsel ve sistematik bir teori olmasıdır. Raskin'in bilimsel bir teorinin esaslı bir teori olabilmesi için ileri sürdüğü ölçütler - teorinin alanına girebilecek her türlü olguyu açıklayabilme özelliği, yeteneği ve kapasitesi - (Raskin, Hempelmann ve Taylor, 2009: 286; Raskin, 2017: 11-20) göz ününde bulundurulduğu takdirde bu teorilerin en güçlü yanının 'teori' olmaları olduğu söylenebilir. Raskin tarafından ileri sürülen argümanlar diğer mizah teorilerinin eksik olduğu ve bu yönüyle dilbilimsel mizah teorisinin teoriler içerisinde tam anlamıyla tek teori olduğu savını ileri sürmektedir. Nitekim 'Mizahın Anlambilimsel Şema Teorisi' ve 'Sözlü Mizahın Genel Teorisi' teorilerinin 'son yirmi yıl içerisindeki en etkili iki dilbilimsel mizah teorisi' (Brône, Feyaerts ve Veale, 2006: 203) olarak tanımlanması ile birlikte ileri sürülen sav desteklenmektedir. Yapılan tanımlamada iki nokta özellikle vurgulanmaktadır: mizahın teorik boyutu ve mizaha dilbilimsel bir perspektiften bakış. Brône, her iki teorinin de temelde çalışma alanı içerisine giren kavram ve olgular dikkate alındığı takdirde doğrudan bilişsel dilbilim alanının sınırları içerisinde yer aldığını belirterek (2004: 362) teorilerin kapsamını ve işaret ettiği alanı daha net çizgilerle

sınırlandırmaktadır. Zira her iki teorinin odak noktasında zihinsel şemaların karşılaşması bulunmaktadır. Latta, mizahın fiziksel olduğu kadar bilişsel bir yönü olduğunu vurgularken insana dair herhangi bir fenomenin tam ve doğru bir biçimde incelenmesinin bilişsel ve fiziksel dünyalar arasındaki ilişkinin belirlenmesi ile mümkün olabileceğine dikkat çeker (Latta, 1999: 17).

MAŞT ve SMGT teorilerinin temel çıkış noktası mizahı her anlamda açıklayabilecek dilbilim odaklı bir teori olma motivasyonudur. Bu bağlamda SMGT'nin daha evrensel bir çerçeve çizdiği görülürken MAŞT'ın ise daha ziyade dilbilimsel (anlambilim) bir çerçeve ile sınırlandırıldığı (Ermida, 2008: 93) ve bu sınırın da sadece mizahın şaka (joke) türü ile kısıtlı olduğunu belirtmek gerekir. Çizilen bu sınırlar doğal olarak teorinin hareket alanını kısıtlamış ve bir takım eleştirilerin de hedefi olmasına neden olmuştur.

MAŞT ve SMGT'ye yönelik dile getirilen eleştirilerden biri bilişsel dilbilim perspektifinden olmuştur ki her iki teoride de normal dil ve zihin dünyasına kıyasla mizahın eşsizliği konusunun fazla vurgulandığı belirtilmektedir (Brône ve Feyaerts, 2004: 370). Mizahın diğer bilişsel süreçlere benzer doğrultuda ilerlediği ve teorik bir çerçeve içerisine sınırlandırılmasının benzer zihinsel süreçlerde olduğu gibi bilişsel işlevselliği azalttığı söylenebilir. Teoriye hapsedilmiş herhangi başka bir olgu gibi mizahın da hareket alanını kaybetme eğiliminde olduğu ifade edilebilir.

Teorilere dair diğer bir eleştiri de mizahın genel bağlamda işleyişine dair olmuştur. MAŞT da tıpkı diğer mizah teorileri gibi 'her ne kadar son dönemlerin en kapsamlı sistematik teorisi olsa da tüm şakaların nasıl işlediğini tam olarak açıklamamaktadır' (Partington, 2006: 39). Mizahı sadece zihinsel süreçte ortaya çıkan şemaların çakışması veya karşılaşması şeklinde ele almak her mizahî durum için geçerli sonuçlar üretmeyebilir. Diğer bir ifadeyle her zıtlaşan şemanın sonucunda mizah ortaya çıkmaz. Bu nokta uyumsuzluk teorisi ile mizahı açıklama sonucunu andırmaktadır: her mizahın özünde uyumsuzluk bulunabilir ama her uyumsuzluk mizahla sonuçlanmaz. Uyumsuzluğa giden süreç içerisinde başlangıç noktasını oluşturan 'şemaların

zıtlaşmasını' mizahın nedeni hatta temeli olarak açıklanması da eleştirilen noktalar arasındadır. Lew (1996: 16), çalışması içerisinde sunmuş olduğu çeşitli şaka örneklerinden yola çıkarak 'şema çakışması' durumunun mizahta rastlanabilir bir durum olduğunu ve her çakışan şemanın mizah barındırmadığını belirtir. Şema çakışması durumunu Kozintsev, İsa'nın son yemeği üzerinden şu şekilde açıklar: İsa [Hristiyan mitolojisine göre], son yemekte ekmeğin vücudu, şarabın da kanı ile temsil edildiğini söyler. Bu durumda ortaya çıkan bir şematik değişim söz konusu olmaktadır. Dünyevi-mistik, gerçek-gerçek dışı, dini-din dışı gibi bir ikili şema çakışmasının ortaya çıktığı, ilave olarak kasıtlı bir belirsizlik (ambiguity) ve konuşucunun iki türlü yoruma açık ifadelerinin oluşması amaçlandığı açıktır. "Durumun bu şekilde olması herhangi bir müridin gülmesine neden olur mu?" (Kozintsev, 2010: 4) sorusu ortaya çıkan her şema çakışmasının veya uyumsuzluğun mizahî bir sonuç doğurmayacağını işaret etmektedir. Özetle eleştirinin odağında yer alan esas husus mizahı açıklama noktasında Lew'in ifadesiyle teorinin fazlaca 'iyimser' (1996:17) bir tablo çizmesidir. Zira mizahın anlaşılması bağlamında öne sürdüğü açıklamalar ile alana katkı sunduğu açık olmakla birlikte tüm mizahî durumlar için geçerlilik durumu her ne kadar çoğunlukla sözlü mizah alanı ile sınırlı tutulmuşsa da şüphelidir.

Dilbilimsel/anlambilimsel mizah teorilerine yöneltilen en şiddetli eleştiri teorinin yeni bir şey sunmadığı ve var olan 'uyumsuzluk teorisinin' farklı bir türü olduğudur. Oring (2011:204), iddiasının merkezine MAŞT'ı oturtarak teorinin 'uyumsuzluk teorisinin bir varyantı' olduğunu ileri sürer. Nitekim bu eleştirinin bir benzerini MAŞT'ın takipçisi ve daha gelişmiş sürümü olan SMGT'yi Raskin ile birlikte geliştiren Attardo da dile getirmiştir. Attardo (1997), MAŞT ve SMGT bünyesinde yer alan 'şema çakışması' maddesinden hareketle 'çakışma (opposition)' kavramının daha detaylı bir tarifinin gerekli olduğunu ve bu kavramın 'uyumsuzluk' kavramına denk geldiğini belirtir. Bu kabulle aslında SMGT'nin bir uyumsuzluk teorisine dönüştüğü (Oring, 2019: 11) ve teorilere yöneltilen eleştirilerin kabul edildiği gibi bir görüntü ortaya çıksa da bu durum kısmen gerçekleşmektedir. Kısmen diye ifade etmemizin sebebi dile getirilen itirazlardır. Attardo ve Raskin hem MAŞT hem de SMGT'nin tıpkı uyumsuzluk teorisi gibi mizahın

‘ne’ olduğunu anlamaya çalıştığını söyler ama bu durumun kendi teorilerinin uyumsuzluk sınıflaması içerisinde yer verilmesi ile sonuçlanmasını doğru bulmazlar. Ayrıca SMGT’den yola çıkarak ortaya koydukları teorilerinin ‘çok daha iyi tanımlandığını, geliştirildiğini ve sıradan bir uyumsuzluk teorisinden daha iyi izah edildiğini’ ileri sürerler (Attardo ve Raskin, 1991: 331). Ne kadar iyi hazırlanıp, açıklanıp, tanımlansalar da ‘şakalar [mizah] oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu yapının basit bir makine gibi açık ve tanımlanabilir parçaları olmadığından (Oring, 2011: 220)’ teorik ve pratik düzlemde gelişmeye, geliştirilmeye açık noktalar bulundurmaya devam edecektir.

Hem MAŞT hem de SMGT teorileri, ‘uyumsuzluk teorisi’ içerisinde sınıflanarak yer almaktansa bağımsız bir teori olma eğiliminde ve iddiasındadır. Yalnız ileri sürülen teorik çerçeve, diğer bir ifadeyle teorilerin bilimsel altyapısı da eleştirilmiştir. Bilimsel bağlamda bir teorinin oluşum süreci esnasında çeşitli eksikliklerin bulunabileceğini belirten Ritchie, MAŞT ve SMGT’de yer alan eksikliklerin temelde sıkıntılı olduğunu ve bu sıkıntılı noktaların kabulünün ilerlemeyi sağlayacağını belirtir (Ritchie, 2004: 80). Teorinin temelini hedef alan eleştiriler ilk aşamaları olan temel hipotezlere yönelik eleştirilerin de oluşmasına neden olmuştur. (MAŞT kastedilerek) Oring, ‘şemaların zıtlığı’ ile kastedilenin hem dinleyici hem de konuşur açısından ‘karşılaşılan bir uyumsuzluğun anlamlandırılabilmesi için başka bir uyumsuzluk arayışı’ olduğunu ve aslında teorinin bunu fark ettiğini ama terimi adlandırmada farklı tercihlerde bulunduğunu ‘çelişki (contradiction), belirsizlik (ambiguity)’ belirtir (Oring, 2019: 5).

Hem SMGT ve MAŞT teorilerine yönelik eleştirilere hem de Oring’e cevaben Raskin (2011: 223-231), kendini ‘uyumsuzluk’ teorisinden hiçbir zaman tamamıyla soyutlamadığını ama kendi geliştirdiği yaklaşımın bir ‘teori’ olduğunu vurgularken diğer yaklaşımları daha ziyade ‘mizah üzerine ilginç fikirler’ olarak tanımlar. İlaveten Raskin, mizahın karmaşık bir yapıya sahip olduğunu kabul ederken bu karmaşıklığın giderilmesi adına bir teoride basitleştirilme, tasarlama ve idealleştirme noktalarına tolerans gösterilmesi gerekliliğine değinir. Aksi halde ‘herkes ve her şart farklıdır’ noktasından ileri gidilemeyeceğini ileri sürer.

Teori üzerine belki de en mizahî eleştiri Davies (2011: 165) tarafından dile getirilendir: teorileri çok da fazla zorlamamak gerekir, zira en nihayetinde tamamen ünsüz harflerden oluşan kelimelerden tanrıya ulaşmak pek de olası değildir.

1.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın ilk bölümünün son parçası olan bu alt başlıkta birinci bölüm boyunca değinilen konuların öne çıkan noktaları vurgulanacak ve genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Mizahın kavramsal olarak anlam değerleri ve bağlantı içerisinde olduğu kavramlar ile ilgili kapsamlı bir girişin bulunduğu bu bölümde öne çıkan en çarpıcı nokta mizahın tanımlanma güçlüğü meselesi olmuştur. Nitekim değinilen kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan sonuç şudur ki geçmişten günümüze pek çok düşünür mizaha kendi perspektifinden bakmış ve belirli bağlamlar çerçevesinde çeşitli tanımlamalar öne sürmüşlerdir.

Doğu dünyasındaki ‘mizah’ terimi ile Batı dünyasındaki karşılığı olan ‘humor’ terimi arasında anlamsal düzeyde yaşanan benzerlik ilgi çekici noktalardan bir diğeri olmuştur. Humor ve mizah kavramlarının bünyelerinde barındırdıkları anlamlar arasında ‘sıvı, sulu’ düzleminde ortaklaşmaları, ayrıca bahsi geçen sıvının (sıvıların) insan karakterinin yapısını belirleyen özelliklere sahip olması terimlerin taşıdıkları köklü geçmişin ve anlam zenginliğinin işaretleridir.

Mizahın sonucu ya da başarısının kanıtı olarak öne sürülebilecek olan ‘gülme’ ilk bölümde değinilen diğer bir öge olmuştur. Gülmenin fiziksel oluşumu, evrimsel dönüşümü, ruhsal boyutu ile birlikte gerçek gülme ve sahte gülme arasındaki ayırımın anlaşılabilmesi adına yapılan çalışmaların üzerinde durulmuştur. Gülmenin her daim mizah kaynaklı olmadığı kimi fiziksel ya da ruhsal tetikleyicilerin de gülmenin nedeni olabileceği ulaşılan bulgular arasında yer almıştır.

Birinci bölüm içerisinde yer alan ve çalışmanın temel noktalarından birini oluşturan en önemli ögelerden biri mizah teorilerinin değerlendirildiği bölüm olmuştur. Bu kısım içerisinde teori başlıklarının işlenme sırasında amaçlı bir tasnif tercih edilmiştir. Bu kapsamda inceleme ve değerlendirme esnasında çalışmamızın alanı, konusu ve hedefleri göz önünde bulundurularak bir sıralama yapılmıştır. Zira çalışmaya kaynaklık eden alanın dilbilim genel çerçevesi olması çalışmayı etkileyen ve çalışmayı yönlendiren temel motifler arasındadır. Bu nedenle çalışmanın odak ve dayanak noktası olan mizahı dilbilimsel bir perspektifle ele alma mevzusu hiyerarşik olarak sona bırakılmıştır.

Her bir mizah teorisinin tutarlı ve güçlü yanları bulunmakla birlikte kimi mizahî durum ve olayları açıklamakta güçlüğe düştüğü noktalar da bulunmaktadır. Bu güçlüklere teorilerin kısmen zayıflıkları olarak değinilerek 'teori üzerinde değerlendirmeler' bölümlerinde yer verilmiştir. Mizah teorileri bölümünden genel anlamda ulaşılan birkaç çıkarıma şu şekilde değinmek yararlı olacaktır. Mizah, temelde üç bölümlü (üstünlük, rahatlama, uyumsuzluk) bir teorik altyapı üzerine oturtulmaktadır. Bu üç ana teori dışında kalan teorilerin hemen hemen tamamı sayı yönünden değişmekle birlikte az ya da çok bu üç teorinin içerisinde sınıflandırılıp değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Tüm mizah teorileri içerisinde mizahî durumları kapsama ve açıklayabilme özellikleri çerçevesinde diğer teorilerden ayrılan 'uyumsuzluk teorisi' olmuştur. Mizah literatürünün tümü taranarak bir değerlendirme yapılması durumunda yapılabilecek yegâne genelleme mizahın uyumsuzluk içerdiği genellemesi olacaktır (Ritchie, 2004: 46). Bu çerçevede mizahın özünde ve temelinde bir uyumsuzluk bulunduğu ya da bulunması gerektiği iddiasını ileri sürmek mümkündür. Bununla birlikte en güçlü teori olmasına rağmen 'uyumsuzluk' ile açıklanamayan durumların bulunduğu gerçeğinin de bir tarafta durduğunu hatırlamak gerekir. Gelinen noktada karşılaşılan durum şu şekilde özetlenebilir: mizahı anlama, çözümleme, idrak etme ve bilimsel düzeyde inceleme çaba ve çalışmalarının gelip durduğu belki de tıkandığı nokta 'Rashomon Etkisi' durumunu akıllara getirmektedir. Japon yönetmen Akira Kurosawa'nın 1950 yılında gösterime giren kült filmi Rashomon'dan adını alan terimle anlatılmak istenen 'herhangi bir olaya veya olguya tanıklık eden insanların bu duruma dair kendi perspektiflerinden dile getirdiği

birbirinden çok farklı ve çelişkili görüşlerdir' (Heider, 1988; Anderson, 2016). Daha özet bir ifadeyle bireylerin aynı olayı farklı algılama şekilleri olarak ifade edilebilir. Bu noktadan hareketle mizah teorilerinin tümü aynı olayı ya da durumu kendi perspektiflerinden farklı biçim ve formlarda ele alıp bambaşka sonuçlara, çıkarımlara ulaşabilmektedir. Bu durumun işaret ettiği belki de en önemli nokta şudur: yapılan bilimsel çalışmaların mizahı anlamaya yönelik katkıları çok kıymetli olmakla birlikte gölgede kalan noktaların aydınlatılması adına çalışmaların niceliğinin ve niteliğinin artarak devam etmesi gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARİKATÜR - ÇİZGİLİ İLETİŞİMİN İHLALLER DÜNYASI

'Karikatür türü, zamanın eskitemeyeceği, sonsuza dek yaşayacak olan gizemli bir öğe içerir.'
(Baudelaire, 1997: 2)

Mizahın temelinde aykırılığın olduğu; çelişkilerin, çatışmaların ve zıtlıkların etrafında şekillendiği; odaklandığı ve harekete geçtiği noktanın ve yapısal kurgusunun tüm bu uyumsuzluklar olduğu ilk bölüm içerisinde belirtilmiştir. Sözü edilen bu uyumsuzlukların yansımalarının gözlenebileceği yegâne alan güzel sanatlar alt dalı ve edebi bir tür olarak görülen karikatür alanıdır. Bu alanın somut düzlemde ortaya çıkıp var olmasını mümkün kılan şey çizginin kendisidir. Çizginin karikatürün temeli, özünün yadsınamaz bir parçası olduğu aşikârdır.

Karikatür; yapı, tür, işlev ve biçim özellikleri bakımından çok yönlü bir dünyaya sahiptir. Yapısal ve biçimsel özellikleri bağlamında bir görsel sanat türü olarak sayılmasının yanında edebi bağlamda bir yazın türü olarak da görülmektedir. Bunun yanında işlevsel olarak bir iletişim aracından beklenen tüm unsurları bünyesinde barındırması yönüyle ve bir iletişim biçimi olarak çok yönlü özelliklere sahip olduğu gözlenebilmektedir. Bu noktadan hareketle bölüm içerisinde; karikatür sözcüğünün hikâyesi, anlam dünyası ve düşünsel düzlemde ifade ettikleri, çizgiyle ve iletişimle olan ilişkisi, hangi düzlemde ihlaller barındırdığı ve son olarak da Türk kültür ve edebiyat tarihi içerisindeki yeri üzerinde durulacaktır.

2.1. KARİKATÜR SÖZCÜĞÜNÜN HİKÂYESİ

Karikatür terimi köken olarak Fransız ve İtalyan dillerine dayanır. *Türkçe Sözlükte* terimin sadece Fransızca geçmişi üzerinde durularak şu anlamlar sıralanır: "*caricature* 1. İnsan ve toplumla ilgili her türlü olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim. 2. Beceriksizce yapılmış şey, taslak." (2011: 1332). İtalyanca

‘*caricatura*’ (yük, fazla yükleme), Fransızca ‘*carricāre*’(arabayı yükleme) ve Latince ‘*carrus*’ (araba) köklerinden gelen anlamlarının yanında yaygın anlamıyla ‘resim ve çizimde aşırılık’ olarak bir anlam taşır (Klein, 1966: 240). Skeat, hazırlamış olduğu etimoloji sözlüğünde terim için İtalyanca ‘*caricatura*’ (‘eleştirel resim’ olarak tanımlanır, zira ‘abartılı’ ya da ‘fazla yüklenilmiş’ anlamları barındırır) ve Geç Latince ‘*carricāre*’ (arabayı yükleme) (Skeat, 1980: 77) terimleri üzerinden bir tanımlama sunarken Fransızca kökeni üzerinde durmamıştır.

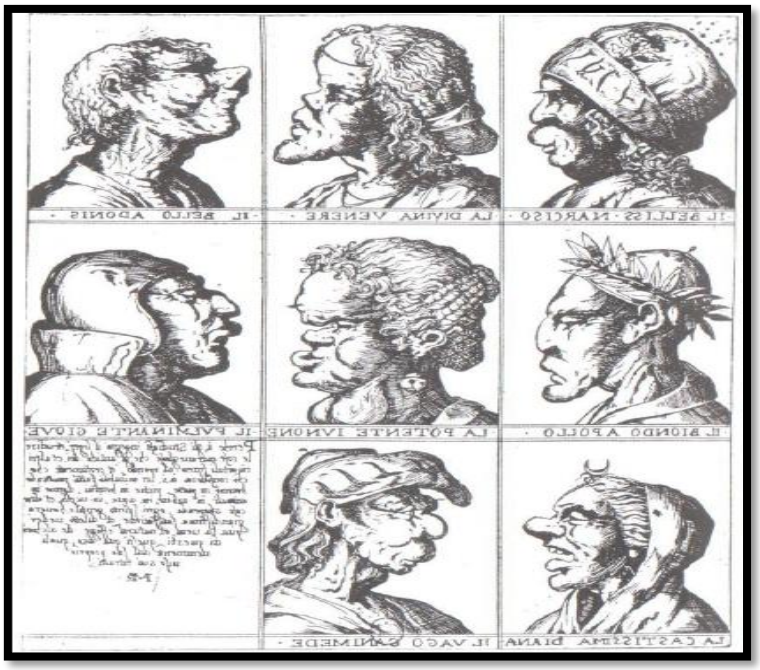
Şekil 4: Çarmıha Gerilmiş İsa Karikatürü[6]

Webster’s Third New International, sözlüğünde ‘caricature’ için İtalyanca, Fransızca ve Latince kökenli sözcük olduğuna vurguyla ‘bilinçli bir basitleştirme amaçlı

[6] The Alexamenos Graffito: Grafiti, 3. yy. başları, Roma dönemi, İsa’nın pagan bir Romalı tarafından karikatürize edilmiş (çarmıha gerilmiş, eşek kafalı şeklinde) imgesi. Hristiyanlık dini ile açıkça alay etmektedir. Yunanca metin ‘Alexamenos sebetai theon’ ‘Alexamenos tanrıya ibadet eder’ şeklinde çevrilebilir. (Marucchi, 1908; Lanciani, 1888: 122-123). İlk imaj (Lancianini, 1888: 123), ikinci imaj (Stracke ve Stracke, 2019).

abartı ve karakteristik özelliklerin komik bir üslupla çarpıtılması' anlamı verilir (Gove, 1993: 339). Karakteristik özelliklerin çarpıtılarak sunulması noktası terimin arka planına, diğer bir ifadeyle fizyonomi (yüz özelliklerinden karakter tahlili yapma bilimi) biliminin geçmişine dair izler sunmaktadır. İlk defa 17. yüzyıl filozoflarından ve aynı zamanda fizyonomi taraftarı olan Thomas Browne tarafından kullanıldığı (DeMello, 2012: 33) bilinen karikatürün, bu yönüyle Türk Edebiyatında yer alan Kıyafetname türü ile benzeştiği de söylenebilir.

Karikatürün leksikal düzeyde taşıdığı birincil anlamların yanında eş anlamlı olduğu kelimeler için Gove, 'burlesque, parody ve travesty' (Gove, 1993: 339) terimlerini sunmuştur. Bu üç terim içerisinde yer alan 'burlesque' için Samuel Johnson tarafından hazırlanan ilk İngilizce sözlükte 'suni ya da uygunsuz bir dil veya imge ile güldürme eğilimi, komik/gülünç dil ya da imge; saçmalık, saçmalamak' anlamları sıralanır (Johnson, 1785). "Sanat alanında ve özellikle edebiyatta rastlanan, komikliğe dayanan bir tür" (TDK, 2019) olarak burlesk (Şekil 5), karikatür ile organik bir ilişki içerisindedir. Çünkü burlesk ve karikatüre olan eğilim insanın doğasında var olan yerleşik bir özelliktir ve bu özellik bilhassa kabalığın sergilendiği toplumlarda kendini gösterir (Wright, 1875: 2).

Şekil 5: Pagan İtalya'nın Burlesk Tanrıları[7]

Karikatürün ana stilistik özelliği imgelerin formunu tahrif ve abartıdır (Nilsen ve Nilsen, 2019:30). İmgelerin formunu bozarak sunmanın tarihi, Rönesans döneminin önde gelen sanatçılarından Leonardo da Vinci'ye dek uzanır (Şekil 6).

Leonardo da Vinci'nin sokakta rastladığı tuhaf başlı ve yüzlü insanları benzersiz fiziksel özelliklerini açığa çıkarmak için çizmekten keyif aldığı bilinirdi (DeMello, 2012: 33). Nitekim Horn, Da Vinci'nin not defterini yazı ile ifade edilmiş normatif ve bilişsel unsurların görsel ifadelere dönüştürülüp yeni bir dil oluşturmanın ilk bilinçli çabası olarak görür (Horn, 1976: 9). Bu çaba, modern anlamdaki karikatür olgusunun ilk adımları olarak görülebilir.

[7] Carrache'ın "Bolonya'nın çığlıkları döneminde, bu portreler şüphesiz ilk karikatürler arasında sayılır (Baudelaire, 1997: 31).

Şekil 6: Leonardo Da Vinci, Grotesk Başlar[8]

Şenyapılı, karikatür sözcüğünün ilk kez 1646'da, kimileri tarafından Annibale Carraci'nin kitabı *Arti di Bologna /Bologna Sanatları* içinde geçtiği için kendisi tarafından kimilerince de kitabın önsözünü yazan Mosini tarafından kullanıldığını belirtir (2003: 14). Mosini tarafından terimin ilk defa kullanılmış olması akla daha yatkın gibi görünse de Baudelaire, Annibal Carrache ve kardeşi Augustin ile ilgili olarak şunları söyler:

> "Accademia değil Incamminati'nin (Yetkinleştirme Okulu) kurucusu Annibal ve Augustin Carrache kardeşler, Rönesans'ın klasik sanatını açık seçik kurallarla düzenlemeye ve öğretilmeye elverişli bir "ideal" durumuna getiriyorlar. Ama işin tuhaf yanı, karikatürün kurucusu olup çıkıyorlar sonunda. Bu iki sanatçı, Akademi öğretiminin o klasik kurallarına aşırı bağlılığı dengelemek amacıyla günlük yaşama ve halk tiplerine canlı bir ilgi duyuyorlar. 1646'da, Bolonya'da, Annibal Carrache'nin çizdiği portrelere göre oluşturulmuş bir gravür derlemesi yayımlanıyor [Şekil 7]. Önsözde yayımcı Mosini, Annibal'i bu desenleri çizerken, ressamlık çalışmalarının o yürek bitirici yorgunluğundan kurtulduğunu, dinlendiğini belirtiyor. İlk kez "caricatura" kavramı orda görülüyor.

[8] (Baudelaire, 1997: 29).

İtalyancada, "caricare" abartmak, gülünçleştirmek anlamına geliyor. Ressamın kendisinin de, çizdiği desenler (rittattini carichi) için bu terimi kullandığı söylenir. "Carrache" adıyla "carichi" terimi arasında, karikatürün bulucusunun adını, bulunan şeye bir aktarımı mı söz konusu olmuştur acaba?" (Baudelaire, 1997: 30-33).

Şekil 7: Annibal Carrache (1560-1609). Bolonya'nın Çığlıkları [9]

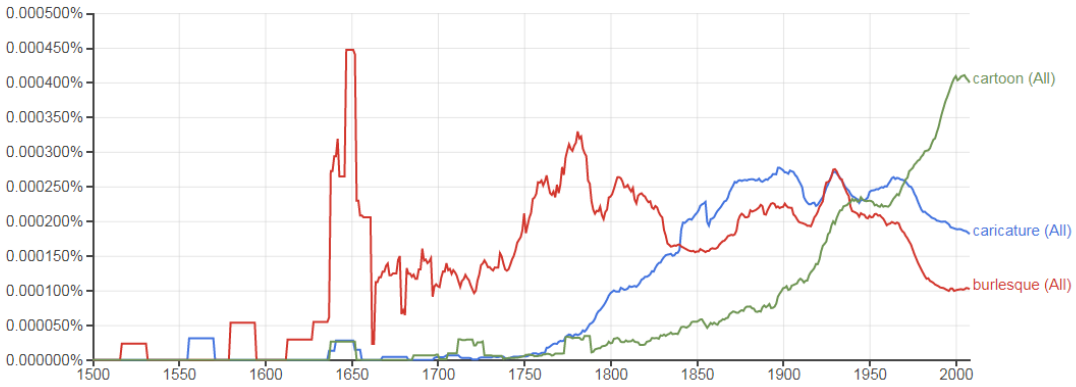
Carracci kardeşlerin karikatür sözcüğüne hayat vermeleri, ünlü şahsiyetler ve sıradan insanları benzer şekilde çizerek hicvettikleri *ritrattini carichi* (yüklü portreler) sayesinde olmuştur (Horn, 1980: 16). Karikatürün fiziksel özellikleri deformasyon merkezli çıkış noktası 'cartoon' ile başka bir noktaya evrilir. Horn, insanların yaradılış kaynaklı özelliklerinin deformasyonu olan 'caricature' yerine daha politik, daha sosyal ve kültürel bir vizyonun içeriğe dönüştüğü yeni bir biçim olan 'cartoon' evresine geçişini uluslararası bir kabul olduğunu belirtir (1980: 16).

Karikatürün yakın bir ilişki içerisinde olduğu bir terim olan 'cartoon[10]' - çizgi resimdir. Türkçede hem 'caricature' hem de 'cartoon' sözcükleri için karikatür karşılığı

[9] (Baudelaire, 1997: 32).

[10] Modern anlamda bilinen 'cartoon' örneklerinin geçmişi 12. ve 13. yüzyıldan kalma, dörtlü bir seriden oluşan, Japon Hayvan Parşömen Tomarları'dır. Bu parşömenler günümüz Kyoto, Kozan Budist tapınağında muhafaza edilmektedir. Tomarların yuvarlanarak oluşturulması tekniği kullanılarak hazırlanan bu eserler ilk karikatür ve animasyon özelliğini birlikte barındırırlar. Walt Disney'den bin yıl önce hayat bulmuş bu tekniğin ilk örneği tavşan, kurbağa ve maymunların insan gibi davrandığı mizahî çizimler içerir. (Schodt, 1980: 15).

kullanılırken batı literatüründe iki farklı terim tercih edilmektedir. ‘Cartoon’, *Webster’s Sözlüğünde* ‘İtalyanca ‘cartone’ kelimesinden, 1. Resim için kullanılan taslak, 2. Mizah oluşturma amaçlı hazırlanmış çizim’ karşılıkları verilir (Gove, 1993: 344). Ames’in izahı içerisinde cartoon, özellikle geleneksel Rönesans dönemi içinde resmin yapımına geçilmeden önceki son aşaması olarak tarif edilir ama 1840’lar itibariyle stüdyo işlerinde kullanımı ortadan kalkmaya başlayınca tamamen yeni bir forma, resimli parodi hüviyetine bürünmüştür. Modern anlamda kullanılan biçimiyle ‘cartoon’ artık ‘taslak’ anlamından sıyrılıp politik mesajların iletilmesi amacıyla kullanılır hale dönüşmüştür (Ames, 2019). Günümüz Türkçesinde ‘karikatür’ terimi batı dünyasındaki iki terim için de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Şekil 8: Cartoon, Caricature ve Burlesque Terimlerinin 1500-2000 Yılları İçerisindeki Kullanım Sıklığı [11]

‘Caricature’, ‘cartoon’ ve ‘burlesk’ terimleri iç içe geçmiş ve birbirine temas eden anlamları bünyesinde barındırmaktadırlar. Her üç terimin tarihsel süreç içerisindeki değişimi (Michel ve diğ., 2011)[12] yukarıdaki şekilde grafiğe dökülmüştür (Şekil 8).

[11] (Michel ve diğ., 2011).

[12] Grafik (Şekil 8), Google şirketinin genel kullanıma açtığı Google Ngram Viewer üzerinden oluşturulmuştur. Google Ngram Viewer, 1500-2008 yılları içerisinde yayımlanmış 5 milyonun üzerinde kitabın taranarak dijital ortama aktarılması sonucu oluşturulmuştur. Ngram Viewer, Google Books platformu üzerinden yayında olan tüm kitaplar içerisinde terimlerin tekli ya da karşılaştırmalı kullanım sıklığını görebilmeye olanak sağlamaktadır.

Karikatür sözcüğü için sunulan anlamlar ışığında şöyle bir derleme yapmak mümkündür. Karikatür, bünyesinde şu özellikleri barındırır: taşıması ya da doldurulması gereken bir 'yük', varlığın formunu deforme etme, bunu dile getirirken aşırıya kaçan bir abartı kullanma, saçmalama ve gülmece sağlama. Bu özellikler karikatürün doğrudan işaret ettiği, yani leksikal düzeyde karşılaşılan özellikleridir. Semantik bağlamda ilişki içerisinde olduğu diğer pek çok anlam düzeyi ise dolaylı yoldan taşıdığı unsurlardır ve sonraki başlığın altında incelenecektir.

2.2. KARİKATÜRÜN ANLAM DÜNYASI

'Dilin nasıl başladığını bilmediğimiz gibi sanatın da nasıl başladığını bilmiyoruz'

(Gombrich, 1951: 19).

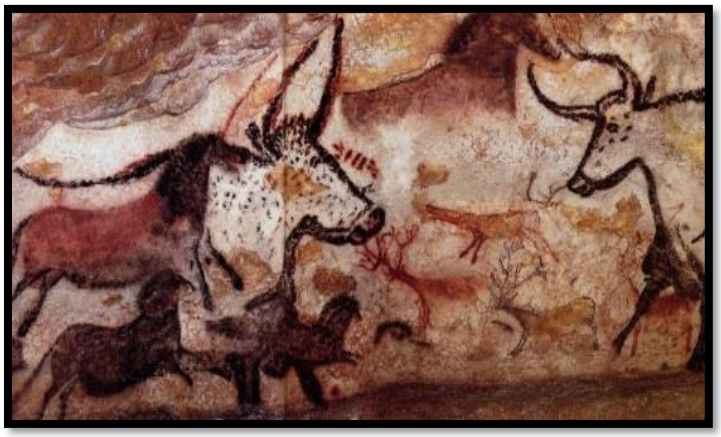
Karikatürün sözcük düzeyinde ilettiği mesajın, ilişki içerisinde olduğu terimlerin yanı sıra aktarmak üzere taşıdığı çeşitli anlamsal değerler bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle söylediklerine ilaveten söylemek istediklerinin bulunduğu bir anlam dünyasından söz etmekteyiz.

Şekil 9: Chauvet Mağarası (Fransa)[13]

Resimle anlatımın tarihçesi ilk çağlara, mağara devrinde yapılmış resimlere kadar gider (Tuncer, 1993: 9). Mağara duvarlarına yapılan çizimleri ilk resim ve doğal olarak ilk karikatür örnekleri olarak kabul etmede tereddüt yaşanması doğal bir durumdur (Şekil 9). Zira karikatürün 'formu bozma' ilkesinde bilinçli bir davranış söz konusu iken bu resimlerin deforme amaçlı resmedildiğine dair kesin bir kanıt elde etmek ve kat'i bir kanaate varabilmek pek mümkün değildir. Bu imkânsızlık noktasından hareket edilse bile sonuç itibariyle resmin geçmişini bu mağara çizimlerinden başlatılabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü doğrudan bir deformasyon söz konusu olmadığı düşünülse de ilkel insan dolaylı yoldan forma bir müdahale niyetindedir. Doğanın işleyiş formu ve düzeninde bir değişiklik, bir düzen talebi mağara resimlerine yansımaktadır (Şekil 10 ve 11).

[13] (Ertuğrul, 2019).

Şekil 10: Lascaux Mağarası (Fransa)[14]

Nitekim Gombrich, ilkel insanların duvarlardaki çizimler aracılığıyla resmi icat ettiğini ve bu çizimler aracılığıyla insan doğasında var olan doğaüstü güçlere inanış eğilimi, bir çeşit 'totem' oluşturma amacında olduğunu ifade eder.

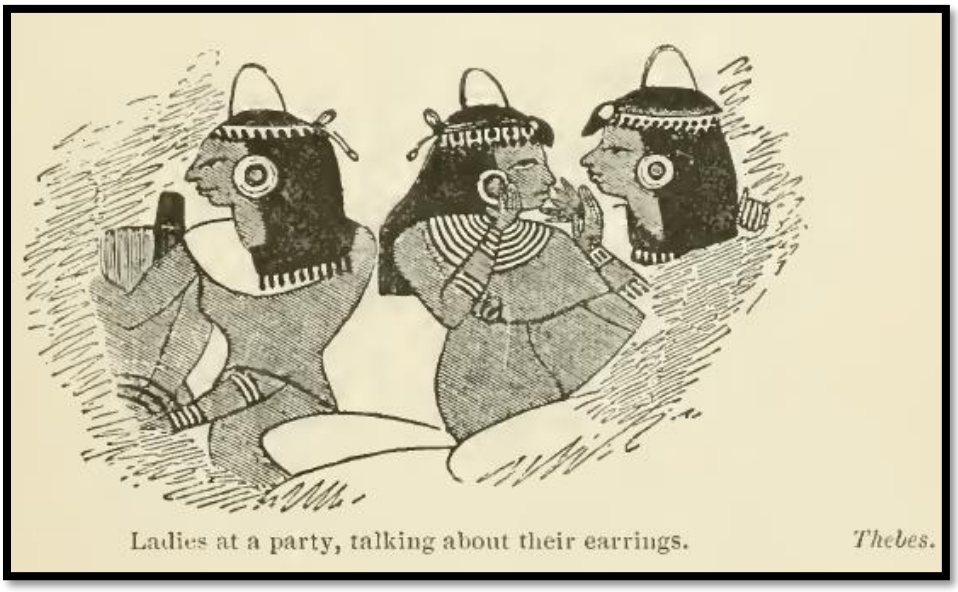
Şekil 11: Altamira Mağarası (İspanya)[15]

[14] (Ertuğrul, 2019).
[15] (Ertuğrul, 2019).

Mağara duvarına gerçekleşmesini istediği olayı, yani elde etmeyi arzuladığı hayvanın resmini çizen ilkel insan, bir çeşit büyü ayini yerine getirir ve bu ayinin sonunda hem besin ihtiyacını gidermek hem de doğanın diğer güçlerine karşı bir koruma sağlama amacını taşır (Gombrich, 1951: 20; Gombrich, 2005: 7-8).

İlkel insanın doğanın işleyiş formuna olan müdahalesi adına karikatür benzeri bir biçimi aracı olarak kullanması görece 'daha medeni' (sonraki) toplum ve medeniyetlerde de kendini göstermiştir. Mısır medeniyeti karikatür anlatım biçimini benimseyen ve kullanan medeniyetler arasında yer alır. Karikatür ve grotesk tarihi üzerine yazdığı eserinde Thomas Wright, Mısır medeniyetinin karikatürle olan ilişkisini resim sanatına bağlarken en eski biçimi göz önünde bulundurulduğunda resmin kendisinin karikatür olduğunu ve karikatüre ait abartılı özellikler sayesinde kendini anlaşılır kıldığını ileri sürer (Wright, 1875: 3). Hiyerogliflerden yola çıkarak inşa edilen resim kültürü farklı bir perspektiften bakıldığında karikatür kültürünün inşası olarak da görülebilir. Başka bir ifadeyle Mısır medeniyetinin kültürel izleri çizdikleri karikatür benzeri çizimlerden takip edilebilmektedir.

Yüksek medeniyetlerin çoğunun gelişim sürecine bakıldığında tarihî dönemlerine tanıklığımız dinleri veya tarihî anıtları aracılığıyla yaşanmaktadır ki Mısır medeniyeti ile ilgili tanıklığımız ve bilgimiz anıtların üzerine kazınan sanatsal çizim formları (Wright, 1875: 3) yoluyla gerçekleşmiştir (Şekil 12).

Şekil 12: Partideki kadınlar, küpeleri hakkında konuşurken. Teb.[16]

Bu çizimleri karikatür olarak gören ve lahitlere çizilen kompozisyonlardan Mısırlı resim sanatçılarının yeteneğine değinen Wilkinson (1878: 21) karikatür sevgisinin avamla sınırlı kalmadığını krala kadar uzandığını belirtir (Wilkinson, 1878: 330). Bu durum karikatürün geniş bir tüketici kitlesinin bulunduğunun ve sınıf farkı gözetmeksizin alıcı bulduğunun açık bir göstergesidir. Diğer bir ifadeyle birleştirici, bağlayıcı bir unsur işlevi görmüştür.

Resmin geçmişinde önemli bir yeri olan ve -kimi dönemlerde- ayrılmaz bir parçası olarak görülen karikatür modern anlamdaki biçiminde kullanılması ve yaygınlaşmasının Rönesans dönemine denk gelmesi tesadüften öte bir durumdur. Şenyapılı, Rönesans dönemi sanatçılarının (Floransa gibi duvar resminin (fresk) yaygın olduğu yerlerde) çizimin resim yapmanın ilk adımı olduğunu belirtir (Şenyapılı, 2003: 14-15). Bu adım sonucunda, grafik bir kısa yol olarak karikatür, ortaya çıktığı dönem içerisinde oldukça hızlı ve istekli bir şekilde benimsenmiştir, zira pek çok sanatçı için konvansiyonel sanat kurallarının dayattığı deli gömleğinden kurtulup özgürleşmenin bir yoluydu (Horn, 1980:

[16] (Wilkinson, 1878: 21).

16). Resim yapmada kullanılan alışkanlıklar ve uygulamaların yanında karikatür çizimin bir form olarak dönemin çizim geleneklerine aykırı bir tutum içerisinde olması aynı zamanda karikatürün muhalif doğasına işaret etmektedir.

Karikatürün en belirgin özelliklerinden biri deformasyondur, diğer bir ifadeyle sistematik yapıya devingen bir karşı çıkış ve bu yapıyı mümkün mertebe altüst etmedir. Gombrich'in ifadesiyle, karikatür her daim ekspresyonist olmuştur çünkü karikatürist kurbanının tasviriyle oynayıp tahrif ederken düşündüğü sadece hislerini yansıtmak olmuştur. Bununla birlikte bu tahrif sürecinin mizahla yoğrulması anlaşılmasını da kolaylaştıran bir etmendir. Mizahî sanat her şeyin mubah görüldüğü bir alandır zira insanlar, 'SANATA' yaklaşımlarında olduğu gibi bakiyelerindeki önyargılarla hareket etmezler (Gombrich, 1951: 423). Bu yönüyle karikatürü; önyargıdan arınmış, kurallardan azade, mizahın da katkısı ile özgür bir platform oluşturup duygusal bir dışavurumu mümkün kılmış sanatsal bir tür olarak addetmek mümkündür.

Sonuç itibariyle karikatür; sözcük değeri ve çizgisel düzeyde taşıdığı anlam değerinin yanında (sonraki bölümde değinilecektir) kendine özgü bir anlamsal katmana da sahiptir. Mağara duvarına işlenen çizimlerden, insanlık tarihine büyük katkıları bulunan medeniyetlerin miraslarından, tarihe yön veren toplumsal hareketlerin merkezinde yer almaktan günümüze dek karikatür, çeşitli form ve düzeylerde var olagelmiştir. Bir noktayla başlayan sürecin herhangi bir kural ya da gelenek baskısı hissetmeden en yalın ve basit hali ile hislerin çizgiye dönüştürülmesi ve bu çizgilerin anlamlı birer yapıt haline gelmesi durumunun diğer bir ifadesi karikatürdür. Bu noktadan hareketle karikatürle ilgili şu çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır.

Karikatür, büyü aracı olarak kullanılmıştır. Büyüleyicidir.

Karikatür, yalındır. En ilkel insanın elinde bile şekil bulabilmiştir.

Karikatür, sınıf farkı gözetmez. Sınıfsızdır. Toplumun her kesim ve cinsi karikatüre konu olmuştur.

Karikatür, özgürdür. Kural tanımaz. İcrasında gözetilen bir sistematik bulunmaz.

Karikatür, uyumsuzdur. Geleneksel biçimlere aykırıdır.

Karikatür, yıkıcıdır. Mükemmele ulaşmayı dikkate almadığı gibi var olanı da bozma amacındadır.

Karikatür, rahatlatıcıdır. Mizah ile birlikte sunulduğu takdirde etki oranı oldukça yüksektir.

Karikatür, bir abartı sanatıdır. Kimi zaman küçültür: un ufak eder, kimi zaman yüceltir: yere göğe sığdıramaz.

Karikatür; karmaşayla basitliğin kol kola olduğu, tutarsızlığın büyük bir tutarlılıkla resmedildiği, kaotik bir düzenin, özetle ikiliklerin (duality) hayat bulduğu bir zıtlıklar dünyasıdır.

2.3. KARİKATÜR - ÇİZGİ İLİŞKİSİ

Çizgi, karikatürün hammaddesidir. Karikatür kavramının temelleri çizgiden, hatta noktadan hareketle anlam kazanır. Karikatürü var eden çizgidir. Çizgi ise bir noktalar bütünüdür. Lekesiz için karikatür; çizgi sanatının bir türevi, çizginin imkânları ile doğmuş bir sanatsal arayış, yeni bir ifade tekniğidir. Buna ilaveten, XVI. yüzyılın sonunda, Annibale Carraci'nin atölyesinde bir oyun olarak ortaya çıkan karikatür sanatının, Ghezzi, Bernini, Hogarth, Cruikshank, Gillray, Rowlandson, Daumier, Grandville, Gavarni, Traviés, Gill, Léeandre, Forain, Faivre, Sem, Bofa, Gassier, gibi ustaların eliyle günümüze taşındığını belirtir. (Lekesiz, 2003:20).

Baudelaire, çizgi ve düşünceyi karikatürün iki yanı olarak görürken yoğun bir katılıktaki çizgi ile düşüncenin iğneleyici ve üstü kapalı karmaşıklığının, yalın şeyleri anlamaya alışık 'naif' bir zihin için güç öğeler taşıdığını söyler (Baudelaire, 1997: 7-8) Bu güçlüğün bir benzeri de estetik kaygının daha yoğun hissedildiği edebiyat mecrasında yaşanır. Güzel sanatlar içerisinde değerlendirilen edebiyat ve karikatür ilk bakışta farklı

sanat dalları gibi görünse de olayları, kişileri, yaşantıları ve imgeleri yorumlarken kullandıkları araçlar farklılaşmaktadır: biri dili, diğeri de çizgiyi kullanır (Coşar, 2010: 690). Yazısız karikatürler değerlendirmenin dışında tutulduğu takdirde farklılaşma oranı büyük miktarda azalacaktır. Zira yazılı karikatürler çizginin yanında dilin tüm imkânlarından faydalanmaktadır.

Çizgi, yapısı itibariyle en basit formdur. Bu basit formun şekillenip biçimlendirilmesi üzerinden karikatür hayat bulur. Her sanat dalının kendine has icra araçları bulunur. Ressamın renkleri, müzisyenin notaları, dansın ritmi kullanması gibi karikatür de çizgiyi anlatım aracı olarak kullanır.

Çizgi, karikatürde bireysel bir kimlik ve üslup aracı olarak da kullanılır. Diğer bir ifadeyle karikatürist zaman içerisinde kendine özgü bir çizgi edinir. Hatta bu çizgi üslubu o derece benimsenir ve tanınır ki karikatüristin kimliği haline dönüşür. Sadece çizgisine bakıp karikatürün çizerini belirlemek, tanımak mümkündür.

Görsel sanatlar altında sınıflanabilecek olan çizgi, kendine has çeşitli anlam düzeylerine sahiptir. Farklı tür çizgilerle iletilmek istenen anlam da değişip zenginleşebilmektedir. Güngör, çizgiyi nesnelerin tanımlanmasında kullanılan bir algı aracı, görsel sanatlarda soyutlamanın en önemli aracı olarak tanımlar ve çizginin hem nesnel hem de öznel işlevler yüklendiğini belirtir (Güngör, 2005: 90). Diğer bir ifadeyle çizgi dış dünyayı ve iç dünyayı aktarmada kullanılmaktadır ki bu duruma karikatürlerde de yaygın bir ifade yöntemi olarak başvurulmaktadır. Karikatürist çoğu ruhsal ve fiziksel durumun aktarımını yapmak adına kimi zaman sadece çizgiden yararlanır. Örneğin çok sinirlenmiş ya da gergin bir ruh halini yansıtmak için şimşek benzeri çizgiler kullanma veya şaşkınlığı yansıtırken yüz çevresinde kısa, kesik çizgi kullanımı gibi.

Çizginin karikatürle et-tırnak benzeri ilişkisi olduğu aşikârdır. Karikatürün var olmasının çizginin varlığına bağlı olması belli bir döneme kadar geçerliğini korumaktaydı. Bu önermenin geçerliğini yitirmeye başlaması özellikle teknolojinin (bilgisayar, internet, mobil telefonlar vb.) yaygınlaşması sürecine rastlamaktadır. Gelişen teknoloji, çizgisiz karikatür örneklerinin de doğmasına neden olmuştur. Şenyapılı'nın örneklerini verdiği

çizgisiz karikatür için sarf ettiği "belki de çizgi karikatürler yerine foto karikatürler, sayısal görüntü karikatürler daha fazla oluşturulacak/yaygınlaşacaktır (Şenyapılı, 2003: 11)" öngörüsünün günümüz itibariyle gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Sosyal medya ve farklı internet platformlarında çizgisiz karikatürün pek çok örneğine rastlamak mümkündür[17]. Örneklerden biri şu şekildedir: bir hamburger satış markası olan 'Burger King' (Burger Kralı)', iki harfi değiştirilip 'Murder King' (Katil Kral) şeklinde hem mizah hem de hiciv içerecek şekilde karikatürize edilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13: Karikatürize Edilmiş 'Burger King'[18]

Karikatürün çizgiden hareketle oluşturduğu formun ve karakteristik özelliklerin bağımsız bir dili işaret ettiği söylenebilir. Bu dilin kendine ve çizerine has bir yapısı vardır ki bu noktada tek kişilik bir dildir. Okur, bakar ya da diğer bir ifadeyle bir alıcı tarafından iletinin karşılık bulması sonucunda yeni konuşurların dâhil olduğu bir dil oluşur. Ortaya

[17] Dijital dünyada (internet, sosyal medya vb.) yaygın bir şekilde kullanılan fotoğraf üzerine yazı yazarak, var olan yazıyı değiştirerek ya da fotoğrafları 'photoshop' benzeri düzenleme programları yardımıyla değiştirerek oluşturulan Türkçede 'caps' İngilizcede 'meme' adıyla bilinen imgeler çizgisiz karikatür olarak görülebilir.
[18] (Stone, 2019).

çıkan bu dil çizgi dili olarak tanımlanabilir. Bu dilin en önemli özelliklerinden biri Lekesiz'in tanımıyla 'paradoksal' oluşudur (2003: 67). Paradoksal çizgi ifadesi, bu çalışmanın geneli içerisindeki 'uyumsuzluk, aykırılık, zıtlık' terimleri ile denk düşmektedir. Çizgi ile sıradan, genel, yaygın olandan ziyade sıra dışı, özel, aykırı olanın gösterimi, iletimi söz konusudur. Bu iletinin arka planında yatan ve iletinin yaratım sürecini tetikleyen en önemli güdü 'ihlal' duygusudur. Nitekim çizgi, bu ihlal duygusunun en önemli aracı halini almaktadır.

Çizgi, karikatürü oluşturan unsur olmakla birlikte ona aynı zamanda yeni bir biçim de kazandırmaktadır. Bu biçimin bir çeşit 'resim' olarak tanımlanması durumunda çizginin, karikatürün anlaşılması için sadece çizgi dilinin yetersiz kalacağı açıktır. Çizgi dili ile birlikte görsel dilin de çözümlenip anlaşılması ihtiyacı doğmaktadır. Herhangi bir dilin anlaşılabilmesi tek başına sözcük bilgisi ile mümkün değildir. Aynı zamanda sözcüklerin kullanıldıkları sosyal, kültürel bağlam ve göndermelerin de bilinmesi gerekir. Yani çizginin, karikatürün okunması ya da anlaşılabilmesi çizgi ve karikatürün işaret ettiği anlamsal değerlerin bilinmesi ile mümkündür.

Bu bağlamda çizgi ve karikatürün dilsel özellikleri teslim edildiği takdirde ortada iletilmek istenen bir mesajın varlığı, diğer bir ifadeyle bütünüyle bir iletişim sorunsalı ortaya çıkmaktadır.

2.4. KARİKATÜR VE İLETİŞİM

'Mizah, keyif verici bir iletişim türüdür. Bu nedenle paylaşılmalıdır.'

(D'Amico ve Jaffe, 2011: 97)

Karikatür; bünyesinde bir mesaj barındırması, bir iletene sahip olması ve bir alıcı tarafından bu mesajın çözümlenmesi amacını taşıması bakımıyla bir iletişim aracından beklenen tüm özellikleri sergilemektedir. Mizahî bir tür olması yönüyle karikatür, her iletişim sürecinde olduğu gibi iletmek istediği mesajın anlamının alıcı tarafından anlaşılıp bir paylaşımın yaşanmasını amaçlar. **'**Anlam' ve 'paylaşım' kavramlarını mizahın iletişim ile olan ilişkisi üzerine olan düşüncelerini belirtirken merkeze oturtan Meyer, hem

mizahın hem de iletişimin ortaklaştığı ve buluştuğu noktanın paylaşım olduğunu belirtir [paylaşımın mesaj düzlemi üzerinde karşılıklı bir iletişim temeline dayandığı söylenebilir]. Bağlantılı olarak, iletişimi de algılanan 'anlamın paylaşım süreci' olarak yorumlanabileceğini ve bu süreç içerisinde yaşanan etkileşimler ile zihinde yer eden mesajların farklı kişilerle çeşitli sembollerin kullanılması yoluyla (çoğunlukla dil ve aynı zamanda imge ve hareketler) anlamın aktarıldığını belirtir (Meyer, 2015: 2).

Varlık olarak insanın içinde yaşadığı toplumda ayrışmasını sağlayan yegâne unsurlardan biri zihinsel birikimidir. Mead, bu ayrışmadan söz ederken uyum/adaptasyon (adjustment) ifadesini kullanır ve insanların idrak düzeylerine göre toplum içi eylemlerinin bu uyum sürecinde açığa çıktığını söyler. Bu sürecin izlendiği yer ise iletişim düzlemidir. Bireyler gelişmişlik düzeyleri ile doğru orantılı olarak sadece jestler ya da daha gelişmiş biçimlerdeki hareketleri kullanırlar. Burada özü oluşturan temel faktör 'anlamdır' (1972: 75). Prensipte iletişimin anlam üzerinden hareket ettiğinden yola çıkıldığı takdirde, iletilen mesajın hem gönderici hem de alıcı tarafında başarılı olması denklemi anlamın algılanması, yani başarılmış bir iletişimin gerçekleşmiş olması demektir. Dolayısıyla mesajın taraflar arasındaki paylaşımından söz edilebilir ki benzer duruma mizah söyleminde de rastlanır. Başarılı bir mizahî durumun mizahı oluşturan ve yönlendiren ile mizahî mesajı çözüp algılayan arasında bir paylaşımdan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, mizahî bir tür olarak karikatürün temelinde benzer bir paylaşım söz konusudur ki bu durum mizah (karikatür) ve iletişim alanlarının ortak özellikler sergilediği sonucunu doğurmaktadır.

Mizahî iletinin karikatür özelinde ele alınması durumunda aktarılma niyetinde olunan en önemli mesajlardan biri (ki karikatür ve mizahın temel unsurlarındandır) ihlal mesajıdır.

2.5. İHLALLER DÜNYASI OLARAK KARİKATÜR

Çizgi ile başlayan karikatürün tarihsel yolculuğu içerisinde 'ihlal' önemli bir yer tutar. Mağaralara hayvan resmi çizen ilk insanın büyük bir ustalıkla çizdiği hayvanın ayaklarını (büyük ihtimalle bilinçli olarak) çizmemesi ya da yamuk çizmesi her ne kadar

bir totem (hayvanı ele geçirebilmek adına) olarak yorumlansa da özünde bir ihlal barındırır. Gerçekliğin formunu deforme ederek doğaya ve doğala karşı bir ihlal duruşu sergiler. Çizimlerinde hem havas hem de avama yer veren Mısır medeniyetinin sergilediği tutum **toplumsal ve sınıfsal bir ihlal**dir. Da Vinci'nin mükemmele ulaşma adına yarattığı çizimler gerçeğin açık deformasyonunu, ihlali işaret eder. Tüm bu tarihsel süreçlerin ortak noktası belirli düzey ve bağlamlarda bir ihlal olgusuna tesadüf etmesidir.

Karikatürün yaratıcısı olarak karikatürist de bu ihlal olgusunun bilincindedir. Karikatürist, gerçeği güzelleştirmeye değil onu karakterize ederek açıklamaya çalışır (Baudelaire, 1997: 30) ve bunu sağlarken başvurduğu yöntemler arasında her biri ayrı birer ihlal olarak görülebilecek olan "abartmak, suçlamak, biçimi bozup çirkinleştirmek gibi karikatürün temel araçları" (Baudelaire, 1997: 28), başvurduğu unsurlar arasında yer alır. Karikatürü çizginin abartılması olarak tanımlayan Freud, parodi ve taklitle birlikte karikatürün yöneldiği doğrultuda otorite ve saygıya sahip çıkan, bir anlamda '*yüceltilmiş'* insanlar ve nesnelerin bulunduğunu ifade eder (Freud, 1998: 230-231). Yüce ve yüceltilmiş olana karşı olma ve çıkma, diğer bir ifadeyle başkaldırı ve yasak olana meyletme duygusu baştan çıkaran bir etkiye sahiptir. Nitekim sözü edilen duygunun hemen hemen tüm kültür, din ve toplumlardaki karşılığı günahın çekiciliği ya da şeytanın cazibesi şeklinde bir forma bürünmektedir. Otoriteye, yüceye başkaldıranın duygusal düzlemde bir çekiciliği vardır. Freud, karikatürlerin çekiciliğini ve başarısız da olsa onlara gülmemizi basit bir nedenle açıklar: otoriteye başkaldırıyı meziyet saymamız (Freud, 1998: 136). Otoriteye başkaldırının meziyet olarak addedilmesini bir çeşit ihlal olarak değerlendirmek, başkaca bir ifadeyle sistemin, işleyen düzenin işlerliğini tahrif etmek anlamına gelir (**düzen ihlali**).

Berger, karikatürü mizahın temel tekniklerinden biri olarak tanımlarken kıyas ve zıtlık prensibine dayandığından ötürü kolaylıkla karşılık bulup anlaşılmasına karşın felsefi düzeyde o kadar da basit olmadığını belirtir (Berger, 1998: 26). Kaosa neden olan durum basitliğin yaşattığı karmaşada gizlidir. Nitekim 'karikatür, gözler önüne serdiği olaylarla değer kazanır' (Baudelaire, 1997: 1) düsturu gereği değerini o kadar da basit olmayan ve karmaşanın merkezinde konumlanmasıyla edinir. Koestler, bu durumu lunapark aynaları

üzerinden açıklar: karikatürist tıpkı bu aynaların yaptığı gibi kurbanının görünüşü ya da şahsiyeti ile ilgili karakteristik özelliklerini abartılı bir şekilde tahrif eder. Karikatüristin diğer bir hilesi de aşırı basitleştirmedir: amacı dışındaki özellikleri küçültür ya da kullanmaz (Koestler, 1964: 70). Abartı, çelişki ve metafor hem görsel hem de sözlü mizahın ortak noktaları (Tsakona, 2009: 1186) olmakla birlikte 'tahrif ve abartılı' çizim tarzı tek başına komiği sağlamak için yeterli değildir (Hempelmann ve Samson, 2008: 620). Kısaca *abartı ve basitleştirme* olarak tanımlanabilecek iki temel dayanak noktası karikatürün yaratım sürecinin özü olarak sunulmuştur. Her iki terim arasındaki zıtlık, uyumsuzluk veya ihlal ilk göze çarpan durumdur **(biçimsel ihlal)**.

İhlal ve uyumsuzluk duygusunun yaşandığı diğer bir süreç karikatürün algılanma ve anlamlandırılma sürecidir. Karikatür ya da şakanın komik bulunması iki aşamalı bir sürecin sonucudur. İlk aşamada alıcı, şakanın sonunda beklentilerinin karşılanmadığını görür veya karikatür örnekleminde imge ile ilgili beklentilerini sunulan karede bulamaz. Diğer bir deyişle, alıcı bir uyumsuzluk ile karşılaşır - vurucu satır. İkinci aşamada alıcı, kendini bir çeşit problem çözme durumu içerisinde bulur: ana metin sonrası sunulan vurucu satırdaki uyumsuzluğun çözüme kavuşmasını mümkün kılan bir bilişsel kuralın farkına varma veya kuralın keşfi (Suls, 1972: 82). Suls'un *belirleme ve çözülme* olarak tarif ettiği iki aşamalı anlamlandırma sürecinin bu derece keskin bir ayrımının mümkün olmadığı, aşamalı bir süreçten ziyade eş zamanlı bir sürecin yaşandığı bulgularına ulaşan çalışmalar (Bortola ve diğ., 2006: 1794) mizahın özündeki uyumsuzluğun/ihlalin tahrifi ile komiğe ulaşılabileceğini işaret eder. Daha yalın bir ifadeyle mizahın gerçekleşmesi, var olan uyum ya da uyumsuzluk farkı gözetilmeden belirli bir düzeyde ihlalin mizah sürecinde var olması ile mümkündür **(bilişsel ihlal)**.

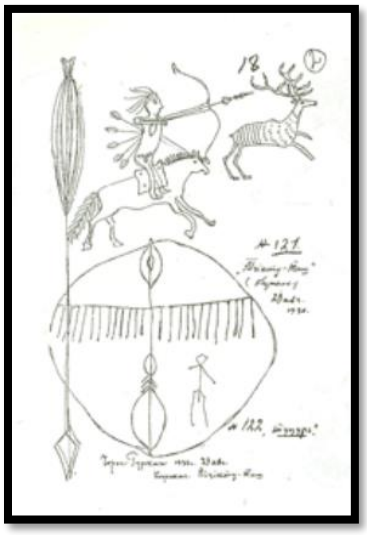
Mizah sahasında yaşanan ihlal durumunun bir diğer boyutu da ruhsal düzlemdir. Bireyin içinde bulunduğu duygusal pozisyon mizahın başarı ile sonuçlanmasında etkili unsurlardandır. Bu pozisyon yapılan mizahı anlama ve takdir etme süreçlerinde hazırbulunuşluk düzeyi ile doğrudan ilgilidir. Eğer ki kişi, daha sinirli ya da cinsel anlamda daha tahrik edilmiş bir durumda ise bu yönde oluşturulmuş şakalar ve karikatürlere daha fazla onay verir (Eysenck, 1972: xvi). Tarife konu olan kişi olağan

duygu dünyasından sıyrılıp olağandışı, diğer bir ifadeyle standart hislerinin dışına çıkarak farklı bir hissiyat içine girmekte ve mizahı bu vesile ile algılama ve takdir etme seviyesini yükseltmektedir. Bu durum **'duygusal ihlal'** noktasını işaret etmektedir ki mizahın kapsamı içerisinde yer alan diğer bir ihlal biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

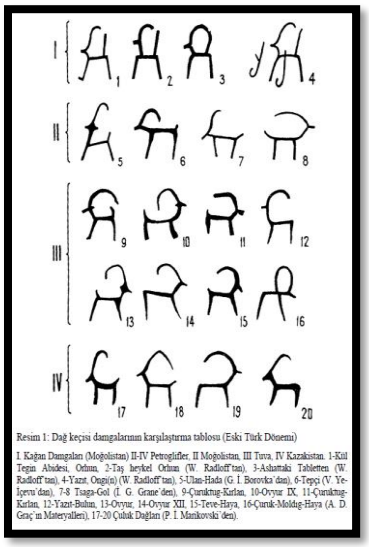
Karikatür; yapısı itibariyle biçimsel, içeriği itibariyle işlevsel düzlemde çeşitlilik gösteren ve grafik boyutunda sanatsal, metinsel boyutta edebi özellikler sergileyen bir forma sahiptir. Sahip olduğu özelliklerden hareketle tek bir kalıba sığmayan, çeşitli düzeylerde farklı disiplin dallarından örneklerin gözlenebileceği bir alan olmasından ötürü çok farklı ihlallerin (biçimsel, bilişsel, duygusal, toplumsal vb.) yaşandığı bir mecra olarak kendisini göstermektedir.

2.6. TÜRK YAZIN VE KÜLTÜR TARİHİNDE KARİKATÜR

İnsanlık tarihinin başlangıcına dair izlerin kazındığı mağara duvarlarındaki çizimlerin bir yönüyle karikatürün başlangıcı sayılabileceğine önceki bölümlerde değinmiştik. Benzer doğrultuda bir çıkış noktası ile Türk kültür tarihinde karikatürün geçmişi de eldeki eski kaynaklara götürülebilir. Bu bağlamdan hareketle *Altay Kaya Resimleri* (Martinov, 2013) içerisinde yer alan çizimler (Şekil 14), tarihî Türk damgaları ve Kül Tegin Abidesi üzerinde yer alan 'dağ keçisi' motifi (Şekil 15) Türk kültür tarihi içerisinde rastlanan ilk karikatür örnekleri arasında sayılabilir.

Şekil 14: Biçiktu-Boom/Çoros-Gurkin'in Albümünden Bir Resim[19]

Resim 1: Dağ keçisi damgalarının karşılaştırma tablosu (Eski Türk Dönemi)

I. Kağan Damgaları (Moğolistan) II-IV Petroglifler, II Moğolistan, III Tuva, IV Kazakistan. 1-Kül Tegin Abidesi, Orhun, 2-Taş heykel Orhun (W. Radloff'tan), 3-Ashattaki Tabletten (W. Radloff'tan), 4-Yazıt, Ongi(n) (W. Radloff'tan), 5-Ulan-Hada (G. I. Borovka'dan), 6-Tepçi (V. Ye-Içevu'dan), 7-8 Tsaga-Gol (I. G. Grane'den), 9-Çuruktag-Karlan, 10-Oryur IX, 11-Çuruktag-Karlan, 12-Yazıt-Bulun, 13-Oryur, 14-Oryur XII, 15-Teve-Haya, 16-Çuruk-Moldg-Haya (A. D. Graç'in Materyalleri), 17-20 Çuluk Dağları (P. I. Mankovski'den).

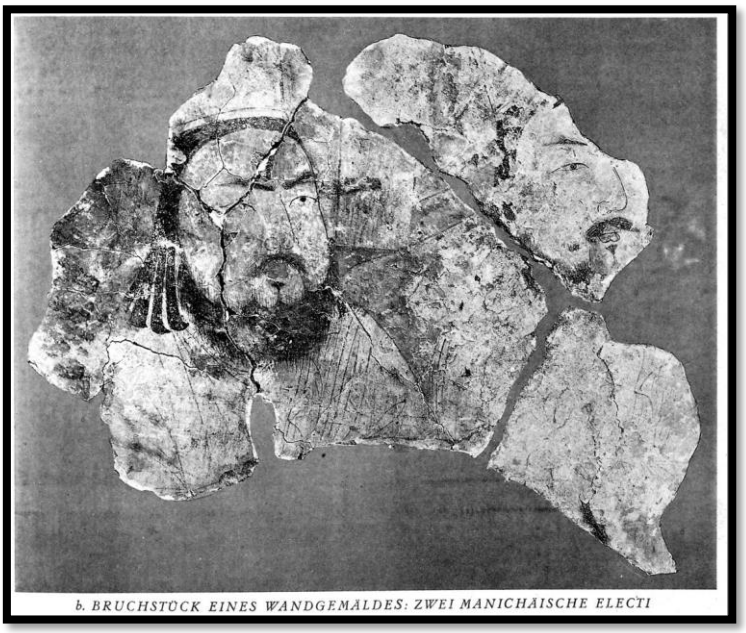
Şekil 15: Türk Tarihinde Dağ Keçisi[20]

Unutulmamalıdır ki bu yargıya varabilmeyi mümkün kılan düşünsel altyapı, karikatürün işlevsel özelliklerinin (güldürme, düşündürme, hiciv vb.) bir kenarda tutulup tamamıyla biçimsel özelliklerinin (tahrif, çizgisel anlatım, abartı vb.) temel alındığı bir

[19] (Martinov, 2013).
[20] (Graç, 2008: 212).

yapısal yaklaşım benimsenerek oluşturulmuştur. Kronolojik perspektiften karikatür geçmişinin tarihi Türk anıtlarına götürülmesi savının desteklenebilir unsuru tamamıyla karikatürün biçimsel işlev özellikleri nedeniyledir. Bu bağlamda modern karikatürün taşıdığı diğer işlevlerin devreye girmesi durumunda bu sav fazla iddialı bir tavır sergilemekte ve tabii olarak gündemden düşmektedir. Bununla birlikte kadim kaynaklardan elde edilen ilk örneklerin işlevsel bağlamda hangi amaçla çizildiğine dair yeterli derecede bilgi sahibi olunmadığı da unutulmamalıdır. En nihayetinde ulaşılabilecek sonuç, bir deformasyonun gözlenebilir olduğudur.

Biçimsel işlev, yani deformasyon özelliğinden hareketle eski anıtlardaki 'karikatür örneklerini' minyatür sanatının takip ettiği söylenebilir. Türk tarihindeki ilk minyatür örneklerine Albert August von Le Coq tarafından 1923 yılında yayımlanan *Die buddhistische Spatantike in Mittelasien. Ergebnisse der Kgl. Preussischen Turfan Expedition Die Manichaischen Miniaturen: II* adlı eserde rastlanır (Şekil 16).

Şekil 16: Duvar Resmi Parçası: İki Seçkin Mani[21]

[21] (Le Coq, 1923: 65).

Eser, Uygur Maniheist metinlerindeki minyatür örneklerine yer vermektedir. İlk minyatür örneklerinin Mısırlılara ait olduğunu belirten Mahir, İslami dönemdeki minyatürleri etkileyenin Maniheizm olduğunu ve Le Coq'un eserinde yer alan minyatür örneklerinin Selçuklu minyatürünün öncüleri sayıldığını belirtir (Mahir, 2019). Maniheist anlayışın çevresinde vücut bulmuş olan minyatür, İslam inancı ile birlikte farklı medeniyetlerin kültür dünyası içerisinde bir yer edinerek varlığını uzun bir müddet korumuştur. Kronolojik bir çerçevede minyatür tarihini ele alan Mahir, geleneksel minyatürün XIX. yüzyılın başlarında üç boyutlu tarzda, sulu boya ve yağlı boya kullanılarak yapılan resimlerle birlikte sona erdiğini ifade eder (Mahir, 2019).

Biçim açısından minyatür kadar olmasa da karikatürü andırabilecek düzeyde bir benzerliğin ileri sürülebileceği bir diğer form gölge oyunu figürleri, yaygın olarak bilinen şekli ile 'Karagöz'dür. Gölge oyununun geçmişi eldeki kanıtların yetersizliği nedeniyle belirsiz ve kısmen karanlıktır. Nitekim araştırmacılar kökenini Çin, Endonezya (Chen, 2003: 26) ya da Çin, Hindistan (Boratav, 1969: 211) ülkelerine dayandırmakta ve geçmişini de milattan önce 140-87 (Güven, 2008: 79), Hindistan'da yaklaşık İsa zamanı (Liege, 1958: 482'den akt. Orr, 1974: 69) ve Çin'de 11. yüzyıl (Spies, 1959: 1'den akt. Orr, 1974: 69) olarak tarihlendirmektedirler. Boratav, gölge oyununun Osmanlıya güneyden geldiği fikrine daha yakın durduğunu belirtir ve eldeki en kesin kanıtın 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi esnasında gölge oyunuyla karşılaşıp beğenerek oyuncuyu İstanbul'a götürme isteği sonucunda gölge oyununun (Karagözün) yaygınlık kazandığını söyler (Boratav, 1969: 211). Karagöz, bu tarih itibariyle kazandığı bilinirlik ve popülaritesini zaman içerisinde değişen dünya, gelişen teknoloji ve Batı tipi tiyatroların artması ile kaybetmiş ve kaybolmaya yüz tutar bir hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" kapsamında 2009 yılında Karagöz oyunlarını korunması gereken kültürel miras olarak kabul ederek berat vermiştir (UNESCO, 2019), (Şekil 17).

Şekil 17: UNESCO Karagöz Beratı[22]

Bu berat, Karagöz geleneğinin hem önemini hem de kaybolma riski taşıdığının en önemli delili sayılabilir. Şenyer, geleneğin kaybolma nedenleri arasında teknolojik gelişmelerin yanında doğaçlama geleneğinin (Karagöz oyunlarının özüdür) terkedilerek Batı tarzı metne dayalı tiyatro oyunu anlayışının yayılmasını da sayar (Şenyer, 2019).

Karagöz gölge oyunu geleneğinin bu çalışma ile ilgisi biçimsel düzlemede oyun figürlerinin karikatüre oldukça yakın olmasından ötürüdür. Karagöz karakterleri karikatürün en önemli özelliği olan 'formun ihlali/bozulması' ilkesini özünde taşımaktadır. Karagöz – karikatür benzerliğinin ileri sürülebileceği bir diğer noktada içerik düzlemidir. Karikatürün mizahı oluştururken kullandığı ihlal unsuru benzer bir şekilde Karagöz oyunlarında da mevcuttur. Şenyer, Karagöz oyunlarının güldürü unsurlarının yanında hükümet ve devlet kararlarının eleştirildiği ağır taşlamaların yer aldığı toplumsal yergi unsurlarını da barındırdığını belirtir (Şenyer, 2019). Düzenin yanlışlarına itiraz, aksayan yönlerini yerme, ağır taşlamalar her yönüyle 'ihlal' izlerini

[22] (UNESCO, 2019).

taşımakta ve bu özellikleri ile Karagöz ve karikatür arasında içerik boyutunda benzerlikler açığa çıkmaktadır.

Minyatür ve Karagöz gibi geleneksel formlardan sonra karikatür tarzı bir formun Türk kültürü içerisinde görece çabuk benimsenmesinin sebeplerine Alsaç, birkaç nokta ile temas eder. Minyatür, çizgiye dayalı ve abartıya başvuran bir üsluba sahiptir. Benzer bir şekilde Karagöz figürleri de abartılı ve gülünç çizgilere sahiptirler. Son olarak karikatürün en önemli öğesi olan gülmece de Anadolu'da yüzyıllardır devam eden köklü bir geleneğin -Nasrettin Hoca, Bektaşi, Kayserili, Laz fıkrası gibi sözlü gülmece örnekleri- üzerine kurulmuştur (Alsaç, 1994: 24-25).

Minyatür, Karagöz tasvirleri ve Mehmet Siyah Kalem (15. yy.), karikatüre bir ön tarih oluşturacak öğeler arasında sayılır (Çeviker, 1986: 17). Bu ön tarih silsilesi içerisinde modern biçim ve içeriğiyle karikatür karşımıza çıkar. Alsaç, Türk kültür ve sosyal yapısının karikatürle temasının ve uyumunun zor olmadığını söyler. Zira Türk kültür tarihinde var olan geleneksel sanatlar ve sözlü mizah kültürü bu uyumu kolaylaştırıcı özelliklere sahiptir. Bu bağlamda, modern biçimi ile bilinen en eski Türk karikatürünün ilk defa 1867 yılında *Ayine-i Vatan* gazetesinde (Alsaç, 1994: 25) ya da diğer bir görüşe göre 1870 yılında *Diyojen*'de (Balcıoğlu ve Öngören, 1976: 5; Balcıoğlu, 1983: 5) çıkması sonrası başlayan verimli bir süreç yaşanmıştır. İlk dönemlerinde seyirlik oyunlardaki tiplemelerin muhaverelerinden oluşan sınırlı bir malzeme kullanımı (Su, 2019: 95) söz konusu iken Meşrutiyet sonrasında sayılamayacak kadar çok gülmece dergisi çıkmış (Özünlü, 1999: 65) ki Öngören bu durumu "özgürlüğün ilanı ile havaya fırlatılmış Osmanlı fesleri" şeklinde betimler (Öngören, 1999: 62).

İlk karikatürün nerede, ne zaman ve kim tarafından çizildiği çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde ifade edilse de Teodor Kasap tarafından yayımlanan *Diyojen* (Şekil 18), ilk mizah dergisi olarak kabul görmektedir (Altıntop, 2017: 33).

دیوژن

Şekil 18: *Diyojen*'in İlk Sayı Kapak Sayfası[23]

Mizah dergiciliğinin başladığı ilk dönemlerde resme yakın gerçekçi bir çizim tarzı benimsenmiş (Alsaç, 1994: 25), tam anlamıyla karikatür formu henüz uygulanmamıştır. Siyasi ve sosyal olayları konu edinen *Diyojen'*de yayımlanan karikatür sayısı toplamda üçtür ve dergi son sayılarındaki siyasal içerikli mizah yazıları nedeniyle 9 Ocak 1873 tarihli 183. sayısı, yönetimce yayın hayatına son verilmeden önceki son sayısı olmuştur (Çakır, 2006: 164). *Diyojen'*i takiben mizah basınında yaşanan kıpırdanma Abdülhamid'in 32 yıllık yönetimi süresince duraklamış, II. Meşrutiyet'in (1908) ilanı ile birlikte İstanbul'da otuz beşi aşkın mizah dergisi yayımlanmaya başlamıştır (Öngören, 1999: 62).

[23] (Diyojen, 1870).

Bu yoğun yayın dönemi Cumhuriyetin kuruluşu sonrası dönemde devam etmiştir. Cemil Cem, Ramiz Gökçe ve Cemal Nadir bu dönemde öne çıkan isimler, *Karagöz, Akbaba, Kelebek, Zümrüdüanka, Papağan, Cem, Kalem, Karikatür, Şaka, Amcabey, Markopaşa, Mizah, Aydede*, ise öne çıkan dergiler olmuştur (Çeviker, 2010: 22). Görece bahsedilebilecek olan özgürlük ortamı *Markopaşa'*ya kadar sürmüştür. Nesin'e göre Cumhuriyet sonrası iktidarlar gülmece dergileri üzerinde baskı yapmamıştır, çünkü siyasal gülmece konusunu işleyen bir gazete olduğu söylenemezdi (Nesin, 1973: 55). Bu yönüyle, hiçbir zaman iktidara böylesine açık hiciv okları yöneltilmediği için "Markopaşa" hareketi çok çarpıcı bulunmuştur ve bu hareket demokratik düzende olması gereken sosyal ve politik hoşgörünün savaşını verdiği için niteliklidir (Öngören, 1999: 92). Tek parti hükümetini eleştiren *Markopaşa* defalarca kapatılmış, farklı isimlerle yeniden çıkarılmış ancak altmış sayı kadar yayın yapabilmiştir (Çeviker, 2010: 23).

Cumhuriyet sonrası tek parti dönemini takip eden dönem Demokrat Parti iktidarı dönemi olmuştur. Değişimin getirdiği heyecan ve özgürlük ortamı mizah ve karikatür alanında da kendini göstermiştir. Bu dönemin öne çıkan yayınları şunlardır: *Akbaba, 41 buçuk, Dolmuş, Taş Karikatür, Akşam, Yeni Sabah, Ulus, Milliyet, Yeni İstanbul, Dünya, Zafer, Siyasi Halk Gazetesi* ve *Vatan* (Çatalcalı, 2016: 175).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi döneminin başlıca yayınları: *Akbaba, Tef, Yön, Ant; Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Dünya, Öncü, Tanin, Tercüman*'dır (Çeviker, 2010: 25). Aziz Nesin'in *Zübük* (1962), Bülent Şeren'in *Amcabey* (1963) ve Selim Bilmen'in *Pardon* (1964) dergilerinin dönemin yeni dergileri arasında olduğunu belirten Cantek ve Gönenç bu dönemin en önemli değişiminin basım-yayım tekniklerindeki yenilik olduğunu vurgularlar (Cantek ve Gönenç, 2017: 16). Zira gelişen teknoloji ile birlikte daha fazla sayıda okura ulaşma imkânı bulunmuştur.

70'li yıllara gelindiğinde gelişen baskı teknikleri ve tarz (sözün çizgiye katılması) yeni bir ekolün başlaması, yayılması ve kitleler tarafından benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemin tüm yayınları içerisinde *Gırgır* ve yaratıcısı Oğuz Aral ayrı bir konuma sahiptir. Oğuz Aral, karikatüre sözü geri getirmiş (Şenyapılı, 2003: 145) bu da

halka, diğer bir ifadeyle daha geniş bir okur kitlesine ulaşmasının en etkili yolu olmuştur. Çizginin anlaşılabilir olması, basitleştirilmesi tek başına yeterli kabul görmemiş sözle desteklenmesi gerekmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Cantek ve Gönenç'e göre, 26 Ağustos 1972 yani *Gırgır*'ın *Gün* gazetesi eki olarak yayın hayatına başlaması Türkiye mizah dergiciliğinde bir dönüm noktasıdır (Cantek ve Gönenç, 2017: 16).

Gırgır, en yüksek döneminde beş yüz bine ulaşan baskı sayısı ile ABD'de çıkan *Mad* (Kaçık) ve SSCB'de yayınlanan *Krokodil*'den (Timsah) sonra yeryüzünün üçüncü büyük gülmece dergisi durumuna gelmiştir (Alsaç, 1994: 36). Ulaşılan yüksek baskı sayısı derginin sahibi Oğuz Aral'ın karikatür üzerine kurduğu 'bu sanatı popülerleştirme' iddiasını gerçekleştirmesinin kanıtı olmakla birlikte 'popüler' ile 'yüksek nitelikli' olma tartışmasının da uzun süre devam etmesine neden olmuştur (Belge, 2010: 43).

12 Eylül askeri darbesi pek çok alanı olduğu gibi karikatür ve mizah yayıncılığını da doğrudan etkilemiş (Çatalcalı, 2016: 178), karikatürün kendini gösterebildiği tüm araçlar ortadan kalkmış, sadece birkaç gazete ve popüler dergi kalmıştır (*Gırgır, Fırt, Çarşaf*) (Çeviker, 2010: 27). Darbe sonrası dönemi izleyen 1990'lı yıllarda *Gırgır* dergisinin popülerleşmesine alternatif olarak daha marjinal ve daha radikal bir çizgi benimseyip dergiden ayrılan gençler *Limon* dergisini çıkarmaya başlar (Cantek ve Gönenç, 2017: 18). *Limon* dergisi bir anlamda günümüz karikatür dergiciliğinin habercisi sayılabilir. Zira yola çıkış güdüsü eskiye ait kodları terk edip yeni bir şeyler söyleme ihtiyacı hissetmeden kaynaklıdır. *Gırgır*'dan ayrılmaya benzer kopuşlar yakın dönem karikatür dergiciliğinde de yaşanmaya devam etmiştir (*Leman*'dan ayrılıp *Penguen*, *Penguen*'den ayrılıp *Uykusuz* dergilerinin kurulması gibi).

2000'li yıllardan sonra mizah dergiciliğinde ön plana çıkan iki dergi vardır: *Penguen* (2002) ve *Penguen*'in bünyesindeki yazar ve çizerlerden oluşan *Uykusuz*. Bunların dışında *Lombak*, *Leman*, *Bayan Yanı*, *Kemik* gibi dergiler de bu dönemde yayımlanmıştır (Altıntop, 2017: 28).

Genel hatlarıyla başlangıcından günümüze kadar Türk yazın ve kültür tarihi içerisinde karikatür türünün geçmişi bu şekilde vuku bulmuştur. Modern biçimine en

yakın şekli ile sunulan karikatürün dünya yaşı Şenyapılı'nın ifadesiyle 400'ün üzerinde, Türk karikatürü ise henüz 120 yaşındadır ama gelişim, olgunlaşma ve uluslararası kulvarlara çıkma aşamalarını 20.yy.'ın ikinci yarısında tamamlamış ve olağanüstü başarılar kazanmıştır (Şenyapılı, 2003: 138).

Türk karikatür tarihine değindiğimiz bu bölüm, karikatür türü ile ilgilenmiş Türk Edebiyatından önemli isimler belirtilerek sonlandırılacaktır. Coşar, bu isimleri şu şekilde belirtir: ilk Türkçe mizah dergisi *Diyojen*'in kadrosunda Ali Bey, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Mithat Efendi yer almıştır. II. Meşrutiyet dönemi dergilerinden *Boşboğaz* ve *Güllabi*'nin sahibi Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır ve kadrosunda Ahmet Rasim de bulunmuştu. *Aydede*'nin sahibi ünlü hikâyeci Refik Halit Karay'dır ve kadrosunda Yusuf Ziya Ortaç ile Orhan Seyfi Orhon vardır. *Diken* (1918) dergisinde Nurullah Ataç yazı heyetinde yer almış, *Akbaba* dergisini Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi, *Markopaşa* dergisini Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz çıkarmıştır. Son dönemin popüler dergilerinden *Leman* dergisinde Can Yücel ve Fazıl Hüsnü Dağlarca şiirlerini yayımlamıştır (Coşar, 2010: 692-693). Yıllar içerisinde süregelen bu münasebet karikatürün bir tür olarak edebiyat dünyası ile kurmuş olduğu yakın ilişkinin bir işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.7. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın ikinci bölümü olarak tasarlanan bu bölümde karikatür başlığı altında çeşitli alt başlıklara yer verilmiş ve bu başlıklar altında özellikle doğrudan doğruya çalışma ile ilintili olacak değerlendirmeler konu edinilmiştir. Karikatürün hikâyesi, anlam dünyası, çizgi ile olan ilişkisi, iletişim ve ihlal boyutu, Türk yazın ve kültür tarihi içerisindeki konumu değinilen konu başlıkları olmuştur.

Karikatürün konu edinildiği bu çalışmada; 'karikatür' teriminin etimolojik geçmişine, leksikal düzlemde ilişki içerisinde olduğu diğer terimlerle olan bağına ve tüm bu terimlerin geçmişten günümüze kaynaklarda yer alan kullanım sıkılığına yer verilmiştir.

Karikatürün, terim düzeyinde verdiği mesajın yanında anlam düzeyinde iletmek istediği bir mesajının olduğu aşikârdır. Bu yönüyle karikatür oldukça zengin bir anlam dünyasına sahiptir. İlk insanın mağara duvarına çizdikleri ile başlayan çizgi serüveni hislerin dışavurum aracı olarak kullanılmıştır. Duyguların çizgi aracılığıyla yansıdığı motiflerde öne çıkan his, deformasyon hissi olmuştur. Nitekim bu özelliğiyle mizahî bir tür olma özelliğini, diğer bir ifadeyle uyumsuzluğu işaret eder. Bu çalışma bağlamında ifade etmek gerekirse 'ihlal' özelliği tarihsel süreci içerisinde karikatürün dışa yansıttığı en belirgin özellik olmuştur.

Karikatürün en yakın ilişkisi çizgi ile olandır. Çizgi, karikatürün hayat kaynağı, kendini ifade etmesinin bir aracıdır. Resimden oldukça farklı, biçimsel boyutta bambaşka bir konumda yer alan çizgi, gerçeğin resim gibi yansıtılmasından ziyade bu gerçeği bozarak sunma derdindedir. Bu deformasyon durumu karikatürün 'ihlal' boyutunu işaret eder. Noktadan çizgiye, çizgiden şekle doğru gelişen süreç aracılığıyla karikatür bir tür 'çizgisel ifade ediş' biçimine dönüşür. Çizgi dilinin çözülmesi ve anlaşılması, karikatürün karşılık bulması ve muhatabına mesajını iletmesi demektir.

Karikatürün çizgiyi kullanarak bir mesaj oluşturması ve bu mesajı iletmek üzere bir forma dönüştürmesi doğrudan iletişim boyutu ile olan ilişkisini işaret eder. Paylaşılan ve muhatabı tarafından çözülmeyi bekleyen her ileti gibi karikatür de taşıdığı mesajı iletişim kanallarını kullanarak alıcısına ulaştırma amacındadır. Bu yönüyle karikatür iletişimsel özellikler barındırır.

Karikatürün formu (resmin deformasyonu) ve içeriği düşünüldüğünde iletmek istediği temel mesajın 'ihlal' olduğu söylenebilir. Çizimlerde her türlü abartıya başvurması, gerçeği resmetmek (yansıtmak) yerine onunla dalga geçmesi biçimsel ihlaller olarak öne çıkar. İçerik boyutu ile işlediği konular incelendiğinde ise sınıfsal ihlal, bilişsel ihlal, duygusal ihlal bu çalışmada değinilen bazı ihlal türleridir. Tüm bu ihlaller bu çalışmanın öne çıkan temel noktalarından biri olan 'mizahın kaynağı ihlaldir' savını işaret eder niteliktedir.

Son olarak, ihlal özelliğinden yola çıkarak karikatürün Türk yazın ve kültür tarihi içerisindeki konumuna ve önemine bu bölüm altında yer verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDİMBİLİMSEL VE TOPLUMDİLBİLİMSEL İLGİ

Bu bölümde, karikatür dergilerinden derlenmiş olan korpusun analiz edilme sürecinde kullanılacak olan edimbilim ve toplumdilbilim ölçütlerinden söz edilecektir. Her iki alana ve incelemede kullanılacak olan başlıklara dair genel bir çerçeve çizildikten sonra çalışmanın konusu olan mizah ve karikatür ile olan ilişkilerine değinilecektir.

3.1. EDİMBİLİM

Edimbilim, terim olarak eski olmakla birlikte 1938 yılında Amerikalı yazar Charles William Morris ile bilinmeye başlamış ve 1970'li yıllarla birlikte popülarite kazanmış bir dilbilim alanıdır (Kıran, 2014: 727; Demir, 2007: 16; Levinson, 1983: 1). Morris'in bu terimi ileri sürmesinin arkasında yatan sebep edimbilim alanını semantik ve sentaks alanlarından ayırma olmuştur (Searle, Kiefer ve Bierwisch, 1980: viii). Bu ayrıma gidilmesinin nedeni de anlam incelemelerinin semantik merkezli oluşundan kaynaklanmaktadır.

Anlam arayış süreci özellikle semantik ve edimbilim sahalarının kesiştiği bir noktadır. Leech'e göre geleneksel semantiğin anlama bakışı 'iki yönlü (dyadic)' iken edimbilim 'üç yönlü (triadic)' bir yaklaşım sergilemektedir (Leech, 1983: 6). Dolaşıma giren bir mesajın oluşturulması ve bu mesajın çözümlenmesi şeklindeki iki yönlü iletişim dizgesi temelli bir yaklaşım (semantik) yerine mesajın ya da mesajı iletenin arka planında yatan niyetin de devreye girdiği üç yönlü bir yaklaşımın (edimbilim) odağa alındığı bir durum söz konusu olmaktadır. Semantik için sözcük düzeyinde söylenenin incelenmesi yeterli olurken, edimbilim ise söylenenden ziyade neyin söylenmek istendiğiyle ilgilidir.

Morris'in çağdaşı olan Carnap, dilin konuşur ile ilgili ya da daha genel bir ifadeyle kullanıcısı ile ilgili bir çalışmada edimbilimin, konuşurun dışarıda bırakıldığı durumda ise

semantiğin alanında olduğumuzu söyler (Carnap, 1948: 9). Carnap'ın edimbilim tanımı için düştüğü şerh sonrası (bkz. Carnap, 1948) Morris, tanımda bir güncellemeye giderek pragmatiği "işaretlerin (sign) kökeni, kullanımı ve etkilerinin ortaya çıktığı davranışlar içerisinde inceleyen" alan olarak tanımlar (Morris, 1946: 219). Tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler ve farklı tanımlamalar günümüze dek sürmüş ve farklı yaklaşımlar sergilenmeye devam etmiştir. Mey, benzer bir şekilde pragmatiği tanımlama ve uygulanma noktalarında herhangi bir fikir birliğinin olmayışına değinirken, öne çıkan özelliklerinden birini "dilbilimin toplumla ilgi kuran ilk pratik alanı" olarak ifade eder (Mey, 2001: 50). Bu bağlamda, edimbilim semantikten ziyade toplumdilbilim ile daha çok benzeşmektedir (Levinson, 1983: 33). Bu çalışmanın çıkış noktalarından biri de sözü geçen benzeşmedir.

Edimbilim alanını genel hatları ile irdeleyen Mey (2009: 786-787), basit bir ifadeyle iletişimin konuşmak için yapıldığını ve başarılı bir iletişimin de konuşurların birbirini anlamasına bağlı olduğundan yola çıkar. Bu anlamanın da gerçekleşmediği durumlarda yanlış anlaşılmanın meydana geldiğini söyler. Mey'in ifadeleri iletişimin yapı taşlarına yapılan vurgunun yanı sıra ana ve temel sınırlarının da çizilmesi olarak görülebilir. Bu noktadan hareketle pragmatiğin işlevselliği ve gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Mey'e göre içinde dilbilimcilerin de olduğu çoğu kişinin iletişime dair yaptığı iki hata bulunmaktadır. Birincisi, iletişimi sadece dile getirilen ifadede yer alan sözcüklerin anlaşılır olmasının yeterli olduğunu kabul eden yaklaşımdır. İkincisi de iletişimi kurallı bir dizgeler bütünü olarak kabul eden ve anlaşılmasının gramer kurallarına uymakla mümkün olduğunu savunan yaklaşımdır ki bu yaklaşımın Chomsky ile başladığı bilinir ve genel kabul görür hale gelmiştir (Mey, 2009: 787). İletişim merkezli bu yaklaşımın ardındaki motivasyon anlam arayış çabalarıdır ki pragmatiğin anlama ulaşmak için belirlediği rotayı da işaret etmektedir.

Bir dilbilim alanı olarak pragmatiğin temel amaçlarından biri olan anlam arayışı olgusunu 'İlgililik Teorisi (Relevance Theory)' kurucuları olan Wilson ve Sperber şu

şekilde ele alır. Wilson ve Sperber, pragmatiğin amacını - yani bir bağlam içerisinde dile getirilen sözcenin anlaşılması çalışmasını - konuşur tarafından oluşturulan bir girdinin (input) bağlamsal bilgiyle birlikte bir çıktıya dönüşmesi ve sonucunda konuşurun anlatmak istediğinin yorumlanmasını araştırmak olarak belirler (Wilson ve Sperber, 2012: X).

Dile getirilen ifadeler ve tartışmalar ışığında temel hareket noktasının anlamı anlama ve anlama ulaşma çabalarında izlenen yaklaşım ve metotların farklılığı olduğu görülebilmektedir. Pragmatiğin bu çabalara katkısı, getirdiği yeni bakış açısı ve çalışma alanlarını çeşitlendirmek olmuştur. Bununla birlikte diğer dilbilim alanlarından farklılaşan ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını sağlayan bir yönü olduğuna vurgusu Chomsky'nin şu ifadeleriyle sabittir: "edimbilim, kapsayıcı olmayı hedefleyen her dilbilimsel teorinin merkezi unsurlarından biri olmalıdır" (Stemmer, 1999: 399).

Son olarak bu çalışmada da yararlanılacak olan edimbilim alanının önemli isimlerinden biri olan Herbert Paul Grice'tan söz etmek gerekir. Wharton'un ifadeleriyle H. Paul Grice; edimbilim disiplininin hangi alt dalı çalışılırsa çalışılsın bu alandaki en etkili yazıları kaleme alan, '*Logic and Conversations*' olarak adlandırılan William James Derslerini 1967 yılında veren ve modern pragmatiğin gelişimini mümkün kılan bir filozoftur. Zira Grice, insanların nasıl iletişim kurduğuna dair geleneksel yaklaşımı toptan değiştiren bir anlayış ortaya koyarak oldukça önemli bir miras bırakmıştır (Wharton, 2009: 254-255). Grice'ın edimbilim alanındaki önemi ve bıraktığı miras bu çalışmaya da temel bir dayanak oluşturmuştur. Geride bırakılan mirasın önemli bölümlerinden birkaçı olan ve bu çalışmada da yararlanılan parçalardan bazıları takip eden bölümlerde başlıklar halinde verilmiştir.

3.1.1. İşbirliği İlkesi ve Konuşma İlkeleri

Dilbilim disiplininin alt dallarından biri olarak edimbilim sahasının en önemli ve en etkili isimlerinden birinin Herbert Paul Grice olduğuna önceki bölümde değinilmişti. Grice'ın bu alana sunmuş olduğu katkılarının arasında 'İşbirliği İlkesi ve Konuşma İlkeleri (Cooperative Principle and Conversational Maxims)' önemli bir yer tutmaktadır.

Siobhan Chapman, Grice'ın hayatı ve akademik çalışmaları üzerine yazmış olduğu *Paul Grice, Philosopher and Linguist* (2005*)* adlı eserinde bir filozof ve dilbilimci olarak Grice'ın bilim dünyasındaki yerini oldukça kapsamlı ve aydınlatıcı bir şekilde incelemiştir. Chapman, çalışmasında Grice'ın çalışmaları içerisinde önemli bir yer tutan 'Konuşma İlkelerine' ulaşmasını şöyle özetler. 'Dil, söylenenden ziyade anlatılmak istenendir' ifadesinin dile dair yeni bir yaklaşım olmadığı aşikârdır ama Grice'ın bu konuya sunmuş olduğu cevap onu önemli bir konuma oturtur ki bu, konuşma ilkeleridir. İnsanlar iletişim kurma süreci içerisinde çeşitli amaçlarla güdülenirler ve bu güdülenmenin başarı ile sonuçlanması belirli düzeyde bir işbirliğine bağlıdır ki bu durum Grice'ın ulaşmış olduğu dört ilke ile sonuçlanmıştır (Chapman, 2005: 90). Diğer bir ifadeyle dilin iletişim kurma temelli işlevinden yola çıkılması durumunda asgari düzeyde de olsa bir işbirliği gereklidir ki bu, Grice'ın *işbirliği ilkesine* denk düşmektedir. Bu işbirliğinin sağlanabilmesini mümkün kılan temel dört ilke ise yine Grice'ın *konuşma ilkelerine* denk gelmektedir.

Grice, işbirliğini sözlü etkileşimli iletişimin temel yapıtaşı olarak görür bu nedenle iletişimin hem işbirliğine dayalı hem de rasyonel olması gerektiğini düşünür (Kecskés, 2009: 106). Bu noktadan hareketle işbirliği prensibi Grice tarafından şu şekilde özetlenir: içinde bulunulan konuşma süreci esnasında kabul görmüş amaç ve doğrultuda, ortaya çıktığı an içerisinde sunulan katkı gerektiği kadar olmalıdır (Grice, 1989: 26). Temel hatları bu şekilde çizilen bu ilkelerin edimbilim alanına getirmiş olduğu en büyük yenilik geleneksel iletişim normlarını değiştiren bir yapıya yani iletişimin bir mesaj iletme-çözme sürecinden ziyade 'bağlamın (context)' odak noktasında olduğu bir 'çıkarımsal (inferential)' süreç olmasıdır (Wilson ve Sperber, 2012: 2). Bu noktadan hareketle bağlamın merkeze alındığı bir iletişim süreci işbirliğine dayanmakta ve bu işbirliğini mümkün kılan dört konuşma ilkesi bulunmaktadır. Grice, bu ilkeleri '*maxim'* terimi altında '*nicelik (quantity), nitelik (quality), ilgi (relation) ve açıklık (manner)*' şeklinde sınıflamıştır (Grice, 1989: 26). Spencer-Oatey ve Žegarac, bu terimleri kısmen modernize ederek daha anlaşılır bir forma dönüştürmüşlerdir:

- Doğruluk (truthfulness=quality: konuşma tarafları konuşmaya sadece doğru bilgiyle katkıda bulunmalı),
- Bilgi vericilik (informativeness=quantity: konuşma tarafları konuşmaya yeterli düzeyde bilgi sunmalıdır),
- İlgililik (relevance=relation: konuşma taraflarının katkılarının ilgili olması gerekir),
- Stil (style=manner: konuşma taraflarının katkılarının kısa ve açık bir şekilde ifade edilmesi beklenir) (Spencer-Oatey ve Žegarac, 2020: 76).

Karşılıklı bir iletişim süreci gerçekleştiği, diğer bir ifadeyle konuşma içerisinde tarafların bir işbirliği içerisinde olmayı ön kabulle hareket ettiği ve kabule dayanarak bir uzlaşı içerisinde oldukları varsayılmaları çerçevesinde işaret edilen ilkelere uymaları beklenmektedir.

Grice'ın fikirlerinin şekillenmesinde Occam'ın Usturası (Occam's Razor) prensibinin önemli bir yeri vardır. 'Modifiye Edilmiş Occam'ın Usturası' (Grice, 1989: 47) şeklinde bir kullanıma gittiğini belirten Grice'ın referans noktası 14. yy. filozofu Occam'lı William tarafından ortaya atılan 'varlıklar gerekli değilse çoğaltılmamalı' ilkesidir (Chapman, 2005: 105). Bu ilkenin sağlamış olduğu en önemli yarar kargaşa içerisinde açıklanmaya çalışılan pek çok olgunun netlikten uzaklaşması ve daha da karmaşık bir hal almasının önüne geçmek adına en basit şekli ile ifade edilmeye çalışılmasıdır. Bu prensip çerçevesinde tasarlanmış olan 'konuşma ilkeleri' aşağıda daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

3.1.1.1. Nicelik İlkesi

Nicelik (Quantity) ilkesi sağlanan bilginin miktarı ile doğrudan ilgilidir ve şu şekilde iki temel madde olarak incelenebilir;

1- Katkın gerektiği kadar bilgilendirici olsun (bilgi alışverişi yapılan anın amaçları doğrultusunda),
2- Katkın gereğinden fazla bilgilendirici olmasın (Grice, 1989: 26).

Nicelik ilkesi gereği konuşurdan beklenen etkileşim içerisinde yer aldığı bir iletişim sürecinde aktarmak istediği mesajın miktarı ile ilgili olarak sunulan bilginin öz ve yeterli düzeyde olmasıdır. Gereğinden fazla sunulan her bilgi iletişimin işbirliği ve konuşma ilkesini ihlal etmekle birlikte sağlıklı iletişimin zedelenmesine yol açmaktadır.

3.1.1.2. Nitelik İlkesi

Yaptığın katkı öncelikle doğru olmalı, sonrasında ise;

1- Yanlış olduğunu düşündüğün şeyi söyleme,

2- Yeterli kanıtının olmadığı şeyi söyleme (Grice, 1989: 27).

Nitelik (Quality) ilkesi, konuşur tarafından sunulan bilginin niteliği, yani mesajın doğruluğunun ve yeterli derecede kanıta sahip olup olmadığının tartışıldığı durumdur. Mesajın doğru ve yeterli derecede kanıt içermesi iletişimin sürmesi noktasında gerekli görülen iki temel unsurdur. Bu unsurlara sahip olmayan bir mesaj konuşma ilkesinin nitelik boyutunda çiğnenmesine neden olur.

3.1.1.3. İlgi İlkesi

İlgi (Relation) kategorisi altında tek bir ilkeye değinilmiştir;

1- İlgili ol (Grice, 1989: 27).

İlgi ilkesinde gözetilen husus konuşurun iletmek üzere olduğu mesajın bağlamı içerisinde asgari düzeyde de olsa bir ilgi içermesidir. Mesajın içeriğinde veya bağlamına aykırı bir durumun söz konusu olduğu noktada konuşma ilkesi ihlal edilmiş ve iletişim aksamış olur. Bu durumun oluşmasına mani olma adına mesajın bağlamına uygun olmak koşulu gözetilmekle birlikte ilgisiz, bağlamdan kopuk bir noktada olmaması gerekir.

3.1.1.4. Açıklık İlkesi

Açıklık (Manner) ilkesi altında oluşturulan maddeler *ne* söylendiğiyle değil, *nasıl* söylendiği ile ilişkili olarak aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur;

1- Anlaşılmaz ifadelerden kaçın,

2- Belirsizlikten kaçın,

3- Az konuş (gereksiz uzatmalardan kaçın),

4- Düzenli konuş (Grice, 1989: 27).

Açıklık ilkesi söz konusu olduğunda konuşurdan riayet etmesi istenen dört temel unsur bulunmaktadır; anlaşılır olmak, net olmak, az konuşmak ve düzenli konuşmak. Sözü edilen unsurlar ve ilkelerden de anlaşılacağı üzere bu ilke kapsamında önemsenen ve dikkat edilmesi gereken nokta mesajın kendisinden ziyade söyleniş biçimi yani nasıl söylendiğidir. Diğer konuşma ilkelerinde olduğu gibi bu ilke doğrultusunda da yapılacak bir ihlal iletişimin zedelenmesine neden olur.

3.1.1.5. Konuşma İlkelerinin İhlali

Grice, konuşma ilkelerinin gerçekleşmeyişini dört kavramla açıklar: ***tahrif*** [24]*(violate),* ***çekilme*** *(opt out),* ***çakışma*** *(clash),* ***uymama*** *(flout)* ve konuşma ilkelerinin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde ihlalinin de konuşma sezdirimleri (conversational implicatures) ile sonuçlandığını belirtir. (Grice, 1989: 30).

Tahrif, konuşurun bilinçli olarak anlamı başka yöne çekmesi ya da yönlendirmesi olarak görülebilir.

(1) A: Pardon! Bir şey sorabilir miyim?

B: Kusura bakmayın. Fransızca bilmiyorum.

Yukarıdaki (1) diyalogda B, 'pardon' kelimesinden yola çıkarak diyaloğu başka bir yöne yönlendirmiş, diğer bir ifadeyle bilinçli olarak konuşma ilkesini ihlal etmiştir.

Çekilme, konuşurun iletişim sürecinde bilinçli olarak yer almaktan imtina etmesi olarak yorumlanabilir. Aşağıdaki (2) diyalogda A konuşuru daha fazla bilgi paylaşmayı

[24] "Sözlükte "yönelmek, meyletmek, sapmak" manasındaki **harf** kökünden türeyen **tahrif** "iki şekilde yorumlanması mümkün olan bir sözü bir tarafa çekmek" (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḥrf" md.), "kelimenin veya sözün anlamını benzer anlamlarla değiştirmek" (*Lisânü'l-ʿArab,* "ḥrf" md.) gibi mânalara gelir" (Tarakçı, 2020). Bu bağlamda, İngilizce 'violate' terimine karşılık olarak 'tahrif' teriminin tercih edilmesi kelimenin sözlük anlamından yola çıkarak yapılmış bilinçli bir tercihtir.

reddederek iletişim sürecinden ayrılmış ve işbirliğini keserek konuşma ilkesi ihlali gerçekleştirmiştir.

(2) A: Toplantıda genel sorunlara değinildi.
B: Benimle ilgili bir şey konuşuldu mu?
A: Üzgünüm ama söyleyeceklerim bu kadar. Daha fazla konuşamam.

Çakışma, iletişim süreci içerisindeki tarafların bir ya da birden fazla konuşma ilkesine bilinçsiz bir şekilde uymaması sonucunda ortaya çıkar. Aşağıdaki diyalogda (3) B işbirliği içerisinde hareket etme adına nitelik ilkesine bağlı kalma çabasındayken (doğru bilgi verme) nicelik ilkesini ihlal etmiştir (gerektiği kadar bilgi verme). Bu durum konuşma ilkelerinin birbiriyle çakışmasına ve sonucunda bir ihlalin gerçekleşmesine neden olmuştur.

(3) A: Nerede yaşıyorsunuz?
B: Şehirde.

Uymama, konuşma taraflarının konuşma ilkelerine uymaması ile ortaya çıkar. Bu uymamada bilinçli bir yönlendirme söz konusudur. Verilmek istenen mesajın yüzeydeki anlamından ziyade derindeki anlama doğru bir yönlendirme söz konusudur. Diğer bir ifadeyle sezdirimlerin kullanımına başvurulmaktadır. Aşağıdaki (4) diyalogda birden fazla konuşma ilkesine uyulmaması durumu ortaya çıkmıştır: nitelik ilkesi (doğru bilgi verilmemiştir), nicelik ilkesi (gerekli bilgi verilmemiştir), ilgi ilkesi (konuyla ilgili bir cevap verilmemiştir) ve açıklık ilkesi (açık olmayan, belirsiz bir cevap verilmiştir) . Bununla birlikte B, verdiği cevap ile ‘gitmesi gerektiği, evden beklendiğini, daveti doğrudan reddetme niyetinde olmasa da kibarca geri çevirdiğini’ ima etmekte/sezdirmektedir.

(4) A: Aç mısın? Yemek yiyelim mi?
B: Geç oldu. Annemler bekler.

3.1.1.6. İşbirliği İlkesi ve Konuşma İlkeleri Üzerine Değerlendirme

Önceki bölümlerde detaylarına değinilen 'İşbirliği İlkesi' ve 'Konuşma İlkeleri' kavramlarının özünde iletişim temelli bir yaklaşım bulunmaktadır. İlkelerin başarılı bir şekilde sonuçlanması konuşurların karşılıklı bir şekilde uyması gereken işbirliklerine dayanmaktadır. Bu ilkelerden biri ya da bir kaçının ihlal edilmesi durumu iletişimin sekteye uğraması ve anlamlı bir etkileşimin ortadan kalkması ile sonuçlanır.

Grice, ilkeleri oluştururken 'konuşma değişimi' (talk exchanges) kavramını kullanır (Grice, 1989: 26) ve bir anlamda ilkeleri konuşma düzeyi ile sınırlandırır. Grice, konuşma ilklerinin uygulama alanını her ne kadar konuşma düzeyindeki iletişim ile sınırlandırmış olsa da çok geniş ve açık sınırlardan söz etmez (Lindblom, 2009: 152). Doğal olarak bu sınırların başka alan ve durumlara uygulanabilirliği mümkün olabilmektedir. Bu noktadan hareketle iletişim odaklı ve amaçlı her türlü etkileşim bu bağlamda değerlendirilebilir.

Konuşma ilkelerinin, konuşma alışverişinin gerçekleştiği durumlarla sınırlı tutulmuş olması teoriye yöneltilen eleştirilerin önünü alamamıştır. Teoriye dönük yapılan en temel eleştiri iletişimin gerçekleştiği durumlar göz önünde bulundurulduğu takdirde teorinin fazlasıyla 'arkadaş canlısı', Grice'ın de fazla 'sevimli' olmasıdır (Lindblom, 2009: 153). Konuşma ilkelerini teoride anlamlı bulan Tannen, iki yönlü bir eleştiri sunar; ilkelerin göreceli oluşu (verilen bilginin gereklilik düzeyi, neyin doğru olduğu ya da ilgili olduğu) ve gerçek durumlarda düşündüğümüzü hemen paylaşmak istemeyebileceğimiz hissiyatı (Tannen, 1992: 17).

İleri sürülen eleştirilerin temelinde konuşma ilkelerinin gerçekleşemeyecek düzeyde idealize edilmiş olması bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle teorinin ütopik bir çerçevede gerçekleşmesi beklenen ideal iletişim ortamları için tasarlandığı ve bu nedenle gerçek konuşma ortamlarında uygulanabilirliği mümkün olmayan bir çerçeve ile sınırlı kaldığı düşünülmektedir. Grice, bu yönüyle teorinin 'naif' kaldığını onaylar ve söylemde işbirliği ile ne kastettiği ile ilgili bilgi verir (Lindblom, 2009: 154). Eleştirileri kısmen haklı bulan Grice, çizilen genel yapının doğruluğu konusunda ısrarcı olmakla birlikte

konuşma ilkelerinin tanımlanmasında ve anlaşılmasında bazı aksaklıkların varlığını kabul eder (Grice, 1989: 371). Konuşma ilkeleri ile amaçlanan işbirliğinin nasıl olması gerektiğini anlatmak değildir, ilkeleri önemli yapan şey işbirliğinin arkasında yatan mantığı göstermektir ve bu yönüyle evrensel bir boyuta sahiptir (Lindblom, 2009: 154).

Sonuç olarak konuşma ilkeleri ve işbirliği ilkelerine yöneltilen eleştirilerin nedeni teorinin özünden ziyade çizdiği ideal resimden kaynaklanmaktadır. Teori, bir anlamda gerçek olamayacak kadar ideal ya da insanî olamayacak kadar mekanik bir dokuya özgü konuşma ortamları için tasarlanmış gibi durmakla birlikte basit ve kısmen kusursuz yapısıyla da sağlam temellere dayalı bir yapı sergilemektedir.

3.1.2. Nezaket

İşbirliği ve konuşma ilkeleri özelinde yaptığı çalışmalar ve yayınlar aracılığıyla Grice'ın etkilediği alanlardan biri de 'nezaket teorisi' (politeness theory) alanıdır. Bu teori bağımsız bir alan olmaktan ziyade daha çok edimbilim alanı altında incelenmeye tabi tutulan parametrelerden biri olarak sayılıp çalışılmaktadır.

Türkçe Sözlükte "başkalarına karşı saygılı ve incelikli davranma" (2011: 1769) olarak tanımlanan nezaket kavramı toplumdilbilim ve edimbilim çalışmalarında kibarlık, samimiyet, saygı ve mesafe gibi sosyal davranış normlarının dilsel özelliklerde kendini göstermesi durumu olarak açıklanır ki bu durumlar 'lütfen' gibi özel söylem işaretleyicileri ya da doğru hitap etme biçimi, uygun ses tonu kullanımı gibi unsurlar içerir (Crystal, 2008: 373). Bu sosyal faktörlerin içerisine; muhatabın yakınlık derecesi, sosyal rolleri veya statülerinin ne olduğu, sizinle ilgi düzeyleri ve iletişim kurulan ortamın sosyal bağlamı gibi unsurlar da yer alır (Holmes, 2013: 367).

Geleneksel olarak nezaket teorisi; Lakoff, Leech, Brown ve Levinson tarafından oluşturulan teoriler etrafında şekillenmiştir.

'Modern nezaket teorisinin annesi' olarak kabul edilen Robin Lakoff, (Holmes, 2013: 366) Grice'ın konuşma ilkeleri yapısını nezakete uygulayan ilk kişi olmuştur

(Fraser, 1990: 223). Lakoff'un 1973 yılında yayımlamış olduğu makalesinde edimbilimsel edinç (pragmatic competence) için saydığı iki kural vardır:

1- Açık ol,
2- Kibar ol.

İlk kuralın şekillenmesinde Grice'ın konuşma ilkelerinin önemli rolü olduğunu belirten Lakoff, ilkelerin iletişimin tarifinde ve başarısında eksik kalması nedeniyle nezaketin tamamlayıcı bir ikinci kural olarak devreye girdiğini belirtir. Nezaket kurallarını da bu doğrultuda üç kural açıklar:

1- Zorlama (Başkalarının işlerine burnunu sokma, dâhil olmadan evvel izin iste),
2- Seçenek sun,
3- Muhatabını iyi hissettir, yakın davran (Lakoff, 2017:42-44)

Nezaket teorisinin gelişiminde önemli bir konuma sahip olmasının yolunu açan bu sınıflama ve açıklamaların teorik boyutta eksik kaldığına, sübjektif bir perspektife indirgendiği ve evrensellik iddiası altında toplumsal ve kültürel farklılıkları göz ardı ettiğine yönelik eleştiriler yapılmıştır (Watts, 2003; Fraser, 1990).

Nezaket teorisyenleri arasında önemli bir yere sahip olan Leech, nezaketi ilkin 'stratejik çatışmadan kaçınma' (Leech, 1980: 109) olarak tanımlamış ama bunun yeterli derecede detaylandırılmadığını düşünüp 'iletişim esnasında konuşurun kendinden çok dinleyiciye daha fazla değer vermesi' (Leech, 2014: 50) olarak tanımlamıştır. Leech'in geliştirdiği modelin odağında bedel-fayda (cost-benefit) kavramları vardır ki hem konuşur hem de dinleyen açısından bedelin minimize, faydanın ise maksimize edilmesi amaçlanır (Watts, 2003: 66). Leech, Grice tarafından geliştirilen konuşma ilkelerinin eksik olduğundan ve 'nezaket ilkesinin' bu eksikliği giderici bir öneme sahip olduğundan yola çıkarak nezaket ilkelerini şu şekilde sınıflar:

1- *İncelik İlkesi (Tact Maxim):* Başkalarına karşı bedeli azalt, faydayı artır,
2- *Cömertlik İlkesi (Generosity Maxim):* Kendine faydayı azalt, bedeli artır,

3- *Takdir İlkesi (Approbation Maxim):* Başkalarını yermeyi azalt, övmeyi artır,
4- *Alçakgönüllülük İlkesi (Modesty Maxim):* Kendini övmeyi azalt, yermeyi artır,
5- *Uzlaşma İlkesi (Agreement Maxim):* Kendin ve başkaları arasındaki uzlaşmayı artır, uzlaşmazlığı azalt,
6- *Sempati İlkesi (Sympathy Maxim):* Kendin ve başkası arasındaki antipatiyi azalt, sempatiyi artır (Leech, 1983: 132).

Leech, oluşturduğu nezaket ilkelerini daha sonra tüm ilkeleri barındıracak şekilde *Genel Nezaket Stratejisi (General Strategy of Politeness)* altında şu şekilde toplar: nazik olmak için konuşur, dinleyici için olumlu bir değerle ilişkili ya da konuşur ile ilgili olumsuz bir değerle ilişkili anlamları ifade veya ima eder (Leech, 2014: 90). Nezaket ilkelerinin açıklamalarından da anlaşılabileceği üzere Leech'in sınıflamasının odağında dinleyici yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle diyalog içerisindeki taraflar arasında konuşurdan ziyade daha pasif durumda olduğu varsayılan dinleyicinin iletişim sürecindeki durumu daha ön plandadır. Nitekim Leech, nezaketin kendinden (self) ziyade başkası (other) ile ilgili olduğunu (1983: 133) söylerken dinleyiciyi kastetmektedir. Leech tarafından geliştirilen nezaket ilkelerinin en öne çıkan noktalarından biri 'konuşma ilkeleri' ile kurulan bağdır ki konuşma ilkeleri insanların dolaylı anlamı *nasıl* aktardığını açıklarken nezaket ilkeleri ise *neden* aktardığını açıklamaya çalışır (Culpeper, 2011: 398).

Nezaket teorileri içerisinde en fazla etkiyi yaratan ve en iyi bilinen teori Brown ve Levinson tarafından oluşturulan itibar[25] odaklı teori olmuştur (Lindblom, 2009: 156; Goatly, 2012: 241; Fraser, 1990: 228; Leech, 2014: 33; Watts, 2003: 85; Holmes, 2009: 711; Eelen, 2001: 3). Doğrudan itibar odaklı bir teori olması ve çalışmanın uygulama bölümünde kullanılacak olması nedeniyle bu teori sonraki bölümde 'itibar' kavramı ile birlikte değerlendirilecektir.

[25]Nezaket teorisinin odağında yer alan temel bir kavram olan *face* için Türkçe karşılıklar arasında 'yüz, öz saygı, saygınlık' gibi terimler kullanılmakla birlikte bu çalışma için *itibar* terimi uygun görülmüş ve tercih edilmiştir. İtibar kavramı üzerine kapsamlı bir değerlendirmeye sonraki bölümde yer verilmiştir.

3.1.2.1. İtibar

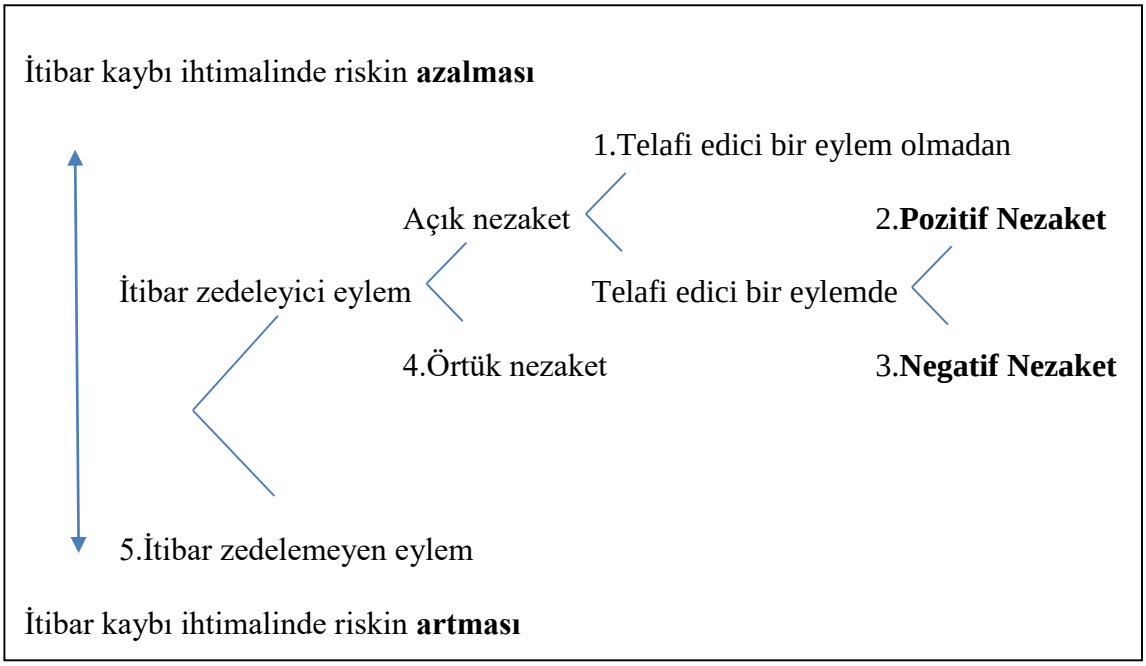
İtibar (face), Amerikalı ünlü bir sosyal psikolog olan Erving Goffman tarafından ileri sürülmüş bir kavramdır. Goffman, itibar terimini bir kişinin başkaları ile belirli bir temas esnasında edindiği varsayılan pozitif sosyal değer, kabul görmüş toplumsal özellikler tarafından kendini tanımlayan bir imge olarak tanımlar (1967: 5). Yule, nezaketi başkasının itibarına karşı gösterilen anlayış ve farkındalık olarak tanımlayarak (Yule, 2010: 135) itibar kavramını nezaket teorisinin merkezine konumlandırmıştır. Diğer bir ifadeyle, içinde varlığın sürdürüldüğü toplum nezdinde taşınan ve yine bu topluma ait normlar çerçevesinde sınırları belirlenmiş, koruma/korunma ihtiyacı duyulan 'imaj' olarak da tanımlanabilir.

Brown ve Levinson, çalışmalarının odağına Goffman tarafından ileri sürülen bu terimi alarak nezaket teorisini oluşturmuşlarıdır. Temelinde '**itibar**' ve '**mantık**' kavramlarının olduğu 1978/1987 tarihli yayınları ile nezaket teorilerinin işlendiği her çalışmanın merkezinde yer almış ve isimleri teoriyle birlikte anılır olmuştur (Eelen, 2001: 3). Goffman'ın ileri sürdüğü 'face' kavramının adaptasyonundan yola çıkılarak oluşturulan bu teoride Brown ve Levinson tarafından 'mantık ve itibar' sahibi bir 'Model Kişi' tasarlanır ve bu kişinin itibarı için iki temel özellik belirlenir: engellenmeme, özgürce davranma (**negatif itibar**) ve onaylanma isteği (**pozitif itibar**). Konuşur ya da dinleyicinin itibarını zedeleyici eylemler için **'itibar zedeleyici eylemler (face-threatening acts)'** (Brown ve Levinson, 1987: 58-61) tanımı kullanılmıştır. Yule, negatif itibarı kısaca *bağımsız olma*, pozitif itibarı da *bağımlı olma* olarak tanımlarken (Yule, 1996: 62) tam tersi durumdaki eylemler, yani itibarı korumaya dönük eylemleri de '**itibar-koruyucu eylem (face-saving act)**' olarak tanımlar (Yule, 2010: 135).

Bu noktadan hareketle nezaket teorisinin odağında itibar kavramının yer aldığı ve iki taraflı bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Yani itibar, hem konuşur hem de dinleyici olarak iletişim içerisindeki tarafların ikisini de ilgilendirmektedir. Bu durumda her iki tarafın 'itibar koruyucu davranışlar' sergilemesi beklenir ve doğal olarak 'itibar zedeleyici davranışlardan' imtina etmesi gerekir. İşbirliği içerisine girdiğiniz ikinci parti bir taraf ile

örtük bir sözleşme kapsamında taahhüt ettiğiniz bir ilkeler bütünü mevcuttur. İşbirliğini sürdürmek isteyen taraflar taahhüt ettikleri sürece uymakla, diğer bir ifadeyle karşılıklı olarak itibarı korumak ve onu tehdit edici davranışlardan uzak durmakla yükümlü kabul edilirler. İtibar iki şekilde var olmaktadır: negatif itibar ve pozitif itibar. Temelde nezaket de bu itibar biçimlerinin korunması ile ilişkili olduğundan bu süreç iki türlü nezaketi açığa çıkarır: negatif (bağımsız, onay beklemeyen) ve pozitif (bağımlı, onay bekleyen) nezaket.

Bu bağlamda, negatif itibarı zedeleyici durum için '**negatif nezaket**', pozitif itibarı zedeleyici durum için de '**pozitif nezaket**' kavramları gelişir. Yanı sıra, nezaket stratejilerinin kullanımı esnasında hangi tercihlere dayalı olarak değişkenlik gösterdiğini ve geliştirilen 'model kişinin' eylem esnasında hangi süreci izlemesi gerektiğini irdeleyen ve beş adımdan oluşan bir 'mantıksal' sıralama belirlenmiştir.

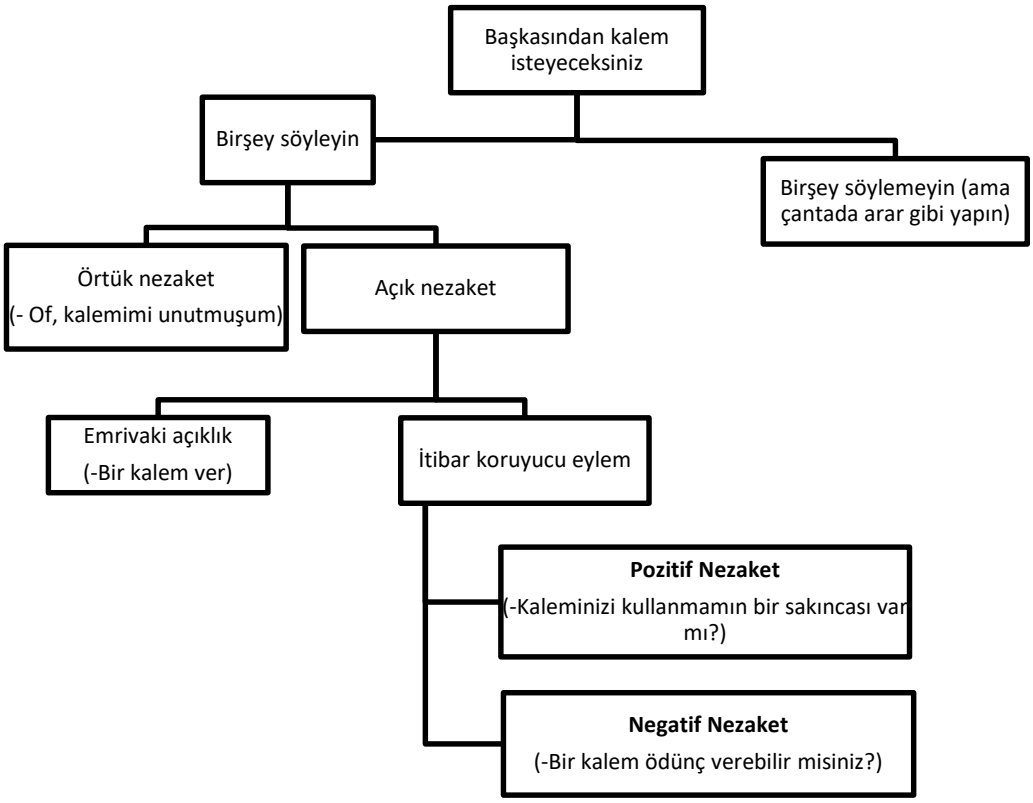
Şekil 19: Brown ve Levinson'ın Nezaket Stratejisi[26]

[26] (Brown ve Levinson, 1987: 60).

Bu şemada (Şekil 19) çizilen stratejiler konuşurun bir etkileşim esnasında itibar zedeleyici eylemlerinin derecesini göstermektedir. İtibar zedeleyici eylem örtük ya da açık nezaket şeklinde sergilenebilir. 1-5 ile ifade edilen numaralar sunulan stratejilerin etki oranını da ifade etmektedir. Bu durumda 'itibar zedelemeyen eylemin' icrası en uygun tercih olarak sunulurken, itibar zedeleyici bir eylemin kaçınılmaz olduğu durumdaki süreç içerisinde en tercih edilmeyecek durum 'telafi edici bir eylem olmadan' sergilenen davranış olarak sunulmuştur. Daha açık bir şekilde sınıflamak gerekirse Brown ve Levinson (1987: 60) tarafından nezaket stratejisi dört madde olarak tasarlanmış ve sunulmuştur. Bu maddeler kibarlık derecesine göre azdan çoğa doğru şu şekilde sıralanmıştır.

1. İtibar zedeleyici eylemleri doğrudan, açık bir şekilde gerçekleştirmek,
2. İtibar zedeleyici eylemleri doğrudan, açık bir şekilde ama telafi edici bir şekilde gerçekleştirmek;
   - Pozitif nezaketle
   - Negatif nezaketle
3. İtibar zedeleyici eylemleri dolaylı, örtük bir şekilde gerçekleştirmek,
4. İtibar zedeleyici eylemleri hiç gerçekleştirmemek.

Yule (1996: 62-65), nezaket stratejilerinin kullanımını daha açık bir şekilde şöyle örnekler: akademik bir toplantıdasınız ve kaleminiz yok, yanınızdaki kişiden istemek durumundaysanız aşağıdaki şemada (Şekil 20) belirtilen süreci takip edersiniz.

Şekil 20: Nezaket Stratejileri Süreç Şeması[27]

Son aşamada konuşurun tercihleri sonrasında ortaya çıkan 'pozitif nezaket' ve 'negatif nezaket' Leech'in 'artırma' ve 'azaltma' stratejisiyle benzerlik gösterir (Watts, 2003: 86). Pozitif nezaket stratejileri için; öneride bulunma, söz verme, uzlaşma gibi eylemler sayılabilirken negatif nezaket stratejileri için; özür dileme,[28] iltifat kabul etme, zorlama, kötümser olma gibi eylemler sayılabilir (Brown ve Levinson, 1987: 62-68).

Brown ve Levinson, itibar zedeleyici eylemlerin ağırlığını belirlemek adına üç temel sosyokültürel değişken kullanmışlardır; katılımcılar arasındaki sosyal **mesafe (distance)**, konuşur ve dinleyici arasındaki **güç ilişkisi (power)** ve ilgili kültür içerisinde olmak kaydıyla **dayatmanın seviyesi (ranking)** (Holmes, 2009: 713). Mesafe simetrik,

[27] (Yule 1996: 62-65).
[28] İtibar kaybedici bir söz-eylem olarak özür dileme aynı zamanda bir negatif nezaket stratejisidir ve Türkçede çok çeşitli biçimlerine rastlanabilmektedir (Nazlı, 2018).

güç asimetrik, dayatma seviyesi ise kültürel bir boyuttadır ve bu değişkenler aşağı yukarı tüm kültürlerde ortak özellik sergiler (Brown ve Levinson, 1987: 74). Ters bir döngü üzerinden açıklanacak olması durumunda konuşur, Brown ve Levinson'ın tanımladığı on beş pozitif, on negatif ve on beş örtük strateji arasından en uygun olanını seçmek için mesafe, güç ve dayatma seviyesine bağlı olarak hesaplanan itibar zedeleyici eylemin ağırlığını tahmin etmek zorundadır (Leech, 2014: 34). Katılımcı taraf bu süreç sonrası uygun nezaket davranışını gerçekleştirmiş olacaktır.

Nezaket teorisinin odağında yer alan itibarın zedelenme ağırlığını belirleyen sosyal faktörleri üç maddeye (**güç, mesafe, seviye)** ayırmış olan Brown ve Levinson, bu ağırlığın derecesini belirlemeyi şu şekilde formüle etmiştir: **Ağırlık = G+M+S** (Brown ve Levinson, 1987: 76-77). Bu formülde yer alan kavramları şu şekilde detaylandırabiliriz:

- **Güç (Power):** Konuşur, güç ilişkileri bakımından ne kadar yukarıdaysa o kadar az itibar zedeleyici eylem icra edecektir. Örneğin patronun işçiyle, kralın tebaasıyla konuşmasında patron ve kralın itibar zedeleyici eylemleri minimize etme gibi bir kaygısı olmayacaktır,
- **Mesafe (Distance):** Konuşur ile dinleyici arasındaki yakınlık derecesidir. Aileden biri ya da bir arkadaşla konuşmak ile yabancı ve tanıdık olmayan biri ile konuşmak arasındaki fark gibi,
- **Seviye (Rank):** Konuşulan konunun hassasiyet düzeyi ile ilgilidir. Kadına yaşın erkeğe maaşın sorulmasının ayıplanması gibi bir örnek verilebilir. Bu bağlamda kültür odaklı bir özellik barındırır. Konuşulan konunun 'dayatma seviyesi' ne kadar yüksekse o kadar itibar zedeleyici eylem işlenecektir.

Bu maddelerin ağırlık seviyesinin artması itibarın da o derece ağır zedelenmesi anlamına gelir, diğer bir ifadeyle nezaket ilkelerine ne kadar uyduğumuz ve ne kadar nazik olduğumuzun ölçüsü bu maddelerin ağırlığı ile belirlenir.

Brown ve Levinson'ın geliştirmiş olduğu nezaket teorisi çeşitli açılardan eleştirilmiş ve bu eleştirilerin çoğu Brown tarafından yanıtlanmış ve özellikle teoriyle ilgili yanlış anlaşılan bazı noktalar açıklığa kavuşturulmuştur (Brown, 2015: 326-330). Bu

eleştiri ve değerlendirmeler ışığında sosyokültürel değişkenlere ve dilsel bir stratejik alt metne sahip olması bakımından Brown ve Levinson'ın nezaket teorisinin toplumdilbilim alanı ile oldukça yakın bir ilişki sergilediği gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın da amaçladığı edimbilim-toplumdilbilim ilişkisini göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

3.1.2.2. Nezaket Üzerine Değerlendirme

Nezaket stratejileri sınıflaması içerisinde mizah ya da Brown ve Levinson'ın ifadesiyle 'şakalar' pozitif nezaket stratejileri arasında sayılmış ve şu şekilde tanımlanmıştır: şakalar, ortak değer ve bilgi geçmişine dayandığı için bu ortak bilgi ve değerin açığa çıkmasına yardımcı olurlar. Aynı zamanda şakalar dinleyiciyi rahatlatması nedeniyle temel pozitif-nezaket stratejileri arasında yer alır (Brown ve Levinson, 1987: 124). Brown ve Levinson'ın mizaha[29] yaklaşımı genel bağlamda yapıcı bir çerçeveden olmuştur. Diğer bir ifadeyle mizahın; yapıcı, rahatlatıcı, ortamı yumuşatıcı benzeri özellikleri özelinde geliştirilen bir yaklaşım söz konusudur. Fakat bu çalışmanın mizah literatürü bölümünde de değinildiği üzere mizah çok yönlü yapıya sahip bir olgudur ve bünyesinde olumlu özellikler bulundurmakla birlikte tamamen karşıt bir doğrultuda yıkıcı, rahatsız edici, huzur kaçırıcı gibi özellikler de barındırmaktadır. Bu bağlamda mizahı tek yönlü bir perspektiften değerlendirerek doğrudan 'pozitif nezaket stratejisi' başlığı altında incelemek eksik bir yaklaşım olacağından sadece pozitif değil aynı zamanda negatif yönü ile mizahın nezaket boyutuna değinilecektir. Özellikle tüm nezaket teorileri içerisinde mizah (şaka) için ayrı bir başlık açmış olmaları nedeniyle nezaket teorileri içerisinde Brown ve Levinson'ın nezaket teorisi bu çalışmanın da yararlandığı temel teori olmuştur.

Değinilen nezaket yaklaşımları içerisinde Leech'in nezaket yaklaşımında odak ve hareket noktası dinleyici iken Brown ve Levinson'ın yaklaşımında konuşur odaktadır (Watts, 2003: 85). Dinleyiciyi odağa alan Leech, nezaketi değerlendirmede iki farklı

[29] Brown ve Levinson'ın kullanmış olduğu şaka kavramı, bu çalışma özelinde mizah kavramı ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda 'mizah terimi ile kastedilen 'şaka' terimidir.

ölçüden bahseder: pragmalinguistik (bağlamın dışarıda bırakıldığı, sadece anlam açısından yaklaşılan nezaket incelemesi) sosyoedimbilim (bağlamın daha ön planda olduğu, olayın gerçekleştiği toplum, grup veya durumun sosyal normlarının dikkate alındığı nezaket incelemesi) (Leech, 2014: 88). Mizah, barındırdığı yapısal ve olgusal özellikleri itibariyle sosyoedimbilim bir yaklaşım altında incelenmeye daha uygundur. Zira bağlam mizahın oluşum sürecindeki önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Brown ve Levinson'ın itibar kavramı ile yaptığı tanımlama bir anlamda 'dilbilimsel nezaketi (linguistic politeness)' tarif eder ki bu yönüyle her türlü dilsel malzeme de dâhil olmak üzere her türden eylemi içerisinde barındırır (Holmes, 2009: 712). Doğal olarak mizahî dilin incelendiği bu çalışma kapsamında da mizah yapılırken kullanılan dilsel malzemeyi nezaket stratejileri çerçevesinde bir yaklaşım benimseyerek incelemek mümkün olacaktır. Watts, dilsel nezaketin araştırıldığı ampirik çalışmalarda araştırmacıların Leech ya da Brown ve Levinson teorilerinden birini seçme eğiliminde olduğunu belirtir (Watts, 2003: 63). Benzer bir yaklaşım bu çalışma için de söz konusu olmuş ve bu teorilerden yararlanılmıştır.

Holmes, tüm nezaket çalışmaları sonucunda yapılan tartışmalardan yola çıkarak nezaketin açık bir şekilde sosyokültürel değişkenlerden (güç ilişkisi, dayanışma derecesi, sosyal mesafe, mahremiyet, resmiyet düzeyi, cinsiyet, etnisite, sosyal sınıf ve yaş) etkilendiğini belirtir (2009: 719). Bu değişkenler arasında sayılan 'yaş' ile Brown ve Levinson nezaket teorisi kapsamında yer alan sosyokültürel değişkenler (güç, mesafe ve dayatma seviyesi) toplumdilbilim-edimbilim ilişkisinin bir başka göstergesidir.

İncelenen nezaket teorileri içerisinde üç ana teoriye bu çalışmada yer verilmiştir; Lakoff, Leech, Brown ve Levinson. Bu çalışma kapsamında her üç teoriden de belirli ölçülerde (ilgililik ve uygulanabilirlik ölçütleri doğrultusunda) yararlanılacaktır. Bununla birlikte 'itibar' odaklı bir yaklaşım olması ve toplumdilbilimsel öğeleri barındırması nedeniyle çoğunlukla Brown ve Levinson nezaket teorisi çerçevesinde bir yaklaşım benimsenmiştir. Zira çalışmanın temel gerekçelendirmelerinden biri toplumsal bir olgu olan mizahın itibar ve nezaketi ihlal ettiği savıdır.

3.2. TOPLUMDİLBİLİM

Dil, bir olgu olarak onu yaşayanlarla yani uygulayıcısı olarak konuşur ve dinleyicileriyle vardır ki bir bütün olarak kastedilen toplumdur. Toplumlar, kendi içinde ya da dışında, bireysel ya da bireyler arası düzlemde iletişim ihtiyacını karşılayan yegâne aygıt olarak dile başvururlar. Bu aygıtın çalışma sistemi, karmaşıklığı çözülmesi çalışılmaya uğraşılan bir gizem olarak varlığını sürdürmekle birlikte bazı noktalarının aydınlığa kavuştuğu da aşikârdır.

Dilin toplumdan bağımsız bir şekilde varlığını sürdürebilmesi düşünülemez. Diğer bir ifadeyle toplum olmadan dil veya dil olmadan toplum olamayacağı önermelerini de beraberinde getirir. Bu önerme, dilbilim disiplininin bir alt araştırma alanı olarak toplumdilbilim sahasında da kendisine bir karşılık bulmaktadır. Toplumdilbilim (sociolinguistics) teriminin kurucusu olarak görülen Labov, toplumsuz bir dil sanki mümkünmüş iması içermesinden dolayı bu terime yıllarca karşı durduğunu beyan eder (Labov, 1997: 23). Labov için toplumdilbilim, günlük yaşantıda kullanılan dilin yapısını, işleyişinin ardındaki mekanizmayı ve dil çeşitliliğinin ardında yatan nedenleri anlamaya çalışan ve bu amaç için dilin kendisini bir araç olarak kullanan bir dilbilim sahasıdır (Labov, 2007: 1-2). Araç olarak kullanılan dilin; bağlamı, iletilen mesajın ileticisi ve alıcısının kimliği, yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü, eğitim düzeyi ve mesajın iletildiği yer gibi unsurlar mesajın iletim şeklinde rol oynarlar (Nazlı, 2016: 40)[30].

Dil ve toplum arasındaki güçlü ve baskın ilişkiden dolayı, bir dilin sözvarlığı; o dilin konuşulduğu toplumun dünyayı nasıl algıladığının, nasıl görüp yaşadığının, maddi ve manevi gerçeklerinin bir yansımasını sunar (Çolak, 2019: 14). Bu bağlamda toplumdilbilim, dil ve toplum arasındaki her türlü ilişkinin incelendiği bir dilbilim alt sahası olarak tanımlanabilir. Daha özelde ise, bireylerin farklı bağlamlarda farklı konuşma tercihlerinin nedenleri ve bu nedenlerin etkilediği sosyal faktörlerin, ilişkilerin,

[30] Nazlı'nın, *Toplumdilbilime Genel Bir Bakış* (2016) isimli çalışması alana dair faydalı bir derlemeyi barındıran Türkçedeki az sayıda çalışmadan biridir. Toplumdilbilim ile ilgili temel kavramlar, çalışma sahaları ile tarihî ve akademik artalan bilgisine bu çalışmada yer verilmiştir.

kimliklerin incelenmesi olarak tanımlanır (Holmes, 2013: 1). Ayrıca, sosyal grupların dilsel kimlikleri, dile karşı sosyal davranışları, dilin standart ve standart dışı biçimleri, kullanılan millî dilin kalıp ve ihtiyaçları, dilin sosyal değişkenleri ve seviyesi, çok dilliliğin sosyal temelleri ve bunun gibi meselelere yoğunlaşan bir dilbilim dalı olma (Crystal, 2008: 440-441) özelliklerine de sahiptir.

Yukarıda sözü edilen sosyal etmenler göz önünde bulundurulduğu takdirde toplumdilbilim, kültür ve gücün (power) dilsel göstergelerinin incelendiği bir alan olarak tanımlanabilir (Llamas ve Stockwell, 2020: 146). Zira dilsel işaretlerin (edimbilimsel, semantik, sentaktik vb.) yanında inceleme ve araştırmalara dil dışı öğe olarak da değerlendirilmesi mümkün olan sosyal tabakalar ve etmenler (yaş, cinsiyet, etnisite vb.) arası ilişkiler dâhil olmaktadır. İncelemelere konu olan etmenlerin olgusal yapısı düşünüldüğünde öne çıkan temel kavramlar (kültür ve güç) arasından 'güç' kavramı bu çalışmanın da dayandığı temel argümanlar arasında yer almaktadır.

Toplumdilbilimi 'gündelik yaşantının incelenmesi' olarak tanımlayan Wardhaugh ve Fuller, bu disiplinin amacının doğruları değil sosyal normların dil kullanım şeklimiz ile nasıl iç içe geçtiği (özel bir toplulukta kadın ya da erkek olmanın kullandığımız terimleri etkilemesi gibi) düşünceleri çalışmak olduğunu söyler (Wardhaugh ve Fuller, 2015: 1-2). Bu söylem ışığında toplumdilbilim, genel anlamda dilsel her türden malzemeye yaklaşırken kural ya da genel doğrular oluşturmaktan ziyade dilin kullanım biçimini anlamaya ve anlamlandırmaya dönük bir tavır içerisindedir. Bu anlamlandırma süreçleri boyunca gözlenen her türden varyant alanın kapsamı içerisine girer. Bu varyantların arasında yer alan ve bu çalışmaya da kaynaklık eden varyantlardan biri de 'yaş' varyantıdır.

3.2.1. Toplumdilbilimsel Bir Varyant: Yaş

Bir toplumdilbilimsel varyant olarak yaş, bu alanda en az çalışılan/ilgi çeken ve doğal olarak en az anlaşılabilmiş başlık olmuştur (Divita, 2012: 585; Llamas, 2007: 69). Bunun temel sebeplerinden biri yaş olgusunun dinamik oluşudur. Zira biyolojik bir varlık olarak insan evrimi hem fiziksel hem dilsel düzlemde sürmeye devam etmektedir.

Yaş almayı insanî bir deneyim olarak gören Eckert, yaşlanmanın yaşam döngüsü içerisinde bir hareket olduğu kabul edildiği takdirde yaşın da sosyal düzenle bağlantılı olarak bu döngü içerisinde kişiye atfedilmiş yer olduğunu söyler (Eckert, 1998: 105). Yaşam döngüsü içerisinde sınıfsal statü anlamında insan pek çok seviyeden geçmekte ve hemen hemen tüm sosyal katmanları deneyimlemektedir. Sözü edilen zamansal dönemler; bebeklik/çocukluk, ergenlik/gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak basitçe sınıflanabilir (Llamas, 2007: 70). Zamansal dönemlerin her birinde kişilerin sahip olabilecekleri bazı sosyal roller (ebeveyn, patron-çalışan, zengin-fakir vb.) bulunacaktır. Bu sosyal rollerin etkisiyle edinilecek sosyal konum kişilerin dilsel kullanımının da değişmesine neden olacak ve sonuç itibariyle sosyal etmenler altında çeşitlenen roller iletişim biçimi ve tercihlerini etkileyecektir.

Yaşla birlikte değişen sosyal rollerin etkilediği bir diğer öge itibar (face) olgusudur. Sosyal bağlamda iletişimin dikkat çekici bir öğesi olarak yaş, çeşitlenmekte ve kimi durumlarda yaşın gösterilmesi itibarın (face) yönetilmesi ile eş değer bir konum kazanmaktadır (Duszak ve Okulska, 2011: 3). Bu durum yaş ve itibar olgularının iletişim bağlamındaki ilişkisini göstermektedir. Edimbilimsel bir terim olan itibar olgusu toplumdilbilimsel bir değişken olan yaş olgusunu etkileyen bir yapıya dönüşmektedir. Bu dönüşüm yaş ve itibar arasındaki yakın ilişkiyi ve birlikte incelenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bu noktadan hareketle "itibarsız iletişim olmayacağı gibi" (Scollon ve Scollon, 2000: 48) "yaşsız iletişim de mümkün değildir" (Duszak ve Okulska, 2011: 3).

Yaş faktörünün dilbilim çalışmalarındaki yeri her ne kadar kabul edilse de ana akım dil çalışmalarında çoğunlukla görmezden gelinmekle birlikte toplumdilbilim çalışmaları açısından önemli bir faktör olmuş ve çoğu çalışmada kullanılmıştır (Duszak ve Okulska, 2011: 4). Dil değişimleri ve dil edinimi araştırmalarının yanı sıra yaşa göre davranış normlarının çeşitliliğinin belirlendiği etnografik çalışmalarda da 'yaş' yararlanılan bir faktör olmuştur. Bu yönüyle yaş, kesinlikle bir sayıdan öte yaşam döngüsü içerisinde toplumdaki konumumuzu ve yönümüzü belirleyen ve bunu toplumsal davranış, yükümlülük ve sorumluluk normları ile ilişkilendiren bir belirleyicidir (Llamas, 2007: 69).

3.2.2. Yaş ve Mizah-Karikatür İlişkisi

"Çocuk, insanın babasıdır."

(Wordsworth, 2006: 306)

Mizahı haz kavramı üzerinden değerlendiren Freud, çocukluk dönemini gülünçten habersiz olduğumuz, espri yeteneğimizin olmadığı ve kendimizi mutlu etmek için mizaha ihtiyaç duymadığımız bir dönem olarak görür (Freud, 1998: 265). Bu bakış açısı sorunlu ve eksik pek çok nokta barındırmakla birlikte farklı soruları da açığa çıkarmaktadır: Çocukların mizaha ihtiyacı yok mudur? Çocukların mizahî algı yetenekleri eksik midir? Bilişsel yeterlilik düzeyleri ne durumdadır? Mizahın yaş ile olan ilişkisi ne düzeydedir? Yetişkin türü mizah ve çocuk türü mizah arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Cevabını bulmaya çalıştığımız bu soruların bir kısmına bu bölüm altında, bir kısmına da çalışmanın uygulama bölümünde yer vermeye çalışacağız.

Toplumsal yapı içerisinde çocuk, belirli bir pozisyon sahibi iken psikanalitik bir değerlendirmede mecazî olarak yersiz ve yurtsuz sayılabilir. Freud'un bakış açısı içerisinde çocuk hem toplumsal hem de bilişsel açıdan kabul görmeyen bir konumdadır. Çocuk, sosyal bir varlık olarak görülmez ve toplumun bir parçası olarak sayılmazken yanı sıra zihinsel ve bilişsel yeterliliği bir yetişkine kıyasla eksik görülür ve yine bir pozisyon elde edemez. Bunun doğal sebebi bilişsel süreç ve mizah algısı arasındaki doğru orantıdır. Zira mizahın algılanması belirli düzeyde gelişimini tamamlamış bir bilişsel süreç ile mümkün olacaktır.

Gelişimi bilişsel bağlamda ele alan ünlü gelişim psikoloğu Piaget, bilişsel gelişim dönemlerini dört evreye bölmüştür; duyusal motor dönem (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-5/6 yaş), somut işlemler dönemi (6/7-11/12 yaşlar) ve formel işlemler dönemi (11/12 ve sonrası) (Piaget, 1952; Piaget ve Inhelder, 1958). Bu gelişim kuramından yola çıkan ve çocuk-mizah ilişkisi üzerine önemli çalışmaları olan McGhee (1979), bu sınıflamayı mizah alanına adapte eder ve ortaya mizah gelişim evreleri çıkar;

1.Evre: Nesnelere karşı uyumsuz eylemler,

2.Evre: Nesneleri ve olayları uyumsuz olarak adlandırma,

3.Evre: Kavramsal uyumsuzluk,

4.Evre: Çoklu anlamlar.

McGhee (1984), dil bağlamında var olan belirsizliklerin fark edilip yetişkinlere özgü mizahın anlaşılması için somut işlemler döneminin geçilmesi gerektiğini belirtir. McGhee'nin mizah modelinde 'formel işlemler dönemi' ile birlikte erken ergenlik dönemi için satir, ironi ve mizahın daha soyut biçimlerinin açığa çıkması gerekirdi ama sınıflama evresi bu noktaya uzanmadığından Piaget'nin sınıflamasına uyumlu olarak soyut düşüncelerin üst düzey mizahı algılayabildiği bir 5. Evre ortaya çıkmış oldu (McGhee, Ruch ve Hehl, 1990). Bu dönem Piaget'nin sınıflamasında formel işlemler dönemi sonrasına, yani 12 yaş ve sonrasına denk düşer. Piaget, 11-12 yaşları ve ergenlik süreci boyunca bu dönemin devam ettiğini ve formel düşüncenin mükemmele ulaştığını belirtir (2003: 136). Bu çalışmanın da örneklemini oluşturan mizahî karikatürlerin alt yaş grubu (çocuklar) tarafından anlamlandırılabilmesi için bilişsel gelişimin bu dönemine erişilmesi gerekir. Yanı sıra, artan yaşla birlikte doğru orantılı olarak gelişen bilişsel kapasite soyut düşünme yetisini artırarak farklı mizahî türlerin de ortaya çıkıp anlaşılmasını mümkün kılar (McGhee, 1986). Piaget ve Inhelder (1958), zihinsel gelişim için kritik eşiği 12 yaş olarak belirler, çünkü bu yaşla birlikte özgür düşünceye yönelme başlar ve 13-15 yaşları ile birlikte idealar hakkındaki duygular eski birikimin üzerine inşa edilir. Gelişim psikologları tarafından formel işlemler dönemi ergenlik süreci içerisinde pek çok birey için işlev düzeyinin zirvesi olarak görülür (McGhee, 1983). Bilişsel gelişimle artan zihinsel gelişim uyumsuzlukların anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi daha zorlayıcı ve karmaşık mizahî durumları talep eden bir noktaya evrilir (Martin, 2007). Karmaşık durumlarla yüzleşen ve bunların üstesinden gelmeyi başarabilen bilişsel seviye mizahın takdir edilmesini de sağlar. Ortaya çıkan sürecin getirdiği doğal bir sonuç olarak yetişkinliğin ilerleyen dönemlerinde basit ve 'çocukça' mizahı beğenmemeye başlar.

Ergenliğin biyoloji ile başladığı ama toplumla sonladığı söylenir (Berger, 2008). Yetişkin tarzı mizah yapıp anlamaya başlanması, yaşanılan kültürel kodların da

çözümlenmesi anlamına gelir. Bu noktada mizah, çocuğu çevresel bağlamlarla sosyalleştirerek yetişkin tarzı kültürel beklentilere yaklaştıran bir araç haline gelir (Simons ve diğ., 1986). Mantıklı düşünme tarzı, ergenlik ile başlar ama Piaget'nin inandığı şekliyle 'yeni bir yapı ya da ani ve evrensel' özelliklere sahip değildir (Berger, 2008: 397), zira çevresel etmenler, kültür ve toplumsal bilinç faktörleri de göz ardı edilmemelidir. Nitekim çocuk mizahında fiziksel normların ihlaline rastlanırken yetişkin tarzı mizah daha ziyade toplumsal normların ihlal sınırlarını zorlar ki çoğunlukla da cinsel senaryolar barındırır (Goel ve Dolan, 2007: 1574).

Yaş olgusunun mizah ile olan ilişkisinden açığa çıkan 'fiziksel/toplumsal normların ihlalinin' yanı sıra 'nezaket ihlali' de açığa çıkar. Billig, bu ihlali şöyle açıklar: bakıcılarının gözetimi altında yetişmekte olan çocuklar farklı durumlar için farklı şekillerde çoğu zaman uyarılırlar (yüksek ses, alçak ses ya da mırıldanarak konuşma, uygunsuz seslenme konuları gibi). Bu uyarıların 'Öyle söylenmez, çok kaba' şeklinde aktarılması çocuğa örtük bir yolla kabalığın öğretilmesine neden olur. Bu uyarıların sonucunda çocuk nezaket dilini öğrenmekle kalmaz nasıl kaba olunacağını, neyin kaba olduğunu da öğrenmiş olur (2005: 205). Böylelikle nezaketi ihlal etmeyi öğrenen çocuk bunu, mizah oluşturmak üzere bir araç olarak kullanmayı da öğrenmiş olur.

Mizahın anlaşılması entelektüel bir deneyim ve süreçtir ve bu durum bilimsel çalışmaların çoğunun bilişsel modeli takip etmesi ile sonuçlanır (Nahemow, 1986). Bir mizahî tür olarak karikatürlerin de anlaşılması ve başarılı olabilmesi (güldürebilmesi) asgari düzeyde bir bilişsel gelişmişlik ön şartına bağlıdır. Karikatür, gerçek imgelerin simüle edilmiş versiyonudur ki asimilasyonu, anlaşılabilmesi ile mümkündür. Suls (1972), bu sürecin iki aşamalı olduğundan bahseder: resimle ilgili beklentilerin karşılanmaması (uyumsuzlukla karşılaşma) ve problem çözer gibi bu uyumsuzluğun üstesinden bilişsel kurallar aracılığıyla gelme. Karikatürün örneklem olarak seçildiği bu çalışma için sözü edilen kaygılar ışığında formel işlemler dönemine denk gelen evre dikkate alınmıştır.

Mizahın yaş ile olan ilişkisine dair çalışmaların geçmişi 1900'lere kadar uzanır ama kayda değer bir şekilde çalışılmaya başlanması 1970'lerle birlikte gerçekleşmiştir (McGhee, 1986). Bu çalışmalar içerisinde Paul E. McGhee'nin katkıları hem nitelik hem de nicelik bakımından eşsiz değerdedir (bkz. Bergen, 2018)[31]. Yapılan çalışmaların sayısındaki artış mizahın anlaşılması ve yaygınlaşması adına sevindirici ve umut vadetmektedir. Sosyal bilimlerin yanı sıra eğitim ve sağlık bilimleri gibi disiplinlerin de mizahı incelemesi alana zenginlik katmaktadır.

Bölümün girişinde sunulan epigraf çocuğun sosyal konumunu işaret etmektedir. Atay, şairin bu dizeyle 'çocukluk deneyimlerinin yetişkin varlığı üzerinde şekillendirici ve şekil bozucu/travmatik etkisi olduğunu' vurgulamak istediğini söyler (Atay, 2018). Sosyal bir varlık olarak insanın ya da diğer bir ifadeyle yetişkin bir bireyin olgunlaşmasında/bilişsel yetkinliğe erişmesinde çocukluk deneyimlerinin önemi bu dize aracılığıyla vurgulanmıştır. Benzer sınırlar çerçevesinde değerlendirildiği takdirde mizahın da yakın özellikler sergilemesi muhtemeldir. Çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasındaki mizahî geçişlerin anlaşılabilmesi, yani mizah-yaş arasındaki ilişkinin bağlantılarının açığa çıkması adına mizahın kökenine (babasına) gitmek ve çocukluk döneminden itibaren incelemeye başlamak gerekecektir.

3.3. EDİMBİLİM/TOPLUMDİLBİLİM VE MİZAH İLİŞKİSİ

Karikatür, anlamın iletimini sağlamak için pek çok farklı stilistik araca (sözlü, görsel ya da multimodal) başvuran bir türdür ve çizerleri de geniş kitlelere mesajlarını ileten sanatçı iletişimcilerdir (Forceville ve diğ., 2014: 486). Stilistik öğeler, karikatürün biçim ve içerik bağlamında farklı alanlardan izler taşımasını sağlar. Biçim olarak grafik-imajlar içermesi görsel bir tür olarak, yazılı metinlere sahip olması ise bir yazın türü olarak değerlendirilmesini mümkün kılar. Bunun yanında karikatür metinleri, konuşma özelliklerini yansıtma becerisinin derecesi Barker'ın "adeta kelimeleri okumayız onları duyarız" (Barker, 1989: 11) ifadesinde hayat bulmaktadır. Duymak ile vurgulanan ve

[31] *HUMOR: International Journal of Humor Research*, Mayıs 2018 özel sayısı, McGhee'nin alana sunmuş olduğu katkıları görme adına özenle hazırlanmış, oldukça faydalı bir başucu kaynağı olmuştur.

işaret edilen nokta, yazılı bir metin içermesi bakımından bir yazın türü olmakla birlikte ilettiği duygu bakımından konuşma dilini andırmaktadır. Diğer bir ifadeyle karikatürün, 'yazılı unsurlar barındıran konuşma dili örneği' olduğu söylenebilir. Karikatür dilinin konuşma dili özelliklerinin vurgulanmasının nedeni dilbilimsel açıdan edimbilim altında incelenebilmesinin mümkün olmasından kaynaklanır. Mizahî bir tür olarak karikatürün ve karikatür dilinin konuşma dili gibi hareket edip bu yönde performans sergilemesi edimbilim ile olan ilişkisini gösterir. Önceki bölümde izah edildiği üzere edimbilim, dilin yüzeyde olan anlamından ziyade derindeki ve kullanımdaki anlamıyla ilgilidir. Bu nedenle karikatürün dilsel sırlarının ifşasında edimbilimsel bir yaklaşım faydalı sonuçlar sağlayacaktır.

Edimbilimsel yaklaşımın doğru yaklaşım olarak kabulünün dayanak noktalarından bir diğeri de edim ve edinç kavramlarından kaynaklıdır. Nitekim gramatik yeterlilik iletişimin sağlanması için tek başına yeterli değildir. Chomsky tarafından ortaya atılan 'competence' kavramı dilsel yeterlilik, yani dilin işlevselliğini dil-içi kurallar üzerinden açıklar (Chomsky, 1965). Habermas, bu ifadeye kısmi bir eleştiri yöneltir ve dilsel edimin (linguistic competence) iletişimin sağlanmasında tek başına yeterli olmadığını, konuşurun aynı zamanda iletişimsel edime (communicative competence[32]) yani temel düzeyde konuşma ve sembolik etkileşim yetilerine sahip olması gerektiğini söyler (Habermas, 1970: 367). Habermas'a benzer olarak 'communicative competence' ifadelerini kullanan Hymes ise bu tanımlama şeklinin eksik olduğunu ve bu ifadeyle dilin sadece kurallardan oluşan bir yapı değil aynı zamanda kültürel ve sosyokültürel bir tarafının da olduğunu belirtir (Gumperz ve Hymes, 1972: VII; Hymes, 1972: 272; Hymes, 1977:45). 'Linguistic competence' ifadesi 'communicative competence' ifadesine dönüşür. Diğer bir ifadeyle, iletişimin sağlanması salt kurallar ile yürüyen bir süreç olmaktan çıkar ve konuşulan ortam, kişi, yer vb. etkenler dilin anlaşılması ve iletişimin sağlanması noktasında rol oynayan unsurlar haline dönüşür. Ziv ve Gadish, mizahı da benzer bir şekilde bir iletişim

[32] Habermas, *communicative competence* terimini Chomsky'nin *linguistic competence* terimine benzer şekilde kullandığını, yani bir ideal konuşma durumunu işaret eden kurallar sistemini ile ilintili olması gerektiğini söyler. Hymes'ın kullandığı şekli ile 'toplum-dilbilimsel' kullanımı değil bu kullanımı tercih eder (1970: 374).

biçim olarak kavramlaştırırlar. Zira mizah, bir mesaj barındırmakta ve bu mesajın iletilmesi sonrasında bilişsel-duygusal süreci yansıtan davranışsal bir reaksiyon (gülümseme veya kahkaha) ortaya çıkarır. Her iletişim formunda olduğu gibi mizahta da üç temel unsur: konuşur, dinleyici ve mesaj bulunmaktadır (Ziv ve Gadish, 2010: 760).

Mizahın ve doğal olarak mizahî bir tür olarak karikatürün bir iletişim biçimi olduğunu ve mesajını verme adına dilin işlevsel alanından faydalandığını kabulü ile birlikte mesajın anlaşılmasının gramatik bilgi ya da dilbilimsel kurallar aracılığıyla mümkün olmadığı açıktır. Mizahî mesajın anlaşılması, kurallar dizgesi yoluyla oluşturulmuş yüzeydeki iletinin ardındaki anlamların edimbilimsel özellikler aracılığıyla deşifre edilmesi ile mümkündür. Diğer bir ifadeyle dilsel edim/yeterlilik tek başına anlamın anlaşılmasına yetmeyeceğinden iletişimsel edim/yeterlilik devreye girecektir. Mizah/karikatür ve edimbilim alanın kesiştiği noktalardan biri de budur.

Mizahın bir iletişim biçimi olarak kabul edilmesi, gerçekleşmesi için sosyal bir ortama olan gerekliliğini de işaret eder. Bu süreç başka bir açıdan da mizahın toplumsal boyutu, yani bir disiplin olarak toplumdilbilim ile ilişkisi olduğu anlamına gelir. Her türlü iletişim biçiminin gerçekleşmesini mümkün kılan öznelerin ait olduğu bir sosyal belirleyicilik vardır. Bu durum, bireylerin toplumsal pozisyonları ve bu pozisyonlar etrafında şekillenen kimliklerini işaret eder. Mizahı icra eden özneler de benzer bir şekilde bir sosyal pozisyon ve kimliğe sahip olmaları nedeniyle toplumdilbilimin kapsama alanına girerler.

Edimbilim, dilin işlevsel yönü ile ilgilidir. Yani dilin kullanılırken girdiği biçimlerin, iletişimsel işlevinin açıklanmasına uğraşır. Fakat dil, Gumperz'in ifadesiyle, her zaman iletişimsel işlev ile doğrudan ilintili değildir, farklı sosyal gruplarda farklı işlevlere sahip olabilmektedir. Toplumdilbilim, sosyal sistemlerin karşılaştırılmasını (hangi dillerin kaç kişi tarafından, hangi bağlamlarda konuşulduğu ve bu dillere karşı verilen lokal tepkilerin ne olduğu şartları altında) mümkün kılacak şekilde dil dağılımlarının karşılaştırmalı çalışmaları için şemalar geliştirme hedefindedir (Gumperz, 1972: 10-11). Üst çerçevenin dilbilim olduğu yaklaşımda toplumsal normlar, faktörler

bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde ihmal edilmekte ya da tamamıyla görmezden gelinebilmektedir. Problemli bir alanın oluştuğu bu nokta toplumdilbilimin devreye girip bilimsel incelemeler ve değerlendirmeler için önemli roller üstlenmesini sağlamıştır. Hymes, dilbilim disiplininin sosyal anlam, çeşitlilik ve kullanımı ihmal ederek neredeyse tamamen dilin yapısının başvuru kodu olarak kullandığını, dil etkileşimi ve sosyal yaşam arasındaki etkileşimin anlaşılabilmesi için teorilerin geliştirilmesi gerekliliğini belirtir. Getirilen tanımların disiplinlerin olağan pratikleri arasında kısmen bağlantılı, kısmen kesişen, kısmen de yapıcı bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini söyleyen Hymes, toplumdilbilimi heyecan verici ve gerekli kılan şeyin bu olduğunu işaret eder (Hymes, 1972: 40-41). Toplumdilbilimin bu çalışma ile bağlantısı alanın inceleme kapsamına giren değişkenlerden biri olan yaş değişkenidir ki bir sosyal katman olarak yaş değişkeninin mizah ve edimbilim ile olan ilişkisi de çalışmanın diğer bir ayağıdır.

Mizah, bir söylem ve mesajını iletme amacında olan bir iletişim biçimi olması yönüyle edimbilimsel incelemeye konu olmaktadır. Mizahın oluşturulma süreci içerisinde bu çalışmanın da hipotezlerinden biri olan ‘her ne kadar yazılı da olsa karikatürler konuşma dili özellikleri sergilediklerinden dolayı bir konuşma ürünü olarak kabul edilip bu yönde incelenmeye tabi tutulmalıdır’ savı aracılığıyla edimbilim (konuşma ilkeleri) ve mizah ilişkisini belirtir niteliktedir. Edimbilim, konuşma analizlerini incelerken konuşma ilkeleri ve işbirliği ilkelerinin yanı sıra nezaket (itibar) stratejilerini de incelemektedir. Holmes, konuşma ilkelerine uyulmama sebebinin nezaket olduğunu ve bu yönüyle de edimbilim ve toplumdilbilim alanlarının kesiştiğini, çünkü nezaketin sosyal faktörler çerçevesinde belirlendiğini söyler (Holmes, 2013: 366). Bu sosyal faktörler, toplumsal/sınıfsal konum, sosyal bağlam, cinsiyet ve yaş gibi faktörler olarak sıralanabilir. Toplumsal sınıflar içerisinde nazik olması beklenenler Holmes’un işaret ettiği üzere daha az önemli/ikinci sınıf (subordinate) olanlardır ki çocukların yetişkinlere, kadınların da erkeklere karşı nazik olmaları beklenir (Holmes, 2013: 168-169). Yani çocuk-yetişkin denklemi içerisinde nezaketin beklendiği taraf çocuktur. Bu denklem daha geniş bir bağlamda değerlendirilip her türden astın üste veya az prestijlinin daha prestijliye nezaket göstermesi beklentisinin olduğu söylenebilir.

Mizahın bir iletişim biçimi olduğuna daha evvel değinmiştik. Mizahı anlambilimsel (şema değişimi) bir yaklaşımla inceleyen Raskin ve Attardo'ya göre iki tip iletişim biçimi vardır: *bona fide* (iyi niyetli) ve *non-bona fide* (iyi niyetli olmayan). Mizah ortaya çıkarken bona fide iletişimden non-bona fide iletişime doğru bir geçiş söz konusudur. (Raskin ve Attardo, 1994; Attardo, 1994; Raskin, 1985; Raskin, 1998). Morreall, anlambilimsel şema değişiminin veya non-bona fide iletişimin sözlü mizahı açıklamada gerekli ya da yeterli olmadığını (2004: 394) çeşitli gerekçelerle açıklar ve mizah oluşumunun anlambilimsel değil edimbilimsel geçiş olduğunu söyler (2004: 399).

Edimbilim ve mizah arasındaki ilişkiyi daha somut bir düzeye indirgeyen Raskin, Grice'ın konuşma ilkelerinden yola çıkarak mizah ilkelerini şu şekilde uyarlar:

i) Nicelik İlkesi: Şaka için gerektiği kadar bilgi ver.
ii) Nitelik İlkesi: Sadece şaka evreni ile bağdaşan şeyi söyle.
iii) İlgi İlkesi: Sadece şaka ile ilgili olanı söyle.
iv) Açıklık İlkesi: Şakayı etkili bir şekilde anlat (Raskin, 1985: 103).

Bu ilkeler Grice'ın ilkelerine oldukça benzer olmakla birlikte bu sınıflamada gerçeğin (truth) yerini mizah alır (Raskin, 1998: 99). Griceyen iletişimin başarıya ulaşması paylaşılan mesajın doğru oluşuna bağlıyken, gülmenin oluşması ise mizah ilkelerine bağlıdır.

Farklı türden işbirliği ilkelerinin ihlal örneklerini verdikten sonra Goatly (2012: 245), mizah ve işbirliği ilkeleri arasındaki ilişkinin bir konuda karar vermesi gerektiğini söyler: şaka yapmak işbirlikçi mi yoksa iyi niyetli olmayan bir davranış mıdır? Goatly, şakaların sistematik bir şekilde ilkeleri ihlal ettiğini ve genellikle de gecikmiş ihlal olduklarını ekler. Mizahın ihlal odaklı bir pozisyona sahip olduğunu belirten Attardo'ya göre 'işbirliği ilkelerine' dair yapılan çalışmaların ulaştığı en önemli sonuçlardan birinin mizahın işbirlikçi olmadığıdır (Attardo, 2008: 115).

Bu bölüm özelinde son söz olarak şöyle bir özetleme yapmak mümkündür: mizah örtük bir anlam barındırmaktadır ve bu anlamın ne olduğunu saptamak, açığa çıkarmak

adına edimbilimsel yaklaşım etkili ve faydalı bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte, sosyal bir katman olarak yaş değişkeni (çocuk-yetişkin) çerçevesinde ele alınan bir örneklem doğal olarak toplumdilbilimsel bir yaklaşımı gerekli kılacaktır. Bu bağlamda bu çalışma çerçevesinde seçilmiş olan edimbilimsel ve toplumdilbilimsel metodoloji hem çalışmanın doğru ve etkin sonuçlar verebilmesi hem de çalışmayla olan ilgisini göstermesi adına önem arz etmektedir.

3.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın üçüncü bölümü olarak düzenlenen bu bölümde edimbilimsel ve toplumdilbilimsel ilgi başlığı altında çeşitli alt başlıklara yer verilmiştir. Bu başlıklar, çalışmanın dilbilimsel altyapısı ve çalışma ile olan ilgi düzeyi çerçevesinde şekillenmiştir.

Çalışmanın dilsel değerlendirmesinde kullanılacak olan edimbilim ve toplumdilbilim alanlarına dair artalan bilgisi ile birlikte her iki disiplinin mizah ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Çizilen bu genel çerçeve ve artalan bilgisinin yanı sıra daha özel sınırlar içerisinde edimbilim ile ilgili olarak işbirliği ilkeleri, konuşma ilkeleri ve nezaket başlıklarına yer verilmiştir. Toplumdilbilim bölümü altında ise yaş değişkeni ele alınmış ve mizah-karikatür ilişkisi irdelenmiştir.

Ele alınan tüm başlıklar aracılığıyla temelde hedeflenen konu dilbilim (edimbilim ve toplumdilbilim) ve mizah (karikatür) arasındaki ilgi ve ilişki düzeyini saptamaktır. Bu ilgi ve ilişkinin çıkış noktası ‘iletişim’ olgusudur. İletişimi mümkün kılan temel öğe dilin kendisidir ve incelenmesi dilbilim ile mümkündür. Bu çalışma kapsamında örneklem olarak seçilen karikatürlerin açık mesajlarının yanında örtük mesajlara da sahip olması nedeniyle incelenmesi için en etkili alanın edimbilim olduğuna karar verilmiştir. Detayları önceki başlıklarda etraflıca irdelenmekle birlikte temelde bunun nedeni olarak şu hatırlanabilir: edimbilim; söylenenden ziyade söylenmeyen, denen değil demek istenen ile ilgilidir. Bu bağlamda edimbilimsel parametrelere (işbirliği/konuşma ilkeleri ve nezaket stratejileri) ve mizahın bu parametrelerle olan ilişkisine yer verilmiştir.

İletişim, sadece bilginin iletimi değil aynı zamanda sosyal ilişkilerin yönetimidir (Spencer-Oatey, 2008: 1). Kuşaklar arasındaki ilişki, yani yaş ilişkisi de bir tür sosyal ilişkidir. Yaş olgusunu dilbilim sahası içerisinde toplumdilbilim incelemektedir. Bu nedenle çocuk ve yetişkin düzeyinde gerçekleşen mizahî dilin anlaşılabilmesi toplumdilbilim parametrelerinin dikkate alınması ile mümkün olacaktır. Edimbilim alanının yanında toplumdilbilimin değerlendirme alanı olarak seçilmesinin nedenlerinden biri de budur.

İnceleme başlıklarından bir diğeri olan karikatür, barındırdığı özellikler bakımından hem görsel hem de yazınsal bir tür olarak kabul edilir. Ağırlıklı olarak yazınsal yönü ile bu çalışmada yer verilen karikatür, aynı zamanda bir iletişim türü olarak da kabul edilir. Zira alıcısına iletmek üzere bir mesaj barındırır. Bu mesaj türüne özgü olarak her durumda çok açık ve belirgin olmadığından edimbilimsel araçlar ile arka plandaki mesajın açığa çıkarılması, deşifre edilmesi amaçlanmaktadır. Bu süreç boyunca ulaşılmaya çalışılan hedeflerden bir diğeri de karikatür örneğinden yola çıkarak daha geniş bir perspektifte mizahın nasıl oluştuğunu ve gülmenin nedenlerinin ne olabileceğini anlayabilmektir.

Bu noktalar ışığında, bu bölüm altında verilen bilgiler ve işlenen başlıklar aracılığıyla ulaşılmak istenen hedef şu şekilde ifade edilebilir: mizah (karikatür) yapı itibariyle oldukça karmaşıktır ve bu karmaşık yapının çalışma şeklini anlayabilmenin önemli araçlarından biri edimbilimsel parametreler ışığında incelemektir. Bu çalışma özelinde anlamlandırılmaya çalışılan durumlardan biri mizahın yaş ile olan ilişkisi olması nedeniyle bir diğer önemli yaklaşım toplumdilbilimsel yaklaşımdır. Bu bağlamda her iki dilbilimsel alanın (edimbilim ve toplumdilbilim) mizah başta olmak üzere karikatür ile olan ilişkisine bu bölümde yer verilmiştir. Çalışma, bu doğrultuda sürdürülecek ve çizilen bu sınırlar çerçevesinde hareket edilerek belirtilen parametreler ışığında incelenecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM, SÜREÇ VE ÇALIŞMA KORPUSU

Bu bölümde çalışma kapsamında kullanılan yönteme dair bilgi verilecektir. Yöntemin neden seçildiği, bu çalışma ile olan ilgi düzeyi ve çalışmaya uygunluğu ile ilgili detaylar paylaşılacaktır.

Yöntem ile ilgili detayların yanı sıra oluşturulan korpus, yani incelenecek materyal ile ilgili detaylara da bu bölüm altında yer verilecektir. Bu bağlamda korpusa dair; (dergilerin) ne miktarda, nasıl ve neden seçildiği, hangi çizerlerin incelemeye dâhil edildiği ve nedenleri gibi bazı başlıklar ele alınacaktır.

4.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Mizah ve dil ilişkisinin karikatürler bağlamında incelendiği bu çalışmada, değerlendirme sürecinde önceki bölümlerde sözü edilen mizah kuramlarından yararlanılacaktır. Birinci bölümde anlatılan mizah teorilerine karikatür dergilerinin başvurma düzeyine değinilecektir. Bu bölümü takiben karikatürlerde kullanılan karakterlerin özelliklerini içeren simgesel bir değerlendirmenin yapıldığı bir bölüm yer alacaktır. Bu iki değerlendirme bölümü sonrasında ise karikatür dergilerinin hangi temaları kullandıklarına ve bu temalara ne düzeyde yer verdikleri belirtilecektir.

Dil incelemesi kısmında edimbilimsel ve toplumdilbilimsel ölçütler odağında bir değerlendirme yapılacaktır. Bu kriterlerin seçilme nedeni olarak iki temel dayanak noktasından söz edilebilir. Dilin işlevsel değerinin araştırıldığı bir araştırmada dilbilimin işlevsel sahası olan edimbilimin seçilmesi kaçınılmazdır. Edimbilim, iletişim sürecine ve bu sürecin dilin formuyla ilişkisine odaklıdır. Bu odaklanma esnasında da disiplinler arası bir yaklaşım ile bilişsel, sosyal, kültürel unsurları sürecin bir parçası haline getirmektedir. Edimbilim odaklı dil yaklaşımı mizahın seçilen biçim, işlev ve mekanizmasını kültürel bir

görüngü olarak görüp tanımlamayı amaçlar (Dynel, 2011: 2). Edimbilimsel dil ölçütleri ile mizaha yaklaşım özellikle Victor Raskin tarafından 1985 yılında 'Semantic Script Theory of Humour' (Mizahın Anlambilimsel Teorisi) adıyla ortaya atılır. Bu teori ile 'sözlü mizah' dilbilimsel bir yaklaşım ile anlaşılma ve incelenme imkânı bulur (Ermida, 2011: 341).

Çalışmanın temel amaçlardan biri anlam arayışını ve bu arayışın dile nasıl yansıdığını (aynı zamanda yaşa bağlı farklılıkları) kavramaktır. Saklı, gizli ya da örtük olarak tanımlanabilecek anlamın açığa çıkarılmasında en etkili yaklaşım da edimbilimsel yaklaşımdır. Semantik yaklaşımın anlam ile ilgili olmasından dolayı seçilmesi beklentisi yine semantiğin uğraş alanından (anlam merkezli) dolayı geri planda kalmaktadır. Bununla birlikte çalışma içerisinde çeşitli noktalarda bu yaklaşımdan da istifade edildiğini belirtmek gerekir.

Çalışma kapsamı içerisinde seçilen bir diğer yaklaşım da toplumdilbilimsel yaklaşımdır. Karikatür dergilerinin hedeflediği kitlenin (yetişkin-çocuk) yaş farklılığı toplumdilbilimsel bir değişken olarak yaş faktörünün incelemeye dâhil edilmesini gerekli kılmıştır. Pragmatiğin yanında toplumdilbilimin seçilmesinin diğer bir nedeni de Levinson'un ifadesiyle pragmatiğin semantikten ziyade toplumdilbilim ile daha çok benzeşmesinden kaynaklıdır (Levinson, 1983: 33).

Karikatür dergilerinin yaş değişkeni bağlamında edimbilimsel ve toplumdilbilimsel incelemesinin yapılacağı bu çalıma kapsamında yakın dönemde yayımlanan karikatür dergilerindeki dilsel malzeme tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında **nitel araştırma yöntemleri**[33] arasında yer alan; oluşturulacak korpusun incelenmesi için **doküman incelemesi**, örneklemin belirlenmesi için **amaçsal örneklem**, ulaşılan bulguların değerlendirilip yorumlanması için **içerik analizi** ve sayısal verilerin

[33] Çalışmanın nitel araştırma yöntemi benimsemesinden hareketle *Standards for Reporting Qualitative Research: A Synthesis of Recommendations* makalesinde yer alan nitel araştırma ilkeleri ve raporlama süreci şemasından faydalanılmıştır (O'Brien ve diğ., 2014).

değerlendirilmesi ile ulaşılan bulguların destekleyici bir unsur olarak kullanılması için **nicel veri analizi** gibi birkaç farklı yöntem kullanılmıştır.

Çalışma için belirlenen yöntemlerin gerekçelerine şu şekilde değinilebilir. Doküman incelemesindeki amaç araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyalin analiz edilmesidir ve geleneksel olarak tarihçiler, antropologlar ve dilbilimciler tarafından kullanılan bir yöntem olarak bilinir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Bu bağlamda birer doküman örneği olan karikatür dergilerindeki karikatür balonları içerisinde yer alan yazılı metinlerin dilsel incelemesi yapılacaktır. Bu çerçevede seçilen 'doküman incelemesi yöntemi' çalışma için uygun bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bowen'in ifadesiyle bu yöntemin sağlamış olduğu; etkililik, elverişlilik, ekonomiklik, istikrarlılık, kesinlik, kapsayıcılık gibi çeşitli avantajlar çalışma için seçilmesinde rol oynamıştır (2009: 31).

Çalışmada ayrıca amaçsal örnekleme metodu kullanılacaktır. Amaçsal örnekleme, bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasını mümkün kılmakla birlikte belli ölçüt ve özellikleri sahip özel durumlar çalışmak istendiğinde tercih edilen bir yöntemdir (Büyüköztürk ve diğ., 2015: 90). Amaçsal örnekleme, nitel araştırmalarda sıkça tercih edilen yöntemler arasındadır. Bunun temel nedenlerinden biri nitel araştırmada araştırmacının birincil amacı genelleme olmadığı için indirgemeci olmayışıdır; yani olguların parçalanıp ulaşılan sonuçlar aracılığıyla evrene bir genelleme amacının olmayışıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 102). Benzer bir çerçevede bu çalışmanın da genelleme yapmak gibi bir hedefi bulunmamakta, belirlediği ve odağına almış olduğu konu ile ilgili tespit ve çıkarımlarda bulunma amacındadır.

Son olarak bu çalışmada kullanılan bir diğer yöntem olan içerik analizinden söz edilecektir. İçerik analizi, verilerden yola çıkarak belirli kavramlar arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılması ve verilerin içinde saklı olabilecek gerçeklerin ortaya çıkarılması amacıyla birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek anlaşılabilir biçimde düzenleyip yorumlayan bir yöntemdir. Araştırma verileri dört aşamada analiz edilir; 1- verilerin kodlanması, 2- temaların bulunması, 3- kodların ve

temaların düzenlenmesi, 4- bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227-228).

Çalışma için belirlenen ve kullanılan yöntemlerin çeşitliliği ve farklılığını artırmanın bir nedeni de çeşitlemedir (triangulation). Yıldırım ve Şimşek çeşitleme sayesinde gerçeğin farklı yönleri ve oluşumlarını, farklı bakış açılarını, farklı anlamları ve göstergeleri ortaya çıkarma imkânına değinir ve farklı yöntemlerle elde edilen verilerin birbirlerini teyit etme amacıyla kullanılmasının, ulaşılan sonuçların geçerliliğini ve güvenilirliğini artırdığını söyler (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 267). Nitekim bu çalışmada da geçerlik ve güvenirliği artırmak amacıyla; verilerin birbirini teyit etmesi için tematik farklılık ve sıklık analizi, edimbilimsel ilkelerin ihlal edilme sıklığı, yaş değişkeni bağlamında sıklık karşılaştırılması gibi çeşitliliğin gözetildiği etmenlere yer verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak adına takip edilen bir diğer yöntem de Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen modelidir. Bu modelin temelinde kodlamaların kontrolü yatar ki bu da hem tanımsal açıklık hem de iyi bir güvenilirlik kontrolü sağlar. Çalışma sürecinde birden fazla kodlayıcı ve 5-10 sayfadan oluşan transkript edilmiş örnek bir model üzerinden kodlamanın yapılması tavsiye edilir. Model aynı zamanda içsel tutarlılık (internal consistency) olarak adlandırılan kodlayıcılar arasındaki benzerlik düzeyini anlamak için şu formülü kullanır:

$$\text{Güvenilirlik} = \frac{\text{Görüş birliği sayısı}}{\text{Toplam görüş birliği + görüş ayrılığı sayısı}}$$

Bu formülden çıkan sonucun makul ve makbul olması için belirlenen oranın (araştırmanın hacmi ve evrenine bağlı olarak değişmekle birlikte) %90 ve üzerinde olması beklenir (Miles ve Huberman, 1994: 64). Bu çalışmada içsel tutarlılığın ve kodlamanın güvenilirliğini belirlemek adına korpusa kaynaklık eden karikatürlerden 100'er adet seçilmiş ve iç kodlayıcı güvenilirliği (inter-rater reliability) aranmıştır. Örnek veri seti için Miles ve Huberman'ın geliştirdiği formül kullanılarak yapılan hesaplamada güvenilirlik oranı bu çalışma için % 94 olarak saptanmıştır.

4.2. ARAŞTIRMA SÜRECİ

Çalışmanın metodolojik altyapısı ve artalanı oluştuktan sonra izlenen sürece bu bölümde değinilecektir.

Bu çalışmada mizah dilinin edimbilimsel ve toplumdilbilimsel özellikleri yaş değişkeni çerçevesinde ele alınıp araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda mizahî bir tür olarak karikatür türü incelenmek üzere belirlenmiştir. Karikatür dergileri arasından da çeşitli ölçütler doğrultusunda *Penguen* ve *Süper Penguen* dergileri seçilmiştir. Bu ölçütler genel olarak;

- **popüler**,
- **güncel** (yakın dönemde yayımlanmış),
- **mizahın araç değil amaç** (siyasi ve kültürel içeriklerden mümkün olduğunca arınmış),
- **yazılı malzemeye sahip** (sadece görsel bir imgeden oluşmamalı)
- **yaş değişkenini yansıtıyor** (çocuklar ve yetişkinler için hazırlanmış)
- **incelenecek çizerlerin her iki yaş için (yetişkin/çocuk) üretim yapıyor** olmasıdır.

Nitel veri analizinde örneklemin belirlenmesinde miktar bakımından spesifik bir orana ihtiyaç olmadığı gibi bu, kesin bir öncelik de değildir (Busetto ve diğ., 2020). Bu noktadan hareketle dergilerin arasından niceliksel olarak birbirine yakın olması adına rastgele bir yöntemle 940'ar adet karikatür seçilmiştir. *Penguen'*den 940, *Süper Penguen'*den 940 olmak üzere toplamda 1880 karikatür çalışma korpusuna dâhil edilmiştir. Korpusun belirlenmesinde nitel veri analizinde veri toplama ve örneklem belirleme ilkeleri takip edilmiştir. Bu doğrultuda iki temel ilke: "sorunu ve anlamını mümkün olduğunca farklı açılarından görme ve bilgi zenginliği" ile seçilen örneklemin çalışma amacını yansıtma noktasında "doyuma ulaşması" gözetilmiştir (Busetto ve diğ., 2020). Doyum noktası verilerin kendisini tekrar ettiği nokta olarak tarif edilmektedir ve bu nokta veri toplamanın sonlandırıldığı noktadır.

Korpus için belirlenen dergiler seçilirken üç kriter dikkate alınmıştır: aynı karikatüristler, aynı zaman ve aynı hacim.

Aynı karikatüristlerden kasıt incelemeye dâhil edilen çizerlerin hem yetişkin dergisinde hem de çocuk dergisinde çizen karikatürler olmasına dikkat edilmiştir. Böylelikle karikatüristlerin perspektifinden yaşa bağlı olarak değişebilecek dil, üslup, tema gibi farklılıkların gözlenebilmesi mümkün olacaktır. Bununla birlikte karikatürist sayısı da iki ile sınırlandırılmıştır. Sınırlı sayıda çizerin olması hâlihazırda oldukça sübjektif sayılabilecek yaklaşım oranının daha da artmasına sebep olacaktır. Mizahın oluşumu ve bu oluşum sürecinde edimbilim ile toplumdilbilimsel parametrelerin rolünü anlama çabasında olan bu çalışmada saf mizahı etkileyebilecek unsurlar mümkün olduğunca çalışma dışında tutulmuştur.

Aynı zaman dönemi dergi seçiminde dikkat edilen bir diğer kriter olmuştur. Bu kritere dikkat edilmesinin birkaç nedeninden biri çalışmanın tarihsel bir yaklaşım amacını taşımamasıdır. Bir diğer neden ise çizerlerin zamana bağlı olarak yaşayabilecekleri değişimlerin eserlerine yansımasını minimum düzeyde tutabilmektir. Zira kişisel değişimin yanında toplumsal değişim ve dönüşümlerin mizaha etkisi olacaktır. Bu noktadan hareketle ‘benzer zamanlarda ortaya çıkan eserlerin üzerindeki zamansal etki düşük oranda hissedilecektir’ ön kabulü ile hareket edilmiş ve bu bağlamda dergilerin yayın yıllarının mümkün olduğunca birbirine yakın tutulması sağlanmıştır.

Dikkate alınan son kriter hacim kriteri olmuştur. Bu kriteri uygularken dergilerin sayısından ziyade içerdikleri karikatür sayısı bağlamında bir benzerlik oranı yakalanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle sayı adedi ve tarihsel benzerlik noktasında bir farklılık yaşanmış olsa da yakın oranlarda (nicel olarak) karikatüre yer verilerek çalışmada yapılacak karşılaştırmanın tutarlı ve sağlıklı bir sonuç vermesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Belirlenen inceleme ölçüt ve sınırlarının dayandığı temel nokta açıklanmaya çalışılan sübjektif bir olguyu mümkün olduğu kadar dış etkenlerden arındırarak objektif bir noktaya taşıyabilmektir. Nitekim alınan tedbirler de bu doğrultuda şekillenmiştir.

Belirlenen korpusun analizi, önceki bölümde değinilen içerik analizi yöntemi doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme karşılaştırmalı olarak (yetişkin-çocuk dergileri) şu bağlamlara göre yapılmıştır;

- **teorik bağlam** (kullanılan mizah teorisine göre),
- **simgesel bağlam** (karikatürlerdeki karakterlere göre),
- **tematik bağlam** (komikliğin sağlandığı temaya göre: abartı, cinsellik vb.)
- **edimbilimsel bağlam** (karikatürlerdeki edimbilimsel parametreler),
- **toplumdilbilimsel bağlam** (yaş faktörünün oynadığı rol bağlamında itibarın/nezaketin zedelenme biçimine göre).

Değerlendirme bağlamları belirlendikten sonra kodlamaya geçilmiştir. Belirlenen bağlamlar aynı zamanda kodlama sisteminin de bir parçası olarak ele alınmıştır. Yani temel kodlama başlığı olarak kabul edilen bağlamların alt başlıkları kodlamaya esas olacak şekilde belirlenmiştir.

Kodlamanın puanlanarak (4,3,2; A,B,C; mükemmel, çok iyi, vasat vb. şekillerde) bir sınıflama oluşturulması nitel araştırmalarda kullanılan ve nicel araştırmalarla köprü işlevi gören bir yöntem olmakla birlikte araştırmacı tarafından içgüdüsel ve empresyonist bir tutumla oluşturulabilir (Vogt ve diğ., 2014: 3-4). Bu noktadan hareketle kodlama sonucu ulaşılan nicel verilerin çalışmayı destekleyici bir yapıda olması adına şu şekilde bir yol izlenmiştir. Tablo 1'de yer alan bağlamsal değerlendirme başlıkları oluşturulduktan sonra her bir başlık için bir puanlama sistemine gidilmiş ve bir sıralama oranına ulaşılmaya çalışılmıştır. Örneğin teorik bağlam değerlendirmesi altında üç başlık yer almaktadır. Değerlendirilen karikatürde mizahı sağlayan ana unsur en yüksek puan olacak şekilde 3, 2, 1 ve 0 şeklinde bir puanlama oluşturulmuştur. Araştırmacı ve iki değerlendirici incelenen karikatürde mizah kaynağını örneğin uyumsuzluk teorisi olarak görmüşlerse bu teoriye 3, ikinci sırada etkin olan teoriye 2 ve son sırada yer alan teoriye de 1 puan vermiştir. Değerlendirmeye alınan teorilerin mizaha katkısının olmadığı düşünüldüğü durumda da 0 puan kullanılmıştır. Üç ayrı değerlendirme sonrasında elde edilen puanların yüzdelik oranları alınmış ve teori bağlamında yapılan değerlendirmede

yoğunluk sıralaması oluşturulmuştur. Bu puanlama sistemi hangi teorinin ne sıklıkta kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Beşinci bölümde (Tablo 1) yer alan yüzdelik oranlar bu şekilde gelişen bir süreç sonunda elde edilmiştir.

Araştırmanın objektiflik ölçütünü sağlama aşamalarından biri de güvenilirlik düzeyinin sağlam bir zemine oturmasıdır. Bu doğrultuda araştırma güvenilirliğini sağlamak adına kodlama sürecinde sadece araştırmacının değerlendirmeleri değil aynı zamanda iki dış değerlendiricinin görüşleri/kodlamaları alınmıştır. Önceki bölümde verilen güvenilirlik formülü doğrultusunda kodlayıcılar arası benzerlik oranı aranmış ve bu oran %94 olarak saptanmıştır. Kodlayıcılar ve araştırmacı tarafından oluşturulan kodlama verileri, ulaşılan bulgular ve sonuçların değerlendirilmesine dair detaylara beşinci bölümde yer verilmiştir.

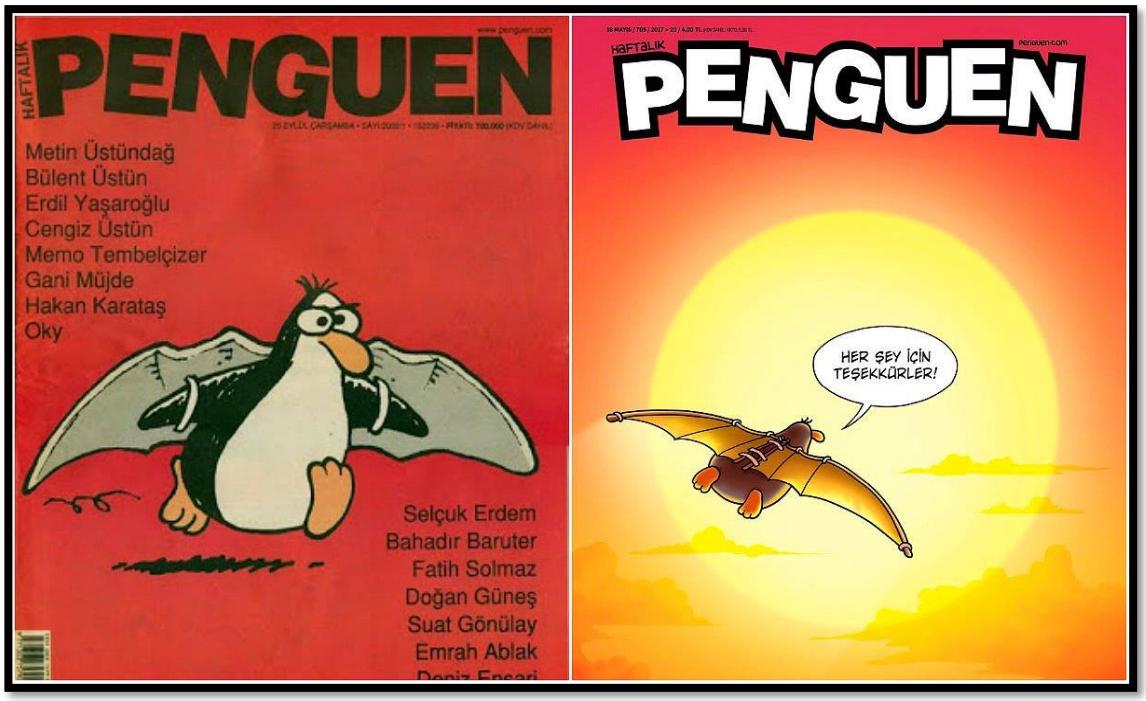
4.3. ÇALIŞMA KORPUSU

Bu çalışma kapsamında incelemeye dâhil edilen korpus iki adet mizah dergisinde yer alan iki karikatüristin eserlerinden oluşmaktadır. Bu dergiler, yetişkinler için hazırlanmış olan *Penguen* ve çocuklara yönelik olarak hazırlanmış olan *Süper Penguen* dergileridir. Karikatüristler de yakın dönemin popüler ve önemli iki karikatüristi Erdil Yaşaroğlu ve Selçuk Erdem'dir.

Penguen, 2002 yılında *Lombak* dergisinin çizerleri ve *LeMan*'dan ayrılan başka bir grup çizerin bir araya gelerek kurmuş olduğu haftalık yayımlanan bir mizah dergisidir. Dergide karikatürler yazıdan daha fazla bir oranda yer almaktadır. Esprileriyle büyük popülerlik kazanan ve güncel siyasetle ilgilenmemiş olan Erdil Yaşaroğlu ve Selçuk Erdem, editoryal iddiası siyasi muhalefetten çok komik olmak olan ve bu yeni anlayış çerçevesinde arkaik mizah yaklaşımından uzaklaşıp yaratıcı ve yeni bir anlayış benimsemişlerdir (Cantek ve Gönenç, 2017: 145-146). Bu yaklaşım ve anlayış aynı zamanda derginin bu çalışma için seçilmesinin nedenleri arasında yer almaktadır. Mizahın ardında yatan nedenlerin anlaşılabilmesi için en fazla komik arayışı içerisinde olma çabasında olan ve bu yönde ürünler ortaya koyan bu derginin seçimi çalışmanın doğru sonuçlara ulaşmasını mümkün kılacaktır. Komik hedefinden sapıp başka türden amaçlar

etrafında şekillenen bir içeriğin yön verdiği ve bu doğrultuda oluşan mizahın saf ve öz mizahtan uzaklaştığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, komiğin odakta olmadığı mizahî ürünlerin içeriğindeki dikkat dağıtıcı unsurların (mizahın özünden uzaklaştıran) sayısı da artmaktadır.

İlk sayısı 25 Eylül 2002 tarihinde yayımlanan *Penguen* dergisi 18 Mayıs 2017 tarihinde yayımlanan son sayısı ile yayın hayatına son vermiştir (Şekil 21). Bu süreç zarfında toplamda 765 sayı gibi hacimce büyük sayılabilecek bir miktarda yayımlanmıştır.

Şekil 21: *Penguen* Dergisinin İlk[34] ve Son Sayı[35] Kapak Sayfaları

Çalışmada incelenmek üzere seçilen diğer bir dergi *Süper Penguen* dergisidir. Bu dergi hedef kitlesi olarak sadece çocukları belirlemiş ve onlara yönelik mizah içerikli üretim yapan tek dergidir. Dergi aylık olarak yayımlanmakta ve bu çalışmanın yapılış süreci içerisinde Şubat 2021 itibariyle 73. sayısını yayımlamıştır. İlk sayısı Kasım 2014

[34] (Penguen, 25 Eylül 2002).
[35] (Penguen, 18 Mayıs 2017).

yılında yayımlanan dergi (Şekil 22), bu çalışmanın kaleme alındığı tarihte yayımlanmaya devam etmektedir.

Şekil 22: *Süper Penguen* 1. Sayı Kapağı[36]

Çalışmada incelenmek üzere kullanılacak olan dergilerin seçilmesindeki nedenleri şu şekilde ifade edebiliriz. Yetişkin mizah dergisi olarak *Penguen* dergisinin seçilmesinin nedeni satış tirajları, diğer bir ifadeyle **popülaritedir**. Yayımlandığı dönem içerisinde satış oranının yanında dijital ortamlarda (Twitter, Facebook ve Instagram)[37] hem gerçek hem de sahte hesaplarının milyonlarca takipçi sayısı bulunmaktadır. Çocuk mizah dergisi olarak *Süper Penguen* dergisinin seçilme nedeni benzer oranlarda olmasa da popüler olmasının yanında **alternatifsiz** olmasıdır. Zira *Süper Penguen* çocuklara yönelik

[36] (Süper Penguen, Kasım 2014).
[37] 1 Mart 2021 tarihi itibariyle *Penguen* dergisinin; Twitter'da 3.3 milyon, Facebook'ta 2.3 milyon, Instagram'da 162 bin takipçisi bulunmakta, *Süper Penguen* dergisinin; Twitter'da 41.7 bin, Facebook'ta 42.517, Instagram'da 20.5 bin takipçisi bulunmaktadır.

hazırlanan tek mizah dergisidir. Her iki derginin de özellikle dijital ortamlardaki takipçi sayıları ile oldukça yüksek oranda bir popülariteye sahip olduğu açıktır. Dergilerin popüler olmasının şu şekilde avantajlarından söz etmek mümkündür: daha genel bir okur kitlesine hitap etme zorunluluğu ve saf komiğe ulaşma adına mizah dışı unsurların ana besleyici olmayışı sadece destekleyici pozisyonda yer almalarını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, büyük kitlelere hitap edilmek isteniyorsa daha merkezden bir söylem ve yine benzer doğrultuda daha merkezde yer alan bir mizah anlayışına sahip olmak gerekir. Merkezden hitap etmeyi, mizahın kaynağından seslenme olarak yorumlamak mümkündür. Bu durumun çalışmamıza olan katkısı, komiğin/saf mizahın işlendiği bir örneklemin daha doğru sonuçlar vereceğidir.

Popüler olmanın yanında incelenmek üzere seçilen karikatüristler her iki dergi için de üretim yapmaktadır. Erdil Yaşaroğlu ve Selçuk Erdem'in hem yetişkin hem de çocuk mizah dergisinde karikatür çizmiş olmaları karşılaştırmalı bir inceleme yapılmasını kolaylaştırmanın yanında çalışma açısından daha tutarlı ve sağlıklı sonuçlar alınmasını mümkün kılacaktır. Bununla birlikte Yaşaroğlu ve Erdem, dergilerden bağımsız olarak kişisel popülaritesi de oldukça yüksek, yakın dönemin en önemli karikatüristleri arasındadır[38]. Her iki karikatüristin de popüler olmasına katkı sunan ana nedenlerden biri, 'mizah muhalif olmak zorundadır' önermesinin içine sıkışmayıp ötesine geçerek günlük siyaset ve kültürel kodlarla şekillenmemiş bir mizah anlayışına sahip olmalarıdır. Yani, mizahı muhalif olması için değil komik olması için yaparak biraz daha evrensel mizah normlarına doğru yaklaşmışlardır. Bu durum hem çizdikleri karikatürlere hem de karikatür dillerine yansımıştır. Kullanılan karikatür karakteri içeresinde farklı kültürlere ait karakterler de yer alır. Bu bağlamda kültürlerarası bir perspektif yakalandığından da söz etmek mümkündür. Simgesel bağlam değerlendirmesi altında (bkz. Bölüm 5.2.) 'diğer' başlıklı sınıflama içerisinde bu gruba girebilecek karakterlerden söz edilmiştir.

[38] 1 Mart 2021 tarihi itibariyle Erdil Yaşaroğlu'nun; Twitter'da 3.7 milyon, Facebook'ta 639 bin, Instagram'da 257 bin takipçisi bulunmakta, Selçuk Erdem'in; Twitter'da 3.4 milyon, Facebook'ta 354 bin, Instagram'da 195 bin takipçisi bulunmaktadır.

Çalışma için bu dergilerin seçilmesinin bir diğer nedeni yakın dönemde yayımlanmış olmalarıdır. **Güncel** bir zaman dilimi dâhilinde seçilen karikatürler aracılığıyla yakın dönem karikatür diline ışık tutmak ve genç kuşağın kullanmış olduğu ya da etkisinde olduğu/kaldığı dilin sınırlarına/sırlarına vakıf olmak mümkün olabilecektir.

Çalışma korpusunu oluşturacak dergilerin belirlenmesindeki nedenler şu şekilde özetlenebilir: hem dergiler hem de karikatüristlerin popüler olması, karikatüristlerin evrensel bir mizah dili kullanmaları, her iki dergi için de içerik üretmeleri, çocuk karikatür dergisinin alternatifsiz olması ve her iki derginin de güncel olması.

Yukarıda sayılan nedenler ve gerekçeler ışığında belirlenen korpusun incelenmesi sonucu elde edilen veriler ve bu verilere dair değerlendirmelere sonraki bölümde yer verilecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölüm altında çalışma sonucu elde edilen verilerden yola çıkarak ulaşılan bulgulara dair bilgilendirmenin yanı sıra bu bulgular üzerine değerlendirmelere yer verilecektir. Her başlık altında örnek birer karikatürün incelemesi ile birlikte ulaşılan nicel veriler sunulacak ve bu çerçevede bir değerlendirme yapılacaktır. Verilerin analizi beş temel başlığa ayrılmış; teorik, simgesel, tematik, edimbilimsel ve toplumdilbilimsel değerlendirme. Tüm başlıklar çalışmanın temel noktası olan toplumdilbilimsel çerçeve içerisinde kalınarak değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle çalışma toplumdilbilimsel bir varyant olarak yaş merkezli bir yaklaşım çerçevesinde oluşturulan bir sınıflama sınırlaması içerisinde kalınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın ana ekseni yaş ve yakın ilişki içerisinde olduğu edimbilim alanı olmakla birlikte çerçevesi, daha kapsamlı bir perspektif sunması düşünülerek teorik, simgesel ve tematik unsurların da değerlendirmeye katılmasıyla genişletilmiştir.

Bu bağlamdan hareketle oluşturulan değerlendirme çizelgesi (Tablo 1) takip edilmiş ve çalışma boyunca yapılan tasnifin takibini ve uygulanabilirliğini kolaylaştırma kolaylığı sağlaması beklenmiştir. Verilerin analizi esnasında Tablo 1'deki kronolojik sıra izlenmiştir.

Tablo 1: Veri Analiz Takibi Tablosu

Değerlendirme Bağlamı		**Toplumdilbilimsel Bir Değişken-YAŞ**	
		Çocuk (*Süper Penguen*)	Yetişkin (*Penguen*)
1- Teorik Bağlam	Uyumsuzluk Teorisi	% 50	% 54
	Üstünlük Teorisi	% 33	% 30
	Rahatlama Teorisi	% 17	% 16

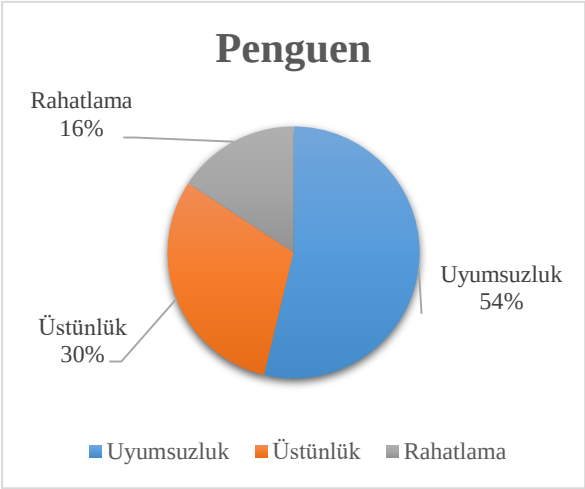
2- Simgesel Bağlam	Hayvan	% 22	% 15
	İnsan	% 39	% 55
	Hayvan ve İnsan	% 26	% 10
	Diğer	% 13	% 20
3- Tematik Bağlam	Absürt/Saçma	% 24	% 21
	Abartma	% 15	% 14
	Sürpriz/Şok	% 17	% 15
	Şiddet	% 3	% 3
	Cinsellik	% 0	% 1
	Kültürel İhlal	% 9	% 8
	Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı	% 13	% 11
	Aptallık	% 13	% 12
	Argo/Küfür	% 4	% 10
	Hakaret	% 2	% 5
4- Edimbilimsel Bağlam			
a- Konuşma İlkeleri	Nicelik İlkesi	% 23	% 22
	Nitelik İlkesi	% 25	% 19
	İlgi İlkesi	% 28	% 28
	Açıklık İlkesi	% 24	% 31
b- Konuşma İlkeleri İhlal Biçimleri	Tahrif	% 27	% 22
	Çekilme	% 11	% 15
	Çakışma	% 23	% 19
	Uymama	% 39	% 44
c- Nezaket İhlal Biçimleri	Fiziksel İhlal	% 17	% 8
	Toplumsal/Kültürel İhlal	% 27	% 32
	Dilsel İhlal	% 17	% 25
	Psikolojik/Duygusal İhlal	% 39	% 35
d- Nezaket Ağırlığı	Güç	% 46	% 43
	Mesafe	% 33	% 33
	Seviye	% 21	% 24
5- Toplumdilbilimsel Bağlam		-	-

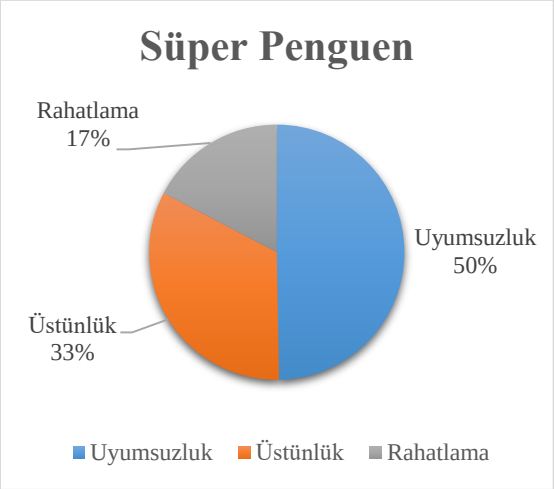
5.1. TEORİK BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ

Teorik bağlam altında karikatür dergilerindeki mizah teorilerinin kullanım sıklığına bakıldı. Diğer bir ifadeyle, yaş parametresi çerçevesinde hangi mizahî teorinin daha fazla tercih edildiğinin tespiti ile birlikte nedenleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Teorik olarak mizahın üç temel teori; *üstünlük, rahatlama* ve *uyumsuzluk* etrafında tartışılıp şekillendiğine ilk bölümde değinmiştik. Eldeki korpus ışığında kullanılan teorilerin sıklık analizi aşağıdaki şekilde oluşmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: Teorik Bağlam Değerlendirmesi

Çocuk ve yetişkin karikatür dergilerinde yayımlanan karikatürlerin mizah teorileri bağlamında kullanmış oldukları teoriler arasında uyumsuzluk teorisinin belirgin bir yoğunluğa sahip olduğu gözlenebilmektedir. Bu teoriyi sırasıyla üstünlük ve rahatlama teorileri takip etmektedir. Her iki dergi türünde kullanılan teorilerin sırasının benzeşmesinin yanında oransal olarak da birbirine yakın sayısal bir sonuç açığa çıkmıştır. Açığa çıkan bu paralellik, teorik bağlamda yaş değişkeninin farklılık yaratan bir etkiye sahip olmadığını işaret etmektedir.

İncelmeye dâhil edilen mizah teorileri ışığında yapılan değerlendirmeler birer karikatür örneğiyle takip eden bölümde verilmiştir.

5.1.1. Üstünlük Teorisi Örneği

Mizahı üstünlük ilişkisi, hiyerarşik bir yaklaşım üzerinden okuyan üstünlük teorisi incelemeye konu olan korpus içerisinde örneklerdeki gibi (Şekil 23 ve Şekil 24) veya buna benzer/yakın şekillerde sunulmuştur. Bu teori kapsamında mizahın oluşturulma yöntemi olarak mizah karakterleri, durumları ya da olguları arasında bir üstünlük arayışı söz konusudur. Bu üstünlük duygusu çeşitli düzey ve düzlemlerde kendini göstererek mizahın kaynağı ve bunun da sonucunda gülmenin nedeni olmaktadır. Okur, izleyici veya tüketici konumunda bulunanın bireylerin mizaha konu olan kişiye karşı hissedilen üstünlük duygusu mizahın kaynağı olarak görülmektedir. Sözü edilen üstünlük duygusu çeşitli tematik bağlamlarda ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki bölümde de değindiğimiz tematik bağlam değerlendirmesi altındaki bazı temalar doğrudan bazıları da dolaylı olarak bu teori ile ilişkilidir. ‘Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı’ üstünlük teorisi ile doğrudan bir ilişki içerisindeyken ‘Şiddet’, ‘Aptallık’, ‘Cinsellik’, ‘Argo/Küfür’ ve ‘Hakaret’ gibi temalar ise bağlamına göre değişmekle birlikte dolaylı bir ilişki içerisindedir. Teori ve temalar arasındaki ilişkinin boyutları aşağıdaki örnek karikatürler üzerinden de gözlemlenebilir.

Örnek Karikatür: Penguen

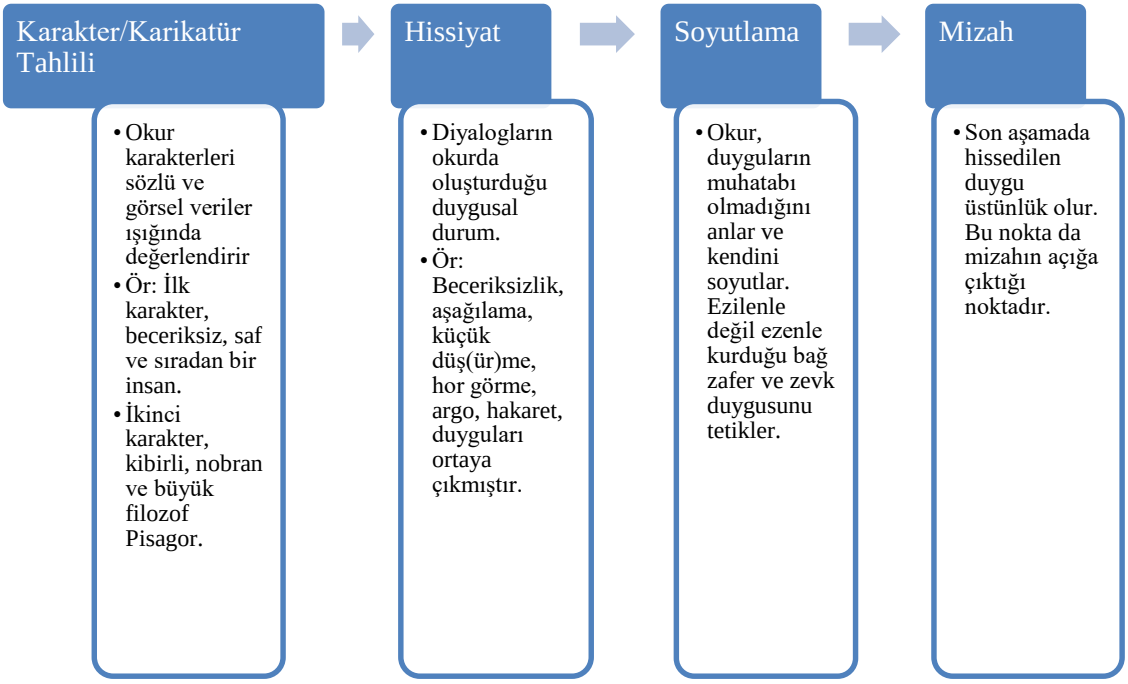
Şekil 23: Üstünlük Teorisi – Yetişkin Dergisi/Örnek Karikatür[39]

Geometri alanında oldukça meşhur olan Eski Yunan filozoflarından Pisagor ve çağdaşı bir adam arasında geçen diyaloğun resmedildiği Şekil 23'teki karikatür üstünlük teorisi için seçilen bir örnektir. 'Pisagor üçgenim nasıl olmuş?' sorusuna 'Bok gibi!' diye verilen cevabı görmekteyiz. Okur ya da bu karikatürün tüketicisi olarak birkaç noktada açığa çıkan üstünlük duygusu sayesinde mizahın oluştuğu sonucuna varabiliriz. Karikatürde yer alan ithamların tüketicisi olarak muhatabı olmayışımız üstünlük duygusunun hissedildiği ana noktalardan biridir. Bununla birlikte karikatürde yer alan ithamlardan ilki üçgenin çok basit bir şekilde çizilmesine bağlı olarak beceriksizlik ve yeteneksizlik duyguları, ikincisi ise Pisagor'un argo ve hakaret içeren cevabı ile açığa çıkan küçük düşme ve itibar kaybı duygularıdır. Sözlü bir ifadeye sahip olmasa da Pisagor'un kibirli ve üstten bakışı da aşağılanma ve hor görülme duygularının tetiklenmesine neden olmaktadır. Bu itham ve duyguları tecrübe edenin ya da maruz kalanın biz, yani okurların olmayışı ve doğal olarak Pisagor'un muhatabı olan karaktere

[39] Penguen (2015, sayı 672, 4).

karşı hissettiğimiz üstünlük duygusu sayesinde ortaya mizahî bir durum çıkmıştır. Eldeki verileri toparlarsak açığa çıkan durumun şu aşamalardan geçtiğini söyleyebiliriz (Tablo 3).

Tablo 3: Karikatürden Mizaha Aşamalar

Üstünlük teorisi perspektifinden mizaha yaklaşıldığı takdirde karikatürdeki mizahın kaynağının üstünlük odaklı duygular olduğu sonucuna varmak ve mizahın bu aşamalar sonunda oluştuğunu söylemek mümkündür. Yetişkin karikatür dergisinden alınan bu örnek, çocuk karikatür dergisinden alınan örnek ile benzer pek çok nokta barındırmakta ve mizahın oluşumu sürecinde de yine benzer adımları takip etmektedir.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 24: Üstünlük Teorisi – Çocuk Dergisi/Örnek Karikatür[40]

Kabuğunun üstünde ters dönmüş bir kaplumbağanın görüldüğü bu karikatürde sadece 'Uçuyorum!' sözleri yer almaktadır (Şekil 24). Önceki örnek karikatür incelemesinde sunmuş olduğumuz sıralamayı temel alarak yapacağımız değerlendirme şöyle olacaktır.

Karakter/Karikatür Tahlili: Tek bir karakter ve tek bir kelimenin yer aldığı bu karikatürde okur, aptallığa oldukça yakın seyreden bir naiflik duygusuna şahit olmaktadır. Kaplumbağaların ters dönmesi hayati açıdan oldukça riskli bir durumdur. Tehlikenin farkında olmayan karakter gökyüzünü altında görmesi nedeniyle uçtuğu yanılsaması içerisindedir. Bu yanılgı ve safça bakış açısı karakterin aptallığına vurgu yapmaktadır.

[40] Süper Penguen (2017 Mart, 8).

Hissiyat: Karakter, okurda aptallık, saflık, naiflik, gerçeklikle bağı kopuk imajı uyandırmaktadır.

Soyutlama: Okur, 'kaplumbağa gibi aptal' olmadığını düşünerek karakter ile arasına mesafe koymakta ve kendini durumdan soyutlamaktadır. Karakterle arasına mesafe koyan okur soyutlama sonrasında kaplumbağadan daha üstün olduğu hissine kapılır.

Mizah: Karakterin hayvan olması, saf/aptal olması ve tehlikenin farkında olamayacak kadar gerçeklikten kopmuş olması okurda üstünlük hislerinin oluşmasını ve mizahın ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

5.1.2. Rahatlama Teorisi Örneği

Rahatlama teorisi, mizahî durum ve öğelere psikolojik bir yaklaşım sergilemekte, baskılanan ve biriken enerjinin salınımını takip eden bir boşalma/rahatlama duygusu etrafında şekillenmesi sonucu komiğin/mizahın ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu teori merkezli bir yaklaşım için örnek olabilecek karikatürler şu şekildedir.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 25: Rahatlama Teorisi – Yetişkin Dergisi/Örnek Karikatür[41]

Rahatlama teorisine örnek oluşturması için seçilen bu karikatürün ana karakteri bir kuştur (Şekil 25). Karikatür okuması için önceki bölümde önermiş olduğumuz şemaya benzer şekilde bir önerme sunacağız. Bu önermeyi şematik bir şekilde sunmadan evvel şöyle bir değerlendirme yapacağız.

Karikatürün merkezinde göçmen olduğu imajı çizilmiş bir kuş görülmektedir. Göçmen olduğu çıkarımının muhtemel nedeni de kullanılan günbatımı arka fonu ve havadaki diğer kuş sürüleridir. Kuşa dair göze çarpan bir diğer özellik yalnız olmasıdır. Bir konuşma balonuna sahip olmayan bu karikatürün üzerinde bir sosyal medya iletisi yer almakta ve " Herkes sıcak ülkelere göç ederken ben soğuk ülkelere göç ediyorum' ANLAYANA!1!" yazmaktadır. Okur, herhangi bir konuşma balonu olmamasından

[41] Penguen (2015, sayı 604, 4).

kaynaklı olarak oluşan belirsizlikten dolayı düşük düzeyde bir gerilim hissetmektedir. Bu gerilimin üzerine bir sosyal medya iletisinin gelmesi gerilimi artırmaktadır. Zira konuşma balonunun ima ettiği şey okurun doğrudan muhatap kabul edilmesi/alınması ve diyaloğun bir tarafı/parçası olmasıdır. Bunun yerine bir iletinin sözlü ifade yöntemi olarak kullanılması okur ile karikatür arasına mesafe konmasına ve gerilimin artmasına neden olmuştur. Bu gerilim üzerine bir de iletide kuşun neden diğer kuşlar gibi sıcak ülkelere göç etmediğinin anlaşılmaması, sözlü ifadenin sonunda yer alan "ANLAYANA" tarzı bir ifadenin tepkisel oluşu, bu ifadenin büyük harflerle yazılması[42] gerilimin katlanarak artmasına neden olmaktadır. İleti sonunda yer alan "!1!" (ünlem+bir+ünlem) bir sinir ya da aykırılık belirtisi olarak yorumlanabilir. Çünkü klavyede ünlem ve bir rakamı aynı tuş üzerinde yer almakta ve klavye ile yazı yazarken ya sinirle ya da aykırı ruh halini yansıtmak adına bu dikkatsizlik bir tercih ile sonuçlanmıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse klavyeye sinirden rastgele basılmış imajı verilmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında zirve noktaya ulaşmış olan gerilimin çözülmesi ve rahatlamanın sağlanması "@tepkisel_kus" kullanıcı adının görülmesi ile mümkün olur. Karikatürde yer alan kuş, tepkisel ve agresif bir kuş olduğunu belirlediği kullanıcı adıyla göstermektedir. Bu nedenle herkesin yaptığının tersini yapmakta (soğuk ülkelere göçme), konuşurken açık ve net olmak yerine kinaye tercih etmekte (ANLAYANA), yazım hatası/düzen veya imla kaygısı (!1!) taşımamaktadır.

Okur belirsizlikler sonucu oluşan gerilimin nedenini keşfettiği anda bir rahatlama yaşar. Diğer bir ifadeyle biriken enerjinin boşalması mümkün olur ve bu durum gülmenin açığa çıkmasına neden olur. Şematik düzlemde özetlemek gerekirse şöyle bir sonuca ulaşılacaktır (Tablo 4).

[42] Sosyal medya iletilerinde sözcüklerin tüm harflerinin büyük harfle yazılması nezaket kurallarına aykırı kabul edilmektedir. Zira büyük harf kullanımı yazılı dilde sinirli olmayı, bağırmayı ya da abartılı bir şekilde şaşırmayı ifade etmektedir.

Tablo 4: Karikatürden Mizaha Aşamalar Şeması

Karakter/Karikatür Tahlili	Gerilim/Enerji Yükü	Rahatlama	Mizah
• Okur, karakterleri sözlü ve görsel veriler ışığında değerlendirir. • Ör: Ana karakter kuş; görünümü, iletiye yazmış olduğu sözlerin muhtevası ve taşıdığı kullanıcı ismi dolayısıyla sinirli ve gergin bir karakter profili çizmektedir.	• Sözlü ya da görsel içerik okurda gerlimin/enerjinin oluşup artmasına neden olur. • Ör: Kuşun görüntüsü ve sarf ettiği sözler gerilimi artırıcı unsurlardır.	• Okur, oluşan gerilimin ve enerji yükünün kaynağının farkına varır varırmaz enerjiyi salarak rahatlama hisseder. • Ör: Kuşun isminin 'tepkisel_kuş' olduğunun farkedilmesi süregelen gerilimin kaynağını açık eder ve okur rahatlar.	• Son aşamada, açığa çıkan enerji ve gerilimin kaynağına ulaşmanın verdiği rahatlama duygusu sonucu gülme oluşur. Böylece mizah açığa çıkmış olur.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 26: Rahatlama Teorisi – Çocuk Dergisi/Örnek Karikatür[43]

[43] Süper Penguen (2017 Ekim, 4).

Okyanusta tek başına yüzen bir köpek balığının görüldüğü bu karikatürde okura dönük iki türlü bir bilgi kaynağı ve muhataplık söz konusudur (Şekil 26). Birincisi bir üst-bilgi şeklinde iletilen bilgi notu ikincisi de köpekbalığının kendi ağzından çıkan sözleri. Karikatürü değerlendirmek için önceki karikatür için belirlenen şemayı kullanacağız.

Karakter/Karikatür Tahlili: Köpekbalıkları, denizlerin en yırtıcı ve tehlikeli canlılarından biridir. Görsel medya dünyasında çokça kullanılmasından kaynaklı 'vahşi ve sakıncalı yaratık' imajını perçinleyerek zihinlerde taze bir yer edinmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak köpekbalığı imajının kendisi dahi gerilimin kaynağı olabilmektedir ki bu karikatür için de aynı durum söz konusudur. Yüzeyde görünen durum ise şudur: denizde tek başına dolaşan saf ve naif bir köpekbalığı resmi. Saf oluşu ile ilgili kanaatin sebebi kendisi için üstbilgide yer alan 'acımasız, soğukkanlı katil' ifadelerine karşın kurmuş olduğu 'Arkadaşımı arıyordum ya!' cümlesidir.

Gerilim/Enerji Yükü: Karikatür, okurun köpekbalığı ile karşılaşma anından itibaren bir gerilim tetiklemektedir. Bu gerilimin sebebi toplumsal hafızada 'köpekbalığı' ile ilgili var olan pejoratif imajla birlikte üstbilgide yer alan 'hızlı ve acımasız, soğukkanlı katil, sonraki avının peşinde' ifadesidir. Zira bu ifade okurun zihninde yer alan negatif olguları perçinler niteliğe sahiptir. Bunun bir sonucu olarak da okur gerilim/enerji ile yüklenir.

Rahatlama: Oluşan gerilim/enerji yükünün gereksiz ve yersiz olduğuna köpekbalığının kurduğu 'Arkadaşımı arıyordum ya!' cümlesi son verir. Üstbilgide işaret edildiği gibi aslında köpekbalığı av peşinde değil arkadaşını aramaktadır. Okur bu durumu fark ettiği anda rahatlama yaşanır ve enerji yükü boşalır.

Mizah: Gerilimin sona ermesi ve enerji yükünün atılması sonucundaki rahatlama gülme ile sonuçlanır ve mizah açığa çıkar.

5.1.3. Uyumsuzluk Teorisi Örneği

Mizah teorileri içerisinde uyumsuzluk teorisi en yaygın olan ve en çok kabul gören teoridir. Bu teorinin yaklaşımının temelinde; uyumsuzluk, aykırılık, zıtlık, ikilik ve benzeri duygularla ifade edilebilecek duygular bulunmakta ve incelememize konu olan her iki tür dergide de yoğunlukla kullanılmaktadır. Teori, her türlü mahiyet ve düzlemdeki uyumsuzlukları konu edinmekte ve mizahın kaynağının bu uyumsuzluklar olduğunu iddia etmektedir. Bu teori bağlamında yorumlamak üzere belirlenmiş karikatür aşağıdaki şekildedir.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 27: Uyumsuzluk Teorisi – Yetişkin Dergisi/Örnek Karikatür[44]

Şekil 27'de yer alan karikatür üzerine yapılacak değerlendirmeye karikatür içerisindeki karakterlerin, sahnenin ve olayın ne olduğunu anlayarak başlayacağız. Karikatürün merkezinde iki karakter yer almakta, arka planda mantar şeklinde bir ev ve mekânın ormanlık alan olduğu anlaşılabilmektedir. Sadece bu unsurların bir arada konu

[44] Penguen (2015, sayı 662, 24).

edinilmesi dahi başlı başına uyumsuzluk barındırması bakımından önemlidir. Zira karikatürde yer alan küçük mavi yaratık bir çizgi film/masal karakteri olan *Şirinler*'den biri ve arka plandaki mantar çatılı ev de *Şirinler*'e ait bir evdir. Sözlü ifadelere geçmeden evvel diğer karakterin sıradan bir ormancı ya da köylü olduğu kanaati okurda oluşmasına karşın yazıların okunmasını takiben bu karakterin de aslında 'Ferhat ile Şirin' destanındaki Ferhat karakteri olduğunu anlarız. Yani karikatürdeki Şirin ve Ferhat karakterleri gerçeklikle ilişkileri olmayan karakterlerdir. Olan ve olmayanın, gerçek ve hayalin bu karikatürde birlikte sunulması temel uyumsuzluk ögelerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Okurun karikatürü anlayabilmesi arka planda yer alan bu karakterlerin hikâyelerini bilmesi koşuluna bağlıdır. Herhangi bir artalan bilgisi olmadan bu karikatürü anlayabilmek mümkün değildir. Ama bu durum mizaha ulaşmaya engel değildir. Zira başkaca gülme unsurları sayesinde mizaha ulaşabilmek yine de mümkündür: insanın kendinden başka bir türe ilan-ı aşk etmesi, Şirin'in agresif ama sempatik tepkisi. Bu tepkiyi sempatik olarak tanımlamamızın sebebi Şirin'in fiziksel olarak tıpkı küçük çocuklar gibi tatlı ve sevimli olmasından dolayıdır. Küçük çocukların yetişkinler gibi kendilerinden beklenmeyecek şekilde tepki vermeleri çoğu zaman gülme ile sonuçlanır. Karikatürdeki Şirin'in verdiği tepki bu durum ile benzeşmektedir. Karikatür tam olarak anlaşılmasa da gülmeyi sağlayan diğer etmenlerin varlığı bir yandan mizahı mümkün kılarken öte yandan uyumsuzluk teorisinin etkililiğini de işaret etmektedir.

Karikatürde yaşanan uyumsuzluklar şu şekilde ifade edilebilir. Ferhat ile Şirin destanı ana karakteri olarak bu karikatürde yer alan Ferhat gerçek aşkı olan Şirin yerine çizgi film karakter olan Şirin'e aşkını ilan eder. Okurun afalladığı ve beklentinin tersyüz olduğu bir andır bu an. Umulanın aksi yönde bir uyumsuzluk söz konusudur. Bu uyumsuzluğun üzerine mavi Şirin'in agresif ve argo içerikli tepkisi yeni bir uyumsuzluk örneğidir. Zira Şirinler naif, yardımsever, barışçıl ve iyiliksever karakterli olarak bilinirler. Beklenenin dışında bir tepki yeni bir uyumsuzluk olarak kodlanır. Uyumsuzluk örneği bununla da son bulmaz. Diyaloğun son cümlesinde Ferhat'ın aslında ilan-ı aşk etmediği sadece sıradan bir televizyon izleyicisi olarak hayranlığını belirttiğini görürüz. Bu durum

karşılıksız çıkan başka bir beklentiyi işaret etmektedir. Ayrıca destan kahramanı Ferhat'ın televizyondan Şirinleri izlemiş olması, dağları aşk için değil de su getirmek için delmesi, bunu Şirinler için yapması, ormanda Şirinlerden birine denk gelip konuşması durumlarının tamamı olasılık çerçevesinin çok dışında yer almalarından kaynaklı olarak bir uyumsuzluklar bütünü olarak görülebilir.

Yukarıda değindiğimiz tüm uyumsuzluklara tek bir karikatür karesinde yer verilebilmesi anlamın aktarımındaki başarının yanında mizahın da başarısını ve açığa çıkmasını mümkün kılmıştır. Değindiğimiz uyumsuzlukları şematik düzlemde aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz (Tablo 5).

Tablo 5: Karikatürden Mizaha Aşamalar

Karakter/Karikatür Tahlili	Beklenti	Uyumsuzluk	Mizah
• Okur, karakterleri sözlü ve görsel veriler ışığında değerlendirir. • Ör:Karakterlerden biri destan (Ferhat) diğeri çizgi film karakteridir (Şirin). Normalde bir arada bulunmaları mümkün değildir. Ferhat, naif; Şirin ise saldırgandır.	• Sözlü ya da görsel içerik okurda bir beklentininn oluşmasına neden olur. • Ör: Ferhat'ın mavi şirine değil, sevgilisi Şirin'e aşkını söylemesi. Mavi Şirin'in daha sakin ve sevimli olması.	• Okur, uyumsuzlukların farkına varır ve her uyumsuzluk mizaha katkı sunan bir öğe haline gelir. • Ör:Uyumsuzluklar; Ferhat'ın mavi Şirin'e hayranlığı, mavi Şirin'in argolu ve sinirli konuşması, Ferhat'ın tvden Şirinleri izlemesi ve hayran olması v.b.	• Açığa çıkan her uyumsuzluk örneği mizahın da açığa çıkmasını mümkün kılar.

Uyumsuzluğun temelinde yatan unsur beklentinin karşılık bulmaması, hayalin gerçekle çelişmesidir. Bu temel unsur mizahı sağlamak adına bilinçli olarak karşılanmaz. Karşılanmayan beklentiler de mizahı mümkün kılar. Yukarıdaki karikatür örnek alınarak karşılanmayan beklentileri ve sonucunda ortaya çıkan uyumsuzlukları şöyle sınıflayabiliriz.

Uyumsuzluklar:

1- Ferhat ile Şirin değil, Ferhat ile mavi Şirin'in karşılaşması,
2- Ferhat'ın ilan-ı aşk etmesi,
3- Şirin'in argolu ve sinirli cevabı,
4- Ferhat'ın aslında aşk değil hayranlık ifade etmesi,
5- Ferhat'ın televizyon sahibi olması ve Şirinler izlemesi,
6- İki ayrı dünyadan karakterin karşılaşıp diyalog kurması.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 28: Uyumsuzluk Teorisi – Çocuk Dergisi/Örnek Karikatür[45]

Bu karikatürde hapishane ya da hayvanat bahçesindeki kafesinde tek başına oturan, elinde kâğıt kalem tutan bir ayı ve hemen üzerinde bir yazılı metnin yer aldığını

[45] Süper Penguen (2017 Kasım, 6).

görmekteyiz (Şekil 28). Yerde buruşturulmuş birkaç tane kâğıt da görülmektedir. Karikatürün yorum ve değerlendirmesi için yukarıdaki şemadan yararlanacağız.

Karakter/Karikatür Tahlili: Ayı, vahşi ve yırtıcı bir hayvandır. Bu özellikleri nedeniyle insanların uzak durduğu tehlikeli bir canlıdır. Doğal olarak okuyucuda tehlike algısının tetiklenmesine neden olmaktadır. Kapalı bir kapının ardında, kilit altında tutulması hissedilen tehlike düzeyini artıran bir unsurdur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak ortamda gergin bir atmosfer oluşmaktadır. Bununla birlikte ayı sakin bir şekilde oturur vaziyettedir ve muhtemeldir ki hemen üzerindeki metni kaleme almaktadır.

Beklenti: Okurun zihninde oluşması muhtemel temel birkaç beklentiyi şu şekilde sıralayabiliriz. Öncelikle bir ayının yazı yazma becerisinin olmaması gerekir. Kalem ve kâğıt kullanabilmesi bir yana bu materyallere ulaşamaması da gerekir. Metnin içeriğine geçecek olursak ayının bir savunma dilekçesi kaleme aldığını görürüz. Dilekçe; yazım, noktalama ve anlatım hataları içermektedir. Ayı anlatım üslubuyla iki çeşit bir mesaj vermektedir; yazmayı yeni öğrenmiş bir çocuk ya da suçluluk psikolojisi yazısına yansımış kabahatli biri. Okurda oluşması muhtemel beklenti vahşi bir hayvan olarak ayının saldırgan olmasıdır. Metinden anlaşılacağı üzere ayı birine saldırmıştır ki doğasındaki bir özellik nedeniyle ayının birine saldırmış olması (ayı açısından) doğal bir davranıştır.

Uyumsuzluk: Karikatürde yer alan uyumsuzluklar yukarıda sözü edilen beklentilerin karşılanmaması ile paralellik gösterir. Beklentilere aykırı bir şekilde gerçekleşen durumlar şu şekilde sıralanabilir: yazı yazabilen, kalem ve kâğıdı olan, temel düzeyde de olsa dilekçe yazıp meramını anlatabilecek seviyede bir anlatım üslubuna sahip olan bir ayı imajı. Metnin içeriği açısından da vahşi ve saldırgan olmanın ayının doğal bir özelliği olması gerekirken ayı kafesine yaklaşan bir ziyaretçiye saldırdığı için hayvanat bahçesi yönetiminden özür dilemektedir. Bu özür; okurun beklentilerini altüst eden, zihnindeki beklenti ile tamamıyla zıtlaşan bir yapıdadır. Özetle; bir ayının okuma yazma bilmesi, kafesin içinde kalem ve kâğıda ulaşabilmesi, meramını anlatabilecek bir dilekçe

kaleme alması ve saldırganlığının doğal kabul edilmesi gerekirken bu davranışından dolayı neredeyse mahcup olup özür dilemesi karikatürde yaşanan uyumsuzluklardır.

Mizah: Yukarıda sözü edilen tüm uyumsuzlukların karikatür okuru tarafından fark edilmesi sonucunda mizahın açığa çıkması kaçınılmazdır. Beklentinin karşılanmadığı, umulanın gerçekleşmediği durumlar mizahın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

5.2. SİMGESEL BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ

Simgesel bağlam altında korpus için seçilen karikatürlerde kullanılan/tercih edilen karakterlere değinilecektir. Karikatürler için çizilen karakterler dört ana başlık altında sınıflanmıştır;

1- İnsan,
2- Hayvan,
3- İnsan ve hayvan,
4- Diğer.

İnsan kategorisi tüm karakterlerin sadece insan, hayvan kategorisi tüm karakterlerin sadece hayvan olduğu; insan ve hayvan kategorisi karakterlerin hem hayvan hem insan olduğu, diğer kategorisi ise bu karakterlerin dışındaki (uzaylı, eşya, mitolojik/fantastik karakterler vb.) her türlü karakterin olduğu karikatürlerden oluşmaktadır.

Simgesel bağlam altında bir değerlendirmeye yer verilmesinin nedenlerine maddesel bir sınıflama çerçevesinde daha sistemli bir yaklaşımla şu şekilde değinilebilir.

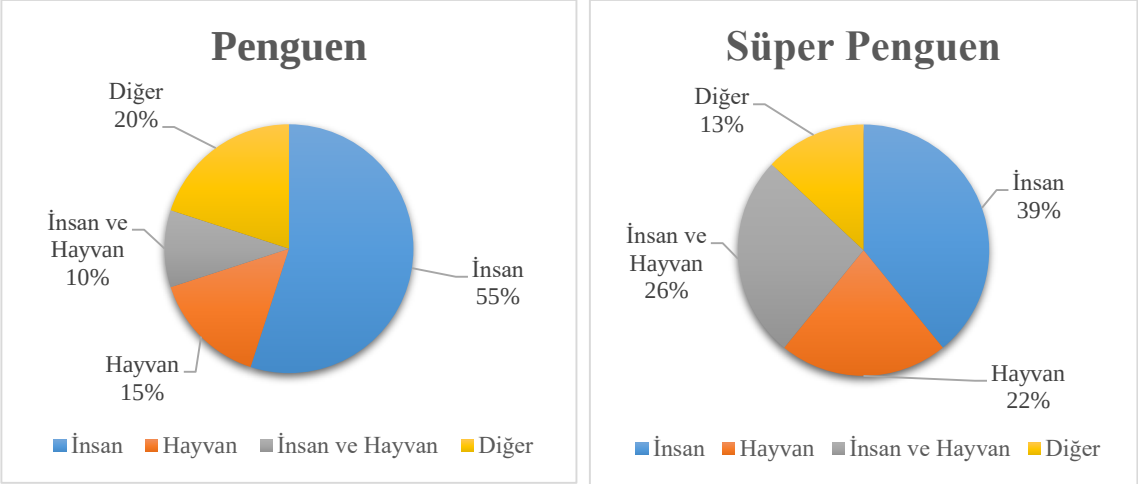
a. Mizahın hangi karakterler etrafında şekillendiği açığa çıkmaktadır.
b. Doğal ve hazır bir ‘uyumsuzluk’ ortamına bir zemin hazırlanmaktadır (konuşan havyanlar/eşyalar, olmayan yaratıklar vb.).
c. Yaş bağlamının karakter seçimine etki oranı belirlenebilecektir.
d. Belirli bir bağlamda mizahın görsel dilinin analizi yapılabilecektir.

Karikatürde karakter tercihinin çeşitli bağlamlarda ve çeşitli önem derecelerinde mizahî yansımaları bulunmaktadır. İmkânsız durum ya da karakterler okurda bir uyumsuzluk hazırlığı olarak görülebilir. Okurun konuşan bir hayvan, uzaylı, fantastik bir öğe ya da tüm bunların bir arada bulunduğu bir karikatürle kurmuş olduğu ilk görsel temas, göz aracılığıyla beyne iletilen bir komutun hazırlığıdır. Diğer bir ifadeyle beyne 'hazır ol, geliyor bir tuhaflık' sinyalinin gönderimidir ki bu hazırbulunuşluk düzeyini artırıcı bir girişimdir. Bu şekilde bilişsel bir hazırlanma süreci iki yönlü bir çıktı ile sonuçlanmaktadır: beynin uyumsuzluğu anlayabilecek hazır bir kıvama gelmesi ve bu uyumsuzluk sonucu ortaya çıkacak olan mizahın anlaşılabilmesi.

İncelemede yararlandığımız karikatüristlerden biri olan Selçuk Erdem, neden hayvanlar, uzaylılar, süper kahramanlar sorusunu bir röportajda şu şekilde cevaplamıştır: "hayattan alınan öğelerin yabancılaştırılması o öğeleri daha görünür kılar, hep duyulan ama fark edilemeyen şeylerin ortaya çıkmasını kolaylaştırır" (Erdem, 2019). Yabancılaştırma ve farkında olunmayanı fark etme bir anlamda uyumsuzluğu ve zıtlığı işaret eder. Zira yabancılaşma tanıdık olmayanı, genelden farklı olanı gösterir. Farklı olan da tıpkı yabancı gibi benzer olmayan, çok olmayan, nadir ve tek olanı gösterir. Her iki kavram da hem anlamsal hem de işlevsel düzeyde uyumsuzluk belirtmektedir.

Simgesel bağlam kapsamında korpustan elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan nicel veriler aşağıdaki şekilde oluşmuştur (Tablo 6).

Tablo 6: Simgesel Bağlam Değerlendirmesi

Karikatürlerde kullanılan karakterlerin/figürlerin türüne göre yapılan içerik analizinde önemli bulgulara ulaşılmıştır. *Penguen* dergisinde sadece hayvan karakterlerinin yer aldığı karikatürlerin oranı % 15 iken *Süper Penguen* dergisinde bu oran % 22 olmuştur. Kullanılan hayvan karakterlerinin konuşması doğrudan bir uyumsuzluk belirtisidir. Ayrıca çocuklara yönelik hazırlanan karikatürlerde hayvan karakter oranının fazla olmasının sebebi hayvan imgelerinin çocuk bilişsel dünyasında sağlam bir yere sahip olması olabilir. En çok bilinen, anlaşılması en kolay olandır. Yetişkin dergisi olan *Penguen*'de hayvan karakter kullanım oranı kıyaslamada daha düşük görünmesine rağmen yine de azımsanmayacak bir oran söz konusudur. *Penguen* karikatürlerinin önemli bir bölümü sadece hayvanlardan oluşan karakterler içermektedir. Hayvanların konuşması, yetişkin dünyasından özellikler taşımaları, bir yerde insanî bir tutum sergilemeleri 'ilk görüşte uyumsuzluk' duygusunu tetiklemektedir. Bu durum, komiğin başarıya ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Hayvan karakteri kullanımının yaygın olmasının nedenleri arasında ilkel olana yönelmeden de söz edilebilir. İlk insanın mağara duvarlarına elde etmeyi/sahip olmayı umduğu hayvanın resmini çizmesi ile modern karikatüristin benzer bir şekilde hareket ederek komiğe ulaşmak ve başarılı mizahı elde etmek adına hayvan çizimlerinden

yararlanması arasında gözlemlenebilen durum tesadüften öte bir özellik barındırmaktadır. İlk insan ve modern karikatürist aynı büyülü atmosferin içinde farklı amaçların peşinde bir yol izler.

Karikatürde kullanılan karakterlerin mizahî sonuca etkisinin anlaşılabilmesi için yukarıda nicel değerleri sunulan durumun karikatürlere nasıl yansıdığı ile ilgili olarak bir değerlendirmeye bu bölümde yer verilecektir.

Şekil 29: Simgesel Bağlam – 'Hayvan' Karikatür Örneği[46]

Sadece **hayvan** karakterlerinin tercih edildiği Şekil 29'da fil ve geyik arasında geçen diyalog, bir uyumsuzluklar geçidi sergilemektedir. İki hayvanın konuşması okuru karşılayan ilk uyumsuzluktur. Diğer uyumsuzluklar ise; filin yediği yemekler, şişmanlığını dert edinmesi, diyet yapmaya çalışması geyiğin ise doğal bir durumu file hatırlatması. İnsanî özelliklerin hayvanlarda vücut bulması komikliği sağlayan ana unsur olmuştur. Hem çocuk hem de yetişkin dünyasında bu karikatürün takdir bulabilmesinin muhtemel nedenleri arasında; uyumsuzlukların kolay fark edilir olması, diyet-şişmanlık gibi yetişkin dünyasının ilgi alanında olmasına karşın çocukların da günlük hayatında bu

[46] Süper Penguen (2017 Temmuz, 50).

tarz diyaloglara fazlasıyla maruz kalması sayılabilir. Ortak dünya, ortak algılar ve ortak kültürel öğeler doğal olarak bir ortaklaşma ile sonuçlanmıştır.

Şekil 30: Simgesel Bağlam – 'İnsan' Karikatür Örneği[47]

Sadece **insan** karakterlerinin tercih edildiği Şekil 30'daki karikatür tarihî bir sahneyi konu edinmektedir. İstanbul'un fethi esnasında Fatih Sultan Mehmet'in kuşatma esnasında Haliç'e girmek için gemileri karadan yürüttüğü söylenir. Fatih ve bir vakanüvis arasında geçen diyalogda hem uyumsuzluk hem de üstünlük teorisinden öğeler bulabilmekteyiz. Gemilerin karadan yürütülmesi doğal bir durum olmadığından gerçek hayata dair bir uyumsuzluk söz konusudur. Doğal olan durum gemilerin denizden yürütülmesidir ki tarih yazarının 'Türkler denizcilikte geri' demesinin sebebi budur. Fatih'in 'Döverim seni' cevabı içerisinde ise bir üstünlük söz konusudur. Zira bir Sultanla böyle konuşulması tarihî süreci içerisinde imkânsızdır ve Sultan'ın bu tip durumlar için vereceği muhtemel reaksiyon 'Muhafızlar! Tiz kellesini vurun!' benzeri bir cümle olacaktır. Bu cevap yerine 'döverim seni' cevabı beklenen reaksiyon olmadığından

[47] Süper Penguen (2014 Aralık, 12).

uyumsuzluk tekrar açığa çıkmış ve komikliği oluşturan unsur haline gelmiştir. Karikatürün, hem yetişkin hem de çocuk anlam dünyası içerisinde karşılık bulma olasılığı oldukça yüksektir. Zira bunun nedeni her iki kuşaktan bireylerin de eğitim sürecinde, okul derslerinden öğrendikleri tarihî bir bilgiye olan aşinalık ve öğrenilen bilginin yapısının deforme edilmiş olması ihtimalidir.

Şekil 31: Simgesel Bağlam – 'Hayvan/İnsan' Karikatür Örneği[48]

Hayvan ve insan karakterlerinin birlikte kullanıldığı bir karikatür örneği olan Şekil 31'deki karikatür ilk görüşte uyumsuzluk örneğidir. Eşi tarafından evden kovulmuş bir adam, köpek kulübesinin konforuna değinmektedir. Bu durum bile başlı başına bir uyumsuzluk örneği iken diyaloğun köpek ile gerçekleşmesi, üstelik köpeğin durumu anlayıp cevap vermesi uyumsuzluğu artıran unsurlardır. Eşiyle kavga etmiş bir adamın dert ortağı köpeğidir ve sığındığı yer de köpeğinin kulübesidir. Hem görsel hem de dilsel düzeyde uyumsuzluklarla dolu bu karikatür insan-hayvan karakterlerinin kullanımı sonucunda oluşan mizahî durum için örnek oluşturmaktadır.

Son olarak **diğer** kategorisi altında incelenen karikatürlerde karakterler insan veya hayvan olmanın ötesinde, yani var olmamış canlılar, uzaylılar, mitolojik ya da fantastik

[48] Süper Penguen (2018 Nisan, 28).

yaratıklar veya masal kahramanı olabilmektedirler. Başka bir ifadeyle karakter insan dahi olsa gerçek olmayan masalsı bir karakterdir. Şekil 32'de görülebilecek olan karakterler bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

Şekil 32: Simgesel Bağlam – 'Diğer' Kategorisi Karikatür Örneği[49]

Bu karikatürde yer alan karakterler *Kırmızı Başlıklı Kız* masalından alınmış kahramanlardır. Ninesine kurabiye götüren kız, masalın klasik olay örgüsü içerisinde kurt tarafından aldatılır ve sonunda ninesiyle birlikte kurda yem olur. Bu karikatürde ise kırmızı başlıklı kız, kurtlardan oluşan bir jürinin önünde kıyafetlerin ve aksesuarların değerlendirildiği bir yarışma programındaymış gibi görülmektedir. Karikatür içerisinde pek çok uyumsuzluk öğesi bulunmaktadır; hayvanların konuşması, masalın tersyüz edilerek konusu ve akışının değiştirilmesi, masal sahnesinden ziyade modern zamanlardan

[49] Süper Penguen (2017 Mayıs, 10).

bir televizyon programı sahnesinin canlandırılması, normal koşullar altında saldırgan olması beklenen kurtların sakin jüri üyelerine dönüşmeleri. Karikatürün barındırdığı uyumsuzluklar mizahın başarılı bir şekilde oluşmasını sağlamıştır. Okurun zihninde oluşan masal şeması ile yarışma şeması ve kurtların kıza saldırması yerine kıyafetlerine puan verme şemaları birbiriyle çatışmaktadır. Bu çatışma da mizah ile sonuçlanmaktadır. Bu sonucun oluşmasında seçilen karakterlerin sahip olduğu rol mizahın oluşmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

5.3. TEMATİK BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ

Tematik bağlam kapsamında belirlenen korpusta yer alan karikatürlerin hangi temaları işlediği sunulacaktır. Temalar, komikliğin sağlandığı ana tema dikkate alınarak belirlenmiştir. Karikatürlerin merkezinde, komikliği sağlamak için kullanılan temaların bağımsız bir başlık altında incelenmesinin temel nedeni içeriğin anlamını kavrayabilmek ve yaş bağlamındaki farklılık ya da benzerliklerin düzeyini algılayabilmektir. Bu bağlamda gerçekleştirilen tematik analiz sayesinde yetişkin ve çocuk mizah dünyasının hangi konu ve kavramlar etrafında şekillendiği anlaşılabilecektir. Analizde dergilere göre hangi temanın, hangi oranda kullanıldığına dair nicel verilere yer verilecek ve ayrıca her tema ile ilgili olarak korpustan seçilecek olan birer karikatür aracılığıyla içerik yorumlanıp değerlendirilecektir.

Bu değerlendirme kapsamında on tane tema[50] belirlenmiştir;

- **Absürt/Saçma,***
- **Abartma,***
- **Sürpriz/Şok,****
- **Şiddet,**
- **Cinsellik,***
- **Kültürel İhlal,**

[50] * Bu işaretle belirtilen temalar Berger (2016), ** ile belirtilen temalar Buijzen ve Valkenburg (2004) tarafından oluşturulan sınıflamadan alınmıştır. Yanında işaret olmayana temalar yazar tarafından oluşturulmuştur.

- **Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı,***
- **Aptallık,***
- **Argo/Küfür,**
- **Hakaret*.**

Temalar çıkarsama yöntemiyle tüm karikatürler detaylı bir şekilde incelendikten sonra belirlenmiştir. Temalar belirlenirken Berger (2016) tarafından yapılan sınıflama ve bu sınıflamayı genişleten Buijzen ve Valkenburg (2004) tarafından oluşturulan sınıflamadan yararlanılmıştır.

Temaların oluşturulması aşamasında içerik analizi sürecinde görüşlerinden yararlanılan iki dış değerlendiricinin ve araştırmacının üzerinde fikir birliğine vardığı ortak temalara yer verilmiştir. Bu temalar içerisinde edimbilimsel değerlendirme ile doğrudan ilgili olan 'utanma/küçük düş(ür)me/itibar kaybı', 'aptallık', 'argo/küfür', 'hakaret' temaları da yer almaktadır ki nezaket teorisi altında yer alan itibar kaybı kavramı sözü edilen temalarla ilgilidir.

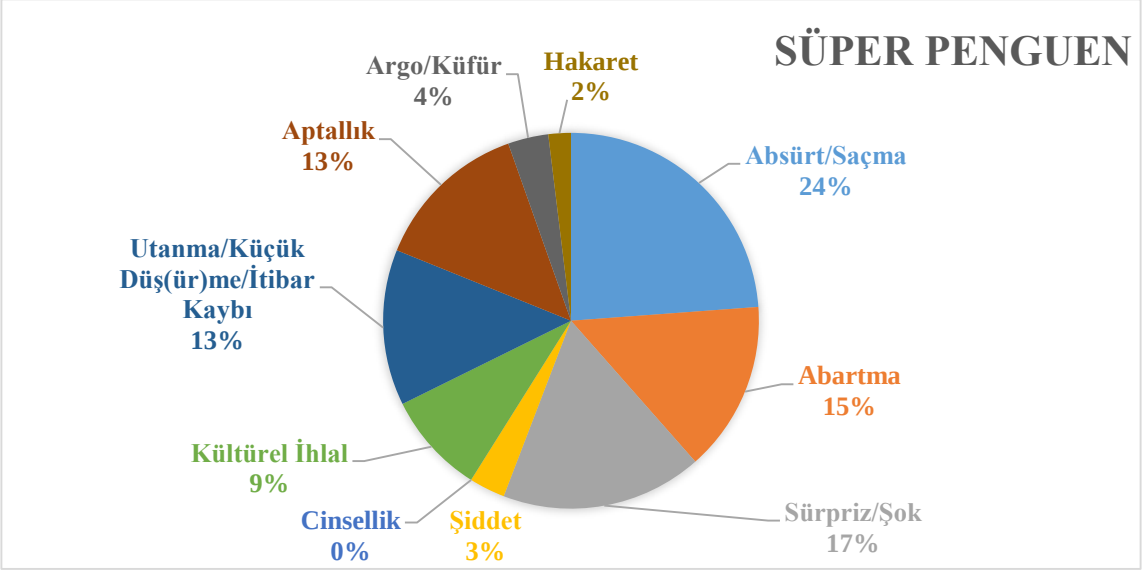
Temaların ilgili olduğu bir diğer nokta da mizah teorileri ile olan yakın ilişkileridir. Temalar ve teoriler arasındaki ilişkiyi Tablo 7'deki şekilde sınıflayabiliriz. Bu sınıflama sadece temaların işaret ettiği teorileri göstermesi adına oluşturulmuştur. Sınıflamada kategoriler arası geçişkenlik olasıdır, zira karikatür örneklerinin sadece tek tema içerdiğini ya da tek teoriden izler taşıdığını söylemek çoğu zaman imkânsızdır. Örneğin birbirine hakaret eden uzaylı ve dünyalı iki karakterin yer aldığı bir karikatür; abartma, absürt/saçma, hakaret, kültürel ihlal ve utanma/küçük düş(ür)me/itibar kaybı temalarının tamamından izler taşıyabilir. Böyle bir durumda mizahı oluşturan temanın hangisi olduğuna, yani ağırlığın hangi temada olduğuna bakılarak kodlama yoluna gidilmiştir.

Tablo 7: Mizah Teorileri ve Temalar Arasındaki İlişki

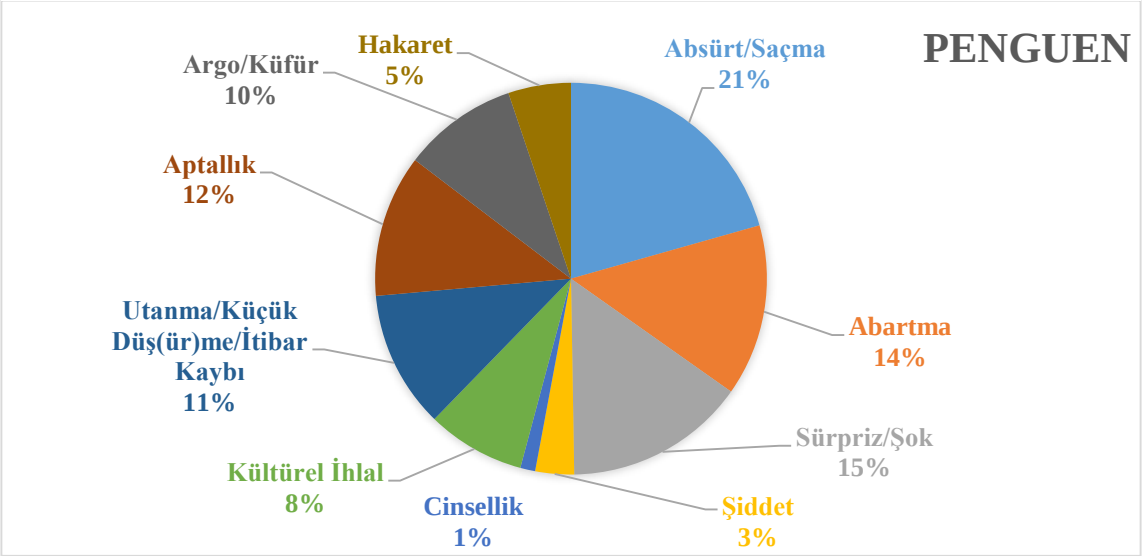
Uyumsuzluk Teorisi	Absürt/Saçma
	Abartma
	Sürpriz/Şok
	Aptallık
	Kültürel İhlal
Üstünlük Teorisi	Şiddet
	Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı
	Argo/Küfür
	Hakaret
Rahatlama Teorisi	Cinsellik

Yukarıda belirlenen temalar ışığında yapılan içerik analizinden elde edilen bulgular Tablo 8 ve Tablo 9'daki şekilde oluşmuştur.

Tablo 8: Tematik Bağlam Değerlendirmesi - Çocuk Dergisi

Tablo 9: Tematik Bağlam Değerlendirmesi - Yetişkin Dergisi

Karikatürlerin taşıdıkları **temalara göre yapılan içerik analizinde** ulaşılan yüzdelik oranlara dair şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir. Hem yetişkin hem de çocuk dergisinde komikliğin sağlanması çoğunlukla 'Absürt/Saçma' durumlar üzerinden sağlanmaktadır. Bu durum komiğe ulaşmak için izlenen ana yolun uyumsuzluk olduğunu işaret etmektedir. Görülme sıklığı bakımından ikinci sırada 'Sürpriz/Şok' temasının gelmesi uyumsuzluk teorisine atfedilebilecek, destekleyici diğer bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira sürpriz veya şok durumu hayatın normal akışı içerisinde beklenmeyen bir durum, diğer bir ifadeyle genel akışı bozan bir uyumsuzluğu işaret etmektedir.

Penguen, hitap ettiği kitlenin (yetişkinler) doğal bir sonucu olarak içeriğinde (oranlar düşük olsa da) 'cinsellik' ve 'argo/küfre' yer vermektedir ki araştırma açısından bu beklenen bir durumdu. Buna karşın beklenmeyen nokta toplumsal bir kabul olan 'güldürmek için bel altı mizah (cinsellik, küfür, hakaret çağrışımlı mizah) kullanımı çok yaygındır' ön yargısının kırılması olmuştur. Nitekim toplam yüzdelik oran içinde üç başlığın toplam oranı %16 olmuştur. *Penguen* dergisindeki dikkat çeken bulgulardan bir diğeri de 'Kültürel İhlal' temasıdır. Tema, %8 gibi yüksek olmayan bir orana sahiptir.

Ama bu tema altında çizilen karikatürler konu itibariyle evrensel bir niteliğe sahiptir. *Süper Penguen*'de yer alan konular içerisinde; çığlık tablosu, Pamuk Prenses, Star Wars gibi daha geniş bir kitleye hitap eden özellikteki karikatürler bulunmaktadır ki bu, yetişkin dünyasına ait kültürel kodların çözülmesi becerisi gerektiren bir durumdur. Bu durum yetişkin ve çocuk anlam dünyasının birbirine yaklaştığı noktalardan biridir.

Temaların karikatür örnekleriyle birlikte yorumlanıp değerlendirildiği kısım takip eden bölümlerde alt başlıklar şeklinde verilmiştir. Bu bölümler için sunulan örnek karikatürlerde farklı temalardan benzerlikler bulmak mümkündür. Başka bir ifadeyle temalar arası geçişkenlik düzeyi oldukça yüksektir. Doğal olarak temaları keskin hatlar ile birbirinden ayırt etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Bu durumu takip eden bölümlerde sunulan örneklerden de görmek mümkündür.

5.3.1. Absürt/Saçma

Karikatürlerde ulaşılabilecek en aşikâr tema bu temadır. Bu tema, iki veya daha fazla kavramın aptalca, gülünç veya saçma bir algıda sonuçlanması olarak tarif edilmektedir (Seaward, 2018: 276). Bu temaya Berger, mizah oluşturma teknikleri sınıflaması içerisinde, mantık kategorisi altında yer vermiştir (Berger, 2016). Absürtlüğün mantıkla olan bağı mizahın bilişsel düzlemde gerçekleştiğini de işaret eden bir durumdur. Karikatürlerde bu temanın yaygın bir şekilde kullanılması olağan bir durumdur. Zira karikatür hem form hem de içerik açısından doğası gereği absürt ya da saçmadır. Formun bozularak abartılı bir şekilde ifadesi beraberinde absürt/saçma bir durum doğurmaktadır. Karikatür temaları arasında en çok rastlanan temanın bu tema olması da şaşırtıcı olmamıştır.

Absürt/Saçma olarak kategorileştirilen temaya örnek oluşturabilecek karikatürler aşağıdaki gibidir.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 33: Absürt/Saçma Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[51]

Absürt/Saçma teması için seçilen bu karikatür temayı işaret eden bir yığın örnek barındırmaktadır (Şekil 33). İlk bakışta göze çarpan şey birbiriyle alakasız hayvanların bir arada olmasıdır. Hemen sonrasında hayvanların konuşabilmesi, konunun burçlar olması, her hayvanın kendi burcunda olması (boğanın boğa burcu olması gibi). Karikatürde absürtlüğün doruğa ulaştığı nokta ise son konuşan hayvan olan kirpinin 'Peki ben niye Kova'yım laan?!' diyerek isyan etmesidir. Konuşan hayvanlar arasında kendi burcunda olmayan (kirpi diye bir burcun olmaması) tek hayvan olmasından dolayı sorgulama, şaşırma ve tepkisellik noktalama işretlerine (?!) de yansımıştır. Kendi isimleriyle anılan burçlara sahip hayvanların bir araya gelmeleri ve konuşmaları yeteri kadar absürtken bunun üzerine kirpinin isyanı absürtlük derecesini artırarak mizahın oluşmasına katkı sağlamıştır.

[51] Penguen (2015, sayı 673, 24).

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 34: Absürt/Saçma Teması Örneği - Çocuk Dergisi[52]

Çocuk dergisinden alınan bu karikatürde Orhun Yazıtlarının yanında konuşan iki kişiyi görmekteyiz (Şekil 34). Bu karikatürde iki aşamalı bir absürtlükten söz etmek mümkündür. İlkin yazıt taşları dergi zannedip bayiye gelmediği için sitem eden birinin olması. İkincisi de 'Dergi değil bu, Orhun Yazıtları' cevabına rağmen yazıtlara hala 'Çarşamba mı dikiliyo, Perşembe mi?' sorusu ile dergi muamelesi yapması. Orhun Yazıtlarını zamanının dergileri olarak yorumlamak kısmen mümkün dahi olsa dergi kavramına yabancı bir zaman dönemi için absürt bir durum oluşturmaktadır. Basılma ve dikilme kavramlarını ikinci aşamada özdeşleştirmek de ayrıca bir absürtlük oluşmasına neden olmakta ve mizahı meydana getirmektedir.

[52] Süper Penguen (2018 Haziran, 25).

5.3.2. Abartma

Karikatürün temel karakteristik özelliklerinden bir diğeri de ‘abartma’ temasıdır. Çoğu araştırmacı, çocukların erken çocukluk döneminde (yaklaşık 2 yaş) gerçeği tahrif ederek veya davranışları abartarak çevresindekileri güldürmeyi öğrendiği konusunda hemfikirdir (Zimmermann, 2014: 126). Abartının, mizaha ulaşma araçlarından biri olduğunun erken yaşlarda fark edilmesi temanın hem çocuk hem de yetişkin dünyasında karşılık bulmasına, diğer bir ifadeyle çalışma kapsamında her iki yaş grubunda da karşılaşılması ile sonuçlanmaktadır. Karikatürün terim anlamlarından biri abartıdır (Klein, 2014: 103) ve abartı, doğası gereği sözel olsa da karikatürdeki gibi tamamen görsel de olabilir (Kreuz ve Riordan, 2014: 223). Bu durum belirlenen temalar içerisinde yer almasının da diğer bir nedeni olarak öne çıkmaktadır.

Tıpkı ‘absürt/saçma’ temasında olduğu gibi formun doğaya/doğala aykırı bir şekilde absürt/saçma bir biçimde resmedilmesinin yanında bu formun abartılarak şekle ve yazıya dökülmesi yaygın bir şekilde kullanılagelen ve karikatürün ana unsurları arasında yer alan özelliklerinden bir diğeridir. Formun bozulması başlangıç noktası alınarak bunun abartılı bir üslupla aktarılması karikatürün oluşum sürecindeki iki önemli aşamadır. Bu aşamalara örnek oluşturması adına dergilerden seçilen karikatürler şu şekildedir.

Örnek Karikatür: Penguen

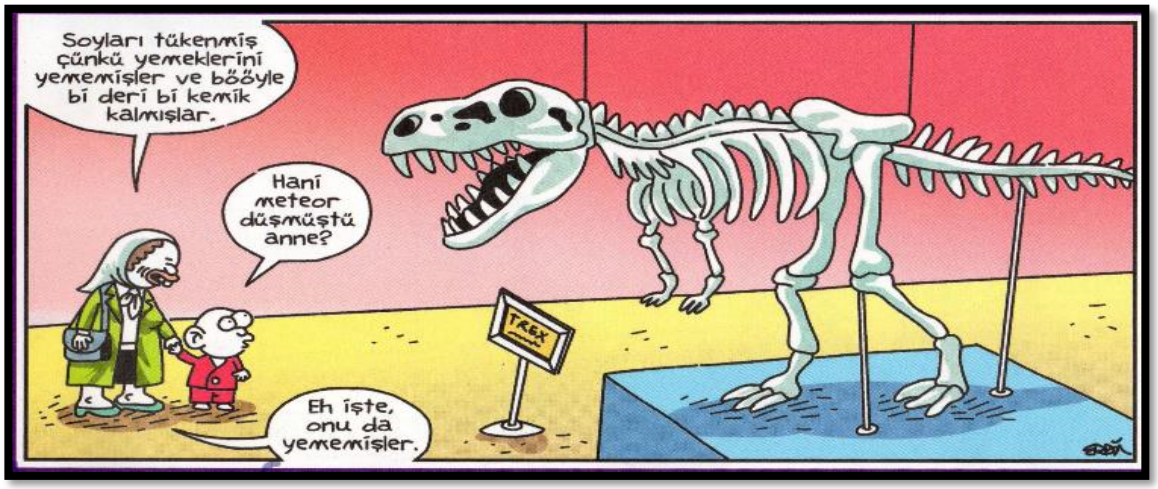
Şekil 35: Abartma Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[53]

Abartma teması için seçilen bu karikatürde bir kadın ve bir erkek arkeolog yer almaktadır (Şekil 35). Tarihî kalıntılar üzerinde çalışan arkeologlar arasında geçen bir de diyalog görmekteyiz. Okurun temel beklentisi bu diyaloğun profesyonel bir bağlamla ilişkili olması ve göreceli olarak daha ciddi bir tarihî bulgu üzerine geçen bir diyaloğun gerçekleşmesidir. Kadın arkeoloğun kalıntılar arasından ulaştığı bulguların gündelik hayatla ilişkili bir mevzu olması beklentiyi altüst etmektedir. Evlerde kirlilerin çamaşır sepeti yerine yere atılması uyulması gerekli olan ev içi kurallar arasında yer almaktadır ve evdeki bireyler açısından bunu en çok ihmal edenler erkekler ve çocuklardır. Kadınlar ise bu ihmalkârlıktan şikâyet eden ve dert yanan taraf olarak bilinir. Kadın arkeoloğun bu duruma benzer bir soruna tarihî kalıntılar arasında denk gelmesi abartılı bir durumdur ve

[53] Penguen (2015, sayı 651, 16).

bu abartılı durum mizahın açığa çıkmasına neden olmaktadır. Erkek arkeoloğun verilen tepkiyi abartılı bulduğuna kullanılan noktalama işaretlerinden '?!' ve kadın arkeoloğa 'kızım' diye hitap etmesinden çıkarsayabiliriz.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 36: Abartma Teması Örneği - Çocuk Dergisi[54]

Abartma teması için incelenmek üzere çocuk dergisinden seçilen bu karikatürde bir müzede, dinozor iskeletine bakan bir kadın ve çocuk görmekteyiz (Şekil 36). Karikatürün sunmuş olduğu görsel malzemenin abartı temasını çağrıştırması beklenen bir durum görülmemektedir. Ayrıca muhtemel konuşmanın dinozorlar üzerine olması beklenmektedir. Buna karşın diyalog okunduğunda tam tersi bir durumun yaşandığı anlaşılacaktır. Karikatürdeki diyalogdan yola çıkarak kadın ve çocuğun anne ve oğlu olduğunu, aralarındaki konuşmanın konusunun ise çocuğun yemek yememesi olduğunu anlarız. Anne, dinozorların türlerinin tükenmesinin nedenini bilinenin (meteor düşmesi) aksine yemek yememeleri olduğuna bağlamaktadır. Bu ilk abartının üzerine daha da abartılı bir tepki olarak 'onu [meteoru] da yememişler' cevabı abartının etki oranını artırmış ve mizahın doğuşunu sağlamıştır.

[54] Süper Penguen (2014 Kasım, 22).

5.3.3. Sürpriz/Şok

Sürpriz teması mizahın oluşumunda rol oynayan anahtar kavramlarından biri olarak öne çıkar (Meyer, 2000). Zira sürpriz/şok bilinmeyen, beklenmeyen ve aniden gelişen duygusal durumu tarif eder ki bu durum uyumsuzluk teorisi ile benzerlik gösterir. Bilinen fıkraların, şakaların ya da karikatürlerin mizah bağlamında başarıya ulaşması oldukça güçtür. Bu güçlüğün temel nedeni de önceden bilinmesi, yani sürpriz/şok faktörünün devreden çıkması ile ilgilidir. Karikatür ya da herhangi mizahî bir öğenin komik olmasının ardında yatan sebep yönlendirilmiş bir zihnin beklenmedik bir sürprizle karşılaşması olabilir. Sürpriz durumdan kastımız zihinde tahayyül edilen imge ya da bağlamın ortaya çıkan bağlam veya imge ile hiçbir ilişkisinin bulunmaması, diğer bir deyişle zihindeki ile karşılaşılanın tamamen zıt bir yapıda oluşu, komikliği ortaya çıkaran bir durumdur.

Ör: A- Bir ayı ve ekmek kırıntıları arasındaki fark nedir?

B- Ayıyı çorbaya doğrayamazsın.

Bu örnekte zihnin bilişsel süreçteki ilk adımı bir hayvan olan ayı ve bir yiyecek türü olan ekmek kırıntıları arasındaki farkı bulmaya yönelmektir. Zihinde oluşan imgeler dünyasında her iki kavrama dair farklılık aranmasına/düşünülmesine karşın B'nin cevabı ise tam tersi yönde, beklenmedik bir durumu açığa çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu durum yönlendirilmiş bir zihnin tamamıyla aksi bir yönde ilerleyen bir durumla karşılaşmasıdır. Komikliğin doğduğu nokta bu karşılaşmanın yaşandığı andır.

Mizahta dinleyicinin dikkatini dağıtmanın önemi oldukça fazladır. Muhatabın dağılan dikkatini toplama sürecinde yaşatılan şokun çelişkisi komikliği sağlayan etmenlerden bir diğeridir.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 37: Sürpriz/Şok Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[55]

Sürpriz/Şok teması için seçilen bu karikatürde laboratuvar ortamında mikroskopla inceleme yapan bir bilim insanı görmekteyiz (Şekil 37). Diyalog balonları ile karşılaşan okurun temel beklentisi diyaloğun bilimle ilgili bir konu olmasıdır. Yalnız gözden kaçmayan şöyle bir durum vardır: diyaloğun diğer tarafı. Diyaloğun hayali bir karakterle olması da mümkündür. Bu noktaya kadar normal bir mecrada ilerleyen süreç diyalogların deşifresi ile sürpriz/şok teması düzeyine gelir. Zira karikatürde kurulan diyalog mikroskop altında incelendiği düşünülen mikroplar arasında geçmektedir. Okurun zihninde oluşan tüm bilişsel ve semantik şema tersyüz olarak bambaşka bir noktaya evirilmiştir. İnceleyen kişiler, mikrop bir öğretmen ve öğrencileri iken incelenen ise bilim insanı ve onun gözü olmuştur. Bu şok/sürpriz durumu karikatürü başka bir anlamsal boyuta taşımış ve şokun etkisi ile mizah tetiklenerek açığa çıkmıştır.

[55] Penguen (2014, sayı 600, 16).

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 38: Sürpriz/Şok Teması Örneği - Çocuk Dergisi[56]

Sürpriz/Şok teması için çocuk mizah dergisinden seçilen bu karikatürde ilk insan ya da mağara dönemi yaşamını yansıtan iki erkek tipi görmekteyiz (Şekil 38). Bu erkeklerden sağdaki tipik bir mağara dönemi insanı gibi giyinmişken, soldakinin üzerinde ise modern zamana ait bir giysi biçimi olan bir tişört görmekteyiz. Bu haliyle içerisinde absürt/saçma bir tema barındırdığı rahatlıkla söylenebilir. Sürpriz/Şok etkisini yaratan unsur ise diyaloğun okunması sonrasında görülmektedir. Yazılı tişörtü icat ettiğini düşünen adamın üzerinde 'YAZILI TİŞÖRT' yazan tişörtü mü yoksa daha genel anlamda üzerinde yazılı herhangi bir baskının olduğu tişört tipini mi kastettiği muğlaktır. İlk düşünceyi kastetmesi düz anlamlı, pek de reaksiyon alabilecek ya da bünyesinde bir zekâ parıltısı göstermeyen hatta neredeyse herhangi bir sürpriz etkisi dahi bulundurmayan bir örnek olmasına neden olabilirdi. Ama sonrasında gelen 'YAZIYI DA BULMUŞSUN…' ve 'ANAA!' cevapları karikatürdeki sürpriz öğesinin okura da geçmesini sağlamaktadır. Bünyesinde barındırdığı naiflikle birlikte sürpriz bir sona sahip olması karikatürdeki mizahın da açığa çıkmasını sağlamıştır.

[56] Süper Penguen (2015 Ocak, 13).

5.3.4. Şiddet

Şiddet teması, mizah teorilerinden üstünlük teorisi ile özdeşim kuran bir tema olarak öne çıkmaktadır (bkz. Bölüm 1.2.1.). Mizahın muhatap olunana karşı hissedilen 'zafer duygusu' üzerinden ortaya çıktığını savunan üstünlük teorisi mizahın yıkıcı ve şiddet içeren yanı ile ilgilidir. Sözü edilen şiddet; psikolojik, fiziksel ya da kültürel şiddet gibi çok çeşitli şiddet türleri olabilmektedir. Mizahın yıkıcı tarafına Marra, her ne kadar eğlendirme ve keyif verme işlevleriyle öne çıkmasıyla bilinse de aynı zamanda aldatıcı ve negatif bir etkiye de sahip olabileceğini söyleyerek dikkat çeker (Marra, 2014: 742).

Şiddet teması Türk mizah kültürü içerisinde de kullanılagelmiş bir temadır. Geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde köy seyirlik oyunları, şenliklerdeki gösteriler, meddah hikâyeleri, karagöz ve ortaoyunu şiddetin konu, dil, hareket gibi pek çok yolla dışavurumunu içerir (Ünlü, 2007).

Bu noktadan hareketle şiddet temasının mizahın oluşturulmasında sıkça başvurulan temalar arasında olduğu düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle mizaha ulaşmak, güldürmek için şiddetin başvurulan unsurlar arasında önemli bir düzeyde yer aldığı şeklinde genel kabul gördüğü sanılan bir önermeden söz edilebilir. Ama bu önerme, önyargıdan kaynaklanan ve pek de doğru olmayan bir önermedir. Araştırmamızın sonucunda ulaşılan önemli bulgular arasında yer alan bu durum şiddetin mizah için başvurulan temalar içerisinde olduğunu ama sanıldığı kadar yoğun bir şekilde kullanılmadığını göstermiştir. Bu çalışma kapsamında şiddet ile kastedilen türün daha ziyade fiziksel şiddet olduğunu ve diğer şiddet türlerinin (psikolojik şiddet, sınıfsal şiddet, ekonomik şiddet vb.) çalışmanın kapsamı dışında bırakıldığını da belirtmemiz gerekir.

Şiddet, her ne kadar mizah için başvurulan temalar arasında yer alsa da farklı yorumlanma ve tepki alma olasılıklarından kaynaklı olarak riskli bir temadır. Şiddetin dozunun doğru ayarlanamaması başarısız bir mizah girişimine sebep olabilir. Güldürmek için aşikâr bir şiddet kullanımı kaba mizah türünü çağrıştırması ve barındırdığı zekâ öğelerinin azlığı şiddetin çok da başvurulmayan bir tema olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Belirtilmesi gereken bir diğer unsur da şiddet temasının dergilerdeki kullanım

sıklığıdır. Hem yetişkin hem de çocuk karikatür dergilerinde birbirine oldukça yakın oranlarda kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çocuk karikatür dergisindeki şiddet oranının azlığı muhatabı kitle de göz önünde bulundurulduğu takdirde normal kabul edilebilir. Şaşırtıcı olan oran yetişkin dergisindeki oranın da çocuk dergisindeki oranlara yakın bir düzeyde olmasıdır. Muhatabın çocuk olduğu yerde normal olan durum, yetişkin olduğu durumda bilinçli bir tercihi göstermekte ve bu temanın bilinçli bir şekilde kullanımından imtina edildiğini işaret etmektedir. Sınırlı oranlarda kullanılan bu temaya dair seçilen karikatürler aşağıdaki sunulmuştur.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 39: Şiddet Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[57]

Şiddet teması için seçilen bu karikatürde tarladaki bir adam ve korkuluk görmekteyiz (Şekil 39). Adam, şok olmuş bir ifadeyle korkuluğa bağırarak (bağırma ifadesini konuşma balonunun kenarlarının sivri uçlu olmasından anlarız) 'manyak ve sadist' diyerek tepki göstermektedir. Korkuluğun bir elinde bıçağa saplanmış, diğer elinde

[57] Penguen (2014, sayı 629, 16).

de kafası kopmuş bir karga görmekteyiz. Bıçaktan yere doğru süzülen kan damlaları yerde küçük bir kan gölü oluşturmuşken diğer karganın kopan kafasından etrafa kan damlaları sıçramaktadır. Korkuluk, çiftçi adamın tepkisine 'Onları korkutuyorum işte!' diye cevap vererek durumu kendince normalleştirmektedir. Şiddetin normalleştirilmesi aracılığıyla mizah sağlanmıştır.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 40: Şiddet Teması Örneği - Çocuk Dergisi[58]

Çocuk dergisinden alınan bu karikatürde bir avcı, köpeği ve avladıkları ördekleri görmekteyiz (Şekil 40). Normal şartlar altında okurun beklentisi avcının ördeklere ateş etmesi ve köpeğin ördeklerin peşinden koşup onları yakalayarak getirmesidir. Bu karikatürde ise köpek bir aksiyon filmindeymiş gibi ellerinde silahlar ördeklere ateş etmekte ve avcıya da ortağıymış gibi seslenerek 'Sen beni koru!' demektedir. Karikatürün zihinde uyandırdığı imaj, aksiyon filminden yaşanan bir çatışma sahnesi imajı gibidir. Bu karikatür içerisinde de diğer temalardan özelliklere rastlanmaktadır. Ana temanın odağında yer alan şiddet (silahlı çatışma, ölen ördekler) nedeniyle bu karikatür seçilmiştir.

[58] Süper Penguen (2018 Aralık, 20).

Mizahı sağlayan unsur köpeğin beklenen görevini yapmasının aksine ördeklere silahlarla ateş açmasıdır. Beklentinin aksi yönünde bir hareket ve bu hareketin göbeğinde yer alan şiddet teması mizahın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

5.3.5. Cinsellik

Mizahta cinsellik kullanımı ya da cinsellik aracılığıyla güldürme kavramları Freudyen bir altyapı taşımaktadır ve mizah teorileri içerisinde rahatlama teorisi ile ilişkilidir (bkz. Bölüm 1.2.2.). Rahatlama teorisi, vücutta biriken fiziksel ve ruhsal enerjinin salınımı/boşaltımı sonrası oluşan duygu aracılığıyla mizaha ulaşıldığını belirtir. Vücutta biriken enerjinin nedenlerinden biri de cinsellik kaynaklıdır. Cinsellik temasının kullanıldığı mizah türünde Greengross, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde cinselliğe veya cinsel aktiviteye gönderme yapılarak gülmeye ulaşmanın amaçlandığını belirtir (Greengross, 2014: 682). Diğer bir ifadeyle açık ya da örtük cinsel bir mesaj ya da eyleme yer verilerek mizahın oluşumu sağlanmaktadır.

Mizahın oluşumunda katkısının olduğu düşünülen ve bu düşüncenin ortaya çıktığı temaların içerisinde cinsellik temasının yer alması çok da şaşırtıcı bir durum değildir. Bu tema ile ilgili olarak şaşırtıcı olan durum sanılanın aksine cinsellik temasının çok da kullanılmamasıdır. Cinsellik, bu çalışma kapsamındaki temalar içerisinde ilk beşte dahi yer alamamıştır. Diğer bir ifadeyle mizahın oluşturulması, gülmenin sağlanması için cinsellik temasının çok kullanıldığı ve karikatürlerde cinsel temaların çokça başvurulan bir tema olduğu önyargısı bu çalışmanın sınırları içerisinde kırılmaktadır.

Mizahta cinsellik teması bu çalışmada sınırlı bir düzeyde ele alınmış olmakla birlikte kapsamının çok daha geniş olduğu aşikâr olan bir konudur. Bu çalışmanın sınırları içerisinde beklentilerin karşılandığı bir diğer nokta da – sınırlı ve örtülü düzeyde dahi olsa - çocuk karikatür dergisinde cinselliğin kullanılmayışıdır. Diğer bir ifadeyle temel iki beklentiden biri karşılanmamış (karikatür dergilerinde cinsellik çok yer alır ön yargısı), diğeri (çocuk karikatür dergisi muhatabı olan kitle gereği cinselliğe yer vermez) karşılanmıştır. Yetişkin karikatür dergisinde yer verilen cinselliğin de örtük bir cinsellik düzeyi olduğunu belirtmek gerekir.

Bu bölüm için son söz olarak her türden mizahta olduğu gibi karikatür mizahında da cinselliğin başvurulan temalar arasında olduğunu ama sanılanın aksine önde gelen temalar arasında yer almadığını belirtmek gerekir.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 41: Cinsellik Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[59]

Cinsellik temasının işlendiği bu karikatürün (Şekil 41) çıkış noktası argo bir atasözünden (Bahtsız bedeviyi çölde kutup ayısı becerirmiş) yola çıkılarak oluşturulan hikâyenin bir varyasyonudur. Atasözü ile vurgulanmak istenen nokta bahtsızlığa yapılan atıftır. Bahtsızlık düzeyi, çölde bulunması mümkün olmayan bir hayvan (kutup ayısı) kullanılarak aktarılmaktadır. Kutup ayısına denk gelmenin yeteri kadar güç olması

[59] Penguen (2015, sayı 676, 24).

yetmezmiş gibi bir de ayının bedeviye saldırıp iğfal etmesi durumu bahtsızlığın ne derece ileri boyutta olduğunu vurgulamak adına kullanılmış bir anlatım metodudur.

Karikatürün anlaşılması bu atasözüne dair artalan bilgisine sahip olmakla mümkündür. Bu bilgiye sahip olduğu düşünülen okurun beklentisi atasözünde cereyan eden olayla bağlantılı bir durumla karşılaşmaktır. Ama karikatür bu beklentiyi tersyüz ederek zıt yönde bir anlatım yolu takip etmiştir. Kutup ayısı ile bedevi, yarı çıplak bir vaziyette yatakta uzanmış bir şekilde resmedilmektedir. Bu imaj aralarında cinsel birliktelik yaşandığı mesajını okura iletmektedir. Bahtsız rolündeki bedevinin şikâyet etmesi ya da şansızlığından dem vurması beklenirken "Çok şanslıyım ki seni buldum?" diyerek aksi yönde bir beyanda bulunmuş ve beklentiyi tersyüz etmiştir. Altüst edilen beklenti sonucunda açığa çıkan mizahın etkisi ayının "Bu işte bir terslik var lan!" naif ifadesi ile güçlenerek artmıştır. Ayının ifadesinden anlaşılacağı üzere ortadaki durum ayı için de sürpriz ve beklenen bir durum değildir. Okurun, durumun sadece kendisi için değil karikatür karakterlerinden biri olan ayı için de tuhaf olduğunu anlamasının iki yönlü bir katkısı bulunmaktadır: okur-karikatür karakteri arasındaki duygudaşlık ve mizahın katlanarak artması.

Örtük olsa dahi bu karikatür ve diğer pek çok karikatür için cinsellik güçlü ve yaygın bir temadır. Bununla birlikte yoğunluk oranı sanılanın aksine beklentinin çok altında bir düzeydedir.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Cinsellik temasına *Süper Penguen*'de rastlanmadığından dolayı örnek karikatüre bu bölümde yer verilememiştir. Çocuk karikatür dergisinde cinsellik barındıran karikatürlerin yer almaması öngörülen bir durumdu ve bu durum araştırmanın cevap aradığı sorulardan biri olan 'Toplumdilbilimsel bir ölçüt olarak yaş faktörünün karikatür dergilerindeki durumu nedir?' sorusuna verilen bir yanıt niteliğindedir.

5.3.6. Kültürel İhlal

Kültürel ihlal, karikatür temaları arasında yer alan bir diğer temadır. Bu tema ile kastedilen her türden kültürel karışımın, iç içe geçen; imgesel, fikirsel, sosyal mesajların farklı kültür çevrelerden gelip karikatürlere konu olmasıdır. Bu tema özellikle yetişkin karikatür dergilerinde daha fazla kullanılmaktadır. Farklı kültürlere ait olgu, durum, fikir ve diğer türden iletilerin algılanıp anlamlı bir şekilde değerlendirilmesi belli bir artalan birikimi ile mümkündür. Çocuk dergisine kıyasla yetişkin karikatür dergisinde bu temadan daha fazla yararlanılmasının ardında yatan temel nedenin bu durum olduğu öne sürülebilir.

Mizah her ne kadar evrensel bir iletişim biçimi olsa da çoğunlukla kökleri kültürel bağlama dayanır ve kişinin kültürel merceği mizahî mesajın algılanması, yorumlanması ve karşılığının verilmesinde belirleyici bir role sahiptir (DiCioccio ve Miczo, 2014: 387). Bu bağlamdan hareketle her kültürde yerleşmiş ve birer norm haline gelmiş, kanıksanan durumların bulunduğundan söz edilebilir. Kültürel olarak kanıksanmış, yerleşik bir pozisyona sahip durumların farklı form ve mesajlarla birlikte sunulması da okurda şaşkınlık, sürpriz ve şok duygularının oluşmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, süregelen beklenti bir şekilde yıkılarak, ihlal edilerek mesajın alıcısı (okur) karşılanmayan bir biliş düzeyine çıkarılır. Yaşanan şaşkınlık ve ihlal edilen beklenti sayesinde mizahın açığa çıkması sağlanır. Temelde yaşanan durum aslında uyumsuzluk teorisinin başka bir biçimi olarak özetlenebilir. Zira kültürel bağlamda yaşanması beklenen bir durum vardır ve bu ihlal edilerek yeni bir durum ortaya konmuştur. Aşağıda sunulan örnek karikatürler sözü edilen konunun daha iyi anlaşılması noktasında faydalı olacaktır.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 42: Kültürel İhlal Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[60]

Kültürel ihlal teması için seçilen bu karikatürde (Şekil 42) Amerikalı çocuk kitabı yazarı L.Frank Baum tarafından yazılan *Oz Büyücüsü* adlı romanının karakterleri yer almaktadır. Batı edebiyatına ait bir eserin karakterlerini Türk dil ve kültür dünyasından unsurlarla resmetmek bir ihlal olarak okurun karşına çıkmaktadır. Bu kapsamda yaşanan durum kültürel ihlal olarak kodlanmıştır. Batılı karakterleri Türkçe konuşturmanın yanında Aslan karakterinin "Bende de bu maceraya çıkacak göt yok" şeklinde konuşturarak kültürel bir öğeye de yer verilmiştir. Cesaret ve cesur olma kavramları argoda "göt, götü olmak, götü yemek" gibi çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Bu ifadeler Türk argo kültür dünyası içerisinde yer alan ifadelerdir. Tesadüf veya yakın kaynaklardan beslenme durumları hariç tutulduğu takdirde başka kültür ve dillerde "göt=cesaret" eşitlemesine denk gelmek pek de mümkün bir durum değildir. Bu

[60] Penguen (2015, sayı 659, 4).

bağlamdan yola çıkarak argo dilinin oldukça spesifik kültürel kodlar taşıdığı ileri sürülebilir. Bu kültürel kodların ihlali de mizahın açığa çıkmasını sağlamaktadır.

Yaşanan bir diğer ihlal de Dorathy, karakterini canlandıran küçük kızın Aslan karakterini ikaz edip düzelterek "Cesaret diyelim. Çocuklar okuyacak" demesidir. Bu sözler asıl eserin bir çocuk romanı olduğuna gönderme yapmakla birlikte karakterin kendine yabancılaşmasını da ifade etmektedir. Karikatür karakteri Dorathy, bir dış ses ya da editör rolüne bürünmüştür. Bu durum hikâyenin akışını bozan bir ihlal yaşanmasına neden olmakla birlikte okuru kamera arkası görüntü izleyen bir hissiyata sokarak olayla bağ kurdurup sonra da kesmektedir. Diğer bir ifadeyle okur yakın bir temas kurduğunu, olayın içinde olduğunu düşünürken bir anda editör/yönetmen hissiyatına girerek kurulan duygusal yakınlığın tam tersi yönde uzaklaşmakta, duruma yabancılaşmaktadır. Yaşanan bu durum karakterlerin ve okurun taşıdığı rollerin ihlal edilmesi, diğer bir ifadeyle bir tür uyumsuzluğun ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Bu karikatürde yaşanan kültürel ihlal ve diğer ihlal türleri mizahın açığa çıkmasını sağlayan unsurlar olmuştur.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 43: Kültürel İhlal Teması Örneği - Çocuk Dergisi[61]

Kültürel ihlal teması için çocuk karikatür dergisinden seçilen bu karikatürde bir köpek ve bir insan görmekteyiz (Şekil 43). Kültürel ihlali oluşturan durum bu karikatürde dilsel bir ihlal olarak karşımıza çıkmaktadır. Onomatopik bir ses biçimi olarak köpek havlama sesi her dil ve kültürde farklılık göstermektedir. Karikatürdeki köpeğin Türkçe dışında bir dilde seslendirildiği "Worf! Worf!" seslerinden anlaşılmaktadır. Coren, İngilizcede köpek seslerini 'woof-woof, ruff-ruff, arf-arf, bow-wow, yap-yap, yip-yip' ve Almanca köpek seslerini de 'wuff-wuff, vow-vow' şeklinde sıralar (Coren, 2020). Karikatürdeki köpek sesi her ne kadar bu iki dildeki sesleri andırsa da tam olarak bu dillerdeki sözcüklerin birebir benzeri değildir. Bununla birlikte batı dünyasından sesler taşıdığı da aşikârdır. Bu bağlamda muhatabı olan kişinin fiziksel görüntüsünden dolayı batılı olduğunu düşünüp batılı dilde havlayan köpek adamın "Türküm ben." demesi üzerine kullanmış olduğu dilsel kodu değiştirir (code switch), "Pardon abi …" der ve Türkçe köpek sesi kullanır "Hav! Hav!". Köpek karakteri dilsel bir kod geçişinin yanında Türk kültür özellikleri barındıran bir özür dileme formu kullanarak kültürel bir kod geçişi

[61] Süper Penguen (2015 Ocak, 29).

de gerçekleştirmiştir. Bu kod geçişleri okurun beklentisinin aksi yönünde bir sonuç ortaya koymasından dolayı mizahın oluşmasını sağlamıştır.

5.3.7. Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı

Mizahın edimbilimsel bağlam değerlendirmesinde değinilecek olan bazı unsurlar tematik bağlam değerlendirmesi ile benzeşen özellikler sergilemektedir. Edimbilimsel bağlam başlığı altındaki 'utanma/küçük düş(ür)me/itibar kaybı, aptallık, argo/küfür ve hakaret' temalarının tamamı itibar (face) kaybı ile doğrudan ilişkilidir. Bu temaların yer aldığı karikatürlerde karakterlerden birinin ya da birkaçının itibarının zarar gördüğü söylenebilir. İtibar kaybı ve ilişkili olduğu diğer temalar mizah teorilerinden üstünlük teorisi ile doğrudan ilintilidir.

Üstünlük teorisi ile yakın ilişki içerisi olan bu tema temelinde edimbilimsel özellikler taşımaktadır. İtibar kavramı, nezaket teorisi altında ele alındığından bu temanın farklı bir bakış açısıyla incelenmesine 'Nezaket Teorisi Bağlamı' (bkz. Bölüm 5.4.3.) bölümünde yer verilmiştir. Bu noktadan hareketle mizahın oluşturulması için itibar ihlalinin seçilen yöntemlerden bir diğeri olduğu söylenebilir.

Bu tema kapsamında değerlendirmeye dâhil edilen örnek karikatürlere aşağıda yer verilmiştir.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 44: Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[62]

Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı teması bağlamında seçilen bu karikatürde yatakta uzanmış bir vaziyette uyuyan bir prenses ve yanı başında ayakta bekleyen nedimesi ve bir prens yer almaktadır (Şekil 44). Prensesin derin bir uykuda olduğu anlaşılmaktadır. Zira konuşulanlara tepki vermek bir yana gürültülü bir şekilde yellenmiştir. Yellenme sesi nedimenin sözlerinden sonra gelmiş, hatta nedimenin sözü yellenme sesi ile kesilmiştir. Prens de bunun üzerine "Neyseeeee, görüşürüz!" diyerek ortamdan uzaklaşma girişimindedir.

Bu karikatür her ne kadar açık bir kültürel ihlal teması barındırsa da karikatürdeki mizahın oluşmasını sağlayan ana tema itibar kaybıdır. Kaybolan itibar prensesin itibarıdır. Prenses, yellenmenin ayıp kabul edildiği bir kültür dünyası içinde küçük düşmüştür. Zira yetişkin bir bireyin ve üstelik üst sınıftan olan bu bireyin cemiyet içerisinde yellenmesi (üstelik sesli) itibarlı bir davranış olarak kabul edilmemektedir. Kaybolan itibar

[62] Penguen (2015, sayı 666, 24).

aracılığıyla mizah açığa çıkmıştır. Karikatür hem uyumsuzluk hem de üstünlük teorilerinden izler taşır. Bir prensesin karikatürdeki gibi uyuması ve yellenmesi klasik masal (uyuyan güzel) ile zıt bir imgesel atmosfer oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle beklenen davranış ve imaj bu olmadığı için bir uyumsuzluk yaşanmıştır. Bunun yanında itibar kaybına uğrayan prensesin yerinde olmadığından okurda üstünlük hissiyatı oluştuğunu söylemek mümkündür. İtibarını kaybeden okur değil prensestir. Bu durum Hobbes'un 'zafer' duygusu kavramını (bkz. Bölüm 1.2.1) akla getirmektedir. İtibarı zedelenen karaktere karşı hissedilen bir zafer duygusu mizahın kaynağı olmuştur. Zafer duygusuna neden olan bir diğer nokta da sınıfsaldır. Üst sınıftan bir bireyin kaybolan itibarı prensese kıyasla daha alt sınıftan okurda ayrıca bir zafer duygusu, diğer bir ifadeyle üstünlük hissiyatı uyandırmaktadır. Bu genelleme genel okurun daha alt sınıfa ait olduğu varsayımından hareketle yapılmaktadır. İtibarı kaybolan, küçük düşen, (görece) rezil olan üst sınıftan bir birey yani bir prenses olduğundan zafer duygusu okura keyif vermiş ve bu keyif duygusu gülme ve mizahı açığa çıkaran unsur olmuştur.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 45: Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı Teması Örneği - Çocuk Dergisi[63]

Utanma/Küçük Düş(ür)me/İtibar Kaybı teması bağlamında çocuk karikatür dergisinden seçilen bu karikatürde Çin Seddi önünde duran iki Türk ve üstünde duran bir Çinli görülmektedir (Şekil 45). Tarihi artalan bilgisi seddin Çinliler tarafından Türklerin seferlerinden korunmak üzere yapıldığını söylemektedir. Karikatürdeki iki Türkün arasında geçen diyalog bu duruma gönderme yapmaktadır. Seddin üzerindeki Çinli asker ise tepkisel bir üslupla, ergenlik çağında bir birey gibi "Yaa ne alakası var yaa!... Biz bi kere sivrisinek girmesin diye yaptık seddi…" diyerek reaksiyon gösterir. İki Türk askeri tarafından korktuğu ve sonucunda seddi yaptığı söylenerek dalga geçilen Çinli askerin itibarı kaybolmuştur. Kaybolan itibar mizahın açığa çıkmasını sağlamış ama Çinli askerin savunmasıyla daha da yükselmiştir. Dalga konusu olan korkaklığı savuşturmak için seddin

[63] Süper Penguen (2014 Kasım, 16).

yapılma nedeni olarak askerin öne sürdüğü sivrisinekten korunma nedeni durumu daha da absürt bir noktaya taşımış ve mizah düzeyini artırmıştır.

Önceki karikatürde olduğu gibi bu karikatürde de önce uyumsuzluk bulunmaktadır. Düşman askerilerin birbiri ile bir saldırı esnasında bu şekilde diyalog kurması beklenen bir durum değildir. Uyumsuzluğun yanında açık bir üstünlük duygusu da karikatüre hâkimdir. Kültürel olarak Çinli askerin küçük düşmesi, itibarının kaybolması Türk okur için zaferin hissedildiği tarafta yer alması dolayısıyla haz duygusu uyandırmaktadır. Hazdan alınan keyif karikatürdeki mizahın açığa çıkmasını sağlamaktadır.

5.3.8. Aptallık

Edimbilimsel değerlendirme ile yakından ilişkili olan bir diğer tema da aptallık temasıdır. Mizaha ulaşma yolunda aptallığın ağır bastığı ya da odağında aptallığın olduğu karikatürlere bu tema altında yer verilmiştir. Bu tema, itibar kaybı/utanma/küçük düş(ür)me teması ile yakın bir ilişki içerisindedir. Zira aptallık aracılığıyla ulaşılan mizahta taraflardan birinin kaybolan bir itibarı söz konusudur. Bu kaybolan itibar da mizahın açığa çıkmasını sağlayan etmenlerden biridir.

Christie Davies'in *Jokes and Targets* adlı eserinin tamamı bu tema ile ilgilidir. Davies, aptallığın şakaların [mizahın] konusu, aptalların da malzemesi ve hedefi haline geldiğini belirtir. Şakalarda aptallık temasının kullanılmasını insanların elde edemedikleri, ulaşamadıkları ve başaramadıkları ile ilgili olduğunu belirtir. Bu bağlamda aptallık konulu şakalar arzulanan ve elde edilemeyen sarışın kadının aptallığını, başarılı bir avukat ya da cerrahın aptallığını, gücü elinde tutanın (ordu, polis, savaşçılar) ya da güçlü bir pozisyonda (siyasiler, yöneticiler) olanların aptallığı, başarılı sporcuların (futbolcular, vücut geliştirme sporcuları) aptallığı konuludur. Köylüler ve etnik bir kimliğe sahip azınlık grupları da aptallık temalı şakaların kurbanıdırlar. Özetle aptallık temalı şakalar merkezdeki kişiler tarafından fiziksel, kültürel ve dilsel olarak dışarıdaki kişilere yönelik yapılmaktadır (Davies, 2011). Diğer bir ifadeyle toplumsal olarak merkezin dışında kalan azınlıklar, genelin dışındaki özel/seçkin zümreler ya da öteki her

sosyal katmandan insan aptallık temalı şakaların öznesi/kurbanı olmaktadır. Çekici kadının ‘güzel ama aptal’, kaslı erkeğin ‘fiziği iyi ama kafa yok’, aileden zengin birinin ‘parası var ama beyni yok’, yüksek eğitimli birinin ‘okumuş ama sıkıcı ve entel’, bir köylünün ‘saf, temiz ama biraz salak gibi’ şeklinde etiketlendirilip değersizleştirilerek aptallık konulu mizahî türlerin içerisinde yer aldığını görebiliriz.

Aptallık, karikatürlerde kullanılan temalar arasında sık rastlanan temalardan biridir. Diğer temalardan unsurların da sıkça rastlanabildiği bu tema kapsamında seçilen karikatürlerde mizahı oluşturan, gülmeyi sağlayan ana unsurun aptallık olması gerekliliği ile hareket edilmiştir.

Aptallık temasının sık kullanılan temalardan biri olmasının nedeni çoğunlukla üstünlük teorisinden izler taşımakla birlikte uyumsuzluk teorisinden unsurları da barındırması olduğu ileri sürülebilir. Her iki teorinin bir arada olması mizaha ulaşmayı kolaylaştıran bir özellik olma olasılığı nedeniyle bu temaya sık başvurulma nedeni olarak açıklanabilir. Aşağıdaki örnek karikatürlerde bu durum açıkça görülebilir. Karikatür, pek çok başka temadan (absürt/saçma, abartma, argo/küfür gibi) izler taşısa da gülmeyi sağlayan ana unsur aptallıktır.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 46: Aptallık Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[64]

Aptallık teması kapsamında seçilen bu karikatürde elinde fareyi tasmasıyla birlikte tutan bir adam ile diyalog kuran başka bir adam görmekteyiz (Şekil 46). Fareyi tutan adam elindeki hayvanın bir köpek ve fiyatının beş bin Euro olduğunu söylerken diğer adam onun fare olduğunu söyler. Adam ısrar eder: "Özel cins. Sadece peynirle besleniyor." diyerek tekrar satın aldığı parayı vurgular "5 bin Euro lan!". Aptallığının farkına varmasıyla hafiften saldırganlaşması 'lan' ifadesinden anlaşılmaktadır. Fareyi tutan adam beş bin Euro'ya cins köpek diye fare alarak dolandırılmış olmasından dolayı aptal, saf ve bu durumda ısrarlı bir imaj çizmektedir. Bu özelliklerinden dolayı itibarı kaybolan karakter durumundadır. Okurun özdeşim kurmak isteyeceği bir karakter olmaktan uzak olması nedeniyle üstünlük duygusu açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte elinde tasmaya bağlı bir farenin evcil hayvanmış gibi muamele görmesi ve bunu satın almış olması uyumsuzluk teorisini ortaya çıkarmaktadır. Her iki teoriden unsurlar barındırmakla birlikte karikatürün odak noktası sergilenen aptallıktan dolayı kaybolan itibardır. İtibarın kaybolmasıyla birlikte mizah açığa çıkmıştır.

[64] Penguen (2014, sayı 614, 16).

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 47: Aptallık Teması Örneği - Çocuk Dergisi[65]

Aptallık teması için çocuk dergisinden seçilen bu karikatürde ıssız bir adaya düşmüş bir kadın ve bir erkek görmekteyiz (Şekil 47). Konuşan sadece kadındır ve elindeki telefondan ilk yapması gereken şey olan yardım çağırmak yerine bir sosyal medya platformu olan Instagram'a adanın resmini koymakla meşguldür. Tam bu sırada telefonun pili biter. Pilin bitmesine "Aaa? Pili bitti?" diyerek şaşırır. Sergilenen aptallık: hayati bir konu olan telefonla yardım çağırmak yerine eğlence amaçlı fotoğraf paylaşımının tercih edilmesi, bunun da bitmeye yakın bir pil ile yapılması ve üstelik bitmek üzere olan pilin farkında olunmaması olarak açıklanabilir. Aptallık, bu karikatürde yapılan yanlış tercihler ile ilişkilidir. Kadın karakterin sergilediği aptallığın yanında adamın bu tercihlere okur rolündeymişçesine şaşırarak tepki vermesi gülmeyi sağlayan bir diğer unsurdur. Okur, kadın karakterin naiflikle kol kola olan aptallık düzeyine erkek karakter gibi şaşırmakla kalmaz ve üstün tarafta olmanın verdiği hisle birlikte karikatürdeki adam gibi şaşırmak yerine güler. Şaşkınlık noktasında okur ve erkek karakter arasında kurulan ilişki ve üstün tarafın verdiği zafer duygusu ile birlikte hissedilen duygu gülmeye dönüşür.

[65] Süper Penguen (2015 Ocak, 26).

5.3.9. Argo/Küfür

Argo/Küfür teması da önceki iki bölümde incelenen temalar gibi doğrudan itibar kaybıyla ilişkili bir temadır. Argo bir ifade veya küfrün sarf edildiği bir ortamda zedelenen bir itibar söz konusudur. Mizah oluşturma noktasında başvurulan temalar içerisinde yetişkin karikatür dergilerinde sıklıkla kullanılan temalar arasında yer almakla birlikte çocuk karikatür dergisinde çok düşük bir sıklık düzeyinde kullanılmaktadır. Araştırma açısından bu sonuç, beklenen bir durumdu. Zira doğası gereği çocuk karikatür dergilerinde bu ifadelerin yer bulması beklenmemekteydi. Nitekim argo ifadelerin çok sınırlı, küfür ifadelerinin ise hiç rastlanmadığı bir sonuç ile karşılaşılmıştır.

Argo/Küfür dili spesifik bir dil kodudur ve bu kodun ait olduğu dünya yetişkin dünyasıdır. Çocuk dil dünyasında (karikatür dergisinde) sınırlı sayıda argo ifadeye ve sıfır düzeyinde küfür ifadelerine rastlanması tesadüf ya da sürpriz değildir. İçinde yaşanılan toplumsal yapı bağlamında anlam gücü kazanan bu ifadeler kültürel birikimin de bir parçasıdır. Buna benzer kültürel öğelerin bilinçli bir şekilde kullanımı belirli düzeyde bir artalan bilgisi gerektirmektedir ve çocukların bu gerekliliği karşılayacak birikime sahip olmadığı aşikârdır. Bunun yanında pedagojik bağlamda çocuklarla bu tür ifadelerin arasına mesafe koyma, yayıncılık ilkeleri gibi faktörler argo/küfür ifadelerinin çocuk karikatür dergisinde karşılaşılma sıklığının sınırlı olma nedenleri olarak ileri sürülebilir.

Zhou ve Fan, argo dilinin kullanıldığı dilin toplumsal özelliklerini yansıtması nedeniyle bir tür *sosyolekt (topluluk dili)* olarak tanımlar ve yapısının dört temel bileşeninden birinin mizah olduğunu belirtir. Bununla birlikte argo dilini etkileyen üç bireysel faktörden birinin yaş olmasının yanında argo dilinin sosyal işlevlerinden birinin nezaketi sağlama (argo, günlük iletişimde pozitif itibarı koruma işlevi görmektedir) olduğunu belirtirler (Zhou ve Fan, 2013). Bu noktadan hareketle argo dili, yetişkin ve çocuk topluluk dili özelliklerini yansıtmasının yanında pozitif itibarın korunmasına katkıda bulunarak nezaketi sağlaması ile bu çalışmanın temel yapısı olan mizah, yaş değişkeni ve nezaket (itibar) kavramları ile paralellik göstermektedir.

Yetişkin karikatür dergisinde argo/küfür dili ifadelerinin kullanım sıklığının yüksek düzeyde olması kabul görmüş 'mizah argo içerir' savını doğrular niteliktedir. Bununla birlikte kastedilen argonun içerisinde; cinsellik, şiddet, aptallık, hakaret temalarından özellikler bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu bağlam, bu çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan karikatürler için de geçerli bir durumdur.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 48: Argo/Küfür Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[66]

Argo/Küfür teması için seçilen bu karikatürde ilk çağlardan oldukları anlaşılan bir grup insan görmekteyiz (Şekil 48). Ön plandaki iki kişi arasında bir konuşma geçmektedir. Ateşi bulduklarını, tekerliği bulduklarını ama "bi bok olmadığını", arka planda elinde taş tutan adamın ise taşı cilaladığı ve devri değiştirdiği ile ilgili sitemini okuruz. Diğer adamdan da problemin pazarlamadan kaynaklı olduğu yönünde bir çıkarım görürüz. Bu

[66] Penguen (2015, sayı 649, 16).

karikatürde açık bir şekilde argo-küfür olarak “bok, göt, mına koyiim” ifadelerini görürüz. Bunun yanında örtük olarak arka plandaki adamın elinde tuttuğu taşla bağlantılı bir çıkarım bulunmaktadır. Taşın formundan yola çıkarak vibratöre benzediği veya fallik bir sembole benzemesinden dolayı cinsel çağrışımlara sahip olduğu ileri sürülebilir. Bu durum argo bir gönderme olarak yorumlanabilir. Ön plandaki adamların içinde bulundukları durumdan yakınmaları, problemin pazarlama kaynaklı olduğunu düşünmeleri aptallığa yakın bir saflık işaretidir. İçinde oldukları durumu açıklarken modern dünyadan emareler taşıması (pazarlama), tarihteki bir devre farklı bir açıdan bakılması çeşitli düzeylerde uyumsuzluklar açığa çıkarmaktadır. Okur, ön plandaki adamların çaresizliği ve naifliğini sezmekte, aynı durumda bulunmadığı için saklı bir zevk hissiyle birlikte oluşan zaferi duyumsamakta ve bu durumdan kaynaklı üstünlük duygusunu fark etmektedir.

Üstünlük duygusunun açığa çıkardığı bir diğer nokta da kaybolan itibardır. Argo/küfür kullanımı nezaketin ortadan doğal olarak kalktığı ve mizahın bu yöntem aracılığıyla kendisine hareket alanı kazandığı bir mecrayı işaret eder. İtibarın kaybolması, yaşanan uyumsuzluklar ve üstünlük duygusu aracılığıyla mizahın açığa çıkması mümkün olmuştur.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 49: Argo/Küfür Teması Örneği - Çocuk Dergisi[67]

Çocuk karikatür dergisinde sınırlı oranda bulunduğunu daha evvel ifade ettiğimiz Argo/Küfür teması için seçilen bu karikatürde teknede iki adam ve karada üç penguen görmekteyiz (Şekil 49). Karikatürün konum itibariyle kutuplarda ya da soğuk bir coğrafyada geçtiğini buzullar, penguenler ve teknedekilerin kıyafetlerinden ve teknedeki adamların çevreci bir örgüt olan Greenpeace üyeleri olduklarını teknenin isminden çıkarabiliriz. Karikatürdeki bir diğer detay karadaki buzulların üzerinde penguenlerin elektrikli ısıtıcılarla ısınmalarıdır.

Bu karikatürde yer alan argo ifadeler konuşan penguen tarafından sarf edilen "be?, popomuz, haaa?!" sözlerdir. Gündelik yaşantı içerisindeki ya da yetişkin dergisindeki ifadelere kıyasla bu ifadelerin daha hafif olduğu görülebilir. Argo/küfür teması için rastlanılan az sayıdaki karikatürden biri olan bu karikatürde mizahı sağlayan unsur penguenin saldırgan bir üslupla dile getirdiği argo ifadelerdir. Bununla birlikte karikatürle daha ilk karşılaşma anından itibaren yaşanan uyumsuzluklar da mizahın teorik boyutunu

[67] Süper Penguen (2017 Temmuz, 20).

işaret etmektedir. Penguenlerle konuşan insanlar ve elektrikli ısıtıcıyla ısınmaya çalışan penguenler ilk anda, penguenleri sitemkâr bir şekilde azarlayan adam ile soğuktan şikâyet eden penguenin adama saldırgan ve kaba bir üslupla cevap vermesi de sonraki anlarda yaşanan uyumsuzluklardır. Karikatür, 'absürt/saçma, abartma, hakaret ve sınırlı düzeyde şiddet' gibi diğer temalardan unsurlar da barındırmaktadır. Yaşanan uyumsuzluklar ve diğer temaların etkisi mizahın açığa çıkmasına katkı sunmakla birlikte karikatürün odağında argo/küfür teması yer almaktadır.

5.3.10. Hakaret

Bu bölümdeki son tema olan hakaret teması mizahın oluşturulma sürecinde karikatürün odak noktasında hakaretin yer aldığı karikatürleri konu edinmektedir. Bronner, hakaret ile ilgili olarak saldırganlık ve şiddet barındırmasına karşın çoğu sosyal durumlarda mizahî ve eğlenceli bulunduğunu söyler. Hakaretin çocuklar tarafından sosyal hiyerarşiyi tespit adına kullanıldığını da belirten Bronner'e göre psikanalitik teori, çoğu hakaret ifadelerini kullanılma sebebinin anal gelişim dönemindeki baskı olduğunu ileri sürer (Bronner, 2014). Bu yönüyle hakaretin çocukluktan başlayan ve yetişkinlikte devam eden bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Hakaret, çocukluk sürecinde sosyal hiyerarşi belirlerken ilerleyen dönemlerde sosyal gruplaşmanın sınırlarını çizen bir işlev edinmektedir. Grup içi hakaretin rahatsız edici bir tarafı yokken grup dışından birinin aynı hakaret ifadesini kullanması kabul edilmez ve oldukça rahatsız edicidir. Yakın arkadaş grubu içerisinde kullanılan 'oğlum, lan, baba vb.' ifadeleri herhangi bir rahatsızlığa neden olmazken grubun dışında yer alan biri tarafından dile getirildiğinde negatif bir reaksiyona neden olma olasılığı oldukça yüksektir. Bu noktadan hareketle hakaret ifadelerinin hem toplumdilbilimsel hem de edimbilimsel bir işlev kazandığı söylenebilir. Zira hakaretin hangi sosyal çevrede kimin, kime söylediği ve ne kastedildiği gibi sorular bu iki alanı işaret etmektedir.

Edimbilim ve toplumdilbilim ile doğrudan ilişkili olan bu temanın yani hakaretin edilmesi itibarın zedelenmesi ile de ilgilidir. Sözlü, fiziksel veya başka türden herhangi bir hakaretin yaşandığı bir ortamda kaybolan bir itibar söz konusudur. Bu bağlamda

mizahın hakaret teması kullanılarak oluşturulması edimbilimsel ilkelerin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

Bu tema, argo/küfür teması ile çok yakın, diğer temalarla da belirli yakınlık düzeylerinde ilişki içerisindedir. Araştırma sürecinde bazı noktalarda ayırım yapılmasının neredeyse imkânsız olduğu gri alanlarla karşılaşılmış ve bu muğlak alanlar araştırma dışında bırakılıp temanın daha belirgin bir şekilde açığa çıktığı karikatürler tercih edilmiştir.

Araştırma açısından beklenmeyen sonuçlardan biriyle bu bölümde karşılaşılmıştır. Hakaret temasının kullanım sıklığı çocuk dergisinde daha fazla bir orandadır. Bu durumun muhtemel nedeni çocuk dergisinde argo ve küfre çok fazla yer verilememesinden kaynaklanıyor olabilir. Çizerler, yetişkin dergisinde rahatlıkla bu ifadelere yer verebilmelerinden dolayı hakaret olarak sayılabilecek ifadelerin kullanım sıklığında bir düşüş yaşanmıştır. Benzer nedenlerle çocuk karikatür dergisinde de bu ifadelere yer verememelerinden kaynaklı olarak hakaret ifadeleri daha fazla yer bulmuştur. Dil tercihleri konusunda karşılaşılan açık ya da örtük bariyerlerin çizerler tarafından üretilen alternatif ifadeler aracılığıyla üstesinden gelinmiştir. Diğer bir ifadeyle argo ve küfür ifadelerinin kullanımını sınırlayan çizer alternatif bir yol olarak hakaret ifadelerine başvurmuştur.

Örnek Karikatür: Penguen

Şekil 50: Hakaret Teması Örneği - Yetişkin Dergisi[68]

Hakaret teması için seçilen bu karikatürde İngiliz edebiyatından bir öykü kahramanı olan Robin Hood ve çevresinde çağdaşı olduğu varsayılan halktan insanlar görürüz (Şekil 50). Robin Hood, ormanda yaşayan, zenginlerin yolunu kesip onların mallarını, altınlarını çalan ve bu çaldıklarını fakir halka dağıtması nedeniyle kahraman olarak görülen bir öykü karakteridir. Bu artalan bilgisi karikatürün anlaşılması için elzem bir bilgidir. Aksi halde karikatürün amacına ulaşması oldukça güçleşecektir. Robin, elindeki keseyi fakir olduğu kıyafetlerinden anlaşılan bir adama uzatmaktadır. Günümüzde 'politik doğruculuk' olarak tanımlanan ileri düzeyde bir hassasiyet tepkisiyle karşılaşır ve fakir adam dâhil çevredekilerin argo ve hakaret sözlerine maruz kalır. Robin'in utancı yüzünün etrafında çizilen damlalardan ve "Ama? Ama?" demesinden anlaşılmaktadır.

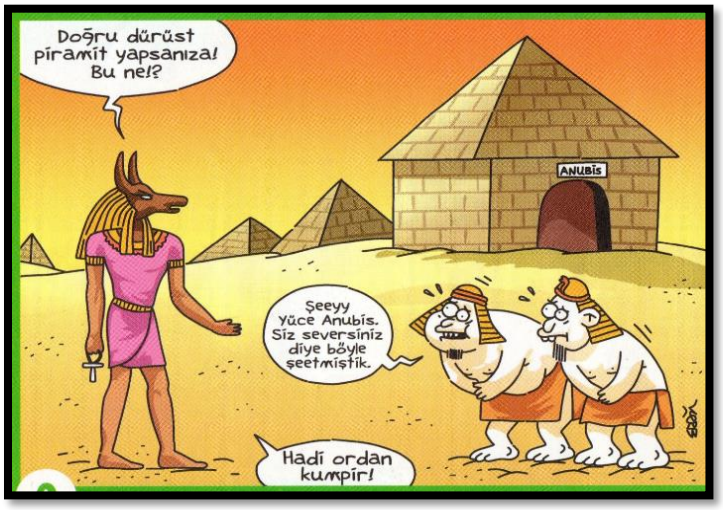
Karikatür pek çok temaya ev sahipliği yapmaktadır. Kültürel ihlal teması ile başlayan karikatür, fakir adamın tepkisi ile sürpriz/şok temasını, çevredekilerin tepkileri

[68] Penguen (2015, sayı 665, 24).

nedeniyle abartı temasını, Robin'in utanması nedeniyle utanma/küçük düş(ür)me temasını, söylenen sözlerin ağırlığı nedeniyle sözlü de olsa şiddet temasını, 'ayıp ulan, terbiyesiz, lan kavat' ifadeleriyle argo/küfür ve son olarak Robin'in kırılan onuru nedeniyle hakaret temasını işaret etmektedir. Tüm bu temaların ana odağında işittiği hakaret nedeniyle Robin'in kaybolan itibarı bulunmaktadır. İtibarın kaybolması aracılığıyla da mizah açığa çıkmaktadır.

Teorik bağlamda uyumsuzluklar barındırmakla birlikte (Robin'in yardımını yanlış yorumlayan fakir adam, takdir edilmeyi beklerken tahkir edilmesi gibi), mizahı sağlayan asıl unsur üstünlüktür. Zira Robin'in içine düştüğü durum okur açısından pek de özenilecek bir durum değildir. Buna ek olarak hissedilen üstünlük duygusu sıradan bir insana karşı da değildir üstelik bir kahramana karşıdır. Bu durum zafer duygusunun şiddetini artırmakta mizahın açığa çıkmasını kolaylaştırıcı bir özellik edinmesini sağlamaktadır.

Örnek Karikatür: Süper Penguen

Şekil 51: Hakaret Teması Örneği - Çocuk Dergisi[69]

[69] Süper Penguen (2015 Mart, 36).

Hakaret teması için çocuk dergisinden seçilen bu karikatürde antik Mısır tanrılarından biri olan Anubis ve onun için piramit inşa eden iki adam görmekteyiz (Şekil 51). Anubis, arka planda köpek kulübesini andıran bir piramit yaptıkları anlaşılan adamlara kızmaktadır. Adamların "Şeyyy yüce Anubis. Siz seversiniz diye böyle şeetmiştik." demesine sinirlenir ve "kumpir" diyerek hakaret eder. Bir yiyecek türü olan kumpir ve benzeri günlük hayattan sıradan nesnelerin, isimlerin bu karikatürde olduğu gibi başka karikatürlerde de hakaret amaçlı kullanımına rastlayabilmekteyiz. Sıradan isimler özelde karikatür, genelde mizah dünyasının tamamında anlam genişlemesi aracılığıyla çok çeşitli görevler üstlenebilmektedir.

Karikatürde iki yönlü bir hakaret söz konusudur; Anubis'in açık 'kumpir' hakareti ve adamların köpek kulübesi şeklinde yaptıkları piramit nedeniyle örtük bir şekilde Anubis'e 'köpek' imasında bulundukları hakaret. Kaybolan itibar da doğal olarak iki yönlüdür: Anubis'in köpek muamelesi görmesiyle ve adamların da kumpir denilerek hakaret edilmesiyle kaybolan itibarları.

Kültürel ihlal (Mısır kültürü), aptallık (piramidin köpek kulübesi şeklinde inşa edilmesi), abartma (tanrı Anubis'in sıradan halkla muhatap olması), utanma/küçük düş(ür)me (hem Anubis'in hem de adamların küçük düşmesi) temaları karikatürde yer verilen temalar arasında sayılabilir.

Teorik bağlamda karikatür hem uyumsuzluklar (tanrı Anubis'in insanlarla konuşması, adamların piramit diye köpek kulübesi inşa etmesi) hem de üstünlük teorisinden izler taşımaktadır. Okur, hem tanrı Anubis'e karşı (köpek muamelesi görmesi) hem de adamlara karşı (beceriksiz ve yalaka gibi görülüp bir de hakaret işitmeleri) bir üstünlük hissetmektedir.

Hakaret temasının merkezde olduğu karikatürde yer verilen farklı temalar ve teoriler aracılığıyla mizahın açığa çıkması mümkün olmuştur.

5.4. EDİMBİLİMSEL BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ

Bu değerlendirmenin temel çıkış noktası eldeki toplumdilbilimsel korpus çerçevesi içinde kalarak edimbilimsel bir değerlendirme yapmaktır. Diğer bir ifadeyle edimbilimsel bir değer olarak işbirliği/konuşma ilkeleri, nezaket teorisi ve itibar kavramlarının ihlal edilişi eldeki toplumdilbilimsel malzeme üzerinden değerlendirilmiştir. Seçilen karikatürler aracılığıyla yapılmış olan değerlendirmede edimbilimsel parametreler ışığında toplumdilbilimsel farklılıkların sergilemiş olduğu tutum ve bu tutumun mizahı etkileme düzeyi üzerinde durulmuştur.

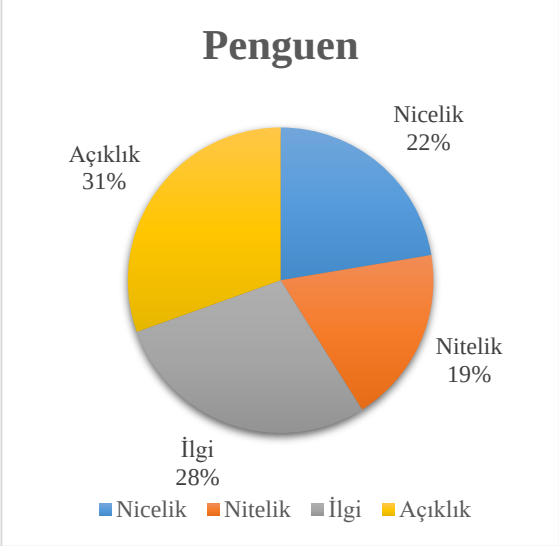
Mizahın oluşumu noktasında rastlanan edimbilimsel ihlallerin tasnifine ve tahliline bu bölüm altında yer verilmiştir. İşbirliği ve konuşma ilkelerinin ihlali sonucu oluşan mizaha örnek olacak karikatürler aracılığıyla bir değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme edimbilim alanından işbirliği/konuşma ilkeleri, nezaket teorisi alt alanları ile sınırlı tutulmuştur. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere mizahın anlam dünyası içerisinde edimbilimsel ilkelerin ihlalinin önemli bir yer tutması bu sınırlamanın nedenleri arasındadır. Bu bağlamda inceleme için belirlenen karikatür korpusundan seçilen örnek karikatürler yorumlanarak yaşanan ihlaller sistematik bir şekilde sunulmuştur.

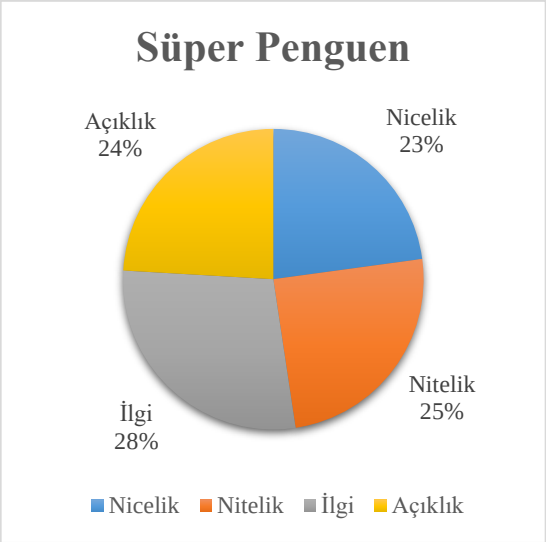
Bununla birlikte eldeki korpusun değerlendirilmesi ve verilerin incelenmesi sonucunda ulaşılan nicel bulgular bu bölümde yer almış ve ilgili bölüm başlarında veri tablolarına yer verilmiştir. Edimbilimsel parametreler arasında yer alan konuşma ilkeleri (nicelik, nitelik, ilgi ve açıklık), konuşma ilkelerinin ihlal biçimleri (tahrif, çekilme, çakışma, uymama) ve nezaket teorisi (itibar) bağlamları dikkate alınarak bir sınıflama yapılmıştır. Bu sınıflama, çalışma korpusunun merkezinde yer alan toplumdilbilimsel değişken yaş çerçevesi göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle yaş değişkeni çerçevesinde edimbilimsel parametrelerin karşılaştırılmasını içeren bir sınıflama meydana getirilmiştir. Bu tasnif sonucunda ulaşılan nicel bulgular yaşa bağlı olarak genelde mizahın, özelde karikatür dergilerinin edimbilimsel değerlerden yararlanma düzeylerinin ve biçimlerinin anlaşılmasını sağlamıştır.

5.4.1. Konuşma İlkeleri Bağlamı

Bu başlık altında konuşma ilkelerinden; nicelik, nitelik, ilgi ve açıklık ilkeleri sırasıyla incelenmiştir. Mizahın bu ilkeleri ihlal edilerek oluşturulduğundan hareketle seçilen karikatürler sunulmuştur. Bu bölümde incelenen karikatürler konuşma ilkelerinin sınırları içerisinde kalınarak ele alınmış ve ilkelerin nasıl ihlal edildiği anlatılmıştır. Bu bağlamda yapılan inceleme sonucunda ulaşılan nicel bulgular da Tablo 10'daki gibi oluşmuştur.

Tablo 10: Konuşma İlkeleri Değerlendirmesi

Mizahın konuşma ilkeleri ihlal edilerek oluşturulduğu savından hareketle yapılan inceleme sonucu oluşan verilerden görülebileceği üzere çocuk ve yetişkin karikatür dergileri arasında yüksek düzeyde anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. Bununla birlikte nitelik ve açıklık ilkelerinin çiğnenmesi noktasında bir farklılık ortaya çıkmıştır.

Açıklık ilkesi, *Penguen*'de %31 oranında çiğnenirken *Süper Penguen*'de % 24 oranında çiğnenmiştir. Bu noktadan hareketle yetişkin mizah dili içerisinde belirsizliklerin, düzensizliğin, anlaşılmaz ifade kullanımının ve gereksiz uzatmaların çocuk mizah diline kıyasla daha fazla yer aldığı söylenebilir. Bu yapıların işaret ettiği bir

diğer nokta yetişkin dünyasının bilişsel kapasitesinin bu ifadeleri anlamlandırmada daha başarılı bir performans gösterme kabiliyetine sahip olması nedeniyle daha sık kullanımının tercih edilmesidir.

Nitelik ilkesi, *Süper Penguen*'de %25 oranında çiğnenirken *Penguen*'de ise %19 oranında çiğnenmiştir. Doğru söyleme ve kanıta dayalı konuşma olarak özetlenebilecek olan bu ilkenin çocuk mizah dünyasında çiğnenmesinin nedeni olarak şunlar ileri sürülebilir: çocuk dünyası abartı, saçma, absürt gibi duyguların yoğun olduğu temalar aracılığıyla mizaha ulaşmaktadır, toplumsal normların henüz yerleşik bir hal almadığı çocuk biliş dünyasında doğru söyleme, kanıt sunma gibi olguların tam anlamıyla oturmamıştır. Diğer bir ifadeyle, çocuk mizahı duygusal coşku etrafında toplumsal normların etkisini, gerekliliğini veya sonuçlarını umursamadan şekillenmektedir. Bu bağlamda henüz bireysel sayılabilen çocuk toplumsal olanı göreceli olarak reddetme yoluyla mizaha ulaşmaktadır.

5.4.1.1. Nicelik İlkesi

Nicelik ilkesi (bkz. Bölüm 3.1.1.1.) konuşurun gerektiği kadar bilgi vermesi ile ilgilidir. Konuşur bilinçli bir şekilde karşılıklı bir konuşma içerisindeyken gereğinden fazla veya eksik bilgi vermesi halinde bu ilkeyi ihlal etmiş sayılır.

Şekil 52: Nicelik İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi[70]

Penguen dergisinden alınan örnek karikatürde (Şekil 52) bu ihlalin bir örneğini görebiliriz. Nicelik ilkesinin ihlali fazladan verilen bilgi kaynaklıdır. Karikatürde yer alan koşan adam "ÇİNLİLER SALDIRIYOR" ifadesi yerine "ÇİNLİLER PASİF AGRESİF DAVRANIŞAR SERGİLİYORLAR!" ifadesini kullanmaktadır. Çinlilerin göstermiş olduğu davranışla ilgili psikolojik bir tahlil yaparmışçasına dile getirilen tespit acil bir durumda gerçekleştirilmesi beklenen son davranışlardan biridir. Düşman saldırıyorsa akademik bir dille bir tespit yapmak yerine doğrudan 'saldırıyorlar' deyip tehlikenin ehemmiyetine dikkat çekilir. Gereğinden fazla verilen bilgi, konuşma ilkelerinden nicelik ilkesinin ihlal edilmesine neden olmuştur. Nitekim diğer karakter "OLUM ADAM GİBİ SÖYLE, N'APIYORLAR?" diyerek sarf edilen sözlerin gereksizliğini işaret etmiştir. Diğer bir ifadeyle konuşma ilkesinin ihlal edilmesi başarısız bir iletişim doğurmuş ve umulan amaç hâsıl olmamıştır.

[70] Penguen (2015, sayı 650, 4).

Şekil 53: Nicelik İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi[71]

Süper Penguen dergisinden alınan örnekteki karikatürde (Şekil 53) nicelik ilkesinin ihlalini görebiliriz. Bu karikatürde eksik bilgi verilmesinden kaynaklı bir ihlal söz konusudur. Mizahın başarıya ulaşmasını sağlayan unsur hindinin sorusuna verilen doğru ama eksik ve yönlendirici bilgidir. Yılbaşı yemeği olarak hindi pişirilmesi çoğunlukla batı toplumları olmak üzere pek çok ülkede uygulanan bir pratiktir. Karikatürdeki hindinin "Ben nerde oturucam?" sorusuna kadın karakter "Ortada." şeklinde yanıt verir. Bu yanıt hindinin akşama pişirilip sofraya yemek olarak servis edileceğini ve ana yemek olarak da sofranın ortasında yer alacağını ima eder. Hindiye yemeğin kendisinin olduğunun doğrudan söylenmemesi nicelik ilkesinin ihlaline yol açmıştır. Bu ilkenin ihlal edilmesi aracılığıyla da mizah sağlanmıştır.

5.4.1.2. Nitelik İlkesi

Nitelik ilkesi (bkz. Bölüm 3.1.1.2) konuşurun söylediği sözün doğruluğu ve söylenen ile ilgili yeter derecede kanıtın olması ile ilgilidir. Konuşur, doğru bir söz

[71] Süper Penguen (2014 Aralık, 31).

söylemediği (yalan söylediği) veya elinde yeterli kanıt bulunmadan konuştuğu takdirde bu ilkeyi ihlal etmiş sayılır. Diğer bir ifadeyle mesaj doğru değil ve yeterli kanıt içermiyorsa ilkenin ihlali söz konusudur.

Şekil 54: Nitelik İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi[72]

Nitelik ilkesi için ***Penguen*** dergisinden seçilen örnek karikatürde (Şekil 54) bir horoz ve bir civciv arasında geçen bir diyaloğa şahit olmaktayız. "BABA İNSANLAR NİYE KESİYORLAR BİZİ?" diye soru soran civciv nitelik ilkesinin ihlal edildiği şu cevabı alır: "ÇÜNKÜ BİZDEN KORKUYORLAR..". Bu cevabın insan dünyasında rasyonel bir karşılığı bulanmamaktadır. Kümes hayvanlarının insanlar tarafından kesilme nedeni bu hayvanların bir besin kaynağı olarak görülmesidir. Temel doğru olarak bunun kabul edildiği bir düzlemde horozun sözleri doğru olarak değerlendirilemez. Bu nedenle horoz doğru bir söz söylemediğinden ya da elinde teorisini destekleyici herhangi bir argüman sunamamasından dolayı nitelik ilkesini ihlal etmiştir. Mizahın oluşturulması noktasında uyumsuzluk teorisi ve tematik bölümdeki bazı temalardan da (absürt, abartma)

[72] Penguen (2015, sayı 659, 4).

yararlanmakla birlikte burada mizahı sağlayan nokta nitelik ilkesinin ihlal edilmiş olmasıdır.

Şekil 55: Nitelik İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi[73]

Nitelik ilkesinin ihlal edildiği örnek bir karikatür (Şekil 55) ***Süper Penguen*** dergisinden alınmıştır. Bu karikatürde çevresine torunları olması muhtemel bir grup maymunu toplamış dede bir maymun kompozisyonu görmekteyiz. Dede bir koltuğa oturmuş ve uzaya giden ilk maymun olması ile ilgili anılarını anlatmaktadır. Torun maymunlardan birinin "Kendin mi gittin, gönderildin mi?" ısrarlı sorusu karşısında "Ehehehe bunun ne önemi var canım ehehehe.." ve "Yaaa!" diyerek lafı dolandırıp oyalama ve geveleme çabası içerisindedir. Yaşlı maymun uzaya çıkan ilk maymun olduğunu kanıtlayacak bir bilgi sunmamıştır, yani diğer bir ifadeyle doğru

[73] Süper Penguen (2018 Kasım, 20).

söylememektedir. Bu nedenle nitelik ilkesini ihlal etmiş ve mizahın oluşmasını sağlamıştır.

5.4.1.3. İlgi İlkesi

İlgi ilkesi (bkz. Bölüm 3.1.1.3.) konuşurun dile getirdiği şeylerin konuşulan konu ile ilgili olmasını gerektirir. Konuşur, bilinçli bir şekilde konuşulan konu ile alakasız bir cevap verir ya da herhangi bir tespit yaparsa bu ilkeyi ihlal etmiş sayılır.

Şekil 56: İlgi İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi[74]

Penguen dergisinden seçilen karikatürde (Şekil 56) ilgi ilkesinin ihlalini görebiliriz. Karikatürde ünlü Mona Lisa tablosunu resmeden İtalyan ressam Leonardo Da Vinci olarak tasvir edilmiş bir ressam ve Osmanlı dönemi halk insanı olarak resmedilen bir kişiyi görmekteyiz. Karikatür için seçilen mekânın ressamın atölyesi olduğu duvardaki ve yerlerdeki eskiz ve taslakların yanı sıra kova içindeki fırçalar ve ressamın önündeki tuvalden anlaşılmaktadır. Bu kompozisyon içerisinde bir Osmanlının yer alması resimdeki

[74] Penguen (2014, sayı 599, 4).

en ilgisiz unsurdur. Bu ilgisizlik, ilgi ilkesinin görsel bağlamda ihlalini doğurmaktadır. Bir yan unsur olarak görsel ilgisizliğin yanında karikatürdeki diyalog ilgi ilkesinin ihlalini işaret etmektedir. Adam, ressama muhtemeldir ki sakalından ötürü bir din âlimi olduğu zannına kapılarak orucun bozulmasına benzer olarak "HOCAM YANLIŞLIKLA SU İÇSEM RÖNESANS'IM BOZULUR MU?" sorusunu sorar. Duruma oldukça şaşırmış görünen ressamın tepkisizliği ardıl bir soruyu doğurur: "HOCAM?!". Karikatürde birkaç noktada ilgi ilkesinin ihlal edildiğini görmekteyiz. Hoca zannedilen karakter, hoca değil ressamdır. Ressamın İtalyan olduğunu varsayarsak Osmanlı adamının bu mekânda olması alakasızdır. Din hocasına sorulacak sorunun oruç ile ilgili olması beklenirken bu karikatürde orucun yerini Rönesans almıştır ki o da su ya da başka bir şey içmekle bozulacak bir şey değildir. Daha özet bir ifadeyle mekân, karakterler, sorulan soru, sorulan kişi ve soran kişi öğelerinin tamamı ilgi ilkesini ihlal edici niteliktedir.

İlgi ilkesi sorulan sorunun ya da konuşulan konunun ilgi düzeyi ile ilgilidir. Bu karikatürde sorulan sorunun (suyun Rönesans'ı bozması) ne ortam ne konu ne de kişi ile ilgisi bulunmadığından ilgi ilkesi ihlal edilmiş ve mizahın ortaya çıkması sağlanmıştır.

Şekil 57: İlgi İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi[75]

İlgi ilkesinin ihlal edildiği örnek bir karikatür (Şekil 57) ***Süper Penguen*** dergisinden alınmıştır. Karikatürde padişah ve veziri olduğunu düşündüğümüz iki karakter görülmektedir. Padişah bilgisayar başında bir şeyler yaparken vezirine "Tebdil-i nik çete girdim vezir efendi…", "Halk davnlod hızından şikâyetçi." der. Karikatürdeki ilgi ihlallerine geçmeden önce görsel ve dilsel bağlamdaki ilgisizliklere değinmek gerekir. Kıyafetlerden de anlaşılacağı üzere devir eski bir devirdir ve bu nedenle eski dönemlerde bilgisayarın bulunması ilgisizliklerden biridir. Padişahın dile getirdiği "tebdil-i nik" ifadesi Osmanlı dönemi padişahlarının halkın dertlerini ve şikâyetlerini anlamak üzere kıyafet değiştirerek halkın içine karıştığı "tebdil-i kıyafet" ifadesine göndermedir. İfadede yer alan "nik" İngilizce "nickname" (takma ad) yerine kullanılmıştır. İnternette dolaşırken çoğu kişi gerçek isimleri yerine takma bir isim kullanarak sohbetlere katılmaktadır. Yine padişahın "çete" ifadesi İngilizce "chat" (konuşma) ifadesidir. Online dünyada takma

[75] Süper Penguen (2015 Ocak, 13).

isimler edinerek “chat odalarında” insanların birbirleriyle sohbet etmeleri bir dönem oldukça yaygındı. Günümüzde bu durum sosyal medya platformları hüviyetine bürünmüş ve varlığını farklı bir biçimde sürdürmektedir. Yine padişahın ifadesinde yer alan “davnlod” İngilizce “download” yani indirme ifadesidir. Halkın internetin indirme hızından şikâyetçi olması hatta daha üst boyutta internetin var olması dahi bir ilgisizliktir.

Özetle ifade etmek gerekirse padişahın bilgisayar ve internetinin olması ve Osmanlıca gibi görünen ifadelerin arasına İngilizce teknolojik terimlerin karıştırılması karikatürdeki temel ilgisizliklerdir. Mekâna, zamana, konuya ve bağlama ters düşen bu kadar unsur ilgi ilkesinin ihlaline sebep olmuştur. Bu ihlal de mizahın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

5.4.1.4. Açıklık İlkesi

Açıklık ilkesi (bkz. Bölüm 3.1.1.4.), konuşurun dile getirdiği ifadelerin nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Konuşur, konuşma süreci içerisinde bilinçli bir şekilde; anlaşılmaz ifadeler kullanırsa, belirsiz ifadelere başvururusa, gereğinden fazla konuşursa, düzensiz konuşursa bu ilkeyi ihlal etmiş sayılır.

Şekil 58: Açıklık İlkesi Örneği – Yetişkin Dergisi[76]

Açıklık ilkesinin ihlal edilmesine örnek olması için ***Penguen*** dergisinden seçilen karikatürde (Şekil 58) Osmanlı dönemi olması muhtemel bir manzara ile karşılaşmaktayız. Bu çıkarımın nedeni çizimde kullanılan kıyafetler ve erkek karakterin sözleridir. Açık ve net olmak olarak özetlenebilecek açıklık ilkesine aykırılık "FAİLATÜN FAİLATÜN FAİLÜN!" sözlerinden kaynaklanmaktadır. Aruz vezni ile yazılan şiirlerde kullanılan kalıplardan biri olan bu ifadeler tek başına şiir değildir ama şiiri ima etmektedir. Bu ifadeler yalnız başına bir anlama sahip olmadığından açık ve net bir mesaj değeri taşımamaktadır. Nitekim bu sözlerin muhatabında bulduğu karşılık ne denilmek istendiğini sorgulayan bir soru işareti "?" olmuştur. Karikatürdeki adamın ne ima ettiği sonraki düşünce balonu[77] içerisinde yer alan "TÜH, ŞİİR SEVMİYO GALİBA.." ifadelerinden anlaşılır. Bu düşünceden yola çıkarak adamın aslında bir şiir okuma niyetinde olduğunu fakat bunu vezin kalıbını söyleyerek yapmaya çalıştığının

[76] Penguen (2014, sayı 637, 4).
[77] Karikatürlerde konuşma balonu konuşura doğru uzanan ok şekli ile gösterilirken, düşünce balonu konuşura doğru uzanan küçük balonlar şeklinde gösterilir.

farkına varırız. Karikatürün genelinde var olan uyumsuzluklara ek olarak gerçekleşen açıklık ilkesinin ihlali mizahı ortaya çıkaran bir işlev kazanmıştır.

Şekil 59: Açıklık İlkesi Örneği – Çocuk Dergisi[78]

Açıklık ilkesi için incelemeye dâhil edilen bir karikatür (Şekil 59) ***Süper Penguen*** dergisinden alınmıştır. Karikatürde iki çiftçinin ayçiçeği tarlasında gerçekleşen diyaloglarına şahit olmaktayız. Bu karikatürde açıklık ilkesinin ihlali gereğinden fazla konuşma şeklinde gerçekleşmiştir. Ayçiçeklerinin yüzünün neden güneşe dönük olduğuyla ilgili öne sürülen bir teoriyi çiftçilerden biri dile getirir. Teori, bir ayçiçeği tarlasında değil de akademik bir platformda geçiyor gibidir. Konuşurlar da çiftçi değil de deneysel bir ürünün gelişimi üzerine laboratuvar ortamında yapılan bir tartışmayı yürüten bilim insanı gibidir. Doğal olarak mekân ve şahıslar dikkate alındığında dile getirilen sözlerin gereksizliği, genel kompozisyonla uyumsuzluğu aşikârdır. Konuşmanın son kısmında ayçiçeğinin de dile gelip "Ne sallıyorsunuz diye bakıyorum." demesi ortamın uyumsuzluk düzeyini artırır niteliktedir. Uyumsuzluk teorisi ile birlikte absürt/saçma, abartma, sürpriz/şok, utanma/küçük düşme, aptallık, argo ve hakaret temalarının da

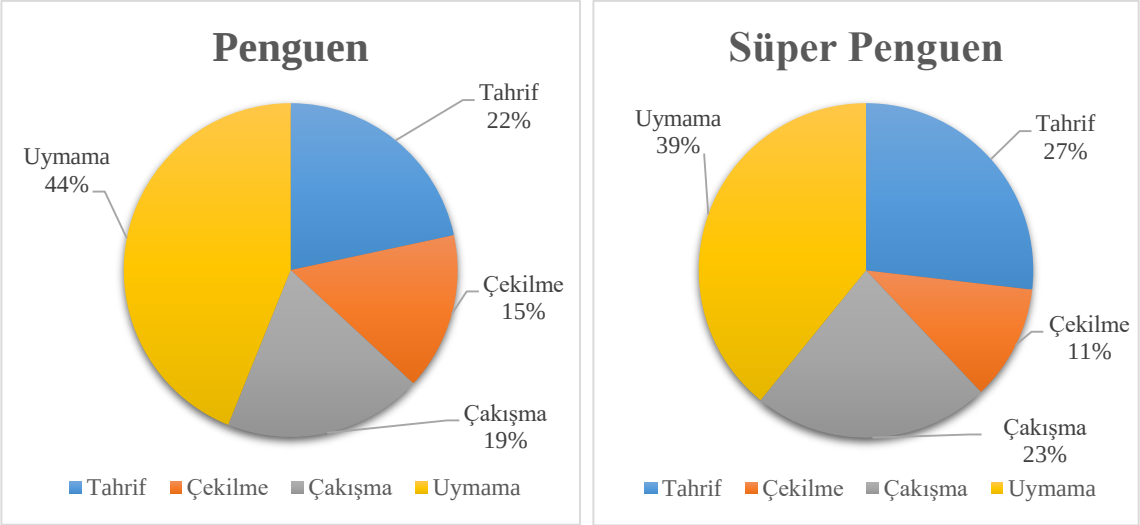
[78] Süper Penguen (2017 Ağustos, 29).

gözlemlenebildiği bu karikatür dilsel bağlamda da açıklık ilkesini ihlal ederek mizahın açığa çıkmasını sağlamıştır.

5.4.2. Konuşma İlkelerinin İhlal Biçimleri Bağlamı

Bu bölüm altında yapılacak değerlendirme Grice'ın konuşma ilkelerinin ihlal şekilleri çerçevesinde ve ulaşılan nicel bulgular (Tablo 11) çerçevesinde yapılacaktır.

Tablo 11: Konuşma İlkelerinin İhlal Biçimleri Değerlendirmesi

Yapılan analiz sonucunda ulaşılan veriler kıyaslandığında yaş bağlamında dergiler arasında anlamlı düzeyde bir farklılığa rastlanmamıştır. Bununla birlikte uymama %5, çekilme %4 gibi bir farkla *Süper Penguen*'de daha az görülürken, çakışma %4 ve tahrif %5 daha fazla bir oranda görülmüştür. Diğer bir ifadeyle çocuk mizah dilinde uymama ve çekilme ilkelerinin çiğnenme oranı daha yüksektir. Ulaşılan veriler konuşma ilkelerinin çiğnenmesi noktasında yaş değişkeninin bir farklılığı değil aksine benzerliği işaret ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu benzerlik çalışmanın ileri sürdüğü savlardan biri olan 'ortak mizah (karikatür) dilini' destekler nitelikte bir sonuç doğurmuş ve konuşma ilkeleri çiğnenerek mizaha ulaşıldığını vurgulamıştır.

Konuşma ilkelerinin ihlali (bkz. Bölüm 3.1.1.5.) sınıflaması içerisinde dört ihlal biçimine yer verilmiştir: **tahrif** (violate), **çekilme** (opt out), **çakışma** (clash), **uymama** (flout). Bu ihlal biçimleri mizahın oluşturulma sürecinde yararlanılan unsurlar arasında yer alır. Diğer bir ifadeyle konuşma ilkeleri ihlal edilerek oluşturulan dilsel bağlam unsurları mizahın oluşturulmasını, başarıya ulaşmasında rol oynamasını sağlamaktadır. İşbirliği ve konuşma ilkeleri aracılığıyla Grice, konuşurlar arasındaki iletişimin asgari düzeyde sağlanabilmesi adına genel bir çerçeve çizmiştir. Bu ilkelerin gündelik hayata yansıması çoğunlukla farklılaşmaktadır. Günlük konuşmalar içerisinde bu ilkeler sıklıkla çiğnenmektedir. Diğer bir ifadeyle konuşma ilkeleri ideal bir konuşma/anlaşma/iletişim kurma evrenini tanımlarken bunun reel hayata oldukça farklı yansıdığını söyleyebiliriz. İhlal edilen ilkeler aracılığıyla farklı anlam dünyaları ve birimleri ortaya çıkmaktadır. Anlamın zenginleşmesi, farklılaşması, ayrışıp daha başka formlara dönüşmesi ihlal edilen ilkeler sayesinde gerçekleşmektedir. Konuşma ilkelerinin ihlali aracılığıyla Grice'ın ifadesiyle konuşma sezdirimleri (conversational implicatures) açığa çıkar. Bu sezdirimler sözünü ettiğimiz yeni anlam formlarının, dünyalarının oluşmasını sağlamaktadır.

Tahrif, özetle konuşmanın farklı bir yöne çekilmesi ya da farklı bir doğrultuda ilerlemesini sağlama çabası olarak tanımlanabilir. **Çekilme,** konuşurların işbirliği yapmayı bilinçli bir şekilde bırakmasıdır. **Çakışma,** iletişim süreci içerisinde tarafların bilinçsizce, bir ya da birden fazla konuşma ilkesine uymaması ya da bir ilkeye uymaya çalışırken başka bir ilkeyi çiğnemesi sonucu ortaya çıkan ilkeler çakışmasıdır.

Uymama, karşılıklı konuşma esnasında konuşurların sezdirimler aracılığıyla mesajı iletmesi ve söylenenlerle bilinçli bir şekilde ilgilenmemesi, umursamamasıdır. Konuşma ilkelerinin ihlal biçimleri arasında mizahta en yaygın kullanımı olduğu düşünülen ihlal biçimi uymamadır ki bu durum ulaşılan nicel veriler sonrasında da tespit edilmiştir. Zira uymama ihlalinin kullanımı tüm konuşma ilkelerinde görülebilir. Konuşurlar dört temel konuşma ilkesini 'uymama' biçimini kullanarak ihlal edebilirler. Bununla birlikte uymamanın kullanımı doğal olarak konuşma sezdirimlerini devreye sokacaktır. Konuşurlar bu ihlal biçimine başvurdukları anda tarafların sezdirilen mesaj kodlarını çözümleyip anlamaları beklenmektedir. Başka bir ifadeyle konuşma

taraflarından biri bu ilkeyi kullanarak yüzey anlamdan ziyade derin anlama veya örtük anlama başvurmakta ve onun aracılığıyla anlam oluşturmaya çalışmaktadır. Söylenen sözün, dile getirilen ifadenin ardındaki niyetin anlaşılması beklenmektedir.

Mizahın açık ifadeler ve mesajların yanında yaygın bir şekilde örtük, gizli ve derin anlam formlarında mesajını iletme biçimi düşünüldüğü takdirde uymama ilkesinin çoğu mizah eserinde, ürününde sıklıkla kullanılacağı öngörülebilir bir durumdur. Bu bağlamda, konuşma ilkeleri ihlal biçimleri arasında uymama karikatürlerde de sıklıkla kullanımına başvurulan bir unsurdur.

Aşağıdaki karikatür örneklerinde konuşma ilkelerinin ihlal biçimleri birlikte değerlendirilecektir.

Şekil 60: Konuşma İlkeleri Örneği – Yetişkin Dergisi[79]

Şekil 60'taki karikatürde bir adam (muhtemelen ev sahibi, zengin bir iş insanı) ve bir kadın (muhtemelen ev işleriyle ilgilenen görevli) görmekteyiz. Adam, yatağındaki kesik at başının temizlenmesini kadından ister. Yatakta kesik at başı olması ünlü bir mafya

[79] Penguen (2014, sayı 604, 16).

filmi olan *Baba* filmine yapılan bir göndermedir. Filmde mafya babası rolündeki Marlon Brando, düşmanlarının yataklarına tehdit ve gözdağı vermek adına kesik at başı yollar. Bu artalan bilgisi olmadan karikatürdeki anlam bütünlüğünü kavramak mümkün değildir. Adamın temizlik ricası karşısında artalan bilgisine sahip olduğu anlaşılan kadın konu ile hiç alakası yokmuş gibi filmden bahseder. Filmden bihaber adam, "Ne diyon Zehra Hanım sabah sabah?!" diye paylarken kadın konuşmaya "IMDB Dokuz nokta iki." diyerek devam eder. IMDB, gösterime giren filmlerin izleyiciler tarafından değerlendirilip puanlandığı bir web sayfasıdır.

Genel kompozisyonu bu şekilde oluşturulan bu karikatürde konuşma ilkelerinin şu ihlal biçimlerine rastlarız.

- **Tahrif:** Kadın, temizlik yapılması isteğine karşı filmden bahsederek konuşmayı farklı bir doğrultuda ilerletmektedir.
- **Çakışma:** Adamın temizlik yapılması isteğine kadının verdiği cevap ilgi ilkesini ihlal etmesine karşın doğru bir bilgi olmasından dolayı nitelik ilkesine uyarak işbirliğini sürdürmektedir. Kadın, dolaylı yoldan adamın tehdit edildiğini söylemek adına ilgi ve açıklık ilkesini çiğnemiştir. Aynı zamanda gereğinden fazla bilgi vererek nicelik ilkesinin de ihlal edilmesi ortaya çıkmıştır. Sonuç itibariyle nitelik ilkesi ile nicelik, ilgi ve açıklık ilkelerinin çakışması ortaya çıkmıştır.
- **Uymama:** Yataktaki kesik başın tehdit anlamına geldiğini bilen kadın adama 'size kesik baş göndermişler ve bu bir ölüm tehdidi*dir*' demek yerine "Baba filmini izlediniz mi Rıfat Bey? Marlon Brando oynuyor. Bence mutlaka izleyin. Kesinlikle izleyin." der. Bu sözleriyle adama tehdit edildiğini sezdirme gayretindedir. Doğrudan anlatım yerine dolaylı anlatımı tercih etmiş ve işbirliği ilkesine uymayarak konuşma ilkelerini ihlal etmiştir.

Şekil 61: Konuşma İlkeleri Örneği – Çocuk Dergisi[80]

Süper Penguen'den seçilen Şekil 61'deki karikatürde *'Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler'* masalından bir kare görmekteyiz. Masal karakterlerinden biri olan kraliçenin sihirli bir aynaya bakarak "Ayna ayna söyle bana var mı benden daha güzeli bu dünyada?" sözlerinin geçtiği bölüm bu karikatüre konu olmuştur. Karikatürün anlam dünyasının anlaşılması masala dair artalan bilgisinin varlığına bağlıdır. Bu bilgiden hareketle karikatürdeki ayna ve kraliçe arasındaki diyaloğun öncesinde bu sözlerin olduğu varsayılmalıdır. 'Benden daha güzeli var mı?' sözlerinin üzerine aynadan gelen 'Kendini başkalarıyla kıyaslamamalısın, sen böyle güzelsin, kendin ol yeter..' sözleri ile aynanın doğrudan bir cevap vermediğini, kraliçeyi oyalayıcı bir tavır içerisinde olduğunu görürüz. Kraliçe, bu sözler üzerine kişisel bir çıkarımda bulunarak 'Yani benden daha güzeli var?..' der. Bağlamı bu şekilde oluşturulan karikatürde yaşanan ihlal biçimleri şu şekildedir.

[80] Süper Penguen (2016 Kasım, 18).

- **Tahrif:** Ayna, sorulan soruya (karikatürde yer almasa da sorulduğunu varsaydığımız) cevap vermek yerine konuşmayı farklı bir doğrultuda ilerletme çabası içerisindedir.
- **Çakışma:** Ayna, sorulduğunu varsaydığımız soruya (Benden güzeli var mı?) işbirliğini sürdürmek adına bir cevap verir ama gereğinden fazla bir bilgi vermesi nedeniyle nicelik ilkesini ve ilgisiz bir konudan bahsettiği için de ilgi ilkesini ihlal eder. Ayna, sözleri ile nicelik ve ilgi ilkesini ihlal ederken konuşma içerisindeki işbirliğini sağlama adına doğruluğu olan sözler sarf eder. Diğer bir ifadeyle nitelik ihlalini sadık kalmaya ve işbirliğini sürdürmeye devam eder. Yalan söylemeyerek nitelik ilkesine uyan ayna aynı zamanda cevabı dolaylı bir yoldan, sezdirim aracılığıyla muhatabına iletir. Anlamlı ve doğru sözler (nitelik ilkesi) ama gereksiz (nicelik ilkesi) ve alakasız (ilgi ilkesi) bir bağlamda söylenmesinden ötürü bir çakışma yaşanmasına neden olur.
- **Uymama:** Ayna, soruya doğrudan cevap vermeyerek sezdirim kullanarak mesajını iletme amacındadır. "Evet, sizden daha güzeli var" demek kraliçenin sinirlenmesi, üzülmesi ya da daha farklı duygular içerisine girerek kendisi için istenmeyen sonuçlar doğurabileceği öngörüsünden hareketle cevap dolaylı yoldan iletilmiştir. Nitekim kraliçenin sözlerinden sezdirimin başarıyla gerçekleştiğini anlamaktayız.

Konuşma ilkelerinin eleştirilen ve eksik kaldığı ileri sürülen yönlerine önceki bölümlerde değinilmişti. Bu eleştirilerden biri gerçek değil de ideal bir insan modeli ortaya koyduğu ile ilgiliydi. İddia şu şekilde özetlenebilir: iletişim içerisindeki taraflar üzerinde konuşma ilkeleri aracılığıyla ahlaken ve nezaketen nasıl olunması gerektiği yönünde ideal bir insan profili çizilmektedir. Bu profil bir baskı unsuruna dönüşmekte, hatta tek tip insan modeli varmışçasına bir genelleme oluşturulmaktadır. Nezaket teorisi, oluşturulan bu tek tip ve baskıcı modelin karşıtı olarak gelişim göstermiştir. Sonraki bölümde bu veriler ışığında oluşan bağlamdan yola çıkılarak yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

5.4.3. Nezaket Teorisi Bağlamı

Edimbilim alanında, işbirliği ve konuşma ilkelerinin yanında ikinci alt başlık olarak yer verdiğimiz diğer bir başlık da nezaket teorisi bağlamıdır. Nezaket teorisinin teorik arka plan bilgisinden (bkz. Bölüm 3.1.2) hareketle bu bölüm altında karikatürlerde yaşanan ihlallerin nezaket boyutu değerlendirilmiştir.

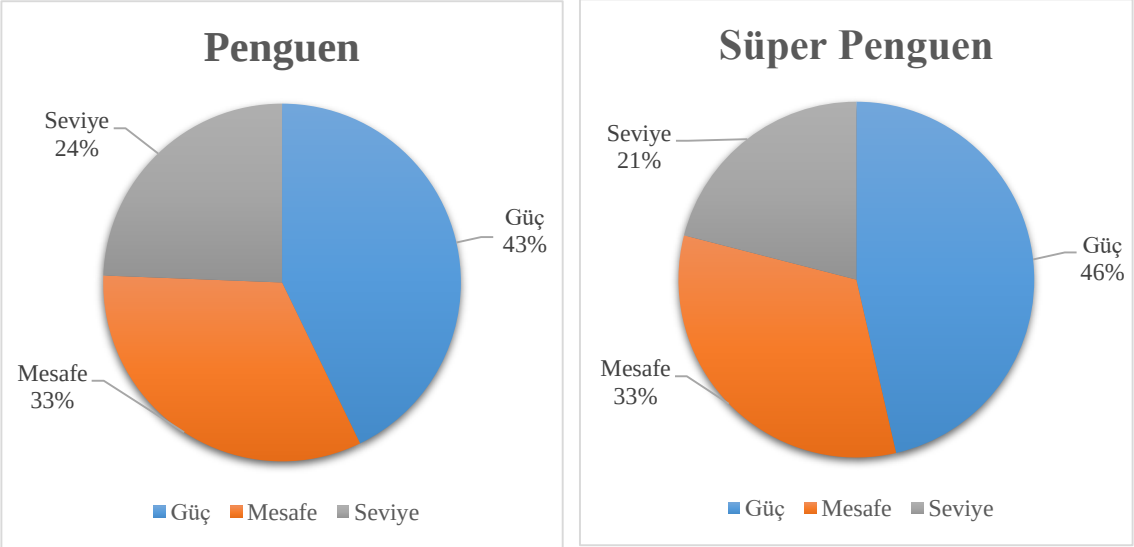
Nezaket teorisi ile ilgili daha önce değindiğimiz birkaç hususu bu bölümde de kullanacağımızdan tekrar etmenin ve kısaca hatırlatmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Teoriye dair sunulan literatür kapsamında alanın temel teorisyenlerinden olan Brown ve Levinson tanıtılmış, kendileri tarafından geliştirilen nezaket teorisine değinilmiş ve değerlendirme kısmında çoğunlukla onların geliştirdiği teoriden yararlanılacağı belirtilmişti (bkz. Bölüm 3.1.2.1.). Bu bağlamda nezaket teorisinde itibar kavramının merkezde olduğu ve hem konuşurun hem de dinleyenin negatif ve pozitif itibarının mevzubahis olduğu söylenebilir. Etkileşim içerisindeki tarafların ikisi de bu itibarı korumak, diğer bir ifadeyle zedelemekten kaçınmak sorumluluğunu taşır. Bu işbirliğine uyulmadığı takdirde itibar zedelenir ve nezaket ihlal edilmiş olur. İtibar ihlalinin ağırlık derecesi de "**Ağırlık = güç+ mesafe+ seviye"** formülü ile tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle nezaket teorisi, itibar odaklı bir yaklaşımla ele alınmış ve bu perspektiften yapılmış değerlendirmeler aracılığıyla mizahın itibarı ihlal edişine yer verilmiştir.

İtibar zedeleyici eylemlerin ağırlığını gösteren veriler Tablo 12'de sunulmuştur. Ağırlık düzeyini belirleyen güç, mesafe ve seviye kavramları araştırmacı ve iç kodlayıcılar tarafından yapılan değerlendirme sonucunda şekillenmiştir. Karşılaştırmalı bir şekilde sunulan verilerin işaret ettiği en önemli nokta veriler arasında büyük orandaki benzerlik olarak açığa çıkmıştır. Bu noktadan hareketle itibarın zedelenme ağırlığının hem yetişkin hem çocuk dergileri bağlamında mizahın oluşumunda benzer oranlarda kullanılan bir strateji olduğu sonucuna varılabilir.

Nezaket ağırlığının belirlenmesinde her iki yaş grubunda da güç parametresinin yoğunluğuna daha üst düzeyde rastlanmıştır. Karikatür karakterleri arasındaki güç

ilişkilerinin yoğunluğunu karakterler arasındaki mesafe ve son olarak da seviye takip etmiştir.

Tablo 12: Nezaket Ağırlığı Değerlendirmesi

İtibarın zedelenme derecesinin, yani nezaket ağırlığı değerlerinin yanında zedelenme biçimine dair bir sınıflama önerisi de getirilmiştir. Çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler neticesinde ulaşılan bu sınıflama **Normatif İhlal** olarak kavramlaştırdığımız ana bir başlık altında şu alt başlıklara ayrılmıştır.

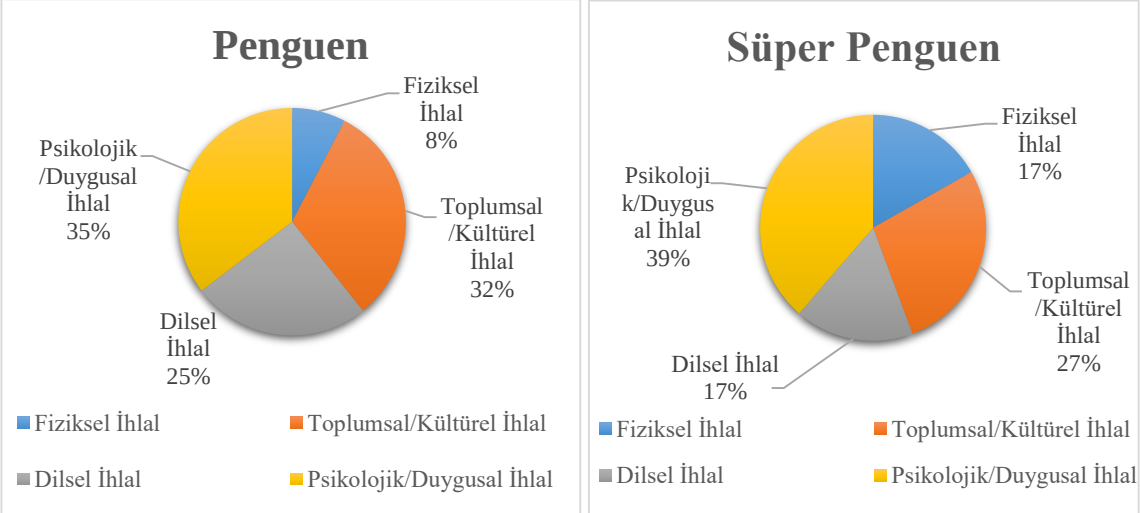
1- **Fiziksel İhlal:** Her türden açık ya da örtük fiziksel forma karşı gerçekleştirilen ihlal biçimleri bu gruba örnek olabilir. Birine şişman, çirkin vb. demek gibi.
2- **Toplumsal/Kültürel İhlal:** Toplumsal bir davranış, kültürel bir değer benzeri bir unsuru zedeleyici bir eylem bu kapsamda değerlendirilebilir. Türk toplumunda yaşlı birine "moruk" diye seslenmek gibi.
3- **Dilsel İhlal:** Argo/Küfür, Kelime oyunları vb.
4- **Psikolojik/Duygusal İhlal:** Küçük düş(ür)me, Hor gör(ül)me, Aşağılanma, Alay gibi duyguların zedelendiği ihlal şekilleri.

Normatif ihlal kavramlaştırması bu çalışma kapsamında ulaştığımız ve kendi kişisel çıkarımlarımız çerçevesinde ileri sürülmüştür. Normatif ihlal, içinde yaşanılan

toplumsal ve kültürel yapılara göre değişkenlik göstermekle birlikte oluşan birikimler çerçevesinde şekillenerek birer norm haline gelmiş her türden olgu için kullandığımız bir kavramdır. Norm olmuş ya da norm olduğu kabul edilmiş her türden davranış, değer ve kültürel öğenin ihlali başka bir ifadeyle itibarın ihlali ile eşdeğerdir. Normu ihlal ederseniz itibarı da ihlal etmiş sayılırsınız.

Bu sınıflama tematik bağlam bölümünde (bkz. 5.3.) yapılan sınıflama ile ortak bazı başlıklar barındırmaktadır. Başlıkların ortaklaşmasının ulaştığı üst nokta mizah teorileridir. İtibar ihlali için öne çıkan üstünlük teorisinin yanında uyumsuzluk teorisinden unsurlar bu sınıflama içerisinde yer almaktadır. Üstünlük ve uyumsuzluk teorilerinden yola çıkıp edimbilimsel bir unsur olarak nezaket teorisi ve alt başlık olarak da itibarın ihlali noktası mizahın temel kaynaklarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 13: Nezaket İhlal Biçimleri Değerlendirmesi

Nezaket ihlal biçimleri değerlendirmesi sonucu ulaşılan veriler Tablo 13'te paylaşılmıştır. Karşılaştırmalı bir değerlendirmede veriler arasında büyük oranlarda bir farka rastlanmamıştır. Bununla birlikte oluşan küçük orandaki farklara dair şu şekilde bir çıkarıma gidilebilir. *Süper Penguen*'de 'fiziksel ihlalin' görülme oranı %9 daha fazladır. Farklı bir açıdan bakıldığında bu oran *Penguen*'deki oranın yaklaşık iki katıdır. Bu durum çocuk dünyasının daha üst düzey bilişsel faaliyet gerektirmeyen, sadece fiziksel forma

yönelik ihlal aracılığıyla mizah oluşturması ile açıklanabilir. Nitekim benzer bir sav diğer ihlal biçimleri için de öne sürülebilir. Toplumsal/kültürel ihlal, toplumsal bağlamda edinilen tecrübelere dair bir birikim gerektirmekte; dilsel ihlal, dilin karmaşık yapısına dair (yan anlam, çoklu anlam, kelime oyunları, farklı referans unsurları v.b.) bir birikim gerektirmektedir. Psikolojik/duygusal ihlalin *Süper Penguen*'de daha fazla bir oranda görülmesi de fiziksel ihlal ile benzer özellikler göstermektedir. Çocuk dünyasında nispeten daha basit olanla, yani fiziksel formla ya da doğrudan aşağılayarak, alay ederek mizaha ulaşmanın bir sonucu olarak bu iki ihlal biçimi daha fazla görülmüştür.

Karikatür karakterleri bağlamında itibarın zedelenmesi yoluyla mizaha ulaşıldığı belirtilmişti. İtibarın ağırlığı yaşanacak ihlalin de ağırlık düzeyini göstereceğinden ağırlık derecelerine yer verildi ve itibarın nasıl zedelendiği, yani nezaket teorisinin nasıl ihlal edildiğine dair normatif ihlal biçimleri sunuldu. Bu noktadan hareketle yapılacak karikatür örnekleri değerlendirmesinde nezaketin ihlal ediliş derecesi ve itibarın zedelenme biçimi birlikte yer alacaktır. Değerlendirme için karikatür korpusundan örnek iki karikatür seçilmiştir ve şu şekilde bir yol izlenmiştir. Öncelikle hangi ihlal biçiminin görüldüğü, daha sonra ise itibar zedeleyici davranışın ağırlığı açıklanmıştır.

Şekil 62: Nezaket Teorisi Örneği – Yetişkin Dergisi[81]

Şekil 62'deki karikatürde *Ferhat ile Şirin* masalına yapılan bir gönderme, masaldan alınmış varsayılan bir sahne söz konusudur. Masalda Ferhat, Şirin'e kavuşmak için dağı delmesiyle bilinirken bu karikatürde dağı köye su getirme amacıyla ama en nihayetinde Şirin'in sevgisi için yapmıştır. Şirin, sadık bir âşıktan ziyade fırsatçı bir insan gibi davranıp geçen süre zarfında Erikli Bayi (çok bilinen bir su markasıdır) sahibi olan Osman ile evlenmiştir. Üstelik Ferhat'ın kendisi için değil de "sürtmek" için dağa çıktığını söyler. Genel kompozisyonun bu şekilde çizildiği bu karikatürde nezaket teorisinin ihlal edildiği, hem konuşur hem de dinleyicinin itibarının zedelendiği gözlemlenebilir.

Ferhat karakteri, duygusal bağlamda küçük düşmüş, Şirin için sarf ettiği çaba takdir görmek bir yana hor görülmüş ve aylaklık yapmakla suçlanıp hakarete uğramıştır. Üstelik bu hakaret, uğruna mücadele verdiği kişi yani Şirin tarafından yapılmıştır. Ferhat karakterinin itibarının kaybolduğu, zedelendiği genel bağlam içerisinde açıkça görülebilmektedir. İtibarın kaybedildiği açık olmakla birlikte nezaket teorisinin ihlal ediliş

[81] Penguen (2015, sayı 661,13).

şekline dair detaylar şu şekildedir. İlk adım olarak Nezaket Stratejisinin 'itibar zedeleyici davranışlardan kaçın' ilkesi çiğnenmiştir. Diyalog içerisindeki tarafların karşılıklı uyması gereken kod ihlal edilmiştir. Konuşmanın iki tarafı da bu kodu ihlal etmiştir. Ferhat, "Senin için …" şeklinde bir söylem ile konuşmaya başlayarak Şirin'i baskı altına almıştır. Yaptığı iyiliğe, karşılık bekleyen tutumu Şirin'in **negatif itibarını** zedelemektedir. Zira iletişim süreci içerisindeyken karşı tarafı tahakküm altına alıp cevap vermesini zorunlu kılan, beklentiyi karşılama duygusunu empoze eden bir durum açığa çıkmıştır. İkinci aşamada Ferhat'ın zedelenen **pozitif itibarı** söz konusudur. Ferhat, gösterdiği çabanın takdir edilip onaylanmasını beklemektedir. Buna karşın aldığı yanıt eleştirilmek, hor görülmek, alay ve hakaret edilmek olmuştur. Tüm bu davranışlar itibar zedeleyici davranışlar olduğu için nezaket teorisi açıkça ihlal edilmiştir.

İtibarın zedelenme biçimlerini normatif ihlal başlığı altında sınıflamıştık. Karikatürde gözlenen normatif ihlal biçimleri şu şekildedir.

- **Toplumsal/Kültürel İhlal**: Ferhat'ın bir âşık olarak göstermiş olduğu çaba normal şartlar altında kültürel olarak takdir görmesi gereken bir davranışken tam tersine yerilen bir davranış biçimine dönüşmüş ve itibarı zedelenmiştir. Şirin'in de aynı şekilde bir âşık olarak sevdiğine sadık olup onu beklemesi gerekirken başkasıyla evlenmesi kültürel bir ihlal içermektedir. Bununla birlikte Şirin'in işi gücü olan, dışarda sürtmeyen bir adamla evlenmesi de 'işi gücü olan ve evine ekmek götüren erkekle evlenilir' kültürel koduna uygun hareket ettiği anlamına gelir. Şirin, 'sadık/romantik âşık' kodu yerine 'sadakatsiz ama gerçekçi' kodunu tercih etmiştir.
- **Psikolojik/Duygusal İhlal**: Ferhat'ın hakarete uğraması ve hor görülmesi duygusal itibarını zedeleyici bir eylem olmuştur.

İletişim içerisindeki taraflardan Şirin'in negatif itibarı, Ferhat'ın da pozitif itibarı ihlal edilerek nezaket stratejisine aykırı hareket edilmiştir. Toplumsal/Kültürel ve

Psikolojik/Duygusal ihlal biçimleri de itibarın zedelendiği bağlam olmuştur. Sonuç olarak karikatür nezaket teorisinin temel unsurlarının ihlal edildiği bir karikatür olmuştur.

Nezaket teorisini ihlal eden bu karikatürde yaşanan itibar ihlalinin ağırlığını **Ağırlık = G+M+S** formülü aracılığıyla belirleyeceğiz. Formüldeki güç, mesafe ve seviye ilişkileri itibarın zedelenme ağırlığını açığa çıkaracaktır.

Güç: Cinsiyet odaklı bir yaklaşım çerçevesinden bakıldığı takdirde karikatürde erkek ve kadın karakter arasındaki bir ilişki göze çarpmaktadır. Ferhat ile Şirin hikâyesi eski bir Türk halk hikâyesi olması nedeniyle yaşandığı varsayılan dönem itibariyle toplumsal statü olarak erkeğin kadından daha yukarıda konumlandırıldığı bir döneme denk gelmektedir. Bu nedenle güç ilişkisi bakımından üst konumdaki erkek ile ast konumdaki kadın arasındaki bir ilişki eşitlerin değil üstün astı ile diyaloğu olarak görülebilir. Bu bağlamda erkeğin kadına kıyasla daha itibarlı bir durumu söz konusudur. Kadının sözlerinden de anlaşılacağı üzere toplumsal normlar kadın tarafından da kabul edilmektedir. Kadın kendinden beklenen 'düzgün işi olan bir adamla evlenme' düsturunu yerine getirmektedir. Bununla birlikte Ferhat'ın itibarını ona cevap vererek zedeleyerek farklı bir toplumsal normu (erkeğe cevap veren kadın) çiğnemektedir. Her iki karakter de itibar zedeleyici eylem gerçekleştirmektedir. Aralarında bir güç ilişkisi olması itibar zedeleyici eylemin ağırlığını artıracak sonuç doğurmaktadır.

Mesafe: Karakterler arasında zamanında âşık-maşuk ilişkisi bulunmakla birlikte anlık ilişkileri bakımından eski sevgili-başkasının eşi, yani mahrem-namahrem ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum sosyal mesafe olarak birbirlerinden uzaklaşmaları aralarındaki yakın ilişkinin bitip farklı türden bir sosyal ilişki olmasını işaret etmektedir. Önceki maddede olduğu gibi içinde yaşanılan toplumsal kültür kuracakları diyaloğu da farklı bir boyuta taşıyarak yeniden şekillenmesine neden olacak türdendir. Oluşan bu yeni durum, diğer bir ifadeyle artan sosyal mesafe itibar zedeleyici eylemin ağırlığını artırır bir durumu açığa çıkarmaktadır.

Seviye: Kültürel öğelerin iletişimin merkezinde olması ile ilgili olan bu maddeye dair karikatürde açık unsurlar bulunmaktadır. Ferhat karakteri Şirin'e neden aşkına

karşılık alamadığı ile ilgili olarak serzenişte bulunmakta ve bu eylem Şirin'in kocası Osman'ın olduğu bir anda gerçekleşmektedir. Hem hikâyenin gerçekleştiği dönem hem de günümüz Türk toplum gelenekleri bağlamında bu konunun tüm tarafların hazır bulunduğu böyle bir ortamda konuşulması kültürel olarak aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır. Görece tabu sayılabilecek bu konu dayatma seviyesini oldukça yukarı çekmektedir. Seviye bağlamında hassas bir konunun iletişimin merkezinde yer alıyor olması itibar zedeleyici eylemin ağırlığının da artmasına neden olmaktadır.

Ağırlık: İtibar zedeleyici eylemin ağırlığı her üç maddenin (güç+mesafe+seviye) de karikatürdeki varlığından dolayı en üst düzeyde gerçekleştiği ve itibarın sarsılmasına neden olan tüm eylemlerin de zedeleyici etkisinin en üst düzeyde görüldüğü söylenebilir.

Şekil 63: Nezaket Teorisi Örneği – Çocuk Dergisi[82]

Şekil 63'te yer alan karikatürde aralarında bir ilişki olduğunu varsaydığımız bir kadın ve bir erkek karakter görmekteyiz. Erkek, önündeki masada kadına sunmak üzere hazırlanmış bir hediye paketi tutmakta ve kadına "Umarım beğenirsin" demektedir. Kadın da "Değiştirme kartı varsa, mutlaka beğenirim." der. Bir beraberlik içerisinde olan kişilerin karşılıklı olarak hediyeleşmeleri neredeyse evrensel sayılabilecek olağan bir davranıştır ve yine aynı şekilde hediye alındığında teşekkür etmek de evrensel

[82] Süper Penguen (2016 Aralık, 21).

sayılabilecek bir diğer davranıştır. Kompozisyonu bu şekilde çizilen karikatürde yaşanan nezaket teorisi ihlali, biçimleri ve itibar zedeleyici eylemlerin ağırlığına dair şu şekilde bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Karikatürde nezaket stratejisinin ikinci ve üçüncü maddelerinin ihlal edildiği görülmektedir. İtibar zedeleyici eylem diyaloğun her iki tarafı açısından da gerçekleşmiştir. Erkek karakter telafi edici bir şekilde kadın karakterin negatif itibarını zedelerken, kadın karakter de erkeğin pozitif itibarını zedelemektedir. "Umarım beğenirsin." ifadesi muhatabında onaylanma isteği yaratan, karşı tarafı zorunlu bir tutum içine sokan bir cümledir. Karşılık beklenmesi dinleyiciyi baskı altına almakta ve zorunlu olarak bir tutum beyan etme mecburiyeti içerisine sokmaktadır. Bu nedenle kadının negatif itibarını zedelemekte ve negatif nezaketi açığa çıkarmaktadır. "Değiştirme kartı varsa, mutlaka beğenirim." cümlesi semantik değer olarak çeşitli sezdirimler barındırmaktadır. Değiştirme kartı, hediyenin beğenilmemesi durumunda başka bir şeyle değiştirilmesini mümkün kılmaktadır. Kadın karakter bu cümle ile hediyenin ne olduğundan bağımsız olarak içinde değiştirme kartı olması şartıyla mutlaka beğeneceğini ifade etmektedir. Bu cümle 'beğenmemi dert etme, beğenmezsem değiştiririm' iması içermektedir. Bununla birlikte kültürel olarak hediye kabul etmenin doğal seyrinde bir teşekkür yeterli ve gerekli görülür. Kadın karakterin dile getirdiği sözler düşünülse dahi söylenmesinin hoş karşılanmadığı sözlerdir. Faydacı bir yaklaşımla dile getirilen sözler aynı zamanda muhatabın hediye verme eylemini de değersizleştirmekte, romantik bir duyguyu katı bir gerçekçilik duygusuyla hissizleştirmektedir. Bu davranış toplumsal ve kültürel beklentinin tam aksi yönde gerçekleşen bir davranıştır. Ayrıca muhatabının duygusal durumunun dikkate alınmadığı ve pozitif itibarını zedelediği bir davranış biçimi olması nedeniyle nezaket stratejisine aykırı bir durum açığa çıkarmıştır.

Normatif ihlal başlığı altında yapılan sınıflama sonucunda oluşan ihlal biçimleri de şu şekildedir.

- **Toplumsal/Kültürel İhlal**: Hediyeleşmek ve karşılığında teşekkür etmek evrensel olarak neredeyse tüm kültürlerde var olan ortak bir davranış

biçimi olarak sayılabilir. Hediyeyi şartlı kabul etmek veya beğenmediğini açıktan ifade etmek de nerdeyse tüm kültürlerde itibarı zedeleyici bir eylem olarak kabul edilir. Bu bağlamda erkek karakterin itibarının zedelendiği ve kadın karakterin davranışının itibar zedeleyici bir eylem olmaktadır. Kültürel bir davranış kodunun çiğnenmesi sonucu yaşanan ihlal biçimini de kültürel ihlal olarak tanımlayabiliriz.

- **Psikolojik/Duygusal İhlal**: Erkek karakterin verdiği hediye her ne kadar geri çevrilmemiş olsa da şartlı bir kabul sürecine girmiştir. Bu durum psikolojik bir etki olarak duygusal bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Hediyenin şartlı kabulü pozitif itibarı duygusal boyutta zedeleyici bir hüviyet kazanmasına neden olmuş ve duygusal itibarı zedeleyici bir eylem olmuştur.

Nezaket teorisinin ihlal edildiği bu karikatürde yaşanan itibar ihlalinin ağırlığının belirlenmesi için önceki karikatürde olduğu gibi **Ağırlık = G+M+S** formülü kullanılacaktır.

Güç: Karikatürde yer alan temel güç ilişkisi cinsiyet odaklı bir yaklaşım ile değerlendirilmek zorundadır. Zira bunun dışında gözlemlenebilen bir güç ilişkisi bulunmamaktadır. Hediye alınması her ne kadar karşılıklı gerçekleşmesi beklenen bir davranış dahi olsa ikili ilişkilerde çoğunlukla erkek tarafından ve kadını etkileme yollarından biri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca hediyeyi verenin aktif, kabul edenin de pasif bir eylem içerisinde olmasından dolayı veren-alan güç dengesi de bu karikatür için söz konusudur. Bu noktadan hareketle erkek ve veren taraf olmak erkek karakteri kadın karaktere nazaran güç ilişkileri bağlamında daha üstün ve üstenci bir durum içerisine sokmakta ve itibar zedeleyici eylemin ağırlığını artıran bir durum açığa çıkarmaktadır.

Mesafe: Kadın ve erkek karakter arasında yakın bir ilişkinin (sevgililik, beraberlik) var olduğu söylenebilir. Bu yakınlık konuşulan dilin samimiyeti (senli benli) ve hediye verilebilecek düzeydeki sosyal ilişkiden çıkarılabilir. Bu bağlamda konuşurlar arası mesafe düzeyinin yüksek olmayışından yola çıkarak itibar zedeleyici eylemin

ağırlığında mesafenin önemli bir rol oynamadığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle yakın mesafe itibarın zedelenme ihtimalini ve ağırlığını düşürmektedir.

Seviye: Karikatürde yer alan ana konu hediyeleşmek ve bu hediyenin kabul edilmesidir. Kültürel olarak hediye ile ilgili beğeni dışında ifade edilen 'reddetme, beğenmeme, koşullu beğenme' gibi davranışlar uygunsuz ve nezaket kodu dışındaki davranış biçimleri olarak kabul edilir. Bu bağlamda, hediyeleşme konusu olağan, gündelik bir konu yani konuşulması hassas bir konu olmamakla birlikte 'şartlı kabul' durumu konuyu hassas bir noktaya taşımaktadır. Yanlış anlaşılması olası olan düşüncelerin açıkça beyan edilmesi (şartlı hediye kabulü) konunun seviyesini hassaslaştırmış ve itibar zedeleyici eylemin ağırlığını artırır bir durumun oluşmasına neden olmuştur.

Ağırlık: İtibar zedeleyici eylemin ağırlığını belirleyebilmek adına yukarıda sayılan üç maddenin (güç+mesafe+seviye) de karikatürdeki varlığını incelemekteyiz. Bu bağlamda karikatürde güç ve seviye öğelerine rastlanırken mesafe öğesine rastlanılmadığını söyleyebiliriz. Üç maddenin ikisine karikatürde rastlanması itibar zedeleyici eylemlerin gerçekleşmesi durumunda ağırlığın da yüksek olacağı öngörüsüyle sonuçlanmıştır.

5.5. TOPLUMDİLBİLİMSEL BAĞLAM DEĞERLENDİRMESİ

Önceki dört bölümün tamamında toplumdilbilimsel bir katman olarak 'yaş' merkezde olmuş, karşılaştırmalar ve değerlendirmeler bu parametre etrafında şekillenmiş ve bu sınırlı çerçeve içerisinde sunulmuştur. 'Toplumdilbilimsel bağlam' şeklinde müstakil bir başlık altında yapılacak olan bir değerlendirme çalışmanın ana yapısının korunması ve bütünlüğünün bozulmamasını sağlayacaktır.

Teorik bağlam altında mizahın oluşturulması sürecinde üç temel mizah teorisinden hangisinin daha sıklıkla kullanıldığına değinilmiş ve yaş faktörünün oynadığı rol etrafında hangi teorinin kullanımına daha sık başvurulduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Üç temel teori etrafında yapılan değerlendirmede uyumsuzluk teorisinin öne çıktığı gözlenmiştir. Karikatürün form itibariyle de bir uyumsuzluk örneği olması düşünüldüğünde bu

beklenen bir sonuç olarak karşımız çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle formun deforme edilerek yansıtılması ve aktarılması olarak tarif edildiği takdirde karikatürün teorik bağlamda uyumsuzluk teorisinden daha sık yararlanması olası bir durumdur. Formun dışarıda tutulduğu bir değerlendirme süreci sonunda hem yetişkin hem de çocuk dergilerinde uyumsuzluk teorisinin kullanım sıklığının hayli yakın bir oranda benzer sonuçlar verdiği söylenebilir. Sonuç olarak yaş eksenli bir karşılaştırma içerisinde, yani dergiler arası ikili bir karşılaştırmada belirgin bir farklılıkla karşılaşılamadığından söz edilebilir. Mizah teorisi boyutu ile değerlendirildiği takdirde yaş değişkeninin mizahın oluşturulmasında rol oynayan ya da rol değiştiren bir özelliğe sahip olmadığı ileri sürülebilir.

Simgesel bağlam altında; insan, hayvan, insan-hayvan ve diğer karakter ve figürler şeklinde bir tasnife gidilmiştir. Bu sınıflama içerisinde özellikle hayvan karakterlerinin kullanım oranında belirgin bir farka rastlanmıştır. *Süper Penguen* dergisinde kullanılan hayvan karakterlerinin oranı Penguen dergisinin neredeyse iki katı oranındadır. Hayvan karakterlerinin kullanım sıklığındaki farklılık doğrudan bir uyumsuzluk belirtisidir. Konuşan hayvanlar, uyumsuzluğu işaret etmekle birlikte çocuk dünyasına seslenen bir yapıya sahiptir. Erken çocukluktan ergenlik evresine kadar her dönem içerisinde bir ya da birden fazla hayvan ilintili bir obje, nesne, oyuncak, resim, heykel figürler ve benzeri formlarda hayvanla karşılaşılması oldukça yaygındır. Bu noktadan hareketle çocuk karikatür dergisinde hayvan kullanımının iki kat oranda olması ulaşılması muhtemel bir sonuç olmuştur. Hayvan imgesinin çocuk dünyası içerisinde bu şekilde merkezi bir konumda bulunması mizahın başarıya ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Zira bilinenin anlaşılması daha kolaydır ve bu kolaylıktan yararlanarak mizaha ulaşmak da aynı derecede kolaylaşacaktır. Yetişkin karikatür dergisinde de hayvan karakter kullanımı azımsanmayacak boyuttadır. Karikatürlerin yaklaşık dörtte birinde sadece hayvan karakterleri kullanılmıştır. Konuşan hayvan karakterinin açığa çıkardığı uyumsuzluk durumu teorik anlamda karikatürün başarıya ulaşmasını kolaylaştıran bir unsurdur. Ayrıca hayvan karakterleri yetişkin dünyası için nostalji duygusu yaratmakta, çocukluk dönemine dair bağlantıların uyarılmasını sağlamaktadır. Hayvan karakterlerinin sağlamış olduğu bir diğer avantaj da nötr karakter olmasıdır. Toplumsal, kültürel, cinsel ya da sınıfsal herhangi

bir kategoriye sıkıştırılmasının mümkün olmayışı hayvan karikatürlerinin her toplumsal katmandan karşılık bulmasını ve başarılı olmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle hayvanlar hem yetişkin hem de çocuk dünyasına hitap etmektedir

Simgesel bağlam değerlendirmesi altında yaşa bağlı olarak ulaşılan önemli bir diğer sonuç karikatürlerde kullanılan 'diğer' sınıfındaki karakterlerdir. Yetişkin karikatür dergisindeki bu tip karakterlerin kullanım oranı çocuk karikatür dergisinden yaklaşık altı kat daha fazla olmuştur. Bu durumun muhtemel açıklaması yetişkin biliş düzeyi ve henüz o biliş düzeyine erişememiş çocuk biliş düzeyi arasındaki farklılıktır. Soyut, fantastik, mistik ve gerçeküstü karakter, olay ve durumların çocuk dünyasındaki zayıf karşılığı bu form ve konudaki karakterlerin yetişkin karikatür dergisinde daha sık karşılaşılmasına yol açtığı söylenebilir.

Tematik bağlam, yaşa bağlı olarak farklılıkların görülebildiği diğer bir inceleme başlığı olmuştur. İçerik analizi değerlendirmesi kapsamında çalışma için belirlenen korpusun tematik kodlamasını sağlayacak temalar belirlenmiş ve bu temaların yaşa bağlı olarak sergiledikleri çeşitlilik üzerinde durulmuştur. Belirlenen tema kodlarının sıklık oranları ulaşılan bulgular çerçevesinde paylaşılmıştır (bkz. Bölüm 5.3). Bununla birlikte bu kodların yaşa bağlı olarak açığa çıkan farklılıklarının muhtemel nedenleri üzerinde de durulmuştur. Bu hususlara bu bölüm altında tekrara düşmemek adına değinilmeyecektir. Bununla birlikte yaş parametresinin hem toplumdilbilim hem de edimbilim alanını doğrudan ilgilendiren temalara şu şekilde değinilebilir. Öncelikle yaşa bağlı olarak çocuk karikatür dergisinde cinsellik, argo/küfür ve şiddet gibi temaların daha az görülmesi beklendiği gibi sonuçlanmakla birlikte hakaret teması beklentinin aksi yönde *Süper Penguen*'de daha sık bir oranda yer almıştır. Bu durumun muhtemel nedeni olarak hakaret temasının örtük bir özelliğinin olmasından bahsedilebilir. Çizerler mizahı oluştururken çocuk dünyasına hitap ettiklerinden dolayı bu dünyayı doğrudan ihlal edebilecek temalardan yararlanmak yerine üstü kapalı bir şekilde yararlanabilecekleri hakaret temasından faydalanmışlardır. Diğer bir ifadeyle normalde yararlanılan ve kullanılan temaların kullanılamaması kısıtlılığı, enerjinin hakaret teması üzerinden boşaltılması ile sonuçlanmış olması olasıdır.

Temalar arasında yer alan kültürel ihlal teması *Süper Penguen*'de sınırlı bir oranda kullanılmıştır. Yaş parametresinin etkilediği bir diğer temanın kültürel ihlal olması beklenen bir durumdur. Zira bilişsel anlamda bir gelişmişlik ve toplumsal/kültürel değerlerin farkındalığı yaş ile birlikte ilerleyen ve biriken bir olgudur. Bu nedenle kültürel ihlal kapsamında değerlendirilebilecek olan tema ile ilgili konular çocuk karikatür dergisinde sınırlı bir oranda kullanılmıştır.

Temalar içerisinde yer alan 'utanma/küçük düş(ür)me/itibar kaybı', 'aptallık', 'argo/küfür', 'hakaret' temaları edimbilimsel bir değer olarak itibar kavramı ile doğrudan ilintilidir. İtibar zedeleyici eylemlerin yaşanması en muhtemel ve yaşandığı takdirde en ağır olması beklenen temalar olması nedeniyle bu temaların yaşa bağlı değişkenliğine bakılmıştır. Mizahın oluşturulması esnasında başvurulan 'utanma/küçük düş(ür)me/itibar kaybı' ve 'aptallık' temalarının kullanım sıklığı oranları her iki yaş grubunda da yakın sonuçlar doğurmuştur. Yaş unsuru bu temalar üzerinde ayırt edici bir işleve sahip olmamıştır.

Hakaret temasına daha önce değindiğimiz için belirleyici bir diğer tema olan 'argo/küfür' teması ile devam edeceğiz. Bu temanın kullanım sıklığında yaşa bağlı olarak belirgin bir farklılık açığa çıkmıştır. Yetişkin dünyasına ait sayılabilecek bu temanın *Penguen*'de daha yoğun görülmesi beklenen sonuçlardan biri olması nedeniyle belirtilen farklılık yaşanmıştır.

Sonuç olarak toplumdilbilimsel bir değişken olarak yaş, teorik bağlamda ayırt edici bir role sahip değilken, simgesel bağlamda kullanılan karikatür karakterleri noktasında farklılıklar göstermiştir. Tematik bağlam düzleminde ise belirli düzeylerde farklılık oluşturan sonuçlar doğurmuştur ki bu sonuçların çoğu beklenen düzeylerde yaşanan sonuçlar olmuştur.

5.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Verilerin analiz ve değerlendirilmesinin yapıldığı beşinci bölüm altında çalışma için belirlenen korpusun tasnif ve tahlili yer almıştır. Eldeki verilerin hangi başlıklar

altında inceleneceği belirlenmiş, maddelere ayrılmış, her bir madde için hem yetişkin karikatür dergisi (*Penguen*) hem de çocuk karikatür dergisinden (*Süper Penguen*) birer örnek alınarak detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu yaklaşım toplumdilbilimsel bir incelemede yaş varyantının merkeze alındığı bir çıkış noktasından kaynaklanmaktadır. Yetişkin ve çocuk olarak sınıflanan yaş grupları arasındaki farklılık ve benzerlik gibi unsurların tespitinde karşılaştırmalı bir incelemenin sağlıklı sonuçlar vereceği görüşünden yola çıkılmıştır. Bu bağlamda tasniflenen her madde için inceleme esnasında her iki yaş grubundan (her iki dergiden) örnekler sunulmuştur. Ulaşılan sonuçlar sistemli bir şekilde paylaşılmış ve değerlendirilmiştir.

Eldeki veriler beş ana başlık ve bu başlıklara dair alt başlıklar şeklinde sunulmuştur. Bu başlıklar;

- **Teorik Bağlam:** Karikatür dergilerinde kullanılan mizah teorileri ve bunlara dair istatistiklerin paylaşıldığı bölüm,
- **Simgesel Bağlam:** Dergilerde kullanılan simgesel karakterlerin özelliklerine dair yapılan bir sınıflama ve bu karakterlerin kullanım oranlarına dair verilerin paylaşıldığı bölüm,
- **Tematik Bağlam:** Karikatürlerde kullanılan temaların çeşitliliğine ve bu temaların kullanılma sıklığının yaşa göre karşılaştırmalı bir incelmesinin istatistiksel veriler eşliğinde sunulan bölüm,
- **Edimbilimsel Bağlam:** Edimbilimsel değerler arasında yer alan işbirliği ve konuşma ilkeleri ile nezaket teorisi (itibar) kavram sınırları çerçevesinde veriler aracılığıyla sağlanan istatistiksel bir karşılaştırmanın yer aldığı bölüm,
- **Toplumdilbilimsel Bağlam:** Toplumdilbilimsel bir değişken olarak yaş çerçevesinden hareketle; teorik, simgesel, tematik bağlamların genel bir değerlendirmesinin sunulduğu ve yaş faktörünün işlevsel rolünün dergiler arası farklılıkları üzerinde durulduğu bölüm.

Bu başlıklar doğrultusunda çalışma korpusunun analiz süreci de bir paralellik sergilemektedir. Karikatürlerin analizi, ana eksende toplumdilbilimsel değişken yaş olmak üzere beş adımda yapılmıştır;

1- Teorik Analiz,
2- Simgesel Analiz,
3- Tematik Analiz,
4- Edimbilimsel Analiz,
5- Toplumdilbilimsel Analiz.

Yapılan analiz karikatürlerin sistematik bir şekilde incelenmesine imkân sağlayacaktır. Sözünü ettiğimiz analizin ne tür bir işlevselliğe sahip olduğuna örnek olması adına korpustan seçilen iki karikatür üzerinde yapılan uygulaması da şu şekilde oluşmuştur.

1- Örnek Karikatür Analizi – Yetişkin Dergisi

Şekil 64: Genel Değerlendirme Örneği – Yetişkin Dergisi[83]

Teorik Analiz: Şekil 64'teki karikatürde uyumsuzluk teorisi kullanılmıştır. Cehennem, zebani/şeytan, ölüm sonrası hayat imgeleri gerçekliğe aykırı ve uyumsuz bir kompozisyon oluşturmuştur.

Simgesel Analiz: Karikatürde, insan ve diğer kategorisinde yer alacak zebani/şeytan karakteri kullanılmıştır. Soyut karakter ve olgulara yer verilmiştir.

Tematik Analiz: Abartma teması (cehennemi cennetmiş gibi düşünerek) kullanılmıştır. Abartmaya eşlik eden diğer temalar; absürt/saçma (şeytanla konuşma),

[83] Penguen (2015, sayı 653, 4).

şiddet (ateş, ceza, cehennem), kültürel ihlal (öldükten sonra hayat inancı, şeytanın şekli), aptallık (cehenneme düştüğüne sevinme), argo/küfür (lan kullanımı) temalarıdır.

Edimbilimsel Analiz: Konuşma ilkelerinden nicelik ilkesi ihlal edilmiştir. Fiziksel ortam özelliklerinden yola çıkılarak mekânın cehennem olduğu açıkken gereğinden fazla konuşarak, retorik sayılabilecek soru sorulmuştur.

Konuşma ilkeleri ihlal biçimlerinden *uymama* (şeytan/zebani sorulan soruya cevap vermiyor ve adamın acınası bir hayat yaşadığı sezdiriminde bulunuyor) kullanılarak ihlal gerçekleştirilmiştir.

Nezaket teorisi kapsamında şeytan/zebani karakterinin hakareti nedeniyle adamın itibarı zedelenmiştir. İtibarın ağırlığı bakımından ihlalin ağırlık derecesi yüksektir. Zira şeytan adama kıyasla güç açısından daha yüksek konumda, mesafe bağlamında birbirlerine yabancı olmaları nedeniyle daha uzak ve seviye bağlamında da ölüm ve cehennem gibi kısmen tabu sayılabilecek bir konunun içinde bulunmaları ihlalin ağırlığını artırmaktadır.

İtibarın ihlal edilme biçimine göre, yani normatif ihlal şekline göre yaşanan ihlaller; dilsel ihlal (argo kullanımı) ve psikolojik ihlal (adam şeytan tarafından hor görülmüş ve küçük düşürülmüştür) biçimleridir.

Toplumdilbilimsel Analiz: Kullanılan imgeler ve temaların soyutluğu yetişkin dünyasını hedeflemektedir. Karikatürde yer alan argo dil yapısı (lan) yine yetişkin dünyasına ait bir terim olarak kabul edilebilir.

2- Örnek Karikatür Analizi – Çocuk Dergisi

Şekil 65: Genel Değerlendirme Örneği – Çocuk Dergisi[84]

Teorik Analiz: Şekil 65'teki karikatürde uyumsuzluk teorisi kullanılmıştır. Bir önceki karikatürdekine (Şekil 64) benzer bir kompozisyon (cehennem, şeytan, ölüm sonrası hayat) oluşturulmuştur. Açığa çıkan durum gerçeğe aykırı ve uyumsuz bir durumdur.

Simgesel Analiz: Karikatürde yer alan karakterler tıpkı Şekil 64'teki ile benzerdir. İnsan ve diğer (şeytan) sınıfından birer karakter yer almıştır. Soyut karakter ve olgulara yer verilmiştir.

Tematik Analiz: Abartama teması merkezde olmakla birlikte; absürt/saçma (şeytanla diyalog, cehennemde bilgisayar/internet), şiddet (alevler, cehennem), kültürel ihlal (ölüm sonrası hayat, şeytanın fiziksel formu) kullanılan temalar arasındadır. Önceki karikatürden farklı olarak argo/küfür ve aptallık temaları kullanılmamıştır.

[84] Süper Penguen (2015 Mart, 28).

Edimbilimsel Analiz: Konuşma ilkelerinden nicelik ilkesi (gereğinden fazla bilgi verme, wifi şifresi dışında da bilgi verilmiştir) ve ilgi ilkesi (“Bu ne be!?” sorusu cevap aramayan, durumdan memnun olmamayı ve sitemi içeren bir soru iken cevap olarak daha fazla bilgi verilmiştir) çiğnenmiştir.

Konuşma ilkeleri ihlal biçimlerinden *çakışma* yaşanmıştır. Şeytan, işbirliğini devam ettirme adına doğru bilgi verme çabasındadır yani nitelik ilkesine uymaya çalışmaktadır. Bu ilkeye uymaya çalışırken nicelik ilkesini fazla bilgi vererek çiğnemiştir. Ayrıca *uymama* ihlal biçimi de yaşanmıştır. Şeytan, hem zor bir wireless şifresi söyleyerek hem de internete bağlanmanın zorluğundan dolayı adama cehennemde olduğunu hatırlatmaktadır. Diğer bir deyişle ‘cehennem, internete kolay bağlanamamaktır’ sezdiriminde bulunarak konuşma ilkesini *uymama* aracılığıyla çiğnemektedir.

Nezaket teorisi bağlamında şeytanın (talebe cevap verme zorunluluğu nedeniyle) ve adamın (emir cümlesi ile hitap edilmesi nedeniyle “yaz”) negatif itibarın zedelendiği görülebilir. İtibarın zedelenme ağırlığı yüksektir. Çünkü şeytan daha güçlü pozisyonda (cezalandıran-cezalandırılan ilişkisi), daha uzak mesafede (yeterlik fiili ile talepte bulunma – “alabilir miyim?) bulunmaktadır.

İtibarın ihlal edilme biçimine göre, yani normatif ihlal şekline göre psikolojik ihlal yaşanmıştır. Şeytan, adamla alay etmiş örtük bir şekilde cehennemde olduğunu adama hatırlatmıştır.

Toplumdilbilimsel Analiz: Karikatürdeki temalar ve soyut imgeler yetişkin dünyasına hitap ediyor gibi görünmekle birlikte çocuk dünyasında da karşılık bulabilmektedir. Soyut bir konu, internet ve bilgisayar gibi çocuk dünyasında yaygın karşılığı olan bir düzleme çekilmiştir.

Şekil 64 ve 65’teki karikatürlerin kısa bir incelemesi sonrasında benzer kompozisyonlar (mekân, tema ve karakterler) yansıtılarak oluşturulan karikatürlerde kullanılan dilin farklılığı sayesinde mizaha farklı açılardan ulaşıldığı sonucuna varabiliriz.

Bu sonuç mizaha ulaşmada yaşın sınırlı düzeyde bir etki derecesi olduğunu da işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında belirlenen korpusa uygulanan kısa analiz bu çalışmadan bağımsız olarak benzer özellikteki mizah malzemelerinin değerlendirilmesinde ve tahlilinde kullanılabilir şematik ve sistematik bir çıktı sergilemektedir.

SONUÇ

'Plaudite, amici, comedia finita est'[85]

Mizah, benzeri pek çok sosyal fenomen gibi çalışılmasının güç olduğu özellikler barındırmaktadır. Anlaşılması için tanımlanması gerekir. Çalışmanın girişinde mizah ve deney kurbağası arasında kurulan bir paralellikten söz edilmişti. Berger, kurbağa metaforunu bir üst aşamaya taşır ve "mizahı parçalarına ayırmayı genellikle sonunda hastanın kaybedildiği enteresan bir operasyon" olarak tanımlar (Berger, 1976: 113). Metaforik bağlamda ameliyat masasına yatırdığımız hastadan (muhtemel bir mevta) elde edilen sonuçlara bu bölüm altında yer verilecektir.

Sadece mizahı değil herhangi bir kavramın anlaşılması, tanımlanması ile mümkündür. Tanımlamanın merkeze alındığı çıkış noktasından hareketle bu çalışma kapsamında atılan ilk adım mizaha dair temel tanımlar/kavramlar ve ilgili olduğu diğer kavramlara değinmek olmuştur. Bu bağlamda mizahın ne olduğu, neyle irtibatlı olduğu ve gülme ile birlikte nasıl bir işlevsellik edindiğine değinilmiştir. Ulaşılan en temel bulgu mizahın tanımlanmasının oldukça güç olduğu olmuştur. Zira nesnel bir olgu olmayışı mizaha çok çeşitli anlamlar yüklenmesine ve kişisel fikirlerin devreye girip bireysel sonuçlara varılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte mizahın genel kabul gören bir yönü, gülme ile olan ilişkisi öne çıkan ortak kabullerden biri olmuştur.

Mizahın ne olduğu ve nasıl çalıştığını takip eden bölümde mizah teorilerine değinilmiştir. Öne çıkan ve çalışmanın çerçevesini de oluşturan üç ana mizah teorisi ve çalışmamızın dilbilimsel boyutu da göz önünde bulundurularak dilbilimsel mizah teorisine yer verilmiştir. Teoriler arasında ağırlığı hissedilen ve diğer teorilerden daha

[85] 'Alkışlayın dostlarım, komedi bitti' anlamında ve ünlü besteci Beethoveen'ın ölüm döşeğinde yatağı başında bekleyenlere söylediği son sözleri olarak kayda geçen meşhur bir aforizmadır (Tunbridge, 2020: 223). Hem bu çalışmanın sonu hem de komediye yaptığı atıf ile enteresan bir tesadüfe denk gelmesi nedeniyle burada kullanılmıştır.

yaygın bir kabul görerek öne çıkan teori uyumsuzluk teorisi olmuştur. Nitekim bu çalışma kapsamındaki korpusun da incelenmesi sonucunda elde edilen verilerden hareketle uyumsuzluk teorisinin mizah üretiminde daha sık kullanılan teori olduğu söylenebilir. Bununla birlikte mizahın karmaşık bir fenomen oluşu tek bir teori etrafında tanımlanmasını ya da tek bir teori üzerinden açıklanmaya çalışılmasını da güçleştirmektedir. Zira mizah var olan tüm teorilerden izler taşıyan ve muhtemelen ortaya atılacak yeni teorilerden de izler taşıyacak bir yapıdadır. Başka bir ifadeyle mizahın tek bir teoriye indirgenmesi kısıtlayıcı ve sınırlayıcı bir tutumu açığa çıkarmaktadır. Fakat mizah, sınırları aşan doğası gereği sözü edilen teorik çerçevenin dışına çıkar ve teorilere aykırı bir performans sergiler. Sonuç itibariyle de teorilerin getirdiği açıklamalar belirsizliğe düşmek zorunda kalır. Bu özellikler göz önünde bulundurulmakla birlikte her bilimsel yapının olduğu gibi mizahın da temel terminoloji ve açıklayıcı teorilere ihtiyacı vardır. Mizahı teorik bir düzleme oturtmak ve bu düzlem üzerinden ele alıp incelemek mizahın bilimsel ve sistematik bir yaklaşımla değerlendirilmesini mümkün kılar. Diğer bir ifadeyle sonsuz öznel yorumlara sonlu bir nesnel bakış açısı getirme yolunda önemli bir çabadan söz etmekteyiz. Bu nedenle eldeki teorilerin tamamlanması gereken eksiklikleri, açıklanması gereken gedikleri olmakla birlikte gereklilikleri tartışma konusu olmamaktadır ve *teorize* edilmiş bir mizahın bilimin kümülatif özelliğinin yansıması olarak görülmesi gerekir. Teori olma hüviyeti kazanan herhangi bir olgu bilimin sınırları içerisine girerek nesnel bir yaklaşımla değerlendirilme imkânı edinecektir. Bu noktadan hareketle bu çalışma kapsamında tek bir teorinin tüm mizahî durumları açıklamakta yeterli olmadığını ve tüm teorilerin çeşitli sınırlı seviyelerde karşılaşılabildiği söylenebilir.

Mizahın teorik boyutu, tıpkı kavramsal boyutunda olduğu gibi çok sesli ve farklı perspektife sahip bir yapıdadır. Kaotik olmayan ama karmaşık gibi görünen bir farklılık ve çeşitlilik tutumu sergilemektedir. Bu yönüyle de sistemli bir tavır içerisinde olduğu söylenebilir. Sistemli olma özelliği de bilimsel bir yaklaşımla araştırılmasını mümkün kılar.

Tanım ve teoriye ayrılan ilk bölüm sonrasında çalışma kapsamında incelenmek üzere seçilen korpus malzemesi olan karikatür üzerinde durulmuştur. Karikatürün temel

yapısal ve biçimsel geçmişi, kavramsal ve anlamsal boyutu gibi noktalara kapsamlı bir şekilde değinilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda ulaşılan en temel bulgu karikatürün *ihlal* özelliğini hemen hemen her durumda açığa çıkarması olmuştur. Biçimsel özellikleri, formun deforme edilerek yansıtılması olarak da tanımlanabilecek olan karikatür bu yönüyle fiziksel düzlemde bir ihlal sergilemektedir. Bu ihlal biçimi karikatürün doğası böyle olduğu için bilinçsiz, niyetli olmayan bir ihlal şekli olarak görülebilir. Biçimsel ihlale ek olarak içerdiği dilsel ve kültürel malzeme farklı türlerde ihlallerin de görülmesini sağlamaktadır. Amaçlanan ve ulaşılması beklenen hedefin mizah olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde mizahın doğasında var olan ihlal biçimlerinin karikatürlere de yansıdığını gözlemleyebiliriz. Çalışma kapsamında ulaşılan bulgular ve eldeki artalan bilgisi ışığında ihlal olgusunun ulaşılan önemli sonuçlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönüyle ihlal, mizah ve karikatürün ortak noktalarından biri olarak sayılabilir.

Karikatürün ihlal özelliği çizgi ile olan ilişkisinde de görülebilir. Basit bir noktanın diğer pek çok nokta ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan çizgi, karikatüristin elinde daha büyük bir form verilerek karikatüre dönüşmektedir. Bu yolculuk teklikten çokluğa doğru gelişen, parçadan bütün üreten bir özelliğe sahiptir. Ters bir kronoloji ile bakıldığı takdirde bütünün tam olması, tamam olması parçayla yani noktayla mümkündür. Diğer bir ifadeyle aslında tam olarak görünen hiçbir şey yoktur, her şey parçalardan oluşmaktadır. Parça-bütün ilişkisi hem biçimsel hem de algısal bir ihlali işaret eder. Oluşturulmuş toplumsal ya da bedensel algılar bizlere karikatürün/resmin görünürde tam olduğunu söylerken derinlerde, mikro düzlemde parçalı bir yapının var olduğunu biliriz. Bir çeşit illüzyon olarak da görülebilecek olan bu durum aslında gerçeklik algısının ihlalini, karikatür çizgi ilişkisindeki ihlali gösterir. Yaşanan ihlaller çalışma kapsamında şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- toplumsal ve sınıfsal ihlal,
- düzen ihlali,
- biçimsel ihlal,
- bilişsel ihlal,
- duygusal ihlal.

Bu veriler bağlamında ihlalin mizahın yapıtaşı olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle her ihlal mizah barındırmayabilir ama her mizahî ürün ihlal barındırmaktadır.

İhlal olgusunun mizahın merkezinde yer alması iletişimsel bağlamda iletilen mesaj üzerinde de oynadığı bir rol bulunmasına neden olmaktadır. İçerikte görülen ihlal iletimde de kendini göstermektedir. Nitekim tercih edilen ağırlıklı anlatım yöntemi dolaylıdır, direkt değildir. Mesaj içerdiği anlamsal örüntülerin çeşitliliği nedeniyle çok boyutlu bir yapısal formdadır. Mesajın çok anlamlı olması, sezdirimlerin tercih edilmesi, örtük bağlamlarla donatılması gibi dolaylı yollar mizahın iletişim sağlamak adına başvurduğu yollardır. Bir yönüyle temel iletişim kuralları dışına çıkan bu yaklaşım bizleri mizahın edimbilimsel boyutuna taşımaktadır.

İletişim noktasında ihlal edilen edimbilimsel ilkeler çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan ve üçüncü bölüm altında yer verilen noktaları içermektedir.

Mizah, söylenenden çok söylenmeyenle ve ne söylendiğinin yanında nasıl söylendiği ile ilgili bir özelliğe sahiptir. Dilbilimsel bir disiplin olarak edimbilim de neyin söylendiğinden çok neyin gizlendiği ve nasıl söylendiği ile ilgilenmektedir. Farklı bir ifadeyle mesajın barındırdığı açık anlamların yanında gizli ve örtük anlamlarla, sezdirimler, imalar, dolaylı söylemler ile ilgilidir. Söylenen ve aşikâr olan mesajın yanında söylenmek istenen ve gizli olan mesajın peşindedir. Bu bağlamda mizah ve edimbilim bir kesişme noktası yakalamaktadır.

Edimbilim sınırları içerisinde yer alan işbirliği ve konuşma ilkeleri Griceyen[86] bir perspektiften ele alınmıştır. İşbirliği ve konuşma ilkelerine dair yapılan kapsamlı incelemenin sonunda mizahî bir tür olarak karikatürün bu ilkeleri ihlal ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Edimbilim alanı ile ilgili olarak nezaket teorisi de değerlendirmede yer verilen bir diğer başlık olmuştur. İtibar odaklı bir yaklaşım benimsenerek yapılan inceleme

[86] Edimbilim alanının önde gelen isimlerinden Paul Grice'ın adından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır.

sonucunda karikatür mizahının itibar zedeleyici eylemlere yer verdiği ve bu doğrultuda itibarı ihlal edici bir yapıya sahip olduğu sonucuna varılmıştır. İtibar kavramı çerçevesinde yer alan incelemede Brown ve Levinson'ın yaklaşımı benimsenmiş ve itibarın zedelenme ağırlığı kendileri tarafından geliştirilen formül üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda itibar ihlalinin ağır düzeyde gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen nicel veriler yukarıda sözü edilen çıkarımları destekleyici bulgular içermektedir. Bu bağlamda yapılacak değerlendirmede eldeki veriler de dâhil edilip çalışmanın amaçladığı sorular cevaplandırılarak elde edilen sonuçlara yer verilecektir.

- Karikatürler, gülmeyi sağlamak için hangi mizah teorilerini kullanmaktadır?

Üç ana mizah teorisi içerisinde en çok kullanılan teori uyumsuzluk teorisi olmuştur (bkz. Tablo 1). Hem yetişkin hem de çocuk karikatür dergisinde ağırlıklı kullanılan uyumsuzluk teorisi sayısal olarak da birbirine yakın sonuçlar vermiştir. Bu durum çalışmanın temel savlarından biri olan *karikatür dili* savını destekler niteliktedir. Bu sav ile yetişkin-çocuk mizahı şeklinde bir ayırımdan ziyade başarılı-başarısız mizah ayırımı vurgulanmaktadır. Aynı teorinin benzer oranlarda kullanımı ile ortaklaşan bir karikatür dilinden söz edilebilir ve yetişkin-çocuk dünyası mizah dilinin bu bağlamda benzeştiği söylenebilir.

- Yetişkin ve çocuk dergilerinde kullanılan simgeler bağlamında (karakterler, figürler vb.) ne tür farklılıklara rastlanmaktadır ve bu simgelerin kullanım sıklığı ne düzeydedir?

Çizilen karikatürlerin hangi simgeleri kullandığı, bu simgelerin neler olduğu ve yaş gruplarına göre kullanım sıklığı verilmiştir (bkz. Tablo 1). İnsan, hayvan, insan-hayvan ve diğer şeklinde yapılan gruplama en basit düzeyde yaşanabilecek simgesel farklılığı göstermektedir. Elde edilen bulgulardan hareketle yetişkin dergisi *Penguen'de* insan, çocuk dergisi *Süper Penguen'de* ise hayvan karakteri kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir. Çocuk bilişsel dünyasında daha etkili ve daha geniş bir konuma

sahip olan, daha tanıdık ve bildik sayılabilecek havan karakteri kullanımı özdeşim kurmak adına yapılmış bilinçli bir tercihten kaynaklanıyor olabilir. İnsan, bildiğini daha yakın hissederken yabancı olandan uzak durur. Bu uzaklaşma hem fiziksel hem de zihinsel bir mesafe koyma olarak açığa çıkar.

Simgesel olarak hayvan, insan-hayvan ve diğer kategorileri aynı zamanda birer uyumsuzluk örnekleridir. Diğer bir ifadeyle gerçeklik algısını tersyüz eden soyut ve fantastik imgelere yer verme 'ilk görüşte uyumsuzluk' uyarısı vermektedir. Bilişsel bağlamda uyarılan bünyenin mizaha uyumsuzluk aracılığıyla ulaşması da kolaylaştırıcı bir sonuç taşımaktadır.

- Yetişkin ve çocuk dergilerinde işlenen temalar bağlamında ne tür farklılıklara rastlanmaktadır ve bunun sıklık oranı ne düzeydedir?

Tematik analiz bölümünde çalışma kapsamında belirlenen temalar ve bu temaların dergilere göre kullanım sıklığına yer verilmiştir (bkz. Tablo 1). Eldeki nicel verilerin kapsamlı bir değerlendirmesi de yine aynı bölüm altında yapılmıştır (bkz. Bölüm 5.3.). Karikatürlerin işledikleri temalara göre tasnifi hem takibi hem de tahlili kolaylaştırmakla birlikte kısmi anlamda inceleme-araştırma çalışmaları için bir standartlaşma da sağlamaktadır. Temalar, aynı zamanda içerik bağlamında mizahî ürünlerin hangi konuları işlediğini görmemizi sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, mizahın güldürmek üzere kullandığı temalarının ne olduğunu, yaş gruplarına göre nasıl dağıldığını ve ortaya çıkan farklılık ya da benzerliklerin belirlenmesini sağlamaktadır. Bu bilgiler ışığında ulaşılan sonuçların bir kısmı beklenen sonuçlardır. Çocuk dergisinde cinsellik, argo/küfür, şiddet ve hakaret gibi temaların 'yaşa uygunluk' filtresine takılması ve hiç ya da çok az oranda yer verilmesi bekleniyordu ki sonuçlar bu doğrultuda olmuştur. Bunun yanında kültürel ihlal teması da çok düşük bir oranda kullanılmıştır. Bu temanın da düşük düzeyde kullanımı beklentiyi karşılar bir durumdur. Zira erken yaşta kültürel unsurların - ki soyut sosyal kapitalden söz etmekteyiz - edinilmesi genelde karşılaşılan bir durum değildir.

Farklılaşan temaların yanında benzeşen temaların (sıkılık oranı bağlamında) varlığı mizahın yaş faktöründen bağımsız bir şekilde ortak pek çok özellik barındırdığını

göstermektedir. Yaş değişkeni aşikâr bazı temalar hariç tutulduğu takdirde başarılı ya da başarısız mizah şeklinde bir yapıya bürünmektedir. Çalışma kapsamında öne sürdüğümüz savlardan biri olan 'mizah (karikatür) yaştan bağımsız hareket eder, çocuk mizahı ya da yetişkin mizahı değil başarılı mizah ve başarısız mizah vardır' çıkarımına bu bağlam çerçevesinde ulaşabiliriz.

- Edimbilimsel ölçütler arasında yer alan; işbirliği ilkesi, konuşma ilkeleri ve nezaket teorisi (itibar (face)) ile karikatürlerde nasıl ve ne düzeyde karşılaşılmaktadır? Bu ölçütlerin mizahın sağlanması yönünde oynadığı bir rol var mıdır?

Edimbilimsel ölçütler, karikatürün taşıdığı mizahî mesaj iletisinin çözümlenmesini sağlamak adına en uygun kriterler olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda; işbirliği, konuşma ve nezaket (itibar) ilkelerinin karikatür mesajı iletimi esnasında ihlal edildiği görülmüştür. Nicel bulgular ve bulgulara dair değerlendirmeler (bkz. Bölüm 5.4) ihlalin hangi ilkeler bağlamında ve ne düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir. Karikatürün konuşma ilkelerinin tümünü belirli düzeylerde ihlal ettiği görülmekle birlikte nitelik ve açıklık ilkeleri daha yüksek oranda ihlal edilmiştir. Hem mizahî bir öğe hem de edimbilimsel özellikler taşıması nedeniyle karikatürün bu ilkeleri daha çok ihlal etmesi nispeten beklenen bir durumdur. Zira örtük mesaj, dolaylı ve çoklu anlatım, anlam zenginliği gibi özellikler bu sonuca ulaşılmasını sağlamıştır.

Nezaket yani itibarın ihlali de tıpkı konuşma ilkeleri gibi yüksek oranda karşılaşılan bir diğer ihlal türü olmuştur. Karikatürlerin içinde yer alan itibar zedeleyici eylemlerin ağırlığı da benzer bir şekilde yüksektir. İtibar zedeleyici eylemlerin - üstelik ağırlığı yüksek bir seviyede - varlığı tüm karikatürlerin ortak özelliği olmuştur. Bu yönüyle itibarın zedelenmesi ya da nezaketin ihlali karikatür mizahının kaynakları arasında olduğu sonucunu doğurmaktadır.

- Karikatür dergilerinde mizah, edimbilimsel ölçütlerin ihlal edilmesi aracılığıyla mı oluşturulmaktadır?

Karikatürlerde yer alan edimbilimsel ilkelerin ihlal edilmesi mizahın sağlanmasında rol oynayan temel etkenler arasında sayılabilir. Diğer bir ifadeyle mizahın oluşumunda ihlal kavramı dilbilimsel düzeyde de karşılaşılan bir unsurdur. Bu noktadan hareketle her edimbilimsel ihlalin mizaha sebep olmayacağı ama her mizahî söylemin içerisinde edimbilimsel bir ihlalin bulunduğunu söyleyebiliriz.

- Edimbilimsel ilkelerin ihlalinin yetişkin ve çocuk karikatür dergileri düzeyindeki farklılık oranı nedir?

Edimbilimsel ilkeler yaş düzeyinde benzer oranlarda ihlal edilmiştir. Ulaşılan nicel benzerlikler ve nitel değerlendirmeler yaş faktörünün bu bağlamda etkin bir rol oynamadığını göstermektedir. Yaş değişkeninin etkin bir role sahip olmayışı ve her iki yaş grubunda da benzer sonuçlara ulaşmayışı çalışmanın genel sonuçları ile uyumlu bir düzlemdedir. Bu durumu çocuk ya da yetişkin karikatür/mizah dili şeklinde bir ayırımın olmaması gerektiğini gösteren bir sonuç olarak gözleyebiliriz.

- Toplumdilbilimsel bir ölçüt olarak 'yaş' faktörünün karikatür dergilerindeki durumu nedir? Yaş, mizahın oluşum sürecinde ne kadar etkilidir? Yaş faktörünün etkilediği dilsel unsurlar nelerdir ve bu unsurların yetişkin ve çocuk karikatür dergilerinde görülme sıklığı ne düzeydedir?

Önceki soruda edimbilimsel ilkeler bağlamında yaşın mizah dili üzerinde belirgin bir rol oynamadığı (bazı dilsel temalar hariç tutulmak kaydıyla) ifade edilmişti. Eldeki veriler ve korpusun değerlendirilmesi sonucunda toplumdilbilimsel bir değişken olarak yaşın benzer bir şekilde mizah dili üzerinde açık bir etkisinin bulunmadığı sonucu çıkarılabilir. Yetişkin dünyasına ait; cinsellik, şiddet, hakaret, argo, küfür gibi temalar bağlamında kullanılan dilsel yapıların dışarıda bırakıldığı şartlar altında her iki yaş grubu için benzer bir performansın ortaya çıktığı görülebilir. Bu bağlamda çalışmanın birkaç noktasında tekrar edilen karikatür dilinin her iki yaş grubu için de ortaklaştığı sonucuna varmak mümkündür.

- **‘Karikatür dili’** şeklinde ortak bir üst dil (çocuk-yetişkin karikatür dili yerine) mümkün müdür?

Karikatür dili, bu çalışma kapsamında ulaşılan temel sonuçlardan biridir. Mizahın ve karikatürün yaşa uygunluğundan ya da yaşa göre değişmesinden ziyade başarısına göre gruplanması gereklidir: başarılı – başarısız mizah. Karikatür dili, yaştan bağımsız olarak her iki dünyaya da hitap etmektedir. Yaşa bağlı değişkenlik gösteren ve karşılık bulan ya da bulmayan bir mizah değil başarılı ya da başarısız mizah vardır. Bununla birlikte dilsel bağlamda gözlenen farklılıklara çalışma içerisinde karşılaştırmalı olarak kapsamlı bir şekilde değinilmiştir. Edimbilimsel parametrelerin kullanıldığı bu çalışmada da yaş farkının mizahın başarısında etken ve etkin bir değişken olmadığı sonucuna varılmıştır.

- Mizah için yeni bir teori önerisi olarak **‘ihlal teorisinden’** bahsetmek mümkün müdür?

Çalışma kapsamında mizahî bir tür olarak karikatürle sınırlı tutulmakla birlikte ulaşılan bir diğer önemli sonuç da ihlal olgusu olmuştur. İhlal kavramı çalışma kapsamında normatif ihlal şeklinde açıklanmaya çalışılmış ve fiziksel, toplumsal/kültürel, dilsel, psikolojik/duygusal ihlal olmak üzere dört başlık şeklinde tasnif edilmiştir. Normatif ihlal kavramının öne sürülme nedeni ihlalin norm bağlamında gerçekleşmesinden kaynaklanmasıdır. Diğer bir ifadeyle toplumsal boyutta oluşmuş ve kabul görmüş herhangi bir normun ihlal edilmesi durumu işaret edilmektedir. Normatif ihlal, mizahın temel kaynaklarından biridir. Norm olmuş bir davranış, değer ya da kültürel öğenin ihlali mizahın kaynakları arasında yer almaktadır.

Norm ihlali aynı zamanda yapının da ihlali anlamına gelir. Bu yönüyle yapı sökücü bir özellik sergilemektedir. Normu bir yapı olarak kabul ettiğimiz takdirde, mizah bu yapının sökülmesi ile ortaya çıkmaktadır. Dağılan ana yapının ortaya çıkardığı aykırı ve uyumsuz durum, mizahta en çok kullanılan temanın uyumsuzluk teması olmasıyla paralellik göstermektedir. Norm ihlali ve uyumsuzluk teorisi bu bağlam altında benzer ve uyumlu bir seyir gösterir. Nitekim her uyumsuzluğun mizah oluşturmada yeterli olmaması

gibi her ihlal durumunda da mizah bulunmaz. Ama her mizahî ürün ya da durum, bünyesinde hem ihlal hem de uyumsuzluk barındırır.

Bu bilgiler ışığında özelde karikatür, genelde tüm mizah sahası için ‘ihlal teorisi’ mizahın incelenmesi, değerlendirilmesi ve araştırılmasında kullanılmak üzere yararlanılabilecek kapsamlı ve kapsayıcı bir teorinin ilk adımları olabilir. Farklı mizah ürünleri üzerinde sınanması ve detaylandırılması sonrası mizah sahasında fayda sağlayabileceği düşüncesi bu çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlardan bir diğeri olmuştur.

Mizahın karikatür bağlamında nasıl oluştuğu ve toplumdilbilimsel bir değişken olarak yaş çerçevesinde edimbilimsel parametrelerin odakta olduğu bir yaklaşımla incelendiği bu çalışmada ameliyat masasına yatırdığımız hastanın kaybedilmemiş olması ve diğer hastaları tedavi yolunda bir katkı sunmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H., & (ve diğ.). (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alsaç, Ü. (1994). *Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Altıntop, G. (2017). *Karikatür, Edebiyat ve Söylem.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ames, W. (2019, Mayıs 19). *Caricature and Cartoon.* Encyclopædia Britannica: https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon adresinden alındı

Anderson, R. (2016). The Rashomon Effect and Communication. *Canadian Journal of Communication, 41*(2), 249-269.

Aristoteles. (1987). *Poetika.* (İ. Tunalı, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aristoteles. (1995). *Retorik.* (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atay, T. (2018, Kasım 19). Çocuk, insanın babasıdır! *T24.* https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/cocuk-insanin-babasidir,20865 adresinden alındı

Attar, F. (2006). *Mantık Al-Tayr.* (A. Gölpınarlı, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Attardo, S. (1990). The Violation of Grice's Maxims in Jokes. *Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics*, 355-362.

Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Attardo, S. (1997). The semantic foundations of cognitive theories of humor. *Humor: International Journal of Humor Research, 10*(4), 395-420.

Attardo, S. (2001). *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Attardo, S. (2008). A Primer For The Linguistics of Humor. V. Raskin içinde, *The Primer of Humor Research* (s. 101-155). Berlin: Mouton de Gruyter.

Attardo, S. (2017). The General Theory of Verbal Humor. S. Attardo içinde, *The Routledge Handbook of Language and Humor* (s. 126-142). New York: Routledge.

Attardo, S., & Raskin, V. (1991). Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *Humor: International Journal of Humor Research, 4*(3/4), 293-347.

Attardo, S., & Raskin, V. (2017). Linguistics and Humor Theory. S. Attardo içinde, *The Routledge Handbook of Language and Humor* (s. 49-63). New York: Routledge.

Attardo, S., Hempelmann, C. F., & DiMaio, S. (2002). Script oppositions and logical mechanisms: Modeling incongruities and their resolutions. *Humor: International Journal of Humor Research, 15*(1), 3-46.

Ayverdi, Z. İ. (2019, Haziran 19). *Kubbealtı Lugatı*. Kubbealtı Lugatı Web Sitesi: http://lugatim.com/s/mizah adresinden alındı

Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination Four Essays.* (M. Holquist, Dü., C. Emerson, & M. Holquist, Çev.) Austin: University of Texas Press.

Balcıoğlu, S. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Balcıoğlu, S., & Öngören, F. (1976). *50 Yılın Türk Karikatürü.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Barker, M. (1989). *Comics: Ideology, Power, and the Critics.* Manchester: Manchester University Press.

Bartlett, S. F. (1995). *REMEMBERING A Study in Experimental and Social Psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bartolo, A., Benuzzi, F., Nocetti, L., Baraldi, P., & Nichelli, P. (2006). Humor Comprehension and Appreciation: An fMRI Study. *Journal of Cognitive Neuroscience, 18*(11), 1789–1798.

Baudelaire, C. (1997). *Gülmenin Özü.* (İ. Yalçın, Çev.) İstanbul: İris Yayıncılık.

Bayraktar, L., & Gök, Z. (2015). *Bergson'dan Mustafa Şekip'e "Gülme".* Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.

Beattie, J. (1778). *ESSAYS: On Poetry And Music As They Affect The Mind; On Laughter, And Ludicrous Composition; On The Utility Of Classical Learning.* Edinburgh: William Creech.

Belge, M. (2010). Karikatürün Serüveni. T. Çeviker içinde, *KARİKATÜRKİYE Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008* (s. 31-45). İstanbul: NTV Yayınları.

Bergen, D. (2018). Humor as a developmental phenomenon: the contributions of Paul McGhee. *HUMOR International Journal of Humor Research, 31*(2), 213-232.

Berger, A. A. (1976). Laughing Matter/Anatomy of the Joke. *Journal Of Communication*, 113-115.

Berger, A. A. (1998). *An Anatomy of Humor.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Berger, A. A. (2016). *Applied Discourse Analysis Popular Culture, Media, and Everyday Life.* Cham: Palgrave Macmillan.

Berger, K. S. (2008). *The Developing Person Through the Life Span.* New York: Worth Publishers.

Berger, P. L. (1997). *Redeeming Laughter The Comic Dimension of Human Experience.* Berlin: Walter de Gruyter.

Berlyne, D. E. (1960). *Conflict, Arousal, and Curiosity* . New York: McGraw-Hill Book Company.

Berlyne, D. E. (1972). Humor and Its Kin. J. H. Goldstein, & P. E. McGhee içinde, *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues* (s. 43-60). New York: Academic Press.

Bevis, M. (2013). *Comedy: A Very Short Introduction.* Oxord: Oxord University Press.

Billig, M. (2005). *Laughter and Ridicule Towards a Social Critique of Humour.* London: SAGE Publications Ltd.

Boratav, P. N. (1969). *100 SORUDA TÜRK HALKEDEBÎYATI.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boulogne, G.-B. D. (1990). *The Mechanism of Human Facial Expression.* (R. A. Cuthbertson, Dü.) Cambridge: Cambridge University Press.

Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 27-40.

Brône, G., & Feyaerts, K. (2004). Assessing the SSTH and GTVH: A View From Cognitive Linguistics. *Humor: International Journal of Humor Research, 17*(4), 361-372.

Brône, G., Feyaerts, K., & Veale, T. (2006). Introduction: Cognitive linguistic approaches to humor. *Humor: International Journal of Humor Research, 19*(3), 203-228.

Bronner, S. J. (2014). Insult and Invective. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 385-387). Los Angeles: SAGE Publications.

Brown, P. (2015). Politeness and Language. J. D. Wright içinde, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)* (Cilt 18, s. 326-330). Amsterdam: Elsevier.

Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage.* Cambridge: Cambridge University Press.

Buijzen, M., & Valkenburg, P. M. (2004). Developing a Typology of Humor in Audiovisual Media. *Media Psychology, 6*(2), 147-167.

Busetto, L., Wick, W., & Gumbinger, C. (2020). How to use and assess qualitative research methods. *Neurological Research and Practice*, 2-14. doi:https://doi.org/10.1186/s42466-020-00059-z

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Cameron, K. (1993). Humour and History. K. Cameron içinde, *Humour and History* (s. 5-9). Oxford: Intellect Books.

Canbulat, M., & Özşavli, M. (2019). Türkiye'de Toplumdilbilim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Açılardan İncelenmesi. *Turkish Studies-Language and Literature, 14*(2), 427-440.

Cantek, L. (2011). *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Cantek, L., & Gönenç, L. (2017). *Muhalefet Defteri - Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Carnap, R. (1948). *Introduction To Semantics.* Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press.

Chapman, S. (2005). *Paul Grice, Philosopher and Linguist.* Houndmills: Palgrave Macmillan.

Chen, F. P. (2003). Shadow Theaters of the World. *Asian Folklore Studies, 62*(1), 25-64.

Chiaro, D. (2010). *Translation, Humour and Literature Translation and Humour Volume 1.* London: Continuum International Publishing Group.

Chomsky, N. (1965). *Aspects Of The Theory Of Syntax.* Cambridge, Massachusetts: THE M.I.T. PRESS.

Coren, S. (2020, Ekim 29). *How Dogs Bark in Different Languages*. Psychology Today: https://www.psychologytoday.com/us/blog/canine-corner/201211/how-dogs-bark-in-different-languages adresinden alındı

Coşar, S. (2010). Edebiyatın Karikatürize Halleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5*(2), 688-734.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Oxford: Blackwell Publishing.

Culpeper, J. (2011). Politeness and impoliteness. G. Andersen, & K. Aijmer içinde, *Pragmatics of Society* (s. 393-438). Berlin: De Gruyter Mouton.

Çakır, H. (2006). Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(15), 161-172.

Çatalcalı, A. (2016). Türkiye'de Mizah Dergilerinin Tarihsel Gelişimi. H. Kuruoğlu, & M. Boz içinde, *Medya ve Mizah* (s. 169-183). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Çeviker, T. (1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat Dönemi 1867-1878.* İstanbul: Adam Yayınları.

Çeviker, T. (2010). *KARİKATÜRKİYE Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008.* İstanbul: NTV Yayınları.

Çiftçi, H. (1998). Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(10), 139-162.

Çolak, G. (2019). *Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

D'Amico, M., & Jaffe, L. (2011). Lighten Up Your Classroom. M. J. Bradshaw, & A. J. Lowenstein (Dü) içinde, *Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions* (s. 97-109). Boston: Jones and Bartlett Publishers.

Dağabakan, F. Ö. (2019). *Toplumdilbilim.* İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Darwin, C. (2009). *The Expression of the Emotions in Man and Animals.* (F. Darwin, Dü.) Cambridge: Cambridge University Press.

Davies, C. (2011). *Jokes and Targets.* Bloomington, Indiana: Indiana University Press.

Davies, C. (2011). Logical mechanisms: A critique. *Humor: International Journal of Humor Research, 24*(2), 159-165.

DeMello, M. (2012). *Faces around the World: A Cultural Encyclopedia of the Human Face.* California: ABC-CLIO,LLC.

Demir, S. A. (2007). *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

DiCioccio, R. L., & Miczo, N. (2014). Intercultural Humor. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 387-388). Los Angeles: SAGE Publications.

Divita, D. (2012). Online in later life: Age as a chronological fact and a dynamic social category in an Internet class for retirees. *Journal of Sociolinguistics,* 585–612.

Diyojen. (1870). *Diyojen Dergisi.* İstanbul.

Doğan, İ. (2001). Runik Yazının Gelişim Coğrafyası ve Yayılma Sahası. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 48*(2000), 151-173. https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45160/563931 adresinden alındı

Donoughue, C. (2009). *Yazının Öyküsü.* (S. Atlıhan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dynel, M. (2011). Pragmatics and Linguistic Research Into Humour. M. Dynel içinde, *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains* (s. 1-15). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Eastman, M. (1921). *The Sense of Humor.* New York: Charles Scribner's Sons.

Eckert, P. (1998). Age as a Sociolinguistics Variable. F. Coulmas içinde, *The Handbook of Sociolinguistics* (s. 105-115). Oxford: Blackwell Publishing.

Eelen, G. (2001). *A Critique of Politeness Theories.* Manchester: St. Jerome Publishing.

Eker, G. Ö. (2014). *İnsan Kültür Mizah İnsanlık Trihinde Mizahın Serüveni: Felsefi Bir Problem Olan Mizahtan Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Mizaha.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Erdem, S. (2019, Ekim 19). *Çizgi Üstü Sohbetler | Selçuk Erdem*. Dergilik/YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=R0_l-5xMy7Y&list=PL0bT5WEc7nbP0ydoV7a38bjL7azJkhZ7a adresinden alındı

Ermida, I. (2008). *The Language of Comic Narratives Humor Construction in Short Stories.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Ermida, I. (2011). "Losers, poltroons and nudniks" in Woody Allen's Mere Anarchy A linguistic approach to comic failure. M. Dynel içinde, *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains* (s. 335-352). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Ertuğrul, E. (2019, Mayıs 22). *arkeofili*. Arkeofili Web Sitesi: http://arkeofili.com/tarih-oncesi-donemden-11-magara-sanati/ adresinden alındı

Eysenck, H. J. (1972). Foreword. J. H. Goldstein, & P. E. McGhee içinde, *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues* (s. xvi). New York: Academic Press.

Fenoglio, İ., & Georgeon, F. (2000). *Doğu'da Mizah.* (A. Berktay, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fırlar, B., & Çelik, M. (2010). Gazete Reklamlarında Mizah: Türk Mizah Reklamlarına İlişkin Tarihsel Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(12), 164-177.

Forceville, C., Refaie, E. E., & Meesters, G. (2014). Stylistics and Comics. M. Burke içinde, *The Routledge Handbook of Stylistics* (s. 485-499). New York: Routledge.

Fraser, B. (1990). Perspectives on Politeness. *Journal of Pragmatics, 14*(2), 219-236.

Freud, S. (1998). *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri.* (E.Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.

Fried, I., Wilson, C. L., MacDonald, K. A., & Behnke, E. J. (1998, February 12). Electric Current Stimulates Laughter. *Nature*(391), s. 650.

Gazali, E. H. (1990). *Kimya-yı Saadet.* (A. F. Meyan, Çev.) İstanbul: Bedir Yayınevi.

Glenn, P. (2003). *Laughter in Interaction.* Cambridge : Cambridge University Press.

Goatly, A. (2012). *Meaning and Humour.* Cambridge : Cambridge University Press.

Goel, V., & Dolan, R. J. (2001, March). The functional anatomy of humor: segregating cognitive and affective components. *Nature Neuroscience, 4*(3), 237-238.

Goel, V., & Dolan, R. J. (2007, September). Social Regulation of Affective Experience of Humor. *Journal of Cognitive Neuroscience, 19*(9), 1574-1580.

Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior.* New York: Pantheon Books.

Gombrich, E. H. (1951). *The Story Of Art.* New York: Phaidon Publishers.

Gombrich, E. H. (2005). *A Little History Of The World.* (C. Mustill, Çev.) New Haven: Yale University Press.

Gove, P. B. (1993). *Webster's Third New International Dictionary of The English Language Unabridged.* Cologne: KÖNEMANN.

Graç, D. (2008). Eski Türk Dönemine Ait Dağ Keçisi Damgalarının Tarihlendirilmesi ve Anlmalandırılması Üzerine. (K.Alyılmaz, & S. Dinç, Çev.). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(37), 209-230.

Greengross, G. (2014). Sexuality. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 682-684). Los Angeles: SAGE Publications.

Grice, P. (1989). *Studies in the Way of Words.* Cambridge,Massachusetts: Harvard University Press.

Gumperz, J. J. (1972). Introduction. J. J. Gumperz, & D. Hymes içinde, *Directions in Sociolinguistics The Ethnography of Communication* (s. 1-25). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Gumperz, J. J., & Hymes, D. (1972). Preface. J. J. Gumperz, & D. Hymes içinde, *Directions in Sociolinguistics The Ethnography of Communication* (s. I-VIII). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Güler, Ç., & Güler, B. U. (2010). *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi.* Ankara: Yazıt Yayıncılık.

Güngör, Ş. (2005). Görsel Kompozisyonun Bir Öğesi Olarak Çizgi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 85-100.

Güven, O. (2008). Politik İdeolijinin İcat Ettiğ Gelenek: Karagöz. *Milli Folklor, 20*(79), 78-83.

Habermas, J. (1970). Towards A Theory Of Communicative Competence. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy, 13*(1-4), 360-375.

Hazlitt, W. (1845). *Lectures On The English Comic Writers.* New York: Wiley and Putnam.

Heider, K. G. (1988). The Rashomon Effect: When Ethnographers Disagree. *American Anthropologist, 90*(1), 73-81.

Hempelmann, C. F., & Samson, A. C. (2008). Cartoons: Drawn jokes? V. Raskin içinde, *The Primer of Humor Research* (s. 609-640). Berlin: Mouton de Gruyter.

Hobbes, T. (1840). *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury* (Cilt IV). (S. W. Molesworth, Dü.) London: John Bohn.

Holmes, J. (2009). Politeness Strategies as Linguistic Variables. J. L. Mey içinde, *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (s. 711-723). Amsterdam: Elsevier.

Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics.* London: Routledge.

Holmes, J., & Marra, M. (2002). Humour as a discursive boundary marker in social interaction. A. Duszak içinde, *Us and Others Social identities across languages, discourses and cultures* (s. 377-400). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Horn, M. (1976). *The World Encyclopedia of Comics Volume 1.* (M. Horn, Dü.) New York: Chelsea House Publishers.

Horn, M. (1980). *The World Encyclopedia Of Cartoons Volume 1.* (M. Horn, & R. E. Marschall, Dü) New York: Gale Research Company & Chelsea House Publishers.

Hurley, M. M., Dennett, D. C., & Reginald B. Adams, J. (2011). *Inside Jokes Using Humor to Reverse-Engineer the Mind.* Massachusetts: The MIT Press.

Hymes, D. (1972). Models of the Interaction of Language and Social Life. J. J. Gumperz, & D. Hymes içinde, *Directions in Sociolinguistics The Ethnography of Communication* (s. 35-71). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Hymes, D. (1977). *Foundations in Sociolinguistics An Ethnographic Approach.* Oxon: Tavistock Publications Limited.

Hymes, D. H. (1972). On Communicative Competence. J. Pride, & J. Holmes içinde, *Sociolinguistics: Selected Readings* (s. 269-293). Harmondsworth: Penguin .

Johnson, S. (1785). *A Dictionary Of The English Language: In Which The Words Are Deduced From Their Originals, And Illustrated In Their Different Significations By Examples From The Best Writers: To Which Are Prefixed, A History Of The Language, And An English Grammar.* London: J. F. And C. Rivington (ve diğ.).

Kant, I. (2000). *Critique of the Power of Judgment.* (P. Guyer, Dü., P. Guyer, & E. Matthews, Çev.) Cambridge: Cambridge University Press.

Kecskés, I. (2009). Communicative Principle and Communication. J. L. Mey içinde, *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (s. 106-109). Amsterdam: Elsevier.

Keith-Spiegel, P. (1972). Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues. J. H. Goldstein, & P. E. McGhee içinde, *The Psychology of Humor Theoretical Perspectives and Empirical Issues* (s. 3-39). New York: Academic Press.

Kierkegaard, S. (2005). *Kahkaha Benden Yana.* (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kierkegaard, S. (2012). *Meseller.* (O. Çakmakçı, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kierkegaard, S. (2013). *Kaygı Kavramı.* (T. Armaner, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kıran, A. (2014). Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9*(6), 719-729.

Klein, E. (1966). *A Comprehensive Etymological Dictionary of The English Language.* Amsterdam: Elsevier Publishing Company .

Klein, S. R. (2014). Caricature. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 103-105). Los Angeles: SAGE Publications.

Koestler, A. (1964). *The Act of Creation.* London: Hutchinson and Co.

Kozintsev, A. (2010). *The Mirror of Laughter.* (R. P. Martin, Çev.) New Brunswick: Transaction Publishers.

Kreuz, R. J., & Riordan, M. A. (2014). Exaggeration. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 222-223). Los Angeles: SAGE Publications.

Kuipers, G. (2006). *Good Humor, Bad Taste.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Labov, W. (1997). Linguistics and Sociolinguistics. N. Coupland, & A. Jaworski içinde, *Sociolinguistics: A Reader* (s. 23-24). New York: Macmillan Education.

Labov, W. (2007). Sociolinguistics: an interview with William Labov. *Revista Virtual de Estudos da Linguagem - ReVEL, 5*(9), 1-3.

Lakoff, R. T. (2017). *Context Counts : Papers on Language, Gender, and Power.* (L. A. Sutton, Dü.) New York: Oxford University Press.

Lanciani, R. (1888). *Ancient Rome In The Light Of Recent Discoveries.* Boston: Houghton, Mifflin and Company.

Larkin-Galiñanes, C. (2017). An Overview of Humor Theory. S. Attardo içinde, *The Routledge Handbook of Language and Humor* (s. 4-16). New York: Routledge.

Latta, R. L. (1999). *The Basic Humor Process A Cognitive-Shift Theory and the Case against Incongruity.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Le Coq, A. v. (1923). *Die buddhistische Spatantike In Mittelasiens II. Die Manichaischen Miniaturen.* Berlin: Dietrich Reimer Ernst Vohsen.

Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness.* Oxford: Oxford University Press.

Leech, G. N. (1980). *Explorations in Semantics and Pragmatics.* Amsterdam: John Benjamins B.V.

Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics.* London: Longman.

Lefcourt, H. M., & Martin, R. A. (1986). *Humor and Life Stress Antidote to Adversity.* New York: Springer-Verlag.

Lekesiz, Ö. (2003). *Hasan Aycın Çizgilerinden Örneklerle Çizgi Sanatında Dil ve Mesaj.* Ankara: Hece Yayınları.

Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Lew, R. (1996). *An ambiguity-based theory of the linguistic verbal joke in English.* (Yayımlanmamaış Doktora Tezi). Poznań: Adam Mickiewicz University.

Lindblom, K. (2009). Cooperative Principle. J. L. Mey içinde, *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (s. 151-158). Amsterdam: Elsevier.

Llamas, C. (2007). Age. C. Llamas, L. Mullany, & P. Stockwell içinde, *The Routledge Companion To Sociolinguistics* (s. 69-76). Oxon: Routledge.

Llamas, C., & Stockwell, P. (2020). Sociolinguistics. N. Schmitt, & M. P. Rodgers içinde, *An Introduction to Applied Linguistics* (s. 146-164). London: Routledge.

Long, D. L., & Graesser, A. C. (1988). Wit and Humor in Discourse Processing. *Discourse Processes, 11*(1), 35-60.

Ludovici, A. M. (1932). *The Secret of Laughter.* London: Constable & Co Ltd.

Mahir, F. B. (2019, Temmuz 31). *MİNYATÜR*. TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/minyatur adresinden alındı

Mahmud, K. (2005). *Divânü Lugâti't-Türk.* (S.Erdi, & S. Yurteser, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Marra, M. (2014). Subversive Humor. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 742-744). Los Angeles: SAGE Publications.

Martin, R. A. (2007). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach.* New York: Elsevier Academic Press.

Martin, R., & Kuiper, N. A. (2016). Three Decades Investigating Humor and Laughter: An Interview With Professor Rod Martin. *Europe's Journal of Psychology, 12*(3), 498-512.

Martinov, A. İ. (2013). *Altay Kaya Resimleri Biçiktu-Boom.* (Z. B. Özer, Çev.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.

Marucchi, O. (1908). Archæology of the Cross and Crucifix. C. G. Herbermann içinde, *The Catholic Encyclopedia: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church* (Cilt 4, s. 517-529). New York: Robert Appleton Company.

McDougall, W. (1903). The Theory of Laughter. *Nature, 67*(1736), 318-319.

McGhee, P. E. (1972). On the Cognitive Origins of Incongruity Humor: Fantasy Assimilation versus Reality Assimilation. J. H. Goldstein, & P. E. McGhee içinde, *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues* (s. 61-80). New York: Academic Press.

McGhee, P. E. (1977). Children's Humour: A Review of Current Research. A. J. Chapman, & H. C. Foot içinde, *It's A Funny Thing, Humour* (s. 199-209). Oxford: Pergamon Press.

McGhee, P. E. (1979). *Humor: Its Origin and Development.* San Francisco: Freeman.

McGhee, P. E. (1983). Humor Development: Toward a Life Span Approach. P. E. McGhee, & J. H. Goldstein içinde, *Handbook of Humor Research (Volume I)* (s. 111-134). New York: Springer -Verlag.

McGhee, P. E. (1984). Play, Incongruity, and Humour. T. D. Yawkey, & A. D. Pellegrini içinde, *Child's Play: Developmental and Applied* (s. 219–236). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

McGhee, P. E. (1986). Humor across the Life Span: Sources of Developmental Change and Individual Differences. L. Nahemow, K. A. McCluskey-Fawcett, & P. E. McGhee içinde, *Humor and Aging* (s. 27-51). Orlando: Academic Press, Inc.

McGhee, P. E., Ruch, W., & Hehl, F.-J. (1990). A personality-based model of humor development during adulthood. *HUMOR: International Journal of Humor Research, 3*(2), 119-146.

Mey, J. L. (2001). Pragmatics and Sociolinguistics. R. Mesthrie içinde, *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (s. 50-58). Amsterdam: Elsevier.

Mey, J. L. (2009). Pragmatics: Overview. J. L. Mey içinde, *Concise Encyclopedia of Pragmatcis* (s. 786-797). Amsterdam: Elsevier.

Meyer, J. C. (2000). Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication. *Communication Theory, 10*(3), 310-331.

Meyer, J. C. (2015). *Understanding Humor through Communication Why Be Funny, Anyway?* Lanham: Lexington Books.

Michel, J.-B., Shen, Y. K., Aiden, A. P., Veres, A., Gray, M. K., Team, T. G., . . . Aiden, E. L. (2011, Ocak 14). Quantitative Analysis of Culture Using Millions of Digitized Books. *Science, 331*, 176-182.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook (2nd ed.).* Thousand Oaks, California: SAGE Publications.

Mobbs, D., Greicius, M. D., Abdel-Azim, E., Menon, V., & Reiss, A. L. (2003, December 4). Humor Modulates the Mesolimbic Reward Centers. *Neuron, 40*, 1041-1048.

Moran, J. M., Wig, G. S., Jr., R. B., Janata, P., & Kelley, W. M. (2004, March). Neural correlates of humor detection and appreciation. *NeuroImage, 21*(3), 1055-1060.

Morreall, J. (1983). *Taking Laughter Seriously*. New York: State University of New York Press.

Morreall, J. (2004). Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication. *Humor: International Journal of Humor Research, 17*(4), 393-400.

Morreall, J. (2009). *Comic Relief A Comprehensive Philosophy of Humor*. Oxford: Wiley-Blackwell Publishing.

Morris, C. (1946). *Signs, Language and Behaviour*. New York: Geroge Braziller, Inc.

Nahemow, L. (1986). Humor as a Data Base for the Study of Aging. L. Nahemow, K. A. McCluskey-Fawcett, & P. E. McGhee içinde, *Humor and Aging* (s. 3-26). Orlando: Academic Press, Inc.

Nazlı, E. H. (2016). Toplumdilbilime Genel Bir Bakış. *SBARD-Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 14*(28), 37-66.

Nazlı, E. H. (2018). Türkçe Özür İfadelerinin Toplumdilbilimsel Analizi (Dicle Üniversitesi Örneği). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED), 10*(21), 143-159.

Nazlı, K. (2013). *Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nesin, A. (1973). *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı.* İstanbul: Akbaba Yayınları.

Nicholas J. Cull, D. C. (2003). *Propaganda And Mass Persuasion A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present.* California: ABC CLIO Inc.

Nilsen, A. P., & Nilsen, D. L. (2019). *The Language of Humor An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Nişanyan, S. (2021, Şubat 2). *Mizaç*. Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi: https://www.nisanyansozluk.com/?k=miza%C3%A7&lnk=1 adresinden alındı

O'Brien, B. C., Harris, I. B., Beckman, T. J., Reed, D. A., & Cook, D. A. (2014). Standards for Reporting Qualitative Research: A Synthesis of Recommendations. *Academic Medicine, 89*(9), 1245-1251.

Oring, E. (2011). Parsing the joke: The General Theory of Verbal Humor and appropriate incongruity. *Humor: International Journal of Humor Research, 24*(2), 203-222.

Oring, E. (2019). Oppositions, overlaps, and ontologies: The general theory of verbal humor revisited. *Humor: International Journal of Humor Research*, 1-20.

Orr, I. C. (1974). Puppet Theatre in Asia. *Asian Folklore Studies, 33*(1), 69-84.

Öktay, N. (2008). *Muhammed Esad Dede ve Mesnevi Şerhi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öngören, F. (1999). *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özkurt, T. E. (2018). Beyinde karmaşık bir süreç olarak mizah ve gülme: Gülen beyin! *Bilim ve Gelecek*, 30-34.

Özünlü, Ü. (1999). *Gülmecenin Dilleri.* Ankara: Doruk Yayınları.

Partington, A. (2006). *The Linguistics of Laughter A corpus-assisted study of laughter-talk.* New York: Routledge.

Partridge, E. (2006). *Origins A Short Etymological Dictionary of Modern English.* London: Routledge Taylor & Francis Group.

Paulos, J. A. (1980). *Mathematics and Humor.* Chicago: The University of Chicago Press.

Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence In Children.* (M. Cook, Çev.) New York: International Universities Press, Inc.

Piaget, J. (2003). *The Psychology of Intelligence.* (M. Piercy, & D. Berlyne, Çev.) London: Routledge.

Piaget, J., & Inhelder, B. (1958). *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adplescence.* (A. Parsons, Çev.) New York: Basic Books Inc.

Platon. (1975). *Philebus.* (J. C. Gosling, Çev.) Oxford: Clarendon Press.

Platon. (1999). *Devlet.* (S. Eyuboğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ramachandran, V.S., Blakeslee, S. (1998). *Phantoms In The Brain : Probing The Mysteries of The Human Mind.* New York: William Morrow And Company, Inc.

Rappoport, L. (2005). *Punchlines: The Case for Racial, Ethnic, and Gender Humor.* Westport: Praeger Publishers.

Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor.* Netherlands: D. Reidel Publishing Company.

Raskin, V. (1998). The sense of humor and the truth. W. Ruch içinde, *The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristic* (s. 95-108). Berlin: Mouton de Gruyter.

Raskin, V. (2008). Theory of Humor and Practice of Humor Research: Editor's Notes. V. Raskin içinde, *The Primer of Humor Research* (s. 1-16). Berlin: Mouton de Gruyter.

Raskin, V. (2011). On Oring on GTVH. *Humor: International Journal of Humor Research, 24*(2), 223-231.

Raskin, V. (2017). Humor theory: What is and what is not. W. Chlopicki, & D. Brzozowska içinde, *Humorous Discourse* (s. 11-22). Boston: De Gruyter Mouton.

Raskin, V. (2017). Ontological and Semantic Script Theories. S. Attardo içinde, *The Routledge Handbook of Language and Humor* (s. 109-125). New York: Routledge.

Raskin, V., & Attardo, S. (1994). Non-literalness and non-bona-fide in language An approach to formal and computational treatments of humor. *Pragmatics & Cognition, 2*(1), 31-69.

Raskin, V., Hempelmann, C. F., & Taylor, J. M. (2009). How to Understand and Assess a Theory: The Evolution of the SSTH into the GTVH and Now into the OSTH. *Journal Of Literary Theory, 3*(2), 285-312.

Ritchie, G. (2004). *The Linguistic Analysis of Jokes.* London: Routledge.

Roland, P., Larsen, B., Lassen, N., & Skinhoj, E. (1980, January 1). Supplementary Motor Area and Other Cortical Areas in Organization of Voluntary Movements in Man. *Journal of Neurophysiology*(43), 118-136.

Ross, A. (2005). *The Language of Humour.* London: Routledge.

Sanders, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme.* (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schodt, F. (1980). *The World Encyclopedia Of Cartoons Volume 1.* (M. Horn, & R. E. Marschall, Dü) New York: Gale Research Company & Chelsea House Publishers.

Schopenhauer, A. (1966). *The World As Will and Representation* (Cilt 2). (E. F. Payne, Çev.) New York: Dover Publications, Inc.

Scollon, R., & Scollon, S. W. (2001). *Intercultural Communication A Discourse Approach (Second Edition).* Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers.

Searle, J. H., Kiefer, F., & Bierwisch, M. (1980). *Speech Act Theory and Pragmatics.* Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

Seaward, B. L. (2018). *Managing Stress: Principles and Strategies for Health and Well-Being* (Ninth Edition b.). Boulder, Colorado: Jones & Bartlett Learning.

Shaftesbury, A. A. (2000). *Characteristics of Men,Manners, Opinions, Times.* (L. E. Klein, Dü.) Cambridge: Cambridge University Press.

Simons, C. J., McCluskey-Fawcett, K. A., & Papini, D. R. (1986). Theoretical and Functional Perspectives on the Development of Humor during Infancy, Childhood, and Adolescence. L. Nahemow, K. A. McCluskey-Fawcett, & P. E. McGhee içinde, *Humor and Aging* (s. 53-80). Orlando: Academic Press, Inc.

Skeat, W. W. (1980). *A Concise Etymological Dictionary of The English Language* . New York: Perigee Books.

Spencer, H. (1860). The Physiology of Laughter. (D. Masson, Dü.) *Macmillian's Magazine, 1*, 395-402.

Spencer-Oatey, H. (2008). Introduction. H. Spencer-Oatey içinde, *Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory* (s. 1-8). London: Continuum International Publishing Group.

Spencer-Oatey, H., & Žegarac, V. (2020). Pragmatics. N. Schmitt, & M. P. Rodgers içinde, *An Introduction to Applied Linguistics* (s. 72-90). London: Routledge.

Stemmer, B. (1999). An On-Line Interview with Noam Chomsky: On the Nature of Pragmatics and Related Issues. *Brain and Language*, 393–401.

Stone, R. (2019, Mayıs 28). *DeviantArt*. DeviantArt Web Sitesi: https://www.deviantart.com/spoof-or-not-spoof/art/Murder-King-115146838 adresinden alındı

Stracke, R., & Stracke, C. (2019, Mayıs 22). *Christian Iconography* . ChristianIconography.Info : https://www.christianiconography.info/2003additions/alexamenosGraffito.html adresinden alındı

Su, A. E. (2019). Baha Tevfik'in Mizah Gazeteciliği ve Logosu Eşek Olan Mizah Gazeteleri. *Milli Folklor, 31*(122), 94-112.

Suls, J. M. (1972). A Two-Stage Model for the Appreciation of Jokes and Cartoons: An Information-Processing Analysis. J. H. Goldstein, & P. E. McGhee içinde, *The Psychology of Humor Theoretical Perspectives and Empirical Issues* (s. 81-100). New York: Academic Press.

Şenyapılı, Ö. (2003). *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür Kim, Niye Çiziyor!?.* Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Şenyer, E. (2019, Ağustos 1). *Karagöz Hacıvat - Geleneksel Türk Gölge Oyunu Karagöz Hacivat*. Karagöz Hacivat Web Sitesi: http://www.karagoz.net/karagoz_ve_hacivat.htm adresinden alındı

Tannen, D. (1992). *That's Not What I Meant! How conversational style makes or breaks your relations with others.* London: Virago Press.

Tanyıldız, A. (2010). *İSMÂÎL RUSÛHÎ-Yİ ANKARAVÎ ŞERH-İ MESNEVÎ (MECMÛ'ATU'L-LETÂYİF VE MATMÛRATU'L-MA'ÂRİF) (I. CİLT) (İNCELEME-METİN-SÖZLÜK).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarakçı, M. (2020, Aralık 24). *"Tahrif"*. TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/tahrif--kitap adresinden alındı

Tsakona, V. (2009). Language and image interaction in cartoons: Towards a multimodal theory of humor. *Journal of Pragmatics, 41,* 1171–1188.

Tuguşeva, L. Y. (2012). Türk Runik Alfabesinin Kökenleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 60*(1), 77-84. https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/32745/363482 adresinden alındı

Tunbridge, L. (2020). *Beethoven A Life in Nine Pieces.* New Haven: Yale University Press.

Tuncer, N. (1993). *Çizgi Roman ve Çocuk.* İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

UNESCO. (2019, Ağustos 1). *UNESCO Türkiye Millî Komisyonu*. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Web Sitesi: http://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsili-Listesi adresinden alındı

Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Ünlü, A. (2007). ŞİDDETE GÜLMEK: GELENEKSEL TÜRK TİYATROSUNDA ŞİDDET VE MİZAH. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 24*(24), 27-41.

Vogt, W. P., Vogt, E. R., Gardner, D. C., & Haeffele, L. M. (2014). *Selecting the Right Analyses for Your Data Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods.* New York: The Guilford Press.

Wardhaugh, R., & Fuller, J. M. (2015). *An Introduction To Sociolinguistics.* Oxford: John Wiley & Sons, Inc.

Watts, R. J. (2003). *Politeness.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wharton, T. (2009). Evolution of Pragmatics. J. L. Mey içinde, *Concise Encyclopedia of Pragmatcis* (s. 253-260). Amsterdam: Elsevier.

White, E. B. (1941). *A Subtreasury of American Humor.* (E. B. White, & K. S. White, Dü) New York: Coward-McCann Inc.

Wilkinson, S. J. (1878). *The Manners And Customs Of The Ancient Egyptians.* (S. Birch, Dü.) New York.

Wilson, D., & Sperber, D. (2012). *Meaning and Relevance.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wordsworth, W. (2006). "My Heart Leaps Up". S. Greenblatt, & M. H. Abrams içinde, *The Norton Anthology of English Literature (Eight Edition)* (Cilt II, s. 306). New York: W. W. Norton & Company, Inc.

Wright, T. (1875). *A History of Caricature And Grotesque In Literature and Art.* London: Chatto and Windus.

Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(6), 1-41.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yönt, G. H., & Korhan, E. A. (2010). İnmeli Hastalarda İhmal Edilen Bir Sorun: Patolojik Gülme ve Ağlama. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 58-62.

Yule, G. (1996). *Pragmatics.* Oxford: Oxford University Press.

Yule, G. (2010). *The Study of Language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Yücebaş, H. (1976). *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi.* İstanbul: Milliyet Dağıtım Ltd. Şti.

Yüknekî, E. A. (2019). *Atebetü'l-Hakâyık.* (S. Çakmak, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Zhou, Y., & Fan, Y. (2013). A Sociolinguistic Study of American Slang. *Theory and Practice in Language Studies, 3*(12), 2209-2213.

Zillmann, D. (1977). Humour and Communication: Introduction to Symposium. A. J. Chapman, & H. C. Foot içinde, *It's A Funny Thing Humour* (s. 291-301). Oxford: Pergamon Press.

Zimmermann, K. H. (2014). Children's Humor Stages. S. Attardo içinde, *Encyclopedia Of Humor Studies* (s. 125-127). Los Angeles: SAGE Publications.

Ziv, A., & Gadish, O. (2010). Humor and Marital Satisfaction. *The Journal of Social Psychology, 129*(6), 759-768.